

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

ZINĀTNISKIE RAKSTI/RESEARCH ARTICLES: *Elīna Guščika, Muntis Auns, Valdis Bērziņš, Māris Zunde*. Kokogļu ieguve un Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbība • *Anita Čerpinska*. Avotpētniecisks ieskats Latvijas arhīvu materiālos par Rīgas pilsētas attiecībām ar Krievijas impērijas varas iestādēm 18. gadsimtā • *Luboš Švec*. Czechoslovak–Latvian Relations during the Interwar Period: The Role of Political Parties • *Dzintars Ērglis*. Pareizticība Ziemeļkurzemē: Dundagas draudze (1918–1936) • *Aija Jansone*. Ar tamborējumu rotātās liturģiskās tekstilijas (19. gs. beigas – 20. gs.) Latgalē • POLEMKA/POLEMICS • SARUNAS PAR VĒSTURI/DISCUSSING HISTORY • ZINĀTNES DŽĪVE/CURRENT ACTIVITIES • RECENZIJAS/REVIEWS • PERSONĀLIJAS/NOMINA

2021

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

Atbalsts LU Latvijas vēstures institūta
LU ilgtermiņa saistību izpildei 2020.–2022. g.
("Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls")

Rīga, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Dibinātājs/Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651

Atbildīgā redaktore/Editor-in-Chief Dr. hist. Eva Eihmane
eva.eihmane@lu.lv

Redkolēģija/Editorial board:

- Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS, Somija (*Kari Alenius, Finland*)
Dr. hist. DAINA BLEIERE, Latvija (*Latvia*)
Asoc. prof. Hum. m. Dr. AUDRONE BLIUJIENE, Lietuva (*Audronė Bluijienė, Lithuania*)
Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)
Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)
Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)
Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Latvija (*Latvia*)
Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvija (*Latvia*)
D. Phil. METJŪ KOTŠ, Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)
Ph. D. MIHAILS KOVALEVS, Krievija (*Mikhail Kovalev, Russia*)
IMANTS LANCMANIS, Latvija (*Latvia*)
Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)
Prof. emer. Ph. D. ANDREJS PLAKANS, ASV (*USA*)
Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvija (*Latvia*)
Hum. m. Dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS, Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)
Asoc. prof. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS, Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)
Prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, ASV (*USA*)
Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls ir iekļauts datubāzēs/
Journal of the Institute of Latvian History is indexed in databases:

EBSCO *Academic Search Ultimate* (no 2012. gada/from 2012),
SCOPUS (no 2021. gada/from 2021)

Redaktors/Editors:

Antra Legzdiņa (angļu val./English)

Ināra Stašulāne (latviešu val./Latvian)

Tehniskā redaktore/Technical editor *Elita Egle*

Maketētāja/Layout designer *Margarita Stoka*

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava",
Reģ. Nr. 40003744728

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums/print)
ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums/online)
<https://doi.org/10.22364/lviz.114>

© Latvijas Universitāte, 2021
© LU Latvijas vēstures institūts, 2021

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*
Attiecinājuma-Nekomerčiāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed
under the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*
(CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/RESEARCH ARTICLES

- Elīna Guščika, Muntis Auns, Valdis Bērziņš, Māris Zunde.*
Kokogļu ieguve un Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbība/
- Elīna Guščika, Muntis Auns, Valdis Bērziņš, Māris Zunde.*
Charcoal-Burning and Engure Manufactory Site of the Duchy of Courland 5
- Anita Čerpinska.* Avotpētniecisks ieskats Latvijas arhīvu materiālos par Rīgas pilsētas attiecībām ar Krievijas impērijas varas iestādēm 18. gadsimtā/
- Anita Čerpinska.* Relations between Riga and Higher Authorities in the 18th Century: An Insight into Sources for Research 36
- Luboš Švec.* Czechoslovak–Latvian Relations during the Interwar Period: The Role of Political Parties/
- Luboš Švecs.* Čehoslovākijas–Latvijas attiecības starpkaru periodā: politisko partiju loma 58
- Dzintars Ērglis.* Pareizticība Ziemeļkurzemē: Dundagas draudze (1918–1936)/
- Dzintars Ērglis.* Orthodoxy in the Northern Courland: Dundaga Parish (1918–1936) 85
- Aija Jansone.* Ar tamborējumu rotātās liturģiskās tekstilijas (19. gs. beigas – 20. gs.) Latgalē/
- Aija Jansone.* Crochet-Decorated Liturgical Textiles in Latgale in the End of the 19th and in the 20th Century 105

POLEMIKA/POLEMICS

- Gints Apals.* Priekšstati par nācijas tapšanu: primordiālisma triumfs pār modernizāciju?/
- Gints Apals.* The Birth of a Nation: the Triumph of Primordialism over Modernisation? 125

SARUNAS PAR VĒSTURI/DISCUSSING HISTORY

- Vēstures māksla. *Andris Levāns sarunā par vēstures jēgu ar Edgaru Engīzeru/*
- The Art of History. An academic conversation between Latvian historians Andris Levāns and Edgars Engīzers about the meaning of history* 135

ZINĀTNES DZĪVE/CURRENT ACTIVITIES

- Nadežda Pazuhina*. Reliģiozitātes un garīgo meklējumu izpausmes padomju ideoloģijas kontekstā. Konferences ““Padomju garīgums”: fenomens un tā izpētes iespējas” apskats/
Nadežda Pazuhina. Expressions of the Religious and Spiritual Search in the Context of the Soviet Ideology. Review of the Conference ““Soviet Spirituality”: The Phenomenon and Its Research Possibilities” . . . 151
- Uldis Neiburgs, Jānis Tomaševskis*. Pretošanās, kolaborācija un holokausti: Zinātniskie lasījumi “Limbaži padomju un nacistu okupācijas varu krustpunktā (1941): cerības un vilšanās”/
Uldis Neiburgs, Jānis Tomaševskis. Resistance, Collaboration and Holocaust: Scholarly Readings “Limbaži at the Point of Intersection of Soviet and Nazi Occupation Rules (1941): Hope and Disappointment” 163

RECENZIJAS/REVIEWS

- Vara, zeme un sabiedrība: politiskās un sociālās transformācijas Austrumbaltijā 12. un 13. gadsimtā*. Sast. Andris Šnē. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020 (aut. *Andris Levāns*) 171
- Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Sast. Andris Levāns, Ilgvars Misāns, Gustavs Strenga. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019 (aut. *Edgars Plētiens*) 183
- Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā*. Sast. Valda Kļava. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019 (aut. *Viktors Dāboliņš*) 188
- Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Sast. Gvido Straube. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020 (aut. *Toms Ķikuts*) 194
- Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Sast. Ēriks Jēkabsons. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020 (aut. *Kristīne Ante*) 201

PERSONĀLIJAS/NOMINA

- Arheoloģei Annai Zariņai – 100 (aut. *Gunita Zariņa*)/
 On the Occasion of the Centenary of the Birth of Archaeologist Anna Zariņa (1921–2015) (aut. *Gunita Zariņa*) 209

AUTORI/AUTHORS 214

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.01>

KOKOĢĻU IEGUVE UN KURZEMES HERCOGISTES ENGURES MANUFAKTŪRAS DARBĪBA¹

Elīna Guščika

Mg. hist., zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: aizvēstures un vēsturisko laiku arheoloģija; agrais dzelzs laikmets Baltijas jūras reģionā.

Muntis Auns

Dr. hist., pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: Latvijas vēsturiskā ģeogrāfija un vēsturiskā demogrāfija.

Valdis Bērziņš

Dr. archaeol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: akmens laikmeta un vēlāku periodu arheoloģija; vides apstākļi un cilvēka darbība pagātnē; kokogļu analīze.

Māris Zunde

Dr. biol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: dendrohronoloģiskā datēšana, dendroklimatoloģija, koku gadskārtu ilggadējo hronoloģiju izstrādāšana, Latvijas mežu izmantošanas vēsture.

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta realizētā projekta *Cilvēks dinamiskā ainavā: Latvijas piejūras smiltāju biogrāfija* ietvaros 2019. gada pavasarī tika veikta Engures apkārtnē konstatēto kokogļu ieguves vietu izpēte. Izpētes laikā apzināts ap 1000 kokogļu ieguves uzkalniņu, vienā no tiem veikti arī arheoloģiskie izrakumi. Atsegto kokogļu paraugu dendrohronoloģiskais un radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējumi rāda, ka pētītās kokogļu ieguves vietas saistāmas ar Kurzemes hercogistes Engures manufaktūru. Atklātās liecības sniedz informāciju par kokogļu ieguves veidu un izmantotajiem resursiem, kā arī papildina datus par manufaktūras darbību.

Atslēgas vārdi: kokogļu ieguve, kokogļu ieguves uzkalniņi, metālapstrāde, Engures manufaktūra, Kurzemes hercogiste, arheoloģiskā izpēte.

¹ Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta "Cilvēks dinamiskā ainavā: Latvijas piejūras smiltāju biogrāfija" (Izp-2018/1-0171, vad. V. Bērziņš) ietvaros.

IEVADS

Pētījumi Engures apkārtnē konstatētajās kokogļu ieguves vietās un to analīze saistībā ar Kurzemes un Zemgales hercogistes (turpmāk – Kurzemes hercogiste) Engures manufaktūras darbību aizsākās 2018. gadā Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) realizētā pētījumu projekta *Cilvēks dinamiskā ainavā: Latvijas piejūras smiltāju biogrāfija* ietvaros. Projekta mērķis ir raksturot resursu izmantošanu piejūras zonā saistībā ar ainavas pārveidošanos, kā arī analizēt vides un cilvēka mijiedarbību. Viens no šādiem resursu izmantošanas veidiem ir kokogļu ieguve. Raksta mērķis ir raksturot kokogļu ieguves procesu un izmantotos resursus piejūras zonā Engures apkārtnē, noskaidrot hronoloģiju, kā arī analizēt kokogļu ieguves procesa nozīmi Engures manufaktūras darbībā.

Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras ierīkošanas darbi sākās 1677. gadā, bet darboties tā uzsāka 1679. gadā.² Engurē uzbūvēja čuguna cepli, lietuvi, urbšanas darbnīcu, mehānisko un parasto kalvi; 18. gs. otrajā pusē daļu ražošanas pārcēla uz Uguņciemu un Upesgrīvu.³ Metāla produkcijas – stieņu dzelzs, lielgabalu, lielgabaložu, laktu, naglu, katlu u. c. saimniecības piederumu⁴ – izgatavošanai bija nepieciešams liels daudzums kokogļu. Manufaktūra Engurē darbojās līdz pat 18. gs. 70. gadu beigām – 1777. vai 1779. gadam.⁵ Balstoties uz rakstītajiem avotiem, plašus pētījumus par Engures manufaktūru veikusi vēsturniece Mārīte Jakovļeva.⁶ Zinātniskajos darbos apskatīta manufaktūras pārvalde, darbības jomas u. c., taču kokogļu ieguvei un tās nozīmei manufaktūras darbībā pievērsta pastarpināta uzmanība. Arheoloģiskie pētījumi Engures manufaktūras vietā un ar to saistītajos objektos līdz pat 2019. gadam nebija

² Jakovļeva, Mārīte (1999). *Kurzemes hercogistes pārvalde, teritorija, robežas un metālieguves manufaktūras (1561–1795)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 162. lpp.

³ Jakovļeva, Mārīte (2001). Engures dzelzsmānufaktūras darbība 17.–18. gadsimtā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (38), 54.–83. lpp., šeit 54.–55., 73.–74. lpp.

⁴ Anteins, Aleksis (1976). *Melnais metāls Latvijā*. Rīga: Zinātne, 97.–98. lpp.; Jakovļeva, Engures dzelzsmānufaktūras darbība, 54.–55. lpp.

⁵ Jakovļeva. *Kurzemes hercogistes pārvalde*, 176. lpp.

⁶ Piemēram: Jakovļeva, Mārīte (1992). Kurzemes hercogu dzelzsmānufaktūras. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (5), 29.–48. lpp., šeit 39.–41. lpp.; Jakovļeva. *Kurzemes hercogistes pārvalde*; Jakovļeva. Engures dzelzsmānufaktūras darbība, 54.–83. lpp.; cita šajos darbos norādītā literatūra.

notikuši. Engures manufaktūras komplekss pēdējo reizi apzināts 2016. gadā LU LVI arheologu vadībā,⁷ taču kokogļu ieguves vietas tā tuvumā netika meklētas. Ar arheoloģiskām metodēm kokogļu ieguves vietas Latvijā līdz šim pētītas tikai Ropažu apkārtnē,⁸ taču to vēsturiskais konteksts nesaistās ar kādas manufaktūras darbību.

Pirmās ziņas par tālīzpētē – aerolāzerskenēšanas LiDAR (*Light Detection And Ranging*) datus – konstatētiem mākslīgi veidotiem uzkalniņiem pie Engures LU LVI sniedza Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes (LU ĢZZF) pētnieki. LU LVI arheologu grupa Elīnas Guščikas vadībā pētījumu projekta ietvaros 2019. gadā veica Engures apkārtnes arheoloģisko apzināšanu, kā arī izrakumus, kas ļāva šos objektus sasaistīt ar kokogļu ieguvi, raksturot uzkalniņu veidošanas paņēmienus un kokogļu ieguves procesu kopumā. Arheoloģiskās izpētes laikā iegūto kokogļu paraugu analīzes ietvaros notika to mikroskopiskā izpēte, nosakot kokogļu ieguvei izmantoto koku sugu, kā arī tika novērtēts šo koku stumbra diametrs. Darbus veica Valdis Bērziņš. Lai atklātās kokogļu ieguves vietas analizētu un izvērtētu vēsturiskā kontekstā, kokogļu paraugi tika arī datēti. Dendrohronoloģisko datēšanu veica Māris Zunde LU LVI Dendrohronoloģijas laboratorijā, savukārt radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) AMS datējumi veikti Poznaņas radiokarbons laboratorijā (*Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe*) Polijā. Rakstītie vēstures avoti par

⁷ Auziņa, Dita, Bebre, Viktorija, Brūzis, Rūdolfis, Doniņa, Inga (2018). Bijušās Kurzemes hercogistes dzelzs ieguves un apstrādes vietu arheoloģiskā apzināšana 2016. gadā. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 236.–240. lpp., šeit 238.–239. lpp.

⁸ Guščika, Elīna (2016). Pārskats par arheoloģisko izpēti kokogļu ieguves vietās pie Sniedžu un Vanadziņu mājām 2015. gadā. *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve*, Inv. Nr. VIAA 1272; Guščika, Elīna (2016). Arheoloģiskā izpēte kokogļu ieguves vietās pie Ropažu novada Sniedžu un Vanadziņu mājām 2015. gadā. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2014.–2015. gadā*. Rīga: Nordik, 96.–99. lpp.; Guščika, Elīna, Urtāns, Uģis (2018). Arheoloģiskie izrakumi kokogļu ieguves vietās pie Ropažu novada Akotu un Ūdukšu mājām. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 140.–144. lpp.; Guščika, Elīna (2020). Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā. No: Uģis Urtāns (sast.). *Arheoloģiskie pētījumi Ropažu novadā*. [B. v.], 84.–99. lpp.; Kalējs, Uldis (2020). Projekts “Igaunijas–Latvijas trešais 330 kV starpsavienojums”. Pārskats par projekta realizācijas ietvaros izbūvējamās elektrolīnijas trasē veiktajiem arheoloģiskajiem izpētes darbiem. 1. sēj. Trases apsekošanas un kokogļu ieguves uzkalniņu izpētes rezultāti. *Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs*, Inv. Nr. 124787-1 I.

Kurzemes hercogistes Engures manufaktūru papildina un precizē informāciju par kokogļu ieguves procesu, to apjomu un nozīmi. Muntis Auns apkopojis un analizējis Engures muižas inventarizācijās atrodamo informāciju par kokogļu ieguvi un to izmantošanu. Korelēnot arheoloģiskos avotus un rakstītajos vēstures avotos sniegtās liecības, iegūta daudzpusīga informācija gan par kokogļu ieguvi 17.–18. gs., gan par Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbību.

KOKOĢĻU IEGUVES VIETU ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI ENGURES APKĀRTNĒ

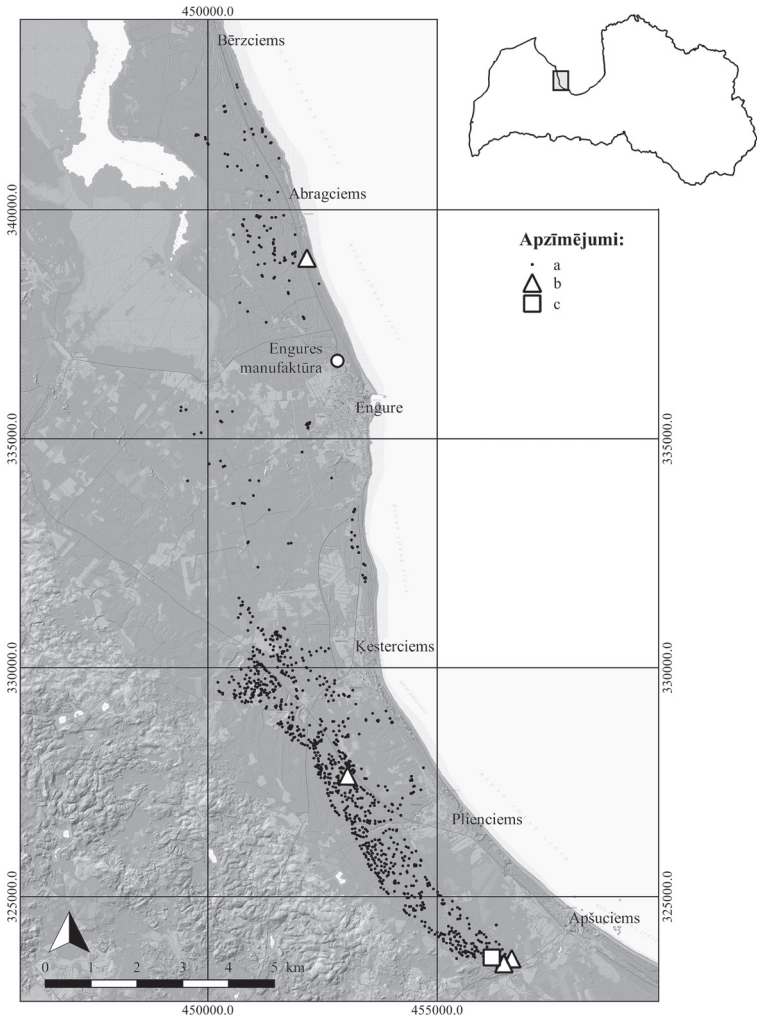
Kokogļu ieguves vietu apzināšana Engures apkārtnē 2019. gadā norisa divos posmos. Tālpētes ietvaros tika analizēti Baltijas jūras Rīgas liča rietumu piekrastes LiDAR dati. Izpētei izmantoti Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) veiktās Latvijas teritorijas aerolāzerskenēšanas materiāli, kas sastāv no skenējuma ar vidējo zemes virsmas blīvumu ne mazāk kā 1,5 mērījumu punkti uz vienu kvadrātmetru.⁹ Skenēšana veikta 2014. un 2016. gadā. Pēc tam notika tālpētē identificēto objektu apzināšana dabā.

Analizējot LiDAR datus, aptuveni 20 km garā posmā no Apšuciema līdz Bērziemam un līdz 4 km attālumā no Baltijas jūras krasta konstatēti aptuveni 1000 mākslīgi veidoti, kokogļu uzkalniņiem līdzīgi objekti¹⁰ (1. att.: a). Lielākā to koncentrācija vērojama 9 km garā posmā no Apšuciema līdz Ķesterciemam. Tālāk uz ziemeļiem – 12 km garā joslā no Ķesterciema līdz Bērziemam – uzkalniņu izplatība nav tik intensīva, novērojamas atsevišķas mazākas koncentrācijas vietas.

Posmā no Apšuciema līdz Ķesterciemam uzkalniņi atrodas 1–3 km attālumā no pašreizējā jūras krasta (tikai atsevišķās vietās starp Plieņciemu un Ķesterciemu tie izvietoti arī tuvāk jūrai). Kopumā šeit 14 km² lielā teritorijā konstatēti aptuveni 840 kokogļu

⁹ Digitālā augstuma modeļa pamatdati. Pieejams: <https://www.lgia.gov.lv/lv/Digit%C4%81lais%20virsmas%20modelis> (skatīts 10.12.2020.); Pētījumam izmantots LU ĢZZF WMS publicētais LĢIA materiāls. Pieejams: <http://www.geo.lu.lv/kartes>.

¹⁰ Guščika, Elīna (sagatavošanā). *Pārskats par kokogļu ieguves vietu apzināšanu un izpēti Engures apkārtnē 2019. gadā*; Guščika, Elīna (2020). Kokogļu ieguves vietu apzināšana un arheoloģiskie izrakumi Engures apkārtnē 2019. gadā. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2018.–2019. gadā*. Rīga: NT Klasika, 88.–92. lpp., šeit 89.–90. lpp.

1. att. Pēc LiDAR datiem identificētie kokogļu ieguves uzkalniņi Engures apkārtnē un tur veikto pētījumu vietas: *a* – kokogļu ieguves uzkalniņi; *b* – zondējumu vietas; *c* – arheoloģisko izrakumu vieta (sagatavojusi E. Guščika; kartes pamatā: LIDAR HS. LIDAR DEM ēnojuma mozaika ar 1 m izšķirtspēju, izgatavota no LĢIA LiDAR datiem. LU ĢZZF WMS; TOPO 10 LV. LĢIA LR topogrāfiskā karte mērogā 1:10 000. LU ĢZZF WMS; pieejami: <http://www.geo.lu.lv/kartes>, <http://kartes.geo.lu.lv> (skatīts 03.02.2019.))

Fig. 1. Charcoal-burning mounds identified from LiDAR in the Engure area and the investigated sites: *a* – charcoal-burning mounds; *b* – coring sites; *c* – archaeologically excavated site (map: E. Guščika; base map: LIDAR HS. LIDAR DEM shaded relief mosaic, 1 m resolution, using LiDAR data from the LĢIA. LU ĢZZF WMS; TOPO 10 LV. LĢIA RL topographic map, scale 1:10 000. LU ĢZZF WMS; available at: <http://www.geo.lu.lv/kartes>, <http://kartes.geo.lu.lv> (accessed 03.02.2019))

uzkalniņiem līdzīgi objekti. Tie izvietoti neregulāri – pārsvarā 10–100 m attālumā cits no cita, taču vērojami arī atsevišķi pavisam tuvu esoši uzkalniņi (kuru savstarpējais attālums nepārsniedz 1–2 m), kā arī attālāk esoši uzkalniņi. Neskatoties uz izvietojuma neregularitāti, kopumā uzkalniņi šeit vienmērīgi klāj plašu teritoriju. Posmā no Ķesterciema līdz Bērziemam uzkalniņi atrodas 50 m – 4 km attālumā no jūras krasta. To izplatība nav tik intensīva – aptuveni 24 km² platībā konstatējami apmēram 140 kokogļu uzkalniņiem līdzīgi objekti. Salīdzinot ar teritoriju starp Apšuciemu un Ķesterciemam, tie arī izvietoti daudz nevienmērīgāk. Lielākas uzkalniņu koncentrācijas vietas ir jūras krasta tuvumā starp Ķesterciemam un Enguri, kā arī pie Abragciema. Šeit uzkalniņu savstarpējais attālums ir no dažiem metriem līdz 250–350 metriem. Pārējās vietās attālums starp uzkalniņiem var sasniegt pat 700 metrus.

Pēc ārējām pazīmēm visi uzkalniņi ir līdzīgi. Diametrā tie pārsvarā ir 13–15 m lieli, taču sastopami arī mazāki – sākot no 10 m diametrā, kā arī lielāki – līdz pat 17–18 m diametrā. Uzkalniņiem apkārt izveidotas bedres, visbiežāk skaitā sešas vai septiņas, kuru diametrs sasniedz 3–4 metrus. Lielākajā uzkalniņu koncentrācijas vietā starp Apšuciemu un Ķesterciemam atsevišķiem uzkalniņiem konstatējam gan tikai piecas, gan veselas astoņas bedres. Savukārt ziemeļu daļā sastopami uzkalniņi ar līdz pat 10 bedrēm. Novērojams, ka lielāks bedru skaits saistāms ar lielāku uzkalniņu diametru, taču ne visos gadījumos. Raksturīga uzkalniņu pazīme ir arī iedobe tā centrā.

Neviens no LiDAR datos konstatētajiem uzkalniņiem līdz šim nebija reģistrēts kā piemineklis vai arheoloģiski/vēsturiski nozīmīgs objekts.

Pēc LiDAR datu analīzes 2019. gada aprīlī dabā tika apzinātas četras vietas – divas pie Apšuciema, viena starp Plieņciemam un Ķesterciemam, viena pie Abragciema.¹¹ Apzināmās vietas izvēlētas, lai aptvertu pēc iespējas dažādākas LiDAR datos konstatēto uzkalniņu izplatības zonas. Pie Apšuciema ir uzkalniņu izplatības areāla dienvidu mala, kur aizsākas to intensīvākā izplatības zona. Starp Plieņciemam un Ķesterciemam ir šīs uzkalniņu koncentrācijas zonas vidusdaļa. Savukārt pie Abragciema apzinātā vieta atrodas uzkalniņu izplatības areāla ziemeļu daļā, kur to izvietojums nav tik intensīvs. Turklāt pie

¹¹ Guščika. *Pārskats par kokogļu ieguves vietu apzināšanu un izpēti Engures apkārtnē.*

Abragciema apzinātie objekti atrodas jūras krasta tiešā tuvumā (aptuveni 100 m attālumā no tā). Lauka darbos ietilpa gan vizuāla objektu novērtēšana, gan zondējumi, nosakot uzkalniņus veidojošos slāņus un paņemot ogļu paraugus analīzēm. Katrā vietā zondējumi veikti vienā vai divos uzkalniņos (1. att.: b). Zondēšanai izmantota 3 cm diametra zonde, un zondēts līdz cilvēka darbības nepārveidotam slānim jeb t. s. pamatzemei.

Apzināšanas lauka darbos iegūtā informācija bija pietiekama, lai noteiktu LiDAR datos konstatēto objektu nozīmi, identificējot tos kā kokogļu ieguves uzkalniņus. Gan to ārējais veidols, gan zondējumos atklātie slāņi līdzinājās iepriekš Ropažu novadā pētītajiem kokogļu ieguves uzkalniņiem. Piemēram, Ropažu novadā pie Ūduksšu mājām 2017. gadā tika daļēji izpētīts viens kokogļu ieguves uzkalniņš, kuram izrakumu laikā atklājās apkārt veidotas bedres,¹² līdzīgi kā Engures apkārtnes uzkalniņiem. Visus Engures apkārtnē zondētos uzkalniņus zem meža augsnes veidoja ar kokoglēm piesātināts smilšu slānis, kas tāpat atbilst līdz šim apzināto un pētīto kokogļu uzkalniņu uzbūvei.¹³

Jāpiemin, ka 2019. gadā apzināti arī deviņi iespējami uzkalniņi pie Mērsraga.¹⁴ To aprises nebija noteiktas, līdz ar to precīzi uzkalniņu izmēri nebija nosakāmi, un ap tiem nebija vērojamas bedres. Neapstiprinājās pieņēmums, ka tie būtu kokogļu ieguves uzkalniņi vai cita veida arheoloģiskas vai vēsturiskas nozīmes objekti.

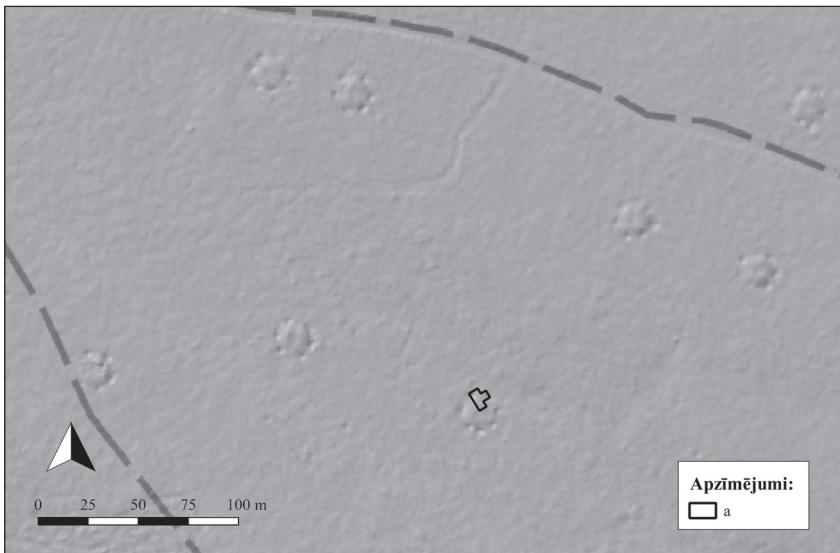
Arheoloģiskai izpētei 2019. gada maijā tika izvēlēts viens kokiem mazāk apaudzis kokogļu uzkalniņš lielākajā to koncentrācijas vietā pie Apšuciema (netālu no pirmās zondēšanas vietas)¹⁵ (1. att.: c). Tas bija diametrā 15 m liels un 60–70 cm augsts, ar apkārt veidotām septiņām, diametrā aptuveni 5 m lielām bedrēm. Bedru sākotnējais dziļums – 50 centimetri. Izpētīta aptuveni ceturtdaļa uzkalniņa 59 m² platībā (laukumam neregulāra forma, jo nepētītas atstātas vietas ar augošiem kokiem), izveidojot gan paša uzkalniņa daļēju šķērsriezumu, gan divu uzkalniņam apkārtesošo bedru šķērsriezumus (2. att.). Arheoloģiskās izpētes darbi notika, rokot aptuveni 15 cm

¹² Guščika, Urtāns. Arheoloģiskie izrakumi kokogļu ieguves vietās, 142.–143. lpp.; Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā, 95.–97. lpp.

¹³ Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā, 87.–96. lpp.

¹⁴ Guščika. *Pārskats par kokogļu ieguves vietu apzināšanu un izpēti Engures apkārtnē*; Guščika. Kokogļu ieguves vietu apzināšana un arheoloģiskie izrakumi Engures apkārtnē, 90. lpp.

¹⁵ Turpat.

2. att. LiDAR datos redzami kokogļu ieguves uzkalniņi pie Apšuciema ar norādītu izrakumu vietu: *a* – izrakumu laukums (sagatavojusi E. Guščika; kartes pamatā: LIDAR HS. LIDAR DEM ēnojuma mozaīka ar 1 m izšķirtspēju, izgatavota no LĢIA LiDAR datiem. LU ĢZZF WMS; TOPO 10 LV. LĢIA LR topogrāfiskā karte mērogā 1:10 000. LU ĢZZF WMS; pieejami: <http://www.geo.lu.lv/kartes>, <http://kartes.geo.lu.lv> (skatīts 03.02.2019.))

Fig. 2. Charcoal-burning mounds identified from LiDAR at Apšuciems showing the excavated site: *a* – excavation area (map: E. Guščika; base map: LIDAR HS. LIDAR DEM shaded relief mosaic, 1 m resolution, using LiDAR data from the LĢIA. LU ĢZZF WMS; TOPO 10 LV. LĢIA RL topographic map, scale 1:10 000. LU ĢZZF WMS; available at: <http://www.geo.lu.lv/kartes>, <http://kartes.geo.lu.lv> (accessed 03.02.2019))

biezas kārtas un to ietvaros cenšoties izsekot uzkalniņu veidojošos slāņus, to biežumu, raksturu u. tml. Izrakumu laukumam izmantota lokāla metriska koordinātu sistēma (x ass 0–800 / y ass 0–1000 (cm); 0 punkts atrodas ZA, bet koordinātās x 800/y 1000 ir uzkalniņa centrs), kuras ietvaros fiksētas gan atklātās arheoloģiskās liecības, gan paņemtie paraugi. Paraugi ņemti no dažādām uzkalniņa vietām un dziļumiem, lai raksturotu visus tā slāņus; paraugi numurēti paņemšanas secībā. Pētītais apjoms bija pietiekams, lai noskaidrotu uzkalniņa struktūru, to veidojošos slāņus, bedru saturu utt., pēc kā vēlāk rekonstruēt arī kokogļu ieguves procesu.

Uzkalniņā zem meža augsnes kārtas tika atklāti vairāki slāņi. Izpētes objektu lielākoties veidoja dzeltenbrūnas smiltis, kas nevienmē-

3. att. Pie Apšuciema pētītā kokogļu uzkalniņa šķērsgriezums skatā no ZA (foto: E. Guščika)

Fig. 3. Cross-section of the charcoal-burning mound excavated at Apšuciems from the NE (photo: E. Guščika)

rīgi piesātinātas ar dažāda izmēra kokogļu fragmentiem, no kuriem lielākie bija aptuveni 15 × 25 centimetri. Vietām bija vērojami gaišāku dzeltenu smilšu starpslāņi vai ieslēgumi (3. att.). Izteikti ogļainākas vietas, piemēram, uzkalniņa centrālajā daļā, nebija izšķiramas. Tumšā, ar ogļēm piesātinātā slāņa biezums uzkalniņa vidusdaļā sasniedza 30–50 centimetrus. Zem tā uzkalniņa pamatnē tika atsegts gaiši pelēks smilšu slānis ar nelielu kokogļu fragmentu piejaukumu. Tas bija nevienmērīgs, vietām sasniedzot 20 cm biezumu. Ap uzkalniņu pētītās divas bedres bija aptuveni 30–50 cm dziļas, taču, tās izpētot, tika sasniegts 0,7–1 m dziļums. Arī šeit zem meža augsnes kārtas atsedzās vairāki slāņi. Bedres bija pildītas lielākoties ar dzeltenām smiltīm, kurām vietām piejaukti nelieli ogļu fragmenti, savukārt bedru apakšdaļās atklājās lielākas kokogļu koncentrācijas. Vienā gadījumā bedres apakšā bija tumši pelēks smilšu slānis ar neliela izmēra kokogļu fragmentu piejaukumu, bet otrā gadījumā – līdz pat 10 × 30 cm lielu kokogļu slānis. Ventilācijas kanāli, kas atklāti šādu kokogļu uzkalniņu izpētē citviet, piemēram, Igaunijas dienvidaustrumu daļā Piusas

dzelzceļa stacijas tuvumā,¹⁶ Apšuciema apkārtnes uzkalniņā netika konstatēti. Ar ventilāciju, domājams, saistāmas kokogļu uzkalniņu vidusdaļās konstatētās iedobes. Nekādas citas liecības – piemēram, konstrukciju paliekas, senlietas, kaulu fragmenti u. tml. – pētītajā kokogļu ieguves uzkalniņā netika atklātas.

Šis ir pagaidām vienīgais arheoloģiski pētītais šāda veida objekts Engures apkārtņē un visā Latvijas rietumu daļā.

ENGURES APKĀRTNES KOKOĢĻU IEGUVES PROCESA REKONSTRUKCIJA

Pēc arheoloģiskajos darbos atklātajām liecībām un paņemto paraugu analīzes rezultātiem iespējams daļēji rekonstruēt apskatāmā veida kokogļu ieguves procesu un izmantotos materiālus. Engures apkārtņē iegūtos datus papildina arī citviet līdzīgos objektos veikto arheoloģisko pētījumu rezultāti,¹⁷ vēsturiskie rakstītie un grafiskie avoti,¹⁸ kā arī eksperimentu ceļā gūtā pieredze.¹⁹

Engures apkārtņē, atbilstoši citviet konstatētajam, kokogļu dedzināšanas procesi norisinājušies sausos, neapplūstošos meža apvidos, kas klasificējami kā sausieņu meži.²⁰ Ir novērots, ka kokogļu ieguves vietas bieži vien ierīkotas kādas ūdenstilpes tuvumā, kas bija saistīts ar ugunsdrošību.²¹ Šajā apkārtņē kokogļu uzkalniņu izplatības areāls

¹⁶ Peets, Jüri (2003). *The power of iron. Iron production and blacksmithy in Estonia and neighbouring areas in prehistoric period and the Middle Age* (Research into ancient times, 12). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, p. 40.

¹⁷ Deforce, Koen, Boeren, Ilse, Adriaenssens, Sara, Bastiaens, Jan, De Keersmaeker, Luc, Haneca, Kristof, Tys, Dries, Vandekerkhove, Kris (2013). Selective woodland exploitation for charcoal production. A detailed analysis of charcoal kiln remains (ca. 1300–1900 AD) from Zoersel (northern Belgium). *Journal of Archaeological Science*, 40 (1), pp. 681–689; Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā; u. c.

¹⁸ Evelyn, John (1664). *Sylva, or A Discourse of Forest-Trees and the Propagation of Timber in His Majesty's Dominions*. London, pp. 100–104, fig. 11.

¹⁹ Peets. *The power of iron. Iron production*; Espelund, Arne (2013). *The evidence and the secrets of ancient bloomery ironmaking in Norway – with an extension to the beginning of the industrial period*. Trondheim: Arketype, pp. 97–103.

²⁰ Kļava, Valda, Straube, Gvido, Siliņa-Piņķe, Renāte, Guščika, Elīna, Bērziņš, Valdis, Urtāns, Uģis, Upmalis, Raitis, Bērziņš, Dāvids (2018). Evidence of sixteenth- and seventeenth-century iron production and ironworking in Vidzeme (the example of Ropaži manor): an interdisciplinary approach. *Journal of Baltic Studies*, 49 (4), pp. 421–445, here pp. 439–440.

²¹ Deforce et al. Selective woodland exploitation, p. 688.

ir tik plašs, ka to nevar droši konstatēt. Pie Apšuciema to no dienvidu puses norobežo Lāčupīte, bet no rietumu puses – neliela purvainā vieta, pie Pliņciema uzkalniņu izplatības areālu šķērso Pliņupe, bet pie Ķesterciema uzkalniņu intensīvāko izplatības daļu norobežo Teitupīte. Areāla ziemeļu daļā uzkalniņi atrodas starp jūras krastu un Engures ezeru. Visticamāk, tam, ka veidojās noteikts kokogļu ieguves reģions un atsevišķas koncentrācijas vietas, bija kāds cits nosakošs faktors – piemēram, seno ceļu vietas (kas, iespējams, daļēji sakrīt ar mūsdienu situāciju). Arī tā ir raksturīga parādība, jo ceļi bija nozīmīgi ne vien malkas piegādei kokogļu ieguves krāvumu ierīkošanai, bet arī gatavo kokogļu transportēšanai.²²

Lai iegūtu kokogles, sākotnēji tika izlīdzināta vieta, kur veidoja malkas krāvumu. Krāvums tika likts ap centrā vertikāli novietotu vienu vai vairākiem baļķiem, kurus pēc tam izņēma, lai veidotos gaisa piekļuves kanāli vajadzīgās degšanas temperatūras sasniegšanai. Krāvumu apbēra ar zemi un velēnām, vēlāk aizbēra arī gaisa kanālu vietas. Visticamāk, šādi radušās bedres ap apskatāmajiem kokogļu ieguves uzkalniņiem. Citos gadījumos, piemēram, Ropažu apkārtnē, ap uzkalniņiem konstatēti arī grāvīši.²³ Pēc kanālu noslēgšanas gruzdēšanas – degšanas process turpinājās vismaz vairākas diennaktis. Metalurģijas pētnieks Aleksis Anteins kā optimālu kokogļu iegūšanas temperatūru min 500–600 °C.²⁴ Pēc izdedzināšanas kokogles no krāvuma vietas tika izņemtas, atstājot tikai, domājams, sīkākos fragmentus. Kā liecina pētītajā uzkalniņā atklātais viendabīgais ar kokoglēm piesātinātais slānis, konkrētā kokogļu ieguves vieta atkārtoti nav izmantota.

Engures apkārtnes kokogļu ieguves vietu apzināšanas laikā no zondējumiem ieguva trīs sīkus ogļu paraugus, bet izrakumu laikā Apšuciema kokogļu ieguves vietā savāca 19 dažāda izmēra ogļu paraugus. Dedzināšanai cirsto koku sugu noteica pēc koksnes anatomiskajām pazīmēm.²⁵ Šim nolūkam veica paraugu mikroskopisko izpēti 200× palielinājumā, pirms tam ogļu fragmentus sašķeļot ar žileti, lai iegūtu svaigu un tīru lūzuma virsmu. Darbam izmantots mikroskops Leica DM4500P ar tiešo augšējo apgaismojumu.

²² Deforce et al. Selective woodland exploitation, p. 688.

²³ Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā, 86. lpp.

²⁴ Anteins. *Melnais metāls*, 72. lpp.

²⁵ Schweingruber, Fritz Hans (1982). *Microscopic wood anatomy*. Birmensdorf: Swiss Federal Institute of Forest, Snow and Landscape Research.

No kopskaitā 22 kokogļu paraugiem koka sugu izdevās noteikt 21 (sk. tabulu): visos gadījumos ogleš pieder priežu ģints (*Pinus sp.*) augu koksnei. Vienīgā Latvijā savvaļā augošā šis ģints suga ir parastā priede (*Pinus sylvestris* L.). Pēc šiem rezultātiem var droši apgalvot, ka izpētītajā Apšuciema kokogļu ieguves vietā izejmateriāls bija parastās priedes koksne. Abragciema un Ķesterciema kokogļu ieguves vietās zondējot tika iegūts tikai pa vienam paraugam, pēc kā, protams, dedzinātos kokmateriālus nevar droši noteikt. Tomēr, tā kā Engures apkārtnē visas ieguves vietas atrodas mazauglīgos piejūras smiltajos, kur mūsdienās pārsvarā aug priedes (paretam kāda egle), un apstākļi nav piemēroti, lai veidotos noturīgas un augstvērtīgas citu koku audzes, domājams, ka visās ogļu ieguves vietās dominējošais vai vienīgais izejmateriāls malkai varēja būt priede. Ar atsevišķiem izņēmumiem arī citviet Eiropā veiktie pētījumi liecina, ka visos laikos kokogļu ieguvē pamatā izmantots dedzināšanas vietā un tās tuvumā iegūstams kokmateriāls.²⁶ Latvijas teritorijā, piemēram, Ropažu apkārtnē, vietās, kur parastā priede ir dominējošā koku suga, kokogļu uzkalniņu paraugos konstatēta tikai priedes koksne; savukārt gadījumos, kad kokogļu ieguves uzkalniņi atradās vietās, kur mūsdienās dabā sastopamas dažādas koku sugas, to paraugos bez priedes atklāta arī egle, bērza un alkšņa koksne (visos gadījumos kokogļu paraugus noteicis V. Bērziņš).²⁷

Lai aptuveni novērtētu malkai izmantoto koku stumbra vai zaru diametru, Engures apkārtnes uzkalniņu kokogļu fragmentos redzamo gadskārtu robežas izliekumu vai arī lokmalas jeb ārējās virsmas izliekumu (gadījumos, kad bija saglabājusies un skaidri identificējama lokmala) salīdzināja ar šablonu, iedalot konkrētā koksnes diametra klasē pēc Tomasa Ludemana un Olivera Nelles metodikas: līdz 2 cm / 2–3 cm / 3–5 cm / 5–10 cm / vairāk par 10 centimetriem.²⁸ Turklāt vairākos gadījumos bija saglabājušies pārogļoti baļķu vai zaru posmi pilnā diametrā, kas ļāva tiešā veidā noteikt to resnumu. Pamatojoties uz šīs analīzes rezultātiem (sk. tabulu), secināts, ka ogļu ieguves procesā Apšuciemā izmantota dažāda izmēra priedes koksne – no nelieliem zariem 3 cm resnumā līdz aptuveni 30 cm resniem baļķiem.

²⁶ Deforce et al. Selective woodland exploitation, p. 688.

²⁷ Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā, 98. lpp.

²⁸ Ludemann, Thomas, Nelle, Oliver (2002). *Die Wälder am Schauinsland und ihre Nutzung durch Bergbau und Köhlerei* (Freiburger Forstliche Forschung, Bd. 15). Freiburg: Forstliche Versuchs- und Forschungsanstalt Baden-Württemberg, S. 38.

Tabula. KOKOĢĻU ANALĪZES REZULTĀTI
Table. RESULTS OF WOOD CHARCOAL ANALYSIS

a. Kokogļu ieguves vietu arheoloģiskā apzināšana Engures apkārtnē, 2019. gads

Parauga nr.	Nosaukums	Zondējuma nr.	Dziļums, cm	Slāņa apraksts	Datums	Taksons	Diametra klase (<2 cm / 2-3 cm / 3-5 cm / 5-10 cm / >10 cm)
1.	Abragciems	1.	40-50	tumši pelēkas smiltis ar intensīvu ogļu piejaukumu	25.04.2019.	<i>Pinus</i>	nav nosakāms
2.	Apšuciems	1.	25-35	tumši pelēkas smiltis ar intensīvu ogļu piejaukumu	25.04.2019.	nav nosakāms	nav nosakāms
3.	Ķesterciems	1.	26-40	tumši pelēkas smiltis ar intensīvu ogļu piejaukumu	25.04.2019.	<i>Pinus</i>	5-10

b. Kokogļu ieguves vieta pie Apšuciema, 2019. gada izrakumi

Parauga nr.	Koordinātas		Dziļums, cm	Slānis / objekts	Datums, piezīmes	Taksons, piezīmes	Diametra klase (<2 cm / 2-3 cm / 3-5 cm / 5-10 cm / >10 cm)
	x	y					
1.	700-750	700-750	16	2. slānis, 1. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu augšējā daļa)	4.05.2019.	<i>Pinus</i>	>10
2.	750-800	650-700	16	2. slānis, 1. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu augšējā daļa)	24.05.2019.	<i>Pinus</i>	>10
3.	250-300	700	18	2. slānis, 1. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļa)	05.2019.; paraugs no profila	<i>Pinus</i>	5-10

Parauga nr.	Koordinātas		Dziļums, cm	Slānis / objekts	Datums, piezīmes	Taksons, piezīmes	Diametra klase (<2 cm / 2-3 cm / 3-5 cm / 5-10 cm / >10 cm)
	x	y					
4.	700-750	850-900	18	2. slānis, 1. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	24.05.2019.	<i>Pinus</i>	5-10
5.	650-700	1000	22	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	30.05.2019.; paraugs no profila	<i>Pinus</i> ; nepilnīgi pārogļojies	>10
6.	550-600	1000	22	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	30.05.2019.; paraugs no profila	<i>Pinus</i>	5-10
7-1.	550-650	750-800	26	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	27.05.2019.	<i>Pinus</i> ; lokmaļa ar mizu	izmērīts diametrs: ~22
7-2.	550-650	750-800	26	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	27.05.2019.	<i>Pinus</i> ; lokmaļa	izmērīts diametrs: ~20
7-3.	550-650	750-800	26	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	27.05.2019.	<i>Pinus</i>	>10
8.	650-700	650-700	26	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	27.05.2019.	<i>Pinus</i> ; lokmaļa ar mizu	izmērīts diametrs: 3,2
9.	800	580-600	26- 30	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu apakšējā daļā)	30.05.2019.; paraugs ņemts no profila	<i>Pinus</i>	>10
10.	350-400	700	28	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	30.05.2019.; paraugs no profila	<i>Pinus</i>	>10 (~30)
11.	650-700	900-950	28	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu vidusdaļā)	27.05.2019.	<i>Pinus</i>	>10

Parauga nr.	Koordinātas		Dziļums, cm	Slānis / objekts	Datums, piezīmes	Taksons, piezīmes	Diametra klase (<2 cm / 2-3 cm / 3-5 cm / 5-10 cm />10 cm)
	x	y					
12.	650-700	900	35	2. slānis, 2. kārtā (tumši pelēkā slāņa ar intensīvu ogļu piejaukumu apakšējā daļā)	27.05.2019.	<i>Pinus</i>	izmērīts diametrs: 3,0
13.	1-50	650-700	80	1. bedre	30.05.2019.	<i>Pinus</i>	5-10
14.	1-50	600-700	80	1. bedre	30.05.2019.	<i>Pinus</i>	>10
15.	750	160	53	2. bedre	30.05.2019.	<i>Pinus</i>	>10
16.	730	180	60	2. bedre	30.05.2019.	<i>Pinus</i>	diametrs novērtēts pēc rādiusa mērījuma: ~4,5
17.	710	150	70	2. bedre	30.05.2019.	3 ogļu gabali: <i>Pinus</i> ; ārmala?; nepilnīgi pārogļojies	>10 (~20)

Liela diametra koksne, domājams, bija no mežistrādes blakusproduktiem – līkiem, zarainiem, savērptiem stumbriem, lieliem zariem, tru-pējušas koksnes u. tml., jo kvalitatīviem baļķiem bija pārāk augsta vērtība kā būvmateriālam, lai tos izmantotu ogļu ieguvei.

KOKOĢĻU IEGUVES VIETU HRONOLOĢIJA ENGURES APKĀRTNĒ

Arheoloģiskajos izrakumos kokogļu ieguves uzkalniņā pie Apšu-ciema paņemtie kokogļu paraugi ļāva noteikt ne tikai kokogļu ieguves procesā izmantoto koksni, bet arī pētītā uzkalniņa hronoloģiju.

Divos lielākajos kokogļu paraugos (nr. 7-1 un nr. 7-2) no uzkalniņa vidusdaļas vizuāli konstatēja salīdzinājumā samērā daudz galvenokārt šauru gadskārtu, kā arī attiecīgo priežu stumbra koksnes ārējo daļu ar, iespējams, koka pēdējo, t. i., relatīvi jaunāko gadskārtu. Tas radīja ideju izmēģināt noteikt šo kokogļu absolūto vecumu, lietojot dendrohronoloģisko metodi. Šim nolūkam tika izvēlēts vēl

trešais kokogles paraugs (nr. 17), kas atradies vienā no bedrēm. Tajā koksnes gadskārtu bija mazāk, toties arī šis paraugs, kā šķita, bija no koka stumbra ārējās daļas. Kokogļu paraugos zaru vieta bija konstatēta tikai parauga nr. 7-2 atsevišķā fragmentā. Tas liecina, ka šie paraugi, visticamāk, galvenokārt attiecas uz izraudzīto koku stumbra daļu zem vainaga. Ja šis konstatējums ir patiess un ja vien kokogles neattiecas uz priedes stumbra gara nezaraina posma pašu augšējo daļu, tad var spriest, ka datēšanai izvēlēto kokogļu sagatavošanai bija cirsti jauni līdz vidēja vecuma koki: kokogles paraugā nr. 7-1 ir ietvertas 92 gadskārtas, paraugā nr. 7-2 ir 64 gadskārtas, bet paraugā nr. 17 konstatēta koka stumbra ārējās daļas 41 gadskārta.

Mērot ar precizitāti līdz 0,01 mm, kokogļu paraugu nr. 7-1 un nr. 7-2 gadskārtu platumu noteica trijos, bet parauga nr. 17 gadskārtu platumu – divos radiālos virzienos. Ņemot vērā šādu dendrohronoloģiskai datēšanai atbilstošo kokogļu paraugu retumu, t. i., to nozīmību, kā arī tajos esošo koksnes gadskārtu salīdzinoši nelielo skaitu, gadskārtu platumu katrā no tā mērīšanas trasēm izņēmuma kārtā mērīja divas reizes. Tādējādi pētījumā izmantoja laikrindas, kas bija sastādītas no attiecīgo kokogļu paraugu katras gadskārtas platumu vidējām vērtībām, kas iepriekš bija aprēķinātas no šīs gadskārtas platumu galvenokārt sešu (kokogļu paraugiem nr. 7-1 un nr. 7-2) vai četrus (paraugam nr. 17) datu vērtībām.

Ņemot vērā visu trīs, bet jo īpaši kokogļu parauga nr. 17 gadskārtu nelielo skaitu, eksperimentālam nolūkam to platumu datu laikrindu līdzības novērtēšanai izmantoja piecas dendrohronoloģisko datu apstrādes programmas: COFECHA,²⁹ TSAP-DOS,³⁰ TSAP-WIN,³¹ PAST-5³² un Sakore-3.³³ Katra no šīm programmām, atbilstoši uzstādītajam noklusējumam, gadskārtu platumu datu laikrindu standartizā-

²⁹ Holmes, Richard L. (1983). Computer-assisted quality control in tree-ring dating and measurement. *Tree-Ring Bulletin*, 43, pp. 69–75; Grissino-Mayer, Henri D. (2001). Evaluating crossdating accuracy: a manual and tutorial for the computer program COFECHA. *Tree-Ring Research*, 57 (2), pp. 205–221.

³⁰ Rinn, Frank (1989–1996). *TSAP, Version 3.0: Reference Manual*. Heidelberg: Frank Rinn, 262 p. + Example graphs.

³¹ Rinntech® (2011). *TSAP-WIN™, Time Series Analysis and Presentation for Dendrochronology and Related Applications. User Reference*. Heidelberg: Frank Rinn, 92 p. + Appendix.

³² Scientific Engineering & Manufacturing (SCIE M) (2014–2015). *PAST5 Manual & Reference*. (Brunn am Gebirge): SCIE M, 135 p.

³³ Programmas 3. versiju 1995. gadā izstrādāja programmētājs J. Eglītis pēc šī raksta autora M. Zundes norādījumiem.

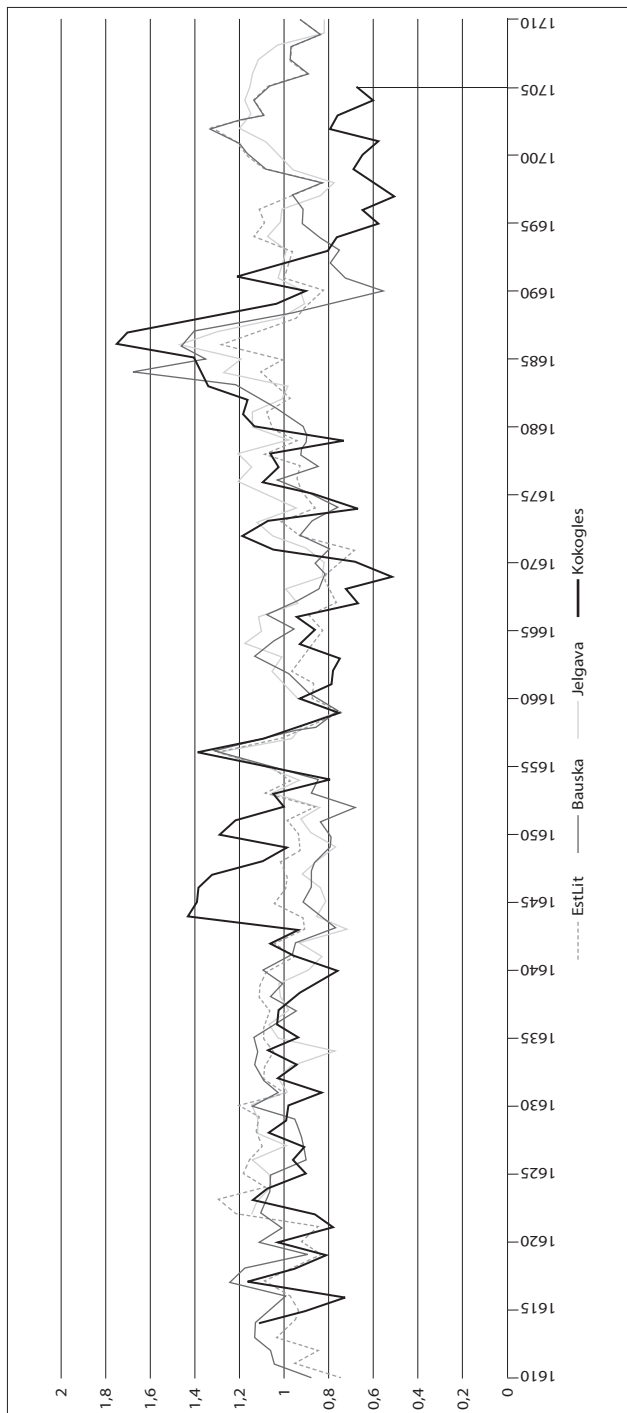
ciju jeb indeksāciju veic pēc vairāk vai mazāk atšķirīgas metodes vai formulas, līdz ar to gan aprēķinātie gadskārtu indeksi, gan skaitliski izteiktie to laikrindu līdzības vērtējumi kaut nedaudz atšķiras.

Visas piecas programmas, bet no tām vispārliciecinošāk – programma Sakore-3, visbūtiskāko laikrindu līdzību uzrādīja to savstarpējā savietojumā, kas liecināja, ka visu trīs kokogļu paraugu relatīvais datējums ir vienāds. Visas programmas relatīvi visbūtiskāko līdzību uzrādīja starp paraugu nr. 7-2 un nr. 17 gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām. Vidēji būtisku līdzību konstatēja starp abām garākajām – parauga nr. 7-1 un parauga nr. 7-2 – gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām. Paraugu vienāda relatīvais datējums tika apstiprināts pēc tam, kad gan paraugu nr. 7-1 un nr. 7-2 gadskārtu indeksu abu laikrindu, gan vēl pārliecinošāk – paraugu nr. 7-2 un nr. 17 gadskārtu indeksu vidējo vērtību kopīgās laikrindas pēdējo skaitli izdevās attiecināt uz vienu un to pašu kalendāro gadu, katru no šīm laikrindām salīdzinot ar iepriekš izstrādātām priedes gadskārtu absolūtajām hronoloģijām. Salīdzināto laikrindu visbūtiskākā līdzība konstatēta to savstarpējā savietojumā, pēc kura bija nosakāms, ka visu trīs kokogļu relatīvi jaunākā gadskārta bija veidojusies 1705. gadā. Tas atbilst Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbības laikam.

Datējuma pareizību vēl pārliecinošāk apliecināja laikrindu būtiskā līdzība, ko konstatēja, ar vietējo priežu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām salīdzinot gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu, kurā ir apvienoti visu trīs kokogļu paraugu gadskārtu indeksu dati (4. att.).

Par pārējo kokogļu ieguves uzkalniņu precīzu datējumu Engures apkārtnē pagaidām grūti spriest. Kopumā zināms, ka gan Baltijas jūras reģionā, gan arī citviet Eiropā kokogļu iegūšana, veidojot un dedzinot virszemes krāvumus, ir saistāma ar periodu pēc 13. gs.; līdz tam šo procesu veica kokogļu ieguves bedrēs.³⁴ Arī Engures apkārtnē konstatētais krāvumu gatavošanas paņēmieni, tiem apkārt veidojot vairākas bedres, nav precīzi hronoloģiski noteikts. Piemēram,

³⁴ Deforce, Koen, Vanmontfort, Bart, Vandekerkhove, Kris (2018). Early and High Medieval (c. 650 AD–1250 AD) Charcoal Production and Its Impact on Woodland Composition in the Northwest-European Lowland: A Study of Charcoal Pit Kilns from Sterrebeek (Central Belgium). *Environmental Archaeology*, 26 (2), pp. 1–11, here p. 1. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/14614103.2018.1538087>; Peets. *The power of iron. Iron production*, p. 38; Gintautas Vēlius (2012). The Žygimantiškės Charcoal Clamps. In: *Archaeological Investigations in Independent Lithuania 1990–2010*. Vilnius, pp. 344–346, here p. 346.

4. att. Kokogļu paraugu gadskārtu vidējo vērtību kopējās laikrindas un pašreizējo Bauskas, Jelgavas, kā arī Igaunijas–Lietuvas priedes gadskārtu absolūto hronoloģiju grafisko attēlu salīdzinājums to sinhronajā savietojumā (sagatavojis M. Zunde)

Fig. 4. Graphic comparison between the synchronised time series of mean values of tree-ring width indexes from the charcoal samples and the pine tree-ring chronologies for Bauska, Jelgava, and Estonia–Lithuania (graph: M. Zunde)

Vidzemē Ropažu apkārtnē ar 17. gs. datējamam Sniedzū kokogļu uzkalniņam apkārt konstatēts grāvītis.³⁵ Savukārt Ropažu apkārtnē pētītais Ūdukšu uzkalniņš ar līdzīgi kā Engurē apkārt veidotām bedrēm attiecināms uz 19. gs. beigām – 20. gs. sākumu.³⁶

Tomēr arī citviet Engures apkārtnē atklāto kokogļu ieguves uzkalniņu saistību ar manufaktūras darbību apstiprina divu kokogļu paraugu radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) AMS analīzes. Ar šo metodi datēti paraugi, kas iegūti Abragciema un Ķesterciema apkārtnē veiktajos zondējumos. Lai gan ¹⁴C metode ļauj noteikt tikai parauga aptuveno vecumu, tomēr datējumi liecina, ka arī šie uzkalniņi visdrīzāk ir attiecināmi uz 17. gs. otro pusi – 18. gadsimtu. Abragciema paraugs ar 68,3% varbūtību attiecināms uz 1648.–1799. gadu (ar 95,4% varbūtību ietilpst laikposmā no 1641. gada līdz mūsdienām),³⁷ savukārt Ķesterciema paraugs ar 68,3% varbūtību attiecināms uz laikposmu no 1667. gada līdz mūsdienām (ar 95,4% varbūtību tas ietilpst laikposmā no 1658. gada līdz mūsdienām).³⁸

Tāpat Engures apkārtnē atklāto kokogļu ieguves uzkalniņu saistību ar Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbību 17.–18. gs. apstiprina rakstītie vēstures avoti. Viss Engures apkārtnes kokogļu ieguves izplatības areāls ietilpst Engures muižas zemēs (5. att.). Spriežot pēc muižas inventarizācijās esošajiem mežu aprakstiem, kokogļu ieguve Pipkakta, Plieņciema, Engures un Bērzciema apkārtnē, kas sakrīt ar LiDAR datus fiksēto un vēlāk arheoloģiskajā apzināšanā konstatēto situāciju. Pētītais uzkalniņš atradies Engures muižas inventarizācijās aprakstītajā Plieņciema mežā, kas raksturots kā tīrs priežu (*dannen*³⁹) mežs.⁴⁰ 1712. gadā Pipkakta un Bērzciema mežs, bet 1721. gadā arī Plieņciema un daļēji Engures mežs bija jau izcirsts.⁴¹

³⁵ Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā, 86–91. lpp.

³⁶ Turpat, 95.–96. lpp.

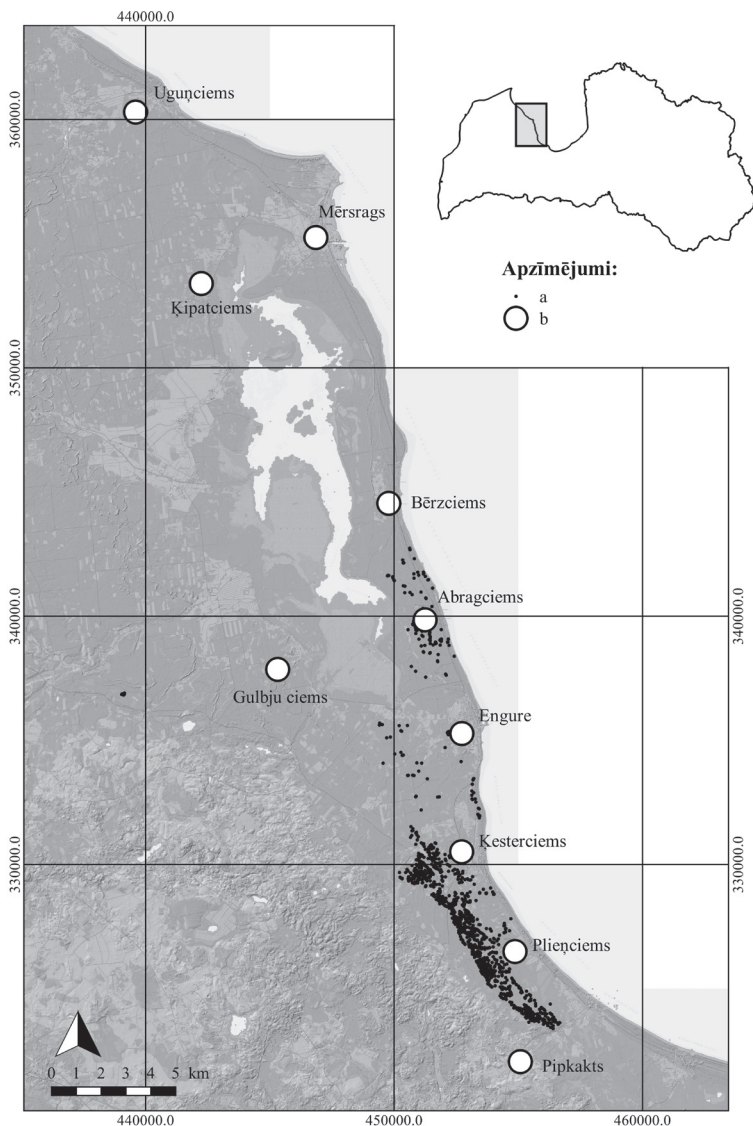
³⁷ Datējums nr.: Poz-123930. Absolūtais vecums pēc ¹⁴C skalas: 215±30 g. Kalibrēts pēc *IntCal20* kalibrācijas līknes (Reimer, Paula J. et al. (2020). The *IntCal20* Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62 (4), pp. 725–757), izmantojot programmas *OxCal* versiju 4.4 (Bronk Ramsey, Christopher (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (1), pp. 337–360).

³⁸ Datējums nr.: Poz-132864. Absolūtais vecums pēc ¹⁴C skalas: 175±30 g.

³⁹ Par priedes apzīmējumu vācvalodīgajos tekstos 17.–19. gs. sk.: Trumpa, Anta (2014). Egles un priedes nosaukums senajos latviešu leksikogrāfiskajos avotos un topošajā "Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā". *Baltistica*, 49 (2), 301.–313. lpp.

⁴⁰ Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 12. lp., 43. lp. o. p., 60. lp.

⁴¹ Turpat, 12. lp., 72. lp. o. p.

5. att. Engures muižas ciemu vietas un kokogļu uzkalniņu izvietojums Engures apkārtnē: *a* – kokogļu ieguves uzkalniņi; *b* – ciemu vietas (sagatavojis M. Auns un E. Guščika; kartes pamatā: TOPO 10 LV. LĢIA LR topogrāfiskā karte mērogā 1:10 000. LU ĢZFF WMS; pieejama: <http://www.geo.lu.lv/kartes>, <http://kartes.geo.lu.lv> (skatīts 01.12.2020.))

Fig. 5. Location of the villages of Engure Manor in relation to the distribution of charcoal-burning mounds in the Engure area: *a* – charcoal-burning mounds; *b* – village sites (map: M. Auns and E. Guščika; base map: TOPO 10 LV. LĢIA RL topographic map, scale 1:10 000. LU ĢZFF WMS; available at: <http://www.geo.lu.lv/kartes>, <http://kartes.geo.lu.lv> (accessed 01.12.2020))

Par apskatāmo kokogļu uzkalniņu sasaisti ar Engures manufaktūras darbību netieši liecina arī to blīvais izvietojums skaidri nodalāmā teritorijā. Piemēram, plašāk pētītie kokogļu ieguves uzkalniņi Ropažu apkārtnē, kur tiem nav saistības ar kādas konkrētas ražotnes darbību, rāda daudz izkļiedētāku uzkalniņu situāciju daudzārt plašākā teritorijā, un kādas skaidri nodalāmas uzkalniņu koncentrācijas vietas ir grūti fiksējamas.⁴² Arī kokogļu uzkalniņu lielums Engures un Ropažu apkārtnē atšķiras. Pie Ropažu novada Sniedžu mājām, kur pētītie uzkalniņi attiecināmi uz 16.–17. gs., tie diametrā bija 6–11 m lieli.⁴³ Vēlāka perioda – uz 19. gs. un 20. gs. sākumu attiecināmie kokogļu uzkalniņi – vēl mazāki (5–7 m).⁴⁴ Savukārt Engures manufaktūras apkārtnē kokogļu uzkalniņu lielums diametrā pārsvarā bija 13–15 m, taču atsevišķos gadījumos sasniedza pat 17–18 metrus. Šajā gadījumā gan jāņem vērā, ka Ropažu apkārtnē uzkalniņi pagaidām ir apzināti tikai daļēji.

Tomēr ogļu dedzināšana Engurē neaprobežojās ar manufaktūras darbības laiku vien. Tā 1796./97. fiskālajā gadā, kad manufaktūra jau vairs nepastāvēja, Engurē tika iegūtas 1668 mucas ogļu, no kurām 378 mucas tika pārdotas Engures zemniekiem, bet 1290 mucas nosūtītas uz Jelgavu.⁴⁵ Turpmākie kokogļu ¹⁴C datējumi, iespējams, ļaus noteikt kokogļu uzkalniņu hronoloģiskās atšķirības dažādās to izplatības zonās Engures apkārtnē.

KOKOGĻU IZMANTOŠANA ENGURES MANUFAKTŪRAS DARBĪBĀ

Par kokogļu ieguves organizēšanu, apjomiem, uzglabāšanu un izmantošanu Engures apkārtnē manufaktūras darbības laikā, lai arī fragmentāras, tomēr detalizētas ziņas sniedz Engures muižas inventarizācijas.⁴⁶

Engures manufaktūras darbības laikā kokogļu ieguve bija atsevišķa specializācijas joma. Inventarizācijās minēti konkrēti ogļdedžu

⁴² Guščika, Elina (2017). Ziņojums par arheoloģisko apzināšanu Ropažu novadā 2016. gada novembrī. *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve*, Inv. Nr. VIAA 1272, 1. plāns.

⁴³ Turpat, 49. lpp.

⁴⁴ Turpat, 7., 15. lpp.; Guščika. Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā, 92.–97. lpp.

⁴⁵ Engures mežniecības dokumenti. *LNA-LVVA*, 554–2–80, 10. lp.

⁴⁶ Engures muižas inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.

vārdi. Manufaktūras darbības sākumā tur strādāja franču izcelsmes ogļdeģis Jozefs Deklū (*de Klou, Declu*).⁴⁷ Kopš 1710. gada inventarizācijas minēts arī ogļdeģis Jakobs Deklū (*de Clui, de Klu, Klue*), kurš līdz savai nāvei 1723. gadā mitinājās Plieņciema *Rammes/Ramsel* sētā. Domājams, vismaz kādu laiku šie ogļdeģi darbojušies vienlaicīgi. 1721. gadā, nenosaucot vārdus, minēti divi Deklū dzimtas ogļdeģi, no kuriem otrais dzīvoja Plieņciema *Kroge Mickell* sētā. 18. gs. 30. gados attiecīgo amatu secīgi pildīja Krauze (*Krause*) un Pēters Lorencs (*Lorentz*).⁴⁸

Samaksa tika aprēķināta par krāvuma malkas asīm (1 malkas ass = 6,682 kubikmetri⁴⁹) un kokogļu mucām (par ogļu mucu tilpumu Kurzemes hercogistē skaidru ziņu trūkst,⁵⁰ taču ir zināms, ka Engures manufaktūras pārvaldniekam 17. gs. beigās bija jāvadās pēc hercoga instrukcijas, kur noteikts, ka, tāpat kā Zviedrijā, no vienas kubikass malkas jāsanāk 40 mucām kokogļu⁵¹). 1718. gada inventarizācijā teikts, ka par katru 36 asis lielu krāvumu, kas sagatavots ogļu dedzināšanai (ja malka pievesta ar savu zirgu), Jakobs Deklū saņem 3 Alberta dālderus un par katru mucu izdedzinātu ogļu – 4 grašus, tomēr Deklū sūdzējās, ka tas vienmēr esot par maz.⁵² 18. gs. 20. gadu sākumā samaksa par katru 30–36 asis lielu krāvumu bija 2½ Alberta dālderu, bet ogļu mucas takse nemainījās.⁵³

Ogļu dedzināšanā bija iesaistīti arī daži vietējie zemnieki, piemēram, Plieņciema *Rensel* sētas Pāvels (1696. gadā), Ķesterciema *Klingstenne* sētas Andrejs (1726. gadā).⁵⁴ Šķiet, tas pats Andrejs 1721. gadā minēts arī kā ogļu vedējs, kurš bija atbrīvots no muižas nodevām un par savu darbu saņēma 12 pūrus rudzu gadā.⁵⁵ 17. gs. 90. gados manufaktūrā dzelzs ceplā dedzināšanas laikā palīgdarbos – ogļu nešanā –

⁴⁷ Jakovļeva. Engures dzelzsmanufaktūras darbība, 56. lpp.

⁴⁸ Engures muižas 1731.–1739. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–33, 12. lp. o. p., 120. lp.

⁴⁹ Zemzaris, Jānis (1981). *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs.* Rīga: Zinātne, 198. lpp.

⁵⁰ Turpat, 193. lpp.

⁵¹ Jakovļeva. Engures dzelzsmanufaktūras darbība, 61. lpp.

⁵² Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 47. lp. o. p.

⁵³ Turpat, 61. lp. o. p. – 62. lp.

⁵⁴ Engures muižas 1694.–1696. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–31, 32. lp.; Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 119. lp.

⁵⁵ Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 74. lp. o. p.

bija nodarbināti vairāki puīši no Lutriņu muižas.⁵⁶ Sūtīt kļaušniekus ogļu vešanai tika prasīts arī no Grenču muižas un Ozolmuižas pārvaldniekiem.⁵⁷

Ogļu dedzināšanas apjomi daļēji nojaušami pēc šim nolūkam sagatavotajiem malkas krāvumiem. Dedzināšanai sagatavoto krāvumu lielums bija mainīgs. 1694. gadā minēts 38 asis (~254 m³) liels malkas krāvums. 1718. gada inventarizācijā aprēķināta samaksa par 36 asis (~240 m³) lieliem krāvumiem. 1731. gadā ogļdeģis Krauze liecināja, ka katrā krāvumā jābūt 30 asīm (~200 m³) un pie katra krāvuma vēl 5 asīm (~33 m³) malkas, kas, kad krāvumu aizdedzina, pēc tam “kā parasti” tiek piesviesta klāt.⁵⁸ Savukārt 1739. gadā minēts pat 50 asis (~334 m³) liels krāvums.⁵⁹ Kā jau atzīmēts, no vienas ass malkas vajadzēja sanākt 40 mucām ogļu.⁶⁰

Ogļdeģi vienlaikus darbojās ar vairākiem krāvumiem. Tā 1694. gada augusta beigās fiksēti divi pusizdedzināti, viens vēl neiekurts, bet ar skujām (*Sckuyen*) jau pārklāts un viens pussakrauts malkas krāvums, kā arī viena izdedzināta kokogļu kaudze. 1718. gada martā mežā atradās trīs izdedzinātas kokogļu kaudzes un vēl trīs malkas krāvumi tika tobrīd dedzināti. 1731. gada augusta un septembra mījā dedzināšanai sagatavoti un ar zemi pārsegti bija četri krāvumi, bet trīssarpus krāvumi bija sakrauti, taču vēl neapbērti ar zemi. Līdztekus tika gatavoti arī malkas krājumi. Malkas sagatavošanā bija jāievēro zināmi noteikumi. Manufaktūras nomniekam Bengtam Strēmam (*Ström*) 17. gs. pašās beigās – 18. gs. sākumā ogļu dedzināšanai hercoga mežā ļāva cirst 1400 kubikasis malkas, un Engures mežzinim Albrehtam Velmnicam (*Welmnitz*) bija uzdots sekot, lai to darītu tikai ierādītās vietās un netiktu aiztikti lietaskoki.⁶¹ Savukārt manufaktūras nomnieks Frīdrihs Ciferss (*Ziefers*) 1726. gadā liecināja, ka vietu cirsmai viņam ierādījis meža uzraugs Bolmans (*Wildnis Be-reuter Bohlman*), bet tur bijuši arī labi būvkoki, kas aizvesti uz muižu un manufaktūru.⁶²

⁵⁶ Engures muižas 1694.–1696. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–31, 14. lp. o. p., 31. lp.

⁵⁷ Jakovļeva. Engures dzelzsmannufaktūras darbība, 61. lpp.

⁵⁸ Engures muižas 1731.–1739. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–33, 12. lp. o. p.

⁵⁹ Turpat, 118. lp. o. p.

⁶⁰ Jakovļeva. Engures dzelzsmannufaktūras darbība, 61. lpp.

⁶¹ Turpat, 63. lpp.

⁶² Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 103. lp.

Pēc krāvumu izdedzināšanas ogļu vedēji nogādāja ogles īpašā šķūnī. Dati par uzglabāto ogļu daudzumu ir ļoti dažādi – no nenoteikta apjoma (*eine Portey*) līdz 360 (1731. gadā) un pat 20 000 mucām (1712. gadā).⁶³ 1764. gadā pastāvēja pat četri ogļu šķūņi, kas pirms pāris gadiem bija uzbūvēti no citu, nojauktu šķūņu balķiem.⁶⁴

Inventarizācijās uzskaitīts arī ar ogļu pārvadāšanu un pārkraušanu saistīts inventārs. 1696. gadā aprakstīti ogļu rati. Tie bija skaitā četri, ar apkaltiemi riteņiem un lieliem groziem, kuru pārvešanai lietoja dzelzs stieņus ar važām. 1718. gadā minēti divi veci ogļu rati apkaltiemi riteņiem, divas ogļu ragavas un trīs lieli un 10 mazāki ogļu grozi. Pēc trim gadiem vecie rati bija nomainīti ar jauniem, bet ragavas palikušas tikai vienas. 1722. gadā aprakstīti, jādōmā, tie paši rati – vieni bija četrvāģa, ar apkaltiemi riteņiem, otri – divvāģa, neapkalti un jau diezgan nolietoti.⁶⁵ No sīkāka ogļdeģa inventāra minētas lāpstas, ķekši (*Haacken*). Vienā no inventarizācijām minēts arī ogļdedzim lietošanā nodots vīna trauks.⁶⁶

Pamatā ogles izlietoja Engures manufaktūras vajadzībām. Par manufaktūras darbībā izmantoto kokogļu apjomu dažādos periodos ziņas ir trūcīgas. Pēc M. Jakovļevas veiktajiem rakstīto avotu pētījumiem lielākā vai mazākā detalizācijas pakāpē var izsekot Engures manufaktūras darbības intensitātei, tehniskajai modernizācijai, pārmaiņām ražotajā sortimentā, kā arī produkcijas noietam dažādos tās darbības periodos.⁶⁷ Atbilstoši, domājams, arī skatāms izmantoto kokogļu apjoms, taču tas nav precīzi aprēķināms. Piemēram, ir bijuši gadi, kad Engures manufaktūrā izmantoto kokogļu apjoms nebija liels. 1684. gadā Engures muižas pārvaldnieks Gerhards Eberhards fon Mirbahs (*von Mirbach*) iesniedzis sūdzību par rakstvedi, apgalvojot, ka viņa nepietiekamās uzraudzības dēļ ogļu un rūdas sagāde bijusi tik slikta, ka 1683. un 1684. gadā domna varējusi strādāt tikai trīs nedēļas.⁶⁸ Savukārt sakarā ar izmērā mazāku dzelzs stieņu kalšanu

⁶³ Turpat, 10. lp. o. p., 40. lpp.; Engures muižas 1731.–1739. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–33, 12. lpp. o. p.

⁶⁴ Engures muižas 1764.–1788. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–38, 4. lpp.

⁶⁵ Engures muižas 1694.–1696. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–31, 26. lpp. o. p.; Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 40., 58., 81. lpp.

⁶⁶ Engures muižas 1731.–1739. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–33, 65. lpp.

⁶⁷ Jakovļeva. Engures dzelzs manufaktūras darbība, 61. lpp.

⁶⁸ Turpat, 55.–56. lpp.

kokogļu patēriņš manufaktūrā īpaši pieauga 18. gs. padesmitajos gados.⁶⁹ 1726. gadā atklājās, ka F. Cīfersa laikā (kopš 1722. gada) uz Rīgu aizvestas divas laivas ar oglēm – viena divarpus, otra trīs vezumus liela. Ogles pārdotas arī uz Tukumu un “pāri robežām” – Plieņu kroga kalējam.⁷⁰ Var noprast, ka no hercogistes administrācijas puses šāda prakse tomēr netika atbalstīta, jo revidentu apklausinātās personas taisnojās, ka uz Rīgu aizvests ne vairāk par norādīto apjomu un ogļu realizācija ārpus muižas pārtraukta.

NOBEIGUMS

Pētījums par kokogļu ieguves vietām piejūras teritorijā Engures apkārtnē apvieno dažāda veida izpētes metodes. Tā ietvaros veikta gan LiDAR datu izpēte, gan arheoloģiskā apzināšana un izrakumi. Arheoloģiskajos pētījumos iegūtā materiāla izvērtēšanā lietotas arī dabaszinātņu metodes – kokogļu analīze un dendrohronoloģija. Visbeidzot, veikta kokogļu ieguves uzkalniņu hronoloģijai atbilstošu rakstīto vēstures avotu analīze.

Engures apkārtnē konstatētie aptuveni 1000 kokogļu ieguves uzkalniņi ir liecība par Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbību 17. gs. otrajā pusē – 18. gadsimtā. Par to liecina gan pētītā uzkalniņa dendrohronoloģiskais datējums un radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) AMS analīzes, gan uzkalniņu situācija atbilstoši Engures muižas inventarizācijās minētajiem kokogļu ieguves reģioniem, gan, domājams, arī to visai kompaktais izvietojums, īpaši teritorijā starp Apšuciemu un Ķesterciemu. Kokogļu sagāde ļoti lielos apmēros bija vitāli svarīga hercogistes dzelzsmānufaktūru darbībai.

Engures manufaktūras apkārtnē atklātās arheoloģiskās liecības kopumā atbilst citiem pētītajiem kokogļu ieguves uzkalniņiem gan Latvijā, gan plašākā teritorijā. Šādas kokogļu ieguves vietas veidojušās, izdedzinot virs zemes veidotu malkas krāvumu, kas bija kokogļu ieguves pamatveids no viduslaikiem līdz pat 19. gadsimtam. Pēc krāvumu izdedzināšanas un kokogļu izņemšanas attiecīgajās vietās palika smilšu uzkalniņi, kas piesātināti ar dažāda izmēra (galvenokārt nelieliem) kokogļu gabaliem. Arī Engures apkārtnē konstatētais

⁶⁹ Jakovļeva. Engures dzelzs manufaktūras darbība, 67. lpp.

⁷⁰ Engures muižas 1710.–1729. gada inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999–44–32, 96. lp.

krāvumu gatavošanas paņēmieni, apkārt veidojot vairākas bedres, nav saistāms ar kādu konkrētu laika posmu. Kā liecina apzinātie un pētītie Ropažu kokogļu ieguves vietu piemēri, vienlaikus varēja pastāvēt vairākas krāvumu veidošanas tradīcijas – tiem veidojot apkārt gan grāvīšus, gan bedres.

Lai arī pēc atklātajām arheoloģiskajām liecībām Engures apkārtnes kokogļu ieguves uzkalniņi līdzinās citām pētītajām kokogļu ieguves vietām, dažos aspektos ir būtiskas atšķirības, kas varētu tikt skaidrotas tieši ar kokogļu ieguves vietu piesaisti manufaktūrai. Viena no tādām pazīmēm ir to blīvais izvietojums konkrētā, skaidri nodalāmā teritorijā. Piemēram, plašāk pētītais kokogļu uzkalniņu izplatības areāls Ropažu apkārtņē, kur tiem nav saistības ar kādas konkrētas ražotnes darbību, rāda daudz izkliedētāku uzkalniņu situāciju daudzkārt plašākā teritorijā. Arī kokogļu uzkalniņu izmēri Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras apkārtņē ir lielāki (diametrā vidēji 13–15 m, bet sasniedzot pat 17–18 m) nekā Ropažu apkārtnes 16.–17. gs. kokogļu ieguves vietās konstatētie (diametrā 6–11 m). Protams, jāņem vērā, ka kokogļu ieguves vietu arheoloģiskā un vēsturiskā izpēte Latvijas teritorijā ir tikai nesen aizsākusies un šīs vietas pagaidām vēl apzinātas daļēji.

Engures manufaktūras kokogļu ieguves vietās veiktā arheoloģiskā izpēte līdz šim ir vienīgie šāda veida pētījumi bijušās Kurzemes hercogistes teritorijā. Iegūtie dati ļaus turpmākajos pētījumos pievērsties šai piejūras resursu izmantošanas ietekmei uz vidi, analizēt tās pārveidošanos un skatīt piejūras ainavas ilgtermiņa attīstību.

SAĪSINĀJUMI/ABBREVIATIONS

- LĢIA – Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra
 LiDAR – *Light Detection and Ranging*, tālīzpētes tehnoloģija, kur tiek izmantoti redzamās gaismas un infrasarkanā apgabala viļņi (gaismas uztveršana un noteikšana)
 LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs
 LU ĢZZF – Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
 LU LVI – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
 WMS – *Web Map Service*, tīkla karšu serviss

BIBLIOGRĀFIJA/BIBLIOGRAPHY

Avoti/Primary sources

1. Engures muižas inventarizācijas. *LNA-LVVA*, 6999. f., 44. apr., 31.–38. l.
2. Engures mežniecības dokumenti. *LNA-LVVA*, 554. f., 2. apr., 80. l.

3. Guščika, Elīna (2016). Pārskats par arheoloģisko izpēti kokogļu ieguves vietās pie Sniedzū un Vanadziņu mājām 2015. gadā. *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve*, Inv. Nr. VIAA 1272.
4. Guščika, Elīna (2017). Ziņojums par arheoloģisko apzināšanu Ropažu novadā 2016. gada novembrī. *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve*, Inv. Nr. VIAA 1272.
5. Guščika, Elīna (sagatavošanā). *Pārskats par kokogļu ieguves vietu apzināšanu un izpēti Engures apkārtnē 2019. gadā*.
6. Kalējs, Uldis (2020). Projekts "Igaunijas–Latvijas trešais 330kV starpsavienojums". Pārskats par projekta realizācijas ietvaros izbūvējamās elektrolīnijas trasē veiktajiem arheoloģiskajiem izpētes darbiem. 1. sēj. Trases apsekošanas un kokogļu ieguves uzkalniņu izpētes rezultāti. Rīga. *Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs*, Inv. Nr. 124787-1 I.

Literatūra/Secondary sources

1. Anteins, Aleksis (1976). *Melnais metāls Latvijā*. Rīga: Zinātne.
2. Auziņa, Dita, Bebre, Viktorija, Brūzis, Rūdolfs, Doniņa, Inga (2018). Bijušās Kurzemes hercogistes dzelzs ieguves un apstrādes vietu arheoloģiskā apzināšana 2016. gadā. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 236.–240. lpp.
3. Bronk Ramsey, Christopher (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (1), pp. 337–360.
4. Deforce, Koen, Boeren, Ilse, Adriaenssens, Sara, Bastiaens, Jan, De Keersmaeker, Luc, Haneca, Kristof, Tys, Dries, Vandekerkhove, Kris (2013). Selective woodland exploitation for charcoal production. A detailed analysis of charcoal kiln remains (ca. 1300–1900 AD) from Zoersel (northern Belgium). *Journal of Archaeological Science*, 40 (1), pp. 681–689.
5. Deforce, Koen, Vanmontfort, Bart, Vandekerkhove, Kris (2018). Early and High Medieval (c. 650 AD–1250 AD) Charcoal Production and Its Impact on Woodland Composition in the Northwest-European Lowland: A Study of Charcoal Pit Kilns from Sterrebeek (Central Belgium). *Environmental Archaeology*, 26 (2), pp. 1–11.
6. Espelund, Arne (2013). *The evidence and the secrets of ancient bloomery iron-making in Norway – with an extension to the beginning of the industrial period*. Trondheim: Arketype.
7. Evelyn, John (1664). *Sylva, or A Discourse of Forest-Trees and the Propagation of Timber in His Majesty's Dominions*. London.
8. Grissino-Mayer, Henri D. (2001). Evaluating crossdating accuracy: a manual and tutorial for the computer program COFECHA. *Tree-Ring Research*, 57 (2), pp. 205–221.
9. Guščika, Elīna (2016). Arheoloģiskā izpēte kokogļu ieguves vietās pie Ropažu novada Sniedzū un Vanadziņu mājām 2015. gadā. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2014.–2015. gadā*. Rīga: Nordik, 96.–99. lpp.
10. Guščika, Elīna (2020). Kokogļu ieguves vietas Ropažu novadā. No: Uģis Urtāns (sast.). *Arheoloģiskie pētījumi Ropažu novadā*. [B. v.], 84.–99. lpp.

11. Guščika, Elina (2020). Kokogļu ieguves vietu apzināšana un arheoloģiskie izrakumi Engures apkārtnē 2019. gadā. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2018.–2019. gadā*. Rīga: NT Klasika, 88.–92. lpp.
12. Guščika, Elina, Urtāns, Uģis (2018). Arheoloģiskie izrakumi kokogļu ieguves vietās pie Ropažu novada Akotu un Ūduķšu mājām. No: Juris Urtāns, Līga Ingrīda Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 140.–144. lpp.
13. Holmes, Richard L. (1983). Computer-assisted quality control in tree-ring dating and measurement. *Tree-Ring Bulletin*, 43, pp. 69–75.
14. Jakovļeva, Mārīte (1992). Kurzemes hercogu dzelzs manufaktūras. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (5), 29.–48. lpp.
15. Jakovļeva, Mārīte (1999). *Kurzemes hercogistes pārvalde, teritorija, robežas un metālieguves manufaktūras (1561–1795)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
16. Jakovļeva, Mārīte (2001). Engures dzelzsmānufaktūras darbība 17.–18. gad. simtā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (38), 54.–83. lpp.
17. Kļava, Valda, Straube, Gvido, Siliņa-Piņķe, Renāte, Guščika, Elina, Bērziņš, Valdis, Urtāns, Uģis, Upmalis, Raitis, Bērziņš, Dāvids (2018). Evidence of sixteenth- and seventeenth-century iron production and ironworking in Vidzeme (the example of Ropaži manor): an interdisciplinary approach. *Journal of Baltic Studies*, 49 (4), pp. 421–445.
18. Ludemann, Thomas, Nelle, Oliver (2002). *Die Wälder am Schauinsland und ihre Nutzung durch Bergbau und Köhlerei* (Schriftenreihe Freiburger Forstliche Forschung, Bd. 15). Freiburg: Forstliche Versuchs- und Forschungsanstalt Baden-Württemberg.
19. Peets, Jüri (2003). *The power of iron. Iron production and blacksmithy in Estonia and neighbouring areas in prehistoric period and the Middle Age* (Research into ancient times, 12). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
20. Reimer, Paula J. et al. (2020). The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62 (4), pp. 725–757.
21. Rinn, Frank (1989–1996). *TSAP, Version 3.0: Reference Manual*. Heidelberg.
22. Rinntech® (2011). *TSAP-WINTM. Time Series Analysis and Presentation for Dendrochronology and Related Applications. User Reference*. Heidelberg.
23. Schweingruber, Fritz Hans (1982). *Microscopic wood anatomy*. Birmensdorf: Swiss Federal Institute of Forest, Snow and Landscape Research.
24. Scientific Engineering & Manufacturing (SCIEM) (2014–2015). *PAST5 Manual & Reference*. (Brunn am Gebirge): SCIEM.
25. Trumpa, Anta (2014). Egles un priedes nosaukums senajos latviešu leksikogrāfiskajos avotos un topošajā “Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā”. *Baltistica*, 49 (2), 301.–313. lpp.
26. Vēlius, Gintautas (2012). The Žygimantiškės Charcoal Clamps. In: *Archaeological Investigations in Independent Lithuania 1990–2010*. Vilnius, pp. 344–346.
27. Zemzaris, Jānis (1981). *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs*. Rīga: Zinātne.

CHARCOAL-BURNING AND ENGURE MANUFACTORY SITE OF THE DUCHY OF COURLAND

Elīna Guščika

Mg. hist., Research Assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia.
Research interests: prehistoric and historical archaeology; the Early Iron Age in the Baltic Sea Region.

Muntis Auns

Dr. hist., Researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.
Research interests: historical geography and historical demography of Latvia.

Valdis Bērziņš

Dr. archaeol., Senior Researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia. Research interests: Stone Age and later archaeology; environmental conditions and past human activities; wood charcoal analysis.

Māris Zunde

Dr. biol., Senior Researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.
Research interests: dendro-dating, dendroclimatology, compilation of long-term tree-ring chronologies, history of forest utilisation in Latvia.

In the frame of the project “People in a Dynamic Landscape: Tracing the Biography of Latvia’s Sandy Coastal Belt”, implemented by the Institute of Latvian History, University of Latvia, in spring 2019 an investigation was undertaken into charcoal production sites discovered in the environs of Engure. In the course of this study, about 1000 charcoal-burning mounds were identified, and archaeological excavation was undertaken at one of these. Dendrochronological and radiocarbon (^{14}C) dating of recovered wood charcoal samples indicates that the charcoal-burning sites relate to the Duchy of Courland’s ironworks at Engure. The evidence obtained provides insights into the way charcoal was produced and the resources utilised, and supplements the data on the operation of the ironworks.

Key words: wood charcoal production, charcoal-burning mounds, metalworking, Engure ironworks, archaeological research

Summary

Next to the village of Engure is the site of an ironworks from the time of the Duchy of Courland and Semigallia. The effort to establish the ironworks began in 1677; it went into operation in 1679 and continued in use

right up to 1777 or 1780. Metal production required large quantities of wood charcoal. Up to 2019, no research had been undertaken on charcoal burning sites in the environs of the ironworks. However, information about artificial mounds in the Engure area, identified through remote sensing, was provided to the Institute of Latvian History, University of Latvia, by researchers from the university's Faculty of Geography and Earth Sciences.

In the frame of the project "People in a Dynamic Landscape: Tracing the Biography of Latvia's Sandy Coastal Belt", implemented by the Institute of Latvian History, research into these sites in the surroundings of Engure was conducted in spring 2019.

Analysis of LiDAR data revealed approximately 1000 artificial features resembling charcoal-burning mounds in a stretch about 20 km long, between the villages of Apšuciems and Bērzciems, about 4 km from the Baltic Sea coast (Fig. 1: a). The largest concentration occurs in a 9 km stretch from Apšuciems to Ķesterciems, where approximately 840 features resembling charcoal burning mounds were observed, covering an area of 14 km². Further north, in a 12 km long stretch from Ķesterciems to Bērzciems, there is a less intensive distribution of mounds. Here, 140 features resembling charcoal-burning mounds have been identified in an area of 24 km². These are all distributed irregularly, for the most part 10–100 m apart. Most of the mounds measure 13–15 m in diameter, surrounded by six to seven pits with a diameter of 3–4 m. Four sites were investigated in the field: visual assessment and coring (Fig. 1: b) confirmed that the mounds discovered in the Engure area are indeed charcoal-burning sites.

Archaeological excavation was undertaken on one of the mounds at Apšuciems (within the largest concentration), where a quarter of the mound was excavated, an area of 59 m² (Fig. 1: c). A partial cross-section of the mound itself was obtained, along with cross-sections of two of the adjacent pits (Fig. 2). Beneath the forest soil horizon, the mound consisted mainly of yellow-brown sand, with a variable admixture of wood charcoal fragments of different sizes (Fig. 3). At the base of the mound, a layer of light grey sand was uncovered, up to 0.2 m thick, with a minor admixture of wood charcoal fragments. On excavation, the two pits around the mound were found to be 0.7–1 m deep. The pits were largely filled with yellow sand, mixed in places with small charcoal fragments, with larger concentrations of charcoal fragments occurring in the lower parts of the pits.

Based on the evidence from archaeological excavation and analysis of the recovered samples, it is possible to partially reconstruct the process of charcoal production and characterise the raw material. For charcoal production, the first step was to create a level area, where the stack of wood was built up, provided with air channels. The wood stack was covered with earth and turf, the air channels subsequently also being sealed. This is

most probably the reason for the pits surrounding the charcoal-burning mound.

In the course of the survey of charcoal-burning sites in the Engure area, three small charcoal fragments were recovered from the cores, and during excavation at the Apšuciems charcoal-burning site, 19 various-sized charcoal samples were collected. The wood used for charcoal burning was determined by microscopic examination of wood anatomical features. Twenty-one samples were determined (Table), and in all cases this was charcoal of pine (*Pinus* sp.). Accordingly, it has been established that, at least in the excavated charcoal-burning site at Apšuciems, the raw material for charcoal was wood of Scots pine (*Pinus sylvestris* L.). Based on the curvature of the growth ring boundaries visible on the charcoal fragments or the curvature of the outer surface of the wood, it was determined that the charcoal at Apšuciems came from pine wood of various dimensions: from small branches with a diameter of 3 cm up to logs of about 30 cm diameter.

Dendrochronological dating was undertaken of three large charcoal fragments, revealing that the investigated charcoal-burning sites relate to the Engure ironworks of the Duchy of Courland. Specifically, the samples were dated to 1705 (Fig. 4). AMS radiocarbon dating of two charcoal samples obtained when coring charcoal-burning mounds in the Abragciems and Ķesterciems areas confirms the chronological correspondence to the time of the Engure ironworks.

That the charcoal-burning mounds discovered in the Engure area relate to the activity of the Duchy of Courland's Engure ironworks of the 17th–18th centuries is also confirmed by written historical sources. The inventories of Engure Manor indicate that charcoal was produced in the environs of Pipkakts, Pliņciems, Engure, and Bērziems villages, which corresponds to the situation revealed in the survey (Fig. 5). Study of the manor inventories and other written historical sources has also yielded information concerning the organisation of charcoal production (including the names of individual charcoal burners, regulations for tree cutting, transport equipment, etc.), the volume of production (indicating the volumes in cubic fathoms of the wood stacks for obtaining charcoal and the number of barrels of charcoal to be obtained; there are descriptions of stacks being burned simultaneously with preparation of further stacks), storage (descriptions of charcoal sheds) as well as charcoal use in the Engure area during the time of operation of the ironworks.

AVOTPĒTNIECISKS IESKATS LATVIJAS ARHĪVU MATERIĀLOS PAR RĪGAS PILSĒTAS ATTIECĪBĀM AR KRIEVIJAS IMPĒRIJAS VARAS IESTĀDĒM 18. GADSIMTĀ¹

Anita Čerpinska

Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: Rīgas vēsture 18. un 19. gadsimtā.

Raksta mērķis ir izanalizēt Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabāto dokumentu kompleksu par Rīgas pilsētas un Krievijas caristes (no 1721. gada – impērijas) savstarpējām attiecībām laikā no 18. gadsimta otrā gadu desmita līdz 80. gadiem. Izvēlēts periods no Rīgas pilsētas padošanās brīža Krievijas caristei Lielā Ziemeļu kara (1700–1721) laikā līdz vietniecības iekārtas izveidošanai, kas likvidēja pastāvošo pārvaldes organizāciju. Raksts parāda galveno attiecību veidotāju – rātes, Lielās ģildes un ģenerālgubernatora – arhīvu saglabātības pakāpi un tajos glabātos dokumentu kompleksus nevis kā atsevišķus nejaušus dokumentu kopojumus, bet apzināti laika gaitā izveidojušos tematiski un hronoloģiski kārtoto dokumentu kopumus. Saprotot to veidošanas likumsakarības un savstarpējo saikni, iespējams pilnībā atsegt lietvedības vešanas principus attiecīgās iestādēs un kompleksu veidošanās cēloņus, kas arī atklās savstarpējās attiecības nosakošos pamatelementus.

Atslēgas vārdi: Rīgas rāte, Rīgas ģenerālgubernators, iestāžu arhīvi.

Šis raksts veltīts Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LNA-LVVA) pieejamam dokumentu kompleksam, kas vēsta par attiecībām starp Rīgas pilsētu kā administratīvu vienību un Krievijas caristes (no 1721. gada – impērijas) varas iestādēm pēc Rīgas pilsētas padošanās Krievijas caristei 1710. gadā līdz vietniecības pārvaldes ieviešanai 18. gadsimta 80. gados. Tas ir laiks, kad Rīgas pil-

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018) ietvaros.

sēta nodibināja un izveidoja attiecību modeļus, kas pastāvēja līdz pat pilsētas pārvaldes reformām, kas ilga no 1877. līdz 1889. gadam, lai gan, protams, piedzīvoja noteiktas transformācijas atbilstoši laikmeta tendencēm. Raksta mērķis ir aplūkot dokumentu kopas par Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas varas elementu attiecībām 18. gadsimtā un savstarpējās saiknes starp šīm kopām, kā arī to veidošanās pamatnoteikumus. Par attiecīgo tēmu npublicētie avoti pieejami arī Igaunijas Republikas un Krievijas Federācijas arhīvos, bet to apzināšanu un analīzi apgrūtina raksta tapšanas laikā pasaulē valdošā epidemioloģiskā situācija. Cerams, ka turpmāk būs iespējams iekļaut šos materiālus pētījumā.

Raksts ir kā turpinājums pētījumam par Rīgas pilsētas attiecībām ar Krievijas impēriju, kas aizsākās 2019. gadā Valsts pētījumu programmas ietvaros projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” un kura pirmais raksts bija veltīts historiogrāfijai par šo tēmu un publicēts krājuma “Senā Rīga” 10. sējumā.²

Avotpētnieciskas ievirzes darbi Latvijas historiogrāfijā nav bijuši populāri, un var minēt tikai atsevišķus zinātniekus, kas pievērsušies rakstā aplūkojamai laiktelpai un tās avotu kompleksam. Savdabīgu liecību par arhīvu stāvokli atstājis 19. gadsimta 40. gados uz Rīgu atsūtītais Iekšlietu ministrijas ierēdnis Jurijs Samarins (*Samarin*, 1819–1876). Par administratīvo arhīvu, ieskaitot ģenerālgubernatora dokumentu, sakārtotību Rīgā viņš izteicies ļoti negatīvi. Pēc viņa domām, vietējās kancelejās neko nezinot par to, kas ir “lieta”. To vietā eksistējot saturiski vienveidīgu dokumentu apkopojumi, piemēram, par arestantiem. Tajos dokumenti par noteikto tēmu likti hronoloģiskā kārtībā, un šie apkopojumi nekad nebeidzas. Neeksistējot dokumentu aprakstu, galda reģistru vai izejošo dokumentu žurnālu. Lietu vešana neesot sadalīta tematiski starp kancelejas darbiniekiem. Aktuālās lietas glabājoties kopā ar vecām.³ Kā secinājis vēsturnieks Jānis Zutis (1893–1962), 19. gadsimta vācbaltiešu pētnieki bija izcili vietējo

² Čerpinska, Anita (2020). Rīgas attiecības ar augstākām varas instancēm 18. gadsimtā: historiogrāfisks ieskats. No: Ieva Ose (red.). *Senā Rīga 10*. Rīga: Zinātne, 183.–199. lpp.

³ Samarina, Jurii (1889). *Sochineniia. T. 7: Pis'ma iz Rigi i istoriia Rigi*. Moskva: Mantov i Ko, s. 125.

vēsturisko arhīvu pārzinātāji. Tas stimulēja bagātīgu arhīvu dokumentu publikāciju (gan pārsvarā ne par 18. gadsimtu) sagatavošanu, bet ne avotpētnieciskus darbus, jo pozitīvisma filozofijas ietekmē faktu fiksēšana un avota teksta studijas bija galvenie vēstures pētniecības virzītājspēki.⁴ Izcils apliecinājums šai pētnieka tēzei ir Rīgas 18. gadsimta pirmās puses vēstures avotu izdevums trijos sējumos, kurā iekļauti visi vēsturniekiem pieejamie arhīvi un avotu izdevumi, bet nav sniegta to analīze.⁵ No padomju laika historiogrāfijas jāmin arhīvista un vēsturnieka Georga Jenša (1900–1990) pētījums par arhīvniecību Latvijā, kurā aplūkota Rīgas rātes (*Rath der Stadt Riga*) kancelejas izveidošanās, tās darbības pamatprincipi un arhīva galvenās sastāvdaļas, ļoti īsi – arī ģilžu un gubernatoru arhīvu veidošanās, atsedzot galvenos likumdošanas aktus par gubernatora arhīvu kārtošanas principiem, bet maz skarot 18. gadsimta ģenerālgubernatora kancelejas darbību un tās lietvedības vešanas kārtību.⁶

Vēsturnieks Teodors Zeids (1912–1994) pētījis galvenās Latvijas vēstures avotu grupas.⁷ Runājot par 18. gadsimta vēsturi, viņa pētījumā aplūkoti ne tikai vietējos arhīvos atrodamie materiāli, bet arī minēti galvenie Krievijas vēstures arhīvu fondi, kuri attiecas uz minēto periodu. Turklāt T. Zeids analizējis svarīgākās avotu grupas, piemēram, ģenerālgubernatora patentes, tiesu aktis, vaku grāmatas, landtāgu aktis u. c., kā arī to noderību pētniecībai. Autors uzsvēris arī lielo nozīmi, kādu pētniecībā jāvelta krieviski izdoto likumu salīdzināšanai ar attiecīgā laika vācu tulkojumiem, lai redzētu, kā likumi tika interpretēti.⁸

Padomju gados tapa dziļās avotu studijās balstīti pētījumi par Rīgas tirdzniecības vēsturi, bet salīdzinoši reti pētnieki pievērsās tieši avotpētnieciska rakstura sacerējumiem. Šeit jāmin Vasilijs Dorošenko (*Doroshenko*, 1921–1992), kurš, analizējot Rīgas tirdzniecības tiesas protokolus kā avotu pētniecībai par 17. gadsimta Rīgas

⁴ Zutis, Janis (1949). *Oчерки по историографии Латвии. Част' I: Прибалтиско-неметскаиа историографииа*. Rīga: Latgosizdat, s. 132.

⁵ Bulmerincq, August von (Hg.) (1902–1906). *Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. Hrsg. aus dem Nachlass des Dr. phil. Anton Buchholtz von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostsee-provinzen Russlands*. Bd. 1–3. Rīga: Häcker.

⁶ Ensh, Georgii (1981). *Iz istorii arkhivnogo dela v Latvii*. Rīga: Avots.

⁷ Zeids, Teodors (1992). *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti*. Rīga: Zvaigzne.

⁸ Turpat, 186. lpp.

tirgotāju sakariem ar krievu un lietuviešu tirgotājiem, uzsvēris, cik svarīgi šāda tipa masveida materiālus skatīt kompleksi, nevis izraut no tiem atsevišķus piemērus.⁹ Lai gan Rīgas tiesu iestāžu materiāli neveido šī raksta tematikas avotu pamatkompleksu, tomēr tie ir cieši un neatraujami saistīti ar rātes darbību, tādēļ V. Dorošenko secinājums lielā mērā attiecas arī uz visām rātes vēsturiskā arhīva sastāvdaļām.

Runājot par jaunākajiem pētījumiem, jāatzīmē, ka Daugavpils Universitātes profesors vēsturnieks Aleksandrs Ivanovs savos darbos ir uzsvēris, cik būtiski pētniecības procesā ir “apzināt arhīva dokumentu krājumus, veidojot reprezentatīvu avotu bāzi savam pētījumam [...] un izvairīties no modernizācijas arhīva avotu satura interpretācijā”.¹⁰ Lai gan autors šeit runājis par Rīgas viduslaiku un agro jauno laiku dokumentiem, to pilnā mērā var attiecināt arī uz Rīgas 18. gadsimta vēsturi un tās avotu bāzi. Bieži vien no avota tiek pasmelta informācija, lai aprakstītu kādu faktu vai apstiprinātu kādu viedokli, bet novārtā paliek dokumenta tapšanas un attiecīgā laika dokumentu aprites izpratne.¹¹ Optimālu pētījumu rezultātu sasniegšanai nepieciešama tieši avotu kompleksu apzināšana, stingra dokumentu sastāva kontrole, to savstarpējo saikņu un hierarhiskās sakārtotības apzināšana.¹² Izsmēlošas avotpētnieciskas analīzes piemēru sniedzis Hamburgas Universitātes arhīva vadītājs Deniss Hormuts (*Hormuth*), publicējot Rīgas Lielās ģildes (*Große Gilde*) 17. gadsimta vecājo sola sēžu protokolu grāmatu.¹³ Viņš apskatījis ne tikai ģildes iekšējo uzbūvi un funkcijas, bet arī atsedzis ģildes dalību rātes lēmumu pieņemšanā, tiesības iniciēt apspriežamos jautājumus un

⁹ Doroshenko, Vasilii (1968). Protokoly rizhskogo torgovogo suda kak istochnik dlia izucheniiia ekonomicheskikh sviazei Rigi s russkimi, beloruskimi i litovskimi zemliami v XVII veke. V kn.: Anatolii Biron (otv. red.). *Ekonomicheskie sviazi Pribaltiki s Rossiei: Sbornik statei*. Rīga: Zinatne, s. 124–125.

¹⁰ Ivanovs, Aleksandrs (2015). Dokumentu komplekss par Rīgas attiecībām ar austrumslāvu pilsētām un zemēm 12.–17. gadsimtā Latvijas Valsts vēstures arhīvā: kompleksa rekonstrukcijas problēmas arhīvu zinātnē un vēstures pētniecībā. No: Valda Pētersone (galv. red.). *Rīga un rīdzinieki arhīva dokumentos* (Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi, 1). Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 7. lpp.

¹¹ Turpat, 8. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Hormuth, Dennis (Hg.) (2015). *Das Memorialbuch der Ältestenbank der Großen Gilde zu Riga 1677–1702* (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 8). Marburg: Verlag Herder-Institut.

iesniegt sūdzības, kas traktētas kā politiskās līdzdarbības forma agro jauno laiku pilsētas pārvaldē.¹⁴ Lai gan rakstītais attiecas uz zviedru virsvaras periodu, tas lielā mērā attiecināms arī uz 18. gadsimtu.

Šajā rakstā sākotnēji tiks aplūkoti pilsētas un valsts attiecību veidotāju fondi, jo šajos “fondos ir reprezentēti dokumentu dabiski kompleksi, kas veidoti secīgi un sistēmiski [...] institūciju [...] darbības dokumentēšanas gaitā, tādējādi dinamiski atspoguļojot to funkcionēšanu”.¹⁵ Tālākā raksta gaitā tiks apskatīti minētajos fondos glabātie dokumentu tematiskie kompleksi un tie kompleksi, kurus veido kāda noteikta tipa dokumentu ikdienišķa sistemātiska vākšana un kārtošana. A. Ivanovs izpētījis, ka Rīgas rātes 15.–18. gadsimta arhīvistu mēģinājumi savest kārtībā rātes arhīva dokumentus noveda pie dokumentu apriori tematiskas sistematizācijas, bet vēlāk – tīri formālas (hronoloģiskas) to sakārtošanas.¹⁶ Tikai pēc šādas analīzes veikšanas būs iespējams rekonstruēt un identificēt to dokumentu kompleksu, kas veido avotu bāzi pētījumam par Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas attiecībām. Izpēti veikšanai lieti noderētu pētījumi par Rīgas ģenerālgubernatora kancelejas un rātes kancelejas darbību un darbiniekiem, bet šāda pētījumu tēma pagaidām nav izraisījusi padziļinātu Latvijas vēsturnieku interesi.

GALVENIE PILSĒTAS UN VALSTS VARAS SAVSTARPĒJO ATTIECĪBU VEIDOTĀJI UN TO FONDI

Šajā raksta sadaļā tiks pieminēti galveno attiecību veidotāju vietējā līmenī – rātes, Lielās ģildes un ģenerālgubernatora fondi, lai tālāk varētu analizēt dokumentu kompleksus. Apjoma ziņā lielāko dokumentu kopumu par apskatāmo periodu veido Rīgas rātes arhīva daļas, jo atšķirībā no gubernāras institūcijām, kuras 18. gadsimta gaitā tikai formējās, rātei jau 17. gadsimtā bija sava kanceleja, lietvedības vešanas principi un dokumentu uzglabāšanas un arhivēšanas kārtība. Avotos ir norādes arī uz to, ka pēc rātskungu un rātes darbinieku nāves rāte sūtīja speciālu komisiju vairāku cilvēku sastāvā, lai mirušā

¹⁴ Hormuth, Dennis (Hg.) (2015). *Das Memorialbuch der Ältestenbank der Großen Gilde zu Riga 1677–1702*, 12.–13. lpp.

¹⁵ Turpat, 9. lpp.

¹⁶ Ivanovs. Dokumentu komplekss, 16. lpp.

dzīvesvietā atklātu un izņemtu ar viņa darbu saistītos papīrus.¹⁷ Šāda skrupuloza attieksme mums ir devusi pieeju vērtīgam avotu materiālam, kas citādi nebūtu nonācis līdz arhīvam. Tā ļāva saglabāties daudz lielākam un vienmērīgākam dokumentu apjomam nekā, piemēram, Rīgas ģenerālgubernatora kancelejā par attiecīgo periodu. Rīgas rātes arhīva izveidošanās vēsturi detalizēti aprakstījusi vēsturniece Ārija Zeida (1933–1984).¹⁸

Rātes arhīva daļas pašreiz glabājas trijos fondos. Rīgas rātes virskancelejas (*Oberkanzlei des Raths der Stadt Riga*, 749.) fondā apkopota t. s. “tekošā” rātes sarakste – dažāda veida sēžu protokoli, ienākošā un izejošā sarakste ar augstākām un zemākām instancēm. Rātes iekšējā arhīvā (*Inneres Archiv der Stadt Riga*, 8. fonds) specializētās ugunsdrošās telpās tika glabātas pilsētas privilēģijas, ar to apstiprināšanu, kā arī ar Rīgai piederošiem zemes īpašumiem saistītie dokumenti no 13. līdz 18. gadsimtam. Rātes ārējais arhīvs (*Aeusseres Ratsarchiv*, 673. fonds) laika gaitā ir piedzīvojis ievērojamus pārkārtojumus, tomēr tajā vēl joprojām atrodami dokumenti, kas kārtoti pēc noteiktiem tematiskajiem principiem un dalīti divās lielās grupās – pilsētas iekšējā dzīve un ārējās attiecības.

Rīgas ģenerālgubernatora kancelejas fonds (*Kanzlei des General-Gouverneurs*, 2715.) ietver dokumentus par laika posmu no Lielā Ziemeļu kara līdz 18. gadsimta beigām, kas hronoloģiski attiecas uz 1713. gadā izveidotās Rīgas guberņas pastāvēšanas laiku.¹⁹ To pārvaldīja ģenerālgubernators, kura kanceleja bija augstākais vietējās administratīvās pārvaldes orgāns. Pēc zviedru valdīšanas laika ģenerālgubernatora kancelejas parauga tajā bija izveidota vācu un krievu kanceleja, kas nodarbojās ar lietvedību attiecīgajā valodā. Fondā par apskatāmo laika posmu glabājas pārsvarā Valdošā senāta (*Pravitel'stviushchii Senat*, turpmāk – Senāts) un dažādu kolēģiju ukazi, atsevišķu sūdzību lietas, amatpersonu iecelšanas dokumenti, bet ļoti fragmentāri saglabājusies paša ģenerālgubernatora vai viņu aizvietojošā gubernatora izejošā sarakste gan ar zemākstāvošām, gan ar Sanktpēterburgas

¹⁷ Ieraksts rātes sēžu protokolu grāmatā par pārstāvju sūtīšanu izņemt mirušā birģermeistara Georga Bērensa (1684–1753) ar darbu saistītos dokumentus no viņa mājām, 02.03.1754. *LNA-LVVA*, 749–6–102, 74. lpp.

¹⁸ Zeida, Ārija (1974). Feodālā Rīgas rāte un tās arhīvs. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 61.–71. lpp.

¹⁹ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii s 1649 goda* (1830) (turpmāk: *PSZ*). Tom 5. Sankt-Peterburg, Nr. 2703, s. 49.

iestādēm. Tas būtiski apgrūtinā attiecīgā laika posma pētniecības iespējas, jo ģenerālgubernators bija vienojošais elements starp impērijas iestādēm un Rīgas pilsētu. Ukazu apkopojumos nav tematisko rādītāju, bet dažreiz ir īsi satura izklāsti.²⁰ Daļa lietu ir bojātas un dokumenti salasāmi tikai daļēji. Ukazi katrs skar citu jomu, notikumu vai cilvēku, pārsvarā militāro vai kancelejas personālu. Līdz ar to daudzi saglabājušies ukazi nav tieši saistīti ar Rīgu, bet kaut kādā mērā to skar, piemēram, par magazīnu trūkumu un karaspēka nepietiekamu apgādi vai ukazs par nepieciešamību no draudzēm ievākt informāciju par mirušo un dzimušo skaitu.²¹ Šādas lietas neparāda tieši Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas attiecības, bet vēsti par tobrīd valstij svarīgiem jautājumiem, kurus risināja arī Rīgā.

Vidzemes gubernatora kancelejas fondā (*Kanzelei des Livländischen Civil-Gouverneurs*, 3.) atrodami daži dokumenti no apskatāmā perioda, jo jautājumi, kuri tajos aplūkoti, bijuši aktuāli arī vēlāk – valdnieku vizišu vai caurbraukšanu organizēšana, pilsētas kases stāvokļa atskaites, mēru un svaru vienādošana, kā arī nocietinājumu būve un karaspēka apgāde.²² Šie jautājumi, kā redzams, bija pietiekami būtiski gan pilsētai, gan gubernas iestādēm visos laikos, jo hronoloģiski Vidzemes gubernatora funkcionēšana saistāma ar periodu pēc vietniecības laika.

17. gadsimtā Rīgas tirgotāji bija izcīnījuši tiesības piedalīties pārvaldē, un Lielās ģildes pārstāvji, iesaistoties pilsētas kolēģijās un komisijās, līdzdarbojās tās iekšējās un ārējās dzīves organizēšanā. Tādēļ apskatāmā jautājuma kontekstā aktuāls ir arī Lielās ģildes fonds (223.). Lielā ģilde kā korporatīva iestāde rātē pārstāvēja tirgotāju intereses. Ar rātes starpniecību šīs intereses tika reprezentētas pie ģenerālgubernatora un valdības. Fondā nav saglabāties daudz lietu no apskatāmā perioda, tāpēc konkrētāku priekšstatu par ģildes lomu pilsētas pār-

²⁰ Ukazu tematiskais rādītājs par 18. gadsimtu [sastādīts 18. gs. otrajā pusē?]. *LNA-LVVA*, 2715–1–18.

²¹ Ukazs no kara kolēģijas par magazīnu nepietiekamību, 23.12.1726. *LNA-LVVA*, 2715–1–21, 35. lp.; Ukazs no kara kolēģijas par draudžu pārskatu sastādīšanu par mirušajiem un dzimušajiem draudzes locekļiem, 23.02.1725. Turpat, 36. lp.

²² Materiāli par caru kronēšanu, viņu ģimenes locekļu caurbraukšanu caur gubernu, 1764–1808. *LNA-LVVA*, 3–5–137; Sarakste ar Rīgas rāti par pilsētas kases stāvokļa atskaišu iesniegšanu, 1673–1877. *LNA-LVVA*, 3–5–987; Sarakste ar Iekšlietu ministriju par mēru vienādošanu, 1737–1844. *LNA-LVVA*, 3–5–1140; Sarakste ar Rīgas rāti un provianta depo par nocietinājumu celtniecību un karaspēka izvietojumu, 1736–1854. *LNA-LVVA*, 3–5–1444.

valdē var gūt no rātes, nevis ģildes dokumentiem. Šādu iztrūkumu fondā varēja radīt ģildes arhīva izvešana no valsts Otrā pasaules kara laikā. Atsevišķās lietās apkopoti dokumenti, kas attiecas uz kādu ār-kārtas rīkojumu no Sanktpēterburgas vai tirgotāju tiesību aizskārumu ģildes locekļu uztverē.²³ Tikai par laiku no 1710. līdz 1745. gadam saglabājušies Lielās ģildes vadības (vecājo sola) sanākšanu protokoli. Tie rāda, kādus politiska, sociāla un ekonomiska rakstura jautājumus izskatīja tirgotāju pārstāvji, kādus cilvēkus vēlēja amatos pilsētas pārvaldes iestādēs un kā rūpējās par dažādu tirgotāju prasību virzīšanu uz rāti, ieskaitot Vastlāvju sūdzības (*Fastnachts-Gravamina*).²⁴ Tāpat redzams, cik rūpīgi ģildes locekļi sekoja līdzī pilsētas deputātu panākumiem un ziņojumiem no Maskavas un Sanktpēterburgas.

Kopumā jāsecina, ka Lielās ģildes un ģenerālgubernatora fondos nav saglabājušies dokumentu kompleksi par pētāmo periodu, bet ir tikai atsevišķas lietas, kuras neveido priekšstatu par tā laika lietvedības vešanas un arhīva kārtošanas principiem.

Citas Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas attiecību veidošanā iesaistītās personas, kuru radītajiem dokumentiem nav savu fondu, bija ilglaicīgi un īslaicīgi Rīgā izvietotu karaspēku daļu komandieri, kuru sarakste ir atrodama to iestāžu fondos, pie kuriem viņi vērsās ar saviem lūgumiem vai pieprasījumiem. Savukārt Rīgas cietokšņa komandanta, Senāta un Vidzemes, Igaunijas un Somijas lietu Justīc-kolēģijas (*Iustitskollegiia lifliandskikh, estliandskikh i finliandskikh del*) un citu valsts kolēģiju fondi glabājas Krievijas Federācijas vēstures arhīvos. Raksta sagatavošanas laikā darbu ar šiem materiāliem ir padarījusi praktiski neiespējamu epidemioloģiskā situācija pasaulē, tāpēc tie nav iekļauti apskatā.

PILSĒTAS UN VALSTS ATTIECĪBAS NOSAKOŠIE PAMATDOKUMENTI

Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas attiecības balstījās uz Lielā Ziemeļu kara laikā parakstītajiem pamatdokumentiem, kas saglabāja savu nozīmi visu 18. gadsimtu. Tie bija:

²³ Piemēram: Lieta par Turku kara nodokļa uzlikšanu un ievākšanas principiem Rīgā, 01.-06.1769. *LNA-LVVA*, 223-1-84; Dokumenti par mastu šķirotāja Daniēla Šteinhausera prasību par uzņemšanu birģeros, 1752. *LNA-LVVA*, 223-1-81.

²⁴ Lielās ģildes vecāko sapulču sēžu protokoli, 1720-1745. *LNA-LVVA*, 223-1-27.

1) Akorda punkti – 1710. gadā parakstītie padošanās nosacījumi, kuri ietverti 22 punktos un kurus piedāvāja pilsēta no savas puses, bet Krievijas impērijas armijas ģenerālfeldmaršals un Rīgas apļenkuma komandieris Boriss Šeremetjevs (*Sheremetev*, 1652–1719) rakstīja rezolūciju par katru no tiem, apstiprinot vai komentējot tajā minēto nosacījumu;²⁵

2) Krievijas cara Pētera I (*Petr I*, 1672–1725) 1710. gada 30. septembra rezolūcija par Akorda punktiem jeb žēlastības grāmata;²⁶

3) 1721. gada 30. augustā parakstītais Nīstades miera līgums starp Krievijas impēriju un Zviedrijas karalisti.²⁷

Pirmo divu dokumentu oriģināli glabājas jau minētajā 8. fondā – rātes slepenajā jeb iekšējā arhīvā. Tajā attiecībām ar Krievijas impēriju un kopumā 18. gadsimtam veltīts īpašs dokumentu kopums jeb kapsula. Tajā bez iepriekš minētiem dokumentiem glabājas vēlāka laika imperatoru ukazi par privilēģiju apstiprināšanu un atsevišķas tiesību normas skaroši rīkojumi, parasti bez pavadošiem vai skaidrojošiem dokumentiem.

Akorda punktus un tos vēlāk apstiprinošajos dokumentos garantētas Rīgas pilsētas tiesības saglabāt savu:

- 1) reliģisko piederību,
- 2) teritoriju ar tās tiesībām un paradumiem, ieskaitot muižas,
- 3) pārvaldes, policejisko un tiesu iekārtu,
- 4) privātās un publiskās kredītaistības,
- 5) kārtu tiesības,
- 6) vācu valodu kā oficiālo pilsētas kancelejas valodu.

Rīgas rātes vēlēšanās maksimāli nosargāt visas šīs tiesības lielā mērā arī noteica pilsētas intereses un rūpes attiecībās ar Krievijas impēriju; arī dažādi pušu savstarpējie konflikti izrietēja no šo tiesību būtības interpretācijas. Savukārt Krievijas impēriju interesēja pilsētas ienākumu novirzīšana valstiski svarīgiem pasākumiem, piemēram, cietokšņa uzturēšanai, valsts ienākumu, tai skaitā muitas nodokļu kārtīga iekasēšana, krievu tirgotāju interešu aizsardzība utt. Šīs abu pušu prioritātes noteica dokumentu kompleksu, kurš radās no pilsē-

²⁵ Rīgas pilsētas kapitulācijas Akorda punkti. Rīga, 30.06.1710. *LNA-LVVA*, 8–3–kapsula G–1, 2.–7. lpp.

²⁶ *PSZ*. Tom 4, Nr. 2302, s. 577; Pētera I apstiprinājums Rīgas privilēģijām, 30.09.1710. *LNA-LVVA*, 8–3–kapsula G–2, 1. lpp.

²⁷ *PSZ*. Tom 6, Nr. 3819, s. 420–431.

tas un impērijas savstarpējās komunikācijas. Ne mazāk svarīgi pieminēt, ka ar pilsētas tiesībām un to apstiprināšanu saistītie dokumenti bieži lietās pieejami gan krievu, gan vācu valodā, kas ļauj izsekot attiecīgā laika tulkošanas praksei, īpatnībām un izmaiņām, kas atsevišķos gadījumos var būt pētnieciski svarīgs aspekts.

PAR RĪGAS PILSĒTAS UN KRIEVIJAS IMPĒRIJAS ATTIECĪBĀM LIECINOŠAS TEMATISKAS DOKUMENTU KOPAS

Viena no tematiskajām dokumentu kopām, kas glabājas Rīgas rātes ārējā arhīva fondā, ir no pilsētas uz Sanktpēterburgu un Maskavu sūtīto delegāciju materiāli par laika posmu no 1721. līdz 1783. gadam.²⁸ Delegācijas sūtija uz galvaspilsētām saistībā ar imperatoru kronēšanām, bērēm, kādām svinībām vai citiem zīmīgiem notikumiem. Ja delegācija devās uz imperatora kronēšanas svinībām, tās galvenais uzdevums bija rūpēties, lai jaunais imperators apstiprinātu Rīgas pilsētas privilēģijas. Delegācijās parasti ietilpa vairāki cilvēki, t. i., kāds no birģermeistariem, rātskungiem un/vai kāds no Lielās ģildes tirgotājiem. Fondā atrodamas sūtņu vēstules uz Rīgu, kā arī delegātu sagatavotie rēķini par izdevumiem ceļošanas laikā. Vēstulēs parādās informācija, kā sūtņi veidoja pazīstamo ierēdņu loku, kuri izpalīdzēja ar darbiem vai padomiem, lai jautājumus risinātu Rīgai vēlamā veidā. Delegāti centās aprakstīt arī to, kā dažāda līmeņa varas pārstāvji uztvēruši rātes sagatavotos lūgumus (par lūgumrakstiem sk. tālākā tekstā) un kā viņiem uzdotie uzdevumi tikuši risināti valsts iestādēs. Tā kā delegāti tērēja diezgan daudz naudas, iespējams, ka viņi vēstulēs pārspilēja sarunu gaitā gūtās sekmes, tomēr diez vai viņi varēja atļauties melot par cilvēkiem, kurus apmeklēja un ar kuriem tikās. Savukārt rātes dotās instrukcijas un atbildes vēstules delegātiem pārsvarā atrodamas rātes arhīva daļā "Aulica" (sk. tālākā tekstā),

²⁸ Piemēram: Sanktpēterburgas 1721. gada delegācijas dokumenti, 10.1721.–05.1722. *LNA-LVVA*, 673–1–1110; Rīgas pilsētas delegāta sekretāra Gotfrīda Bērensa vēstules no Maskavas, 03.1722.–07.1722. *LNA-LVVA*, 673–1–1111; Dokumenti par 1725. gada delegāciju uz Sanktpēterburgu, 03.1725.–09.1725. *LNA-LVVA*, 673–1–1112; Rīgas delegāta minsterejas kunga Georga Bērensa vēstules no Sanktpēterburgas, 09.1723.–12.1723. *LNA-LVVA*, 673–1–1118; Rīgas 1760. gada delegācijas uz Sanktpēterburgu dokumenti, 03.1760.–01.1761. *LNA-LVVA*, 673–1–1145.

bet dažreiz arī pie delegāciju materiāliem. Instrukcijās vai tās pava-
došos dokumentos norādītas arī personas, ar kurām jācenšas veidot
īpaši labas attiecības uzturēšanās laikā Sanktpēterburgā vai Mas-
kavā.²⁹

Uz galvaspilsētām sūtītajiem delegātiem dotās instrukcijas parāda
pilsētai tobrīd aktuālos jautājumus. Var izsekot vairākām tematiska-
jām grupām, kuras Rīgas rātei sagādāja pastāvīgas rūpes:

1) privilēģiju kopuma apstiprināšana, tai skaitā birģeru tiesību
piešķiršanas kārtības nemainība, burgrāfa tiesas saglabāšana, pilsē-
tas finansiālā patstāvība;

2) attiecības ar muižniecību, kur atsevišķos jautājumos pilsētas
un muižnieku viedoklis būtiski atšķīrās, t. sk. izbēgušo zemnieku iz-
došana, birģeru tiesības iegūt īpašumā muižas utt.;

3) militārā joma – cietokšņa aizsardzības spēju uzturēšana, šķūtis,
karavīru izvietošana;

4) tirdzniecības joma – Rīgas pilsētas tirdzniecības tradīciju sa-
glabāšana, dažādu preču tirdzniecības periodiski aizliegumi, ne-Rīgas
izcelsmes tirgotāju tiesību jautājumi.

Lai gan akcenti varēja mainīties atkarībā no delegācijas sastāva, tā
brīža starptautiskās un iekšpolitiskās situācijas, imperatora nostājas
utt., tomēr Rīgas rātei būtiskie jautājumi parasti bija saistīti ar šiem
tematiskajiem lokiem. Delegāciju dokumenti kopumā tādā kā šķērs-
griezumā parāda konkrētā brīža situāciju pilsētas un valsts attiecībās.

Apskatītajai tēmai svarīgs materiālu kopums ir arī tirgotāju
iesniegtās Vastlāvju sūdzības.³⁰ Lielā gilde regulāri sagatavoja vēstules
rātei, kurās vairākos punktos bija uzskaitītas pilsētas iekšējās dzīves
parādības vai apstākļi, kuri, pēc tirgotāju domām, traucēja tirdzniecī-
bas attīstībai vai aizskāra viņu intereses.³¹ Lai gan varētu šķīst, ka šīs
sūdzības ir pilsētas ikdienu, nevis attiecības ar valsti raksturojoši doku-
menti, tomēr tās atspoguļo tirgotāju nostāju pilsētas pārvaldes jautāju-
mos, bieži skar privilēģiju un tiesību jomu, kā arī spilgti demonstrē

²⁹ Rīgas pilsētas instrukcija delegātiem Sanktpēterburgā, 20.10.1721. *LNA-LVVA*, 673–1–1110, 1.–4. lp.

³⁰ Lielās gildes Rīgas rātei iesniegtās Vastlāvju sūdzības, 1702–1762. *LNA-LVVA*, 673–1–934.

³¹ Hormuth, Dennis (2015). Einleitung: Innerer Aufbau und Aufgaben der Großen Gilde zu Riga im historischen Kontext des letzten Viertels des 17. Jahrhunderts. In: Dennis Hormuth (Hg.). *Das Memorialbuch der Ältestenbank der Großen Gilde zu Riga 1677–1702*, S. 1–16, hier S. 12.

tirgotāju elites spiedienu uz pārvaldes orgāniem. Iepazīstoties ar šiem dokumentiem, vienmēr jāpatur prātā, ka tirdzniecība bija Rīgas ekonomikas pamats un ka tieši tās vajadzības lielā mērā noteica pilsētas dzīvi un iekārtu. Tirgotāju izteiktās prasības, protams, neatspoguļoja visu, bet tikai varenāko un bagātāko, Lielās ģildes vadību kontrolējošo tirgotāju viedokli. Lai gan rāte ne vienmēr varēja apmierināt viņu prasības, rātskungiem ar tām bija jāreķinās, jo pilsētas finanšu jomā rātes un tirgotāju pārstāvjiem bija jāatrod kompromiss. Līdz ar to rātes darbība nav skatāma pilnīgi atrauti no tirgotāju korporatīvo iestāžu aktivitātēm.

Nozīmīga tematiskā dokumentu kopa ir arī strīdu lietas (tiesu lietas), kurās ir bijusi iesaistīta Rīgas pilsēta un kuras izskatītas augstākajās tiesu instancēs – Justīckolēģijā un Senātā. Lietas parasti attiecās nevis uz likumu vai privilēģiju kopumu, bet gan uz konkrētu situāciju – kādas personas, personu grupas vai organizācijas sūdzību par pastāvošo kārtību Rīgā, kas, protams, balstījās tajās pašās privilēģijās, kārtībā un ieradumos, kurus bija apstiprinājuši Krievijas imperatori. Lietu izskatīšana varēja ilgt gadiem, tādēļ radās dokumentu kopums, kas aptvēra konkrētās lietas virzību dažādās instancēs. Rātes un arī ģildes arhīvos glabājas dokumentu oriģināli un kopijas, kas parasti apkopoti lietās, kuras attiecas vai nu uz vienu konkrētu konfliktsituāciju, piemēram, mastu šķīrotāja Daniēla Šteinhauera prasību par birģeru tiesību piešķiršanu, vai arī uz kādu problēmjautājumu, piemēram, alus darīšanas tiesībām.³² Par problēmjautājumu apkopotie dokumenti var būt visdažādākā satura, bet konfliktsituācijām veltīto lietu saturs parasti ir viengabalains. Tajās ietverti abu strīdīgo pušu skaidrojošie materiāli strīda izskatīšanas instancei, bieži ar pielikumiem. Tāpat lietās apkopoti Justīckolēģijas un Senāta lēmumi šajās prāvās. Justīckolēģijas lēmumi kopiju veidā glabājas arī rātes kancelejas fondā, sakārtoti pa gadiem.³³ Protams, Justīckolēģija izskatīja arī tādas lietas, kuras nāca no rātes kā zemākās tiesas instances uz Justīckolēģiju kā apelācijas iestādi un attiecās uz konkrētu

³² Lietas par alus darīšanas tiesībām Rīgā, 1751–1752. *LNA-LVVA*, 749–7–41 un 749–7–42; Lieta par Daniēla Šteinhauera prasību par birģeru tiesību piešķiršanu, 1752. *LNA-LVVA*, 223–1–81; Lieta par Daniēla Šteinhauera prasību par birģera tiesību piešķiršanu, 1748–1760. *LNA-LVVA*, 673–1–729.

³³ Justīckolēģijas lēmumi tiesu lietās, 1719–1785. *LNA-LVVA*, 749–6–[1307.–1319., 1324. lieta].

cilvēku privātiem strīdiem, nevis pilsētas privilēģiju un tiesību jautājumiem. Arī šādi lēmumi glabājas minētajās rātes lietās.

Minētā konfliktsituāciju dokumentācijas kopa palīdz pētīt, kādas Rīgā pastāvošās tiesības un kārtību apstrīdēja dažādi cilvēki vai sabiedrības grupas un kādu pozīciju konfliktos ieņēma augstākās lēmējinstances.

RĀTES IKDIENAS DARBĪBU ATSPUGUĻOŠĀS DOKUMENTU KOPAS

Bez tematiskajām dokumentu kopām rātes arhīvā veidoti arī ienākošo vai izejošo dokumentu kopojumi, kā arī dažādas sēžu protokolu grāmatas, kas atspoguļo rātes kancelejas darba ikdienu. Viens no šādiem dokumentu apkopojumiem ir Rīgas rātes sēžu protokoli (vēsturiskais nosaukums “Publica”), kas ietver ierakstus no rātes sanāksnām, kurās kāds no rātskungiem ziņoja par konkrētu atgadījumu vai problēmu.³⁴ Tālākā tekstā tiek fiksēts rātes lēmums šajā jautājumā. Saistībā ar raksta tematiku jāsaaka, ka attiecības ar Krievijas impērijas ierēdņiem, virsniekiem un citiem pārstāvjiem aizņēma salīdzinoši daudz rātes laika. Ierēdņi mēdza vērsties pie birģermeistariem un mutiski izklāstīt savu problēmu, pēc tam birģermeistars ziņoja par notikušo sarunu rātei, un tas tika atspoguļots protokolā. Jautājuma izskatīšana varēja notikt arī pretējā virzienā. Piemēram, tirgotājus neapmierināja kāda krievu karavīru vai ierēdņu rīcība un viņi griezās pie rātes, lai tā savukārt vērstos pie virsniekiem vai ģenerālgubernatora un jautājumu nokārtotu. Tāpat rātes sēžu protokolos fiksēti no ģenerālgubernatora, vēlāk – no gubernas valdes saņemtie reskripti, kas skāra visdažādākās dzīves sfēras. Protokolos norādīts, kādas institūcijas tālāk saņēma informāciju par attiecīgo reskriptu vai kam to lika īstenot.

Rātes slepeno sēžu protokoli no 1721. gada apkopoti atsevišķos sējumos un dokumentē rātes un ģilžu pārstāvju kopīgās vienošanās par Krievijas impērijas galvaspilsētas ierēdņiem, kā arī vietējās varas pārstāvjiem (gubernatoram, vicegubernatoram, virsniekiem) paredzēto dāvanu apjomu.³⁵ Uz Ziemassvētkiem nelielas naudas dāvanas

³⁴ Rīgas rātes sēžu protokoli, 1710–1785. *LNA-LVVA*, 749–6–[65.–199. lieta].

³⁵ Piemēram, 1721. gada 26. aprīļa ieraksts Rīgas rātes slepeno sēžu protokolu grāmatā. *LNA-LVVA*, 749–6–387, 1. lpp.

saņēmuši arī gubernas sekretāri. Tāpat tur atrodama informācija par pilsētas pārstāvjiem piešķiramo finansējumu pilsētas interešu aizstāvēšanai delegāciju sastāvā. Pārsvarā šādas sēdes noturēja pāris reižu gadā. Protokolētas arī rātskungu un tirgotāju apspriedes par rīcības modeli gadījumos, kad kāds ierēdnis atteicies pieņemt dāvanu. Ņemot vērā, ka Krievijas impērijā ierēdņiem bija aizliegts pieņemt dāvanas, slepeno sēžu protokoli ir vērtīgs materiāls, lai pētītu, kādos gadījumos rāte un tirgotāji uzskatīja par nepieciešamu tomēr izmantot šo metodi, kādas dāvanas, kam un cik bieži tika pasniegtas un kāda bija saņēmēju reakcija, kā arī to, kādi mājieni rātskungiem un tirgotājiem tika doti no dāvanu saņēmēju puses un kā tie tika interpretēti. Tāpat kā delegāciju materiāli, arī slepeno sēžu protokoli parāda kancelejas darbinieku nozīmi attiecību kārtēšanas procesa ietvaros, jo šie cilvēki radīja un pārrakstīja dokumentus. Līdz ar to viņi zināja ne tikai dokumentu saturu, bet arī virzību kancelejas iestādēs.

Rātes arhīva daļu veido arī kancelejas izsūtīto rakstu koncepti (t. i., uzmetumi) un noraksti (vēsturiskais nosaukums "Aulica").³⁶ Sējumos hronoloģiskā secībā apkopoti rātes raksti ģenerālgubernatoram, Senātam, dažādām kolēģijām un amatpersonām. Pateicoties šādam apkopojumam, secināms, cik lielu daļu rātes sarakstes veidoja tieši komunikācija ar ģenerālgubernatoru un kādi bija šīs sarakstes pastāvīgie jautājumi. Gandrīz nepārtraukti sarakstē figurē jautājumi, kas saistīti ar militāro jomu: karavīru izvietošana, kazarmu un staļļu būve un uzturēšana, nocietinājumu un artilērijas stāvoklis, civiliedzīvotāju sūdzības par pāridarījumiem no militārpersonu puses utt. Šo jautājumu nemitīgu atrašanos dienaskārtībā visticamāk provocēja tas, ka, atšķirībā no citiem pilsētai būtiskiem jautājumiem, savienot pilsētas infrastruktūras un finansiālās iespējas ar valsts uzstādījumiem militārajā jomā bija neiespējami un nepārtraukti bija jāmeklē kompromisa varianti starp vēlamo un iespējamo. Nenoliedzams ir arī fakts, ka pilsēta nevēlējās veikt būtiskus kapitālieguldījumus militārajā infrastruktūrā, ko izmantoja gandrīz tikai krievu zaldāti. Atrodama arī sarakste par un ar delegātiem, kuri sūtīti uz Maskavu vai Sanktpēterburgu, rātes dotās instrukcijas un to pielikumi. Pastāvīgas rakstu tēmas ir arī pilsētas aizstāvētās tiesības uz īpašiem tirdzniecības

³⁶ Rīgas rātes izejošo rakstu norakstu grāmatas jeb "Aulica", 1710–1785. *LNA-LVVA*, 749–6–[488.–551. lieta].

noteikumiem, pilsētas finansiālā stāvokļa jautājumi un muitas iestāžu darbības nodrošināšana. Kopumā jāsecina, ka “Aulica” materiāli ļoti veiksmīgi kombinējas un savstarpēji papildina rātes ārējā arhīva materiālus.

Specifisks dokumentu veids, kas atrodams pārsvarā “Aulica” sējumos, ir rātes sagatavotie detalizētie lūgumi, ar kuriem tā vērsās pie cara, vēlāk imperatora. Šajos lūgumos rāte formulēja vairākas pilsētai tobrīd aktuālas problēmas un savu piedāvājumu katras problēmas risinājumam. Lūgumos apskatīto punktu daudzums svārstījās no pieciem sešiem līdz pat 30. Dokumentu veids iezīmīgs ar to, ka tajā noteiktā periodā summējas liela daļa pilsētai tobrīd aktuālo jautājumu, tā sacīt – problēmu šķērsgriezums, atšķirībā no citiem dokumentiem, kuri koncentrējas uz kādu noteiktu jautājumu. Rātei tie bija ļoti svarīgi dokumenti, tādēļ pārsvarā rātes fondos iespējams atrast arī atbildes uz šiem punktiem, kas savukārt parāda valdības tā brīža nostāju izvirzītajos jautājumos. Kā piemēru var minēt 1721. gada decembrī sagatavoto 28 punktus ietverošo rātes vēstuli, kurā lūgta gan vispārēja tiesību apstiprināšana, gan atsevišķu detaļu skaidrojumi – pilsētas finansiālajā situācijā, karavīru un virsnieku izvietošanas un apgādes jautājumos, iekšējās un ārējās tirdzniecības (ieskaitot ar Kurzemes un Zemgales hercogisti) lietās.³⁷ Šis lūgumraksts sastādīts ar atsauci uz Nīstades miera līgumu, kur vispārīgi apstiprinātas kapitulācijas; savukārt lūgumā prasīts skaidrot papildus nosacījumus, lai pilsēta varētu attiecīgajās situācijās rīkoties saskaņā ar tiem. Zīmīgi, ka par atsevišķiem punktiem lēmumi Sanktpēterburgā tika pieņemti tikai 1728. gadā.³⁸

Vēl viens tēmas izpētei būtisks ikdienā rātē ienākošo dokumentu kopojums ir ģenerālgubernatora reskripti.³⁹ Rātes kancelejā tie apkopoti sējumos, kas atkarībā no dokumentu daudzuma veltīti vairākiem gadiem, gadam vai pusgadam. Glabāti iesūtītie oriģināli, bet bieži pieejami arī tekstu tulkojumi vācu valodā, kas ir neatsverams avots dažādu laikmetam raksturīgu terminu, vietvārdu, kā arī amatu un

³⁷ Rīgas rātes lūgumraksts Pēterim I par tiesību apstiprināšanu un aktuālajiem jautājumiem, 02.12.1721. *LNA-LVVA*, 673–1–907, 3.–13. lp.

³⁸ Imperatora Pētera II rezolūcija par Rīgas rātes iesniegto 28 punktu lūgumu, 02.09.1728. *LNA-LVVA*, 8–3–kapsula G–10, 1. lp.

³⁹ Rīgas ģenerālgubernatora reskripti, 1710–1783. *LNA-LVVA*, 749–6–[945.–1039. lieta].

iestāžu nosaukumu un to tulkošanas izmaiņu izpētei, precīzai identificēšanai un tulkošanai mūsdienās.

Ar vārdu “reskripts” Krievijas impērijas tiesisko dokumentu vidū saprata imperatora rakstu jeb pavēli kādai konkrētai amatpersonai. Ar to varēja dot norādījumus, izteikt pateicību vai piešķirt apbalvojumu. Savukārt Baltijas telpā ar to plašākā nozīmē apzīmēja augstākstāvošas institūcijas sūtītu pavēli. Respektīvi, par reskriptiem rātē sauca rīcību prasošus dokumentus, kas ienāca no augstākām valsts pārvaldes iestādēm, piemēram, Galvenās artilērijas un fortifikācijas kancelejas, kā arī vicegubernatoriem un cietokšņa komandantiem. Reskripti bieži attiecās uz ļoti šaurām tēmām un prasīja konkrētu rīcību no zemākstāvošās iestādes. Piemēram, 1725. gadā ģenerālgubernators Aņikita Repņins (*Repnin*, 1668–1726) pavēlēja rātei iesniegt ikmēneša ziņojumus par pilsētas ienākumiem un izdevumiem, savukārt 1728. gadā gubernators Grigorijs Černiševs (*Chernishev*, 1672–1745) pavēlēja rātei bez viņa apstiprinājuma neiecelt jaunus birģermeistarus.⁴⁰ Rīgas rātes “Ģenerālgubernatora reskriptu” kopojumā, šķiet, iekļauti visi vai gandrīz visi dokumenti, kuri ienāca rātē no ģenerālgubernatora kancelejas. Lai arī ne visos gadījumos, bet ir pieejami reskriptus pavadošie dokumenti – ukazi, ziņojumi, plāni utt. Tie kārtoti pārsvarā pēc ienākšanas laika, un nav sastādīti nekādi rādītāji. Līdz ar to darbs ar reskriptu sējumiem, kuru apjoms var pārsniegt 1000 lapas par gadu, prasa lielu laika patēriņu, ja vien netiek meklēts konkrēts dokuments, kura izdošanas datums ir zināms. Ņemot vērā, ka paša ģenerālgubernatora fondā izejošie dokumenti ir daudz sliktāk saglabājušies, šis avotu kopojums ir būtisks resurss, pētot vietējās un augstākās varas mijiedarbību.

SECINĀJUMI

18. gadsimta Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas iestāžu attiecību veidotājiem no perifērijas puses – rātei, Lielajai ģildei un ģenerālgubernatoram – Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir savi fondi, bet

⁴⁰ Ģenerālgubernatora A. Repņina reskripts Rīgas rātei par ikmēneša finansiālo atskaišu iesūtīšanu, 27.07.1725. *LNA-LVVA*, 749–6–955, 361. lp.; Gubernatora Grigorija Černiševa pavēle Rīgas rātei bez viņa apstiprinājuma neiecelt jaunus birģermeistarus vai rātskungus un kopumā rīkoties saskaņā ar Imperatora pavēlēm un likumiem, nevis vācu tiesībām, 25.06.1728. *LNA-LVVA*, 749–6–958, 234. lp.

tikai rātes arhīva kontekstā var runāt par dokumentu kompleksiem, kuri atspoguļo sava laika lietvedības vešanas un arhīva veidošanas kārtību, kamēr abos pārējos fondos saglabājušās tikai atsevišķas lietas, kas sniedz fragmentāru priekšstatu par kancelejas darbību, tās radītajiem un glabātajiem dokumentiem. Savukārt centrālās varas iestāžu, kā Senāta un Justīckolēģijas, dokumenti glabājas Krievijas Federācijas arhīvos.

Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas attiecības balstījās uz 1710. gada Rīgas padošanās līgumu, ko 1721. gadā apstiprināja Nīstades miera līgumā starp Krievijas impēriju un Zviedrijas karalisti. Vienošanās paredzēja ierastās pilsētas pārvaldes kārtības, privilēģiju, iestāžu un tiesību saglabāšanu. Ap šo saglabāšanas jautājumu arī risinājās tālākā Krievijas impērijas un Rīgas pilsētas komunikācija.

Sākumposmā, kad vēl turpinājās Lielais Ziemeļu karš un Baltijas stāvoklis vēl nebija pilnībā skaidrs, attiecību pamatu veidoja ikdienas aktuālie jautājumi – sagrautās pilsētas sakārtošana, tīrības uzturēšana, satiksmes un preču piegāžu atjaunošana, kā arī krievu karaspēka iekārtošanās pilsētā. Tobrīd Rīgas pilsēta, tāpat kā visa pašreizējā Vidzemes teritorija, no Krievijas impērijas puses, domājams, tika uztverta kā iespējama maiņas objekts eventuālajās miera sarunās ar Zviedrijas karalisti, nevis uzreiz kā teritorija, ko pievienot Krievijas impērijai, tādēļ arī lēmumi par šo teritoriju bija vairāk vērsti uz konkrētu situāciju risināšanu, nevis ilglaicīgiem plāniem teritorijas pārvaldīšanā. Tīkmēr krievu ierēdņiem bija iespēja iepazīties ar Baltijas vietējo likumdošanu, ekonomiskajiem apstākļiem, lauku un pilsētu stāvokli, kā arī tirdzniecības iespējām, lai pēc miera noslēgšanas un Baltijas iekļaušanas Krievijas impērijā orientētos vietējos paradumos. Neskatoties uz to, vēl 1728. gadā Pēteris II (*Petr II*, 1715–1730) pieprasīja Rīgas pilsētai izsūtīt uz Sanktpēterburgu norādījumus un instrukcijas, ko devusi Zviedrijas karalistes valdība vietējam ģenerālgubernatoram.⁴¹

Sākotnēji galvenie rātes korespondences adresāti bija gubernators, Krievijas caristes, vēlāk impērijas karaspēka komandieri, Krievijas caristes pilnvarotais Vidzemē barons Gerhards Johans Lēvenvolde (*Löwenwolde*, ?–1723), 1712. gadā ieceltais Rīgas rātes prezidents un

⁴¹ Ukazu reģistra ieraksts par Zviedrijas valdības instrukciju Rīgas ģenerālgubernatoram sūtīšanu uz Sanktpēterburgu. 21.08.1728. *LNA-LVVA*, 2715–1–18, 6. lp.

viršinspektors Ilja Isajevs (*Isaev*, 1674–1741) un Rīgas cietokšņa komandanti. Daļai no šiem cilvēkiem, kā, piemēram, Iljam Isajevam, Baltija bija neierasta darba vide, tādēļ sarakstē ar viņu no rātes puses parādās diezgan bagātīgs skaidrojošais materiāls par pilsētas funkcionēšanas pamatprincipiem. Piemēram, 1715. gada sākumā rāte skaidroja Isajevam, kas ir prezidējošais birģermeistars, kādas ir minsterejas (*Münsterei*), ķemerejas (*Kämmerei*) un citu tiesu, kā arī vairāku viršinspektoru amatu funkcijas, kas, ņemot vērā sazaroto Rīgas pārvaldes struktūru, ir būtisks izziņas avots.⁴² Ar laiku šādas informācijas paliek aizvien mazāk un sarakstē tiek risināti jau aktuālie jautājumi.

Raksta tematikas kontekstā izrādījās, ka galveno avotu bāzi pētniecībai no LNA-LVVA glabāto materiālu klāsta nodrošina Rīgas rātes arhīva daļas. To sakārtotība un saglabātības pakāpe liecina, ka rātes kancelejas darbinieki ikdienā rūpīgi strādāja ar dokumentiem. Turklāt ieviestā kārtība tika pārmantota no vienas sekretāru paauzdes uz nākamo, nodrošinot nepārtrauktību dokumentu glabāšanas pamatprincipos.

Galvenās dokumentu kopas, uz kuriem var balstīt raksta tematikas pētniecību, iedalāmas tematiskos un hronoloģiskos blokos. Pie pēdējiem pieder rātes atklāto un slepeno sēžu protokoli. Ģenerālgubernatora reskriptu, Justīkolēģijas un Senāta lēmumi nodrošina ienākošās dokumentācijas apkopojumu. Izejošā sarakste koncentrēta rātes arhīva daļā ar nosaukumu “Aulica”. Tematiskajā blokā ietilpst tiesvedības dokumenti, kuros iesaistīta pilsēta, un uz Sanktpēterburgu un Maskavu devušos delegāciju dokumenti. Par galveno avotu Rīgas tirgotāju ietekmes uz rāti izsekošanai ilgstošākā periodā varētu uzskatīt regulārās Vastlāvju sūdzības, kurās vairākos punktos tirgotāji pamatoja savas problēmas un prasības tiesību, finanšu un infrastruktūras jautājumos. Minētās dokumentu kopas savstarpēji papildina cita citu un veido plašu avotu bāzi Rīgas pilsētas un Krievijas impērijas iestāžu attiecību pētniecībai.

SAĪSINĀJUMI/ABBREVIATIONS

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

⁴² Rīgas rātes vēstule prezidentam I. Isajevam par dažādu amatu funkcijām pilsētā, 04.01.1715. *LNA-LVVA*, 749–6–490, 183.–204. lp.

BIBLIOGRĀFIJA/BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti/Unpublished primary sources

1. Vidzemes gubernatora sarakste ar Rīgas rāti, 18. gs. *LNA-LVVA*, 3. f., 5. apr., 137., 987., 1140., 1444. l.
2. Rīgas privilēģiju apstiprināšanas dokumenti, 18. gs. *LNA-LVVA*, 8. f., 3. apr., kapsula G-1, 2.-7. lp.; kapsula G-2, 1. lp.; kapsula G-10, 1. lp.
3. Lielās ģildes sēžu protokoli, Krievijas Senāta un imperatoru pavēles saistībā ar Rīgas pārvaldi, 18. gs. *LNA-LVVA*, 223. f., 1. apr., 27., 81., 84. l.
4. Rātes sarakste par nevācu jautājumiem, uz Krieviju sūtīto delegāciju materiāli, Vastlāvju sūdzības, 18. gs. *LNA-LVVA*, 673. f., 1. apr., 729. l.; 907. l., 3.-13. lp.; 934., 1110.-1112., 1118., 1145. l.
5. Rīgas rātes sēžu protokoli, rātes ienākošā un izejošā sarakste, Justīkolēģijas un Senāta lēmumi, amatu strīdu lietas pret ģildēm, 18. gs. *LNA-LVVA*, 749. f., 6. apr., 102. l., 74. lpp.; 65.-199. l., 387. l., 1. lpp.; 488.-551. l.; 490. l., 183.-204. lp.; 945.-1039. l.; 955. l., 361. lp.; 958. l., 234. lp.; 1307.-1319., 1324. l.; 7. apr., 41., 42. l.
6. Senāta ukazi un to reģistri, 18. gs. *LNA-LVVA*, 2715. f., 1. apr., 18. l.; 21. l., 35., 36. lp.

Publicētie avoti un literatūra/Published primary and secondary sources

1. Bulmerincq, August von (Hg.) (1902-1906). *Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710-1740. Hrsg. aus dem Nachlass des Dr. phil. Anton Buchholtz von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*. Bd. 1-3. Riga: Häcker.
2. Čerpinska, Anita (2020). Rīgas attiecības ar augstākām varas instancēm 18. gadsimtā: historiogrāfisks ieskats. No: Ieva Ose (red.) *Senā Rīga 10*. Rīga: Zinātne, 183.-199. lpp.
3. Doroshenko, Vasilii (1968). Protokoly rizhskogo torgovogo suda kak istochnik dlia izucheniia ekonomicheskikh sviazei Rigi s russkimi, belorusskimi i litovskimi zemliami v XVII veke. V kn.: Anatolii Biron (otv. red.). *Ekonomicheskie sviazi Pribaltiki s Rossiei: Sbornik statei*. Riga: Zinatne, s. 119-145.
4. Ensh, Georgii (1981). *Iz istorii arkhivnogo dela v Latvii*. Riga: Avots.
5. Hormuth, Dennis (Hg.) (2015). *Das Memorialbuch der Ältestenbank der Großen Gilde zu Riga 1677-1702* (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 8). Marburg: Verlag Herder-Institut.
6. Ivanovs, Aleksandrs (2015). Dokumentu komplekss par Rīgas attiecībām ar austrumslāvu pilsētām un zemēm 12.-17. gadsimtā Latvijas Valsts vēstures arhīvā: kompleksa rekonstrukcijas problēmas arhīvu zinātnē un vēstures pētniecībā. No: Valda Pētersone (galv. red.). *Rīga un ridzinieki arhīva dokumentos* (Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi, 1). Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 7.-37. lpp.
7. *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii s 1649 goda* (1830). Sankt-Peterburg, Tom 4, Nr. 2302, s. 577; Tom 5, Nr. 2703, s. 49; Tom 6, Nr. 3819, s. 420-431.

8. Samarin, Jurii (1889). *Sochineniia. T. 7: Pis'ma iz Rigi i istoriia Rigi*. Moskva: Mamantov i Ko.
9. Zeida, Ārija (1974). Feodālā Rīgas rāte un tās arhīvs. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 61.–71. lpp.
10. Zeids, Teodors (1992). *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti*. Rīga: Zvaigzne.
11. Zutis, Janis (1949). *Očerki po istoriografii Latvii. Chast' I: Pribaltiisko-nemetskaia istoriografii*. Rīga: Latgosizdat.

RELATIONS BETWEEN RIGA AND HIGHER AUTHORITIES IN THE 18TH CENTURY: AN INSIGHT INTO SOURCES FOR RESEARCH

Anita Čerpinska

Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Research interests: the history of Riga in the 18th and 19th centuries.

The article aims to analyse the document complexes, which are kept in the Latvian State Historical Archive and pertain to the relations between the town of Riga and the Russian Tsardom (as of 1721 Empire) from the 1720s to the 1780s. The research period is set from the moment of the surrender of Riga to the Russian Tsardom during the Great Northern War (1700–1721) to the establishment of the viceroyalty system that replaced the existing model of governance. The article reveals the level of preservation of the archives of the main actors of the relations – the City Council, the Great Guild, and the Governor General – and the document complexes kept therein as sets of documents that over the course of time were deliberately created and arranged based on thematic and chronological principles rather than accidentally gathered groups of documents. The understanding of the logic of their development and mutual link between these document complexes allows fully to uncover the principles of record keeping in the respective institutions and the reasons why these document sets emerged, thus also revealing the basic elements that defined the mutual relations between these institutions.

Key words: Riga Town Council, Governor General of Riga, archives of the institutions.

Summary

Documents essential for studying the relations between Riga and the authorities of the Russian Empire in the 18th century are stored in the Latvian State Historical Archives (LSHA). There are separate funds for the principal local actors forming these relations – Riga Town Council,

Governor General of Riga, and the Great Guild. However, only the fund of the Town Council comprises sets of documents reflecting the manner of records management and formation of the archives, whereas the other two funds contain only isolated files providing a fragmentary insight into the work of the secretariat and the documents created and kept by it.

Relations between Riga and the Russian Empire were based on the act of capitulation of Riga in 1710 to Russia, confirmed by the Treaty of Nystad between Russia and Sweden. The agreement provided for the preservation of the existing order, privileges, institutions, and rights of Riga. The subsequent communication between Russia and Riga dealt with these particular issues.

At the beginning, while the Great Northern War was still ongoing and the situation of the Baltic region was not entirely clear, in the basis of the relations lay the topical everyday issues – tidying up of the city demolished during the siege, keeping it clean, resuming communications and deliveries of goods as well as moving in of the Russian army. It must be noted that at that moment Russia was still at war with Sweden, and Riga (like the whole of Vidzeme) was probably treated by Russia as a potential object to be bartered in eventual peace negotiations with Sweden rather than as a territory to be instantly annexed to Russia. Hence any decisions taken regarding this territory were aimed at solving immediate issues rather than planning long-term administration of the territory. Meanwhile, Russian officials had the chance to get acquainted with the local legislation, economic situation, condition of rural areas and towns, and possibilities for trade in the Baltics to be competent in local custom after signing of the peace agreement and incorporation of the Baltics into the Russian Empire.

Early on, the principal recipients of the correspondence of the Riga Town Council were the Governor, chiefs of the Russian army, the President of the Riga Town Council and chief inspector Ilya Isayev (appointed in 1712), and commandants of the Riga Fortress. For some of these people (like Ilya Isayev) Baltics was not the regular area of responsibility, therefore the correspondence is rich in explanatory material given by the Town Council regarding the basics of the functioning of the city, which is a significant source of information considering the branched structure of Riga administration. Gradually, the amount of such information decreases, and instead, the topical issues are being addressed.

In the context of the topic of the article, it was established that the bulk of the source material for research in the LSHA was constituted by parts of the archives of the Riga Town Council. The order and the quality of preservation of these archives indicate that the employees of the Town Council secretariat were accurate in their everyday work with docu-

ments. Besides, the established practice was handed down from each generation of secretaries to the next one, thus ensuring continuity in the arrangement of documents.

The principal groups of documents on which research of the topic of the article can be based can be divided into blocs arranged thematically and chronologically. The latter include protocols of the public and secret meetings of the Town Council. Rescripts of the Governor General and summaries of the decisions by the Collegium of Justice and the Senate sum up the incoming documentation while the outgoing correspondence is collected in the part of archives titled "Aulica". The thematic bloc includes documents of the proceedings involving the city as well as documents of the delegations leaving for Saint Petersburg and Moscow. The regular complaints of Fastnachts Gravamina can be considered the principal source providing long-term information regarding the influence of Riga merchants on the Town Council. In these complaints, merchants explained problems and justified their requirements regarding issues like rights, finances, and infrastructure. The listed groups of documents are complementary and together they form a solid basis for studying the formation of relations between Riga and higher authorities.

CZECHOSLOVAK–LATVIAN RELATIONS DURING THE INTERWAR PERIOD: THE ROLE OF POLITICAL PARTIES

Luboš Švec

PhDr., Assoc. Prof., Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, Czech Republic.

Research interests: modern history of East-Central Europe with a focus on the history of the Baltic nations and the Czech relations with the Baltic nations in the 19th and 20th centuries.

The aim of the article is to analyse how the interests of political parties were reflected in interwar Czechoslovak–Latvian relations. The article focuses on the analysis of both objective and subjective reasons why the cleavage between the relevant Latvian political parties – the Farmers’ Union and Social Democrats – was reflected in Czechoslovak policy. Both political parties maintained transnational contacts with ideologically related political parties in Czechoslovakia. The article examines if there were systemic or rather specific subjective reasons for the influence of the political parties on bilateral relations, resulting from the specifics of the interwar Czechoslovak–Latvian relations.

Key words: Czechoslovakia, Latvia, interwar period, bilateral relations, agrarian parties, Social Democracy, transnational cooperation, inter-party conflicts.

Taking into account certain general aspects of position in European politics and internal development not only historians can find general affinity between Czechoslovakia and Latvia in the interwar period.

These were more or less industrial societies with a developed system of political parties, and the over-politicisation of the life of society that came with it. Before the war, both the Czechs and Latvians were non-state, non-dominant ethnic groups that underwent a successful process of modernisation during the 19th century, evolving from peasant ethnicity to a modern, national, socially heterogeneous society with a developed multi-layered culture. Their cultural eman-

cipation was largely influenced by the German culture, both positively and negatively. The concept of closeness between the Slavs and the Baltic peoples and the concept of a “perpetual struggle” against German hegemony helped to create positive awareness of the image of the other.

The geographical location largely determined the interests and priorities of foreign policy. The two countries, Czechoslovakia in Central Europe and Latvia in the Baltic, had different geopolitical focal points. The Baltic states lay aside from the main Czechoslovak political and economic interests, which were concentrated on the Central European horizontal axis, or rather the curve leading to France in the west, with a regional branch – the Small Entente (together with Romania and Yugoslavia) – to the Balkans. Czechoslovak diplomacy saw Hungarian revisionism as the main threat to the Central European post-war system. After the Nazis seized power in 1933, Germany became the main threat. Interest in Russia declined from the beginning of the 1920s and revived only in connection with the negotiations on collective security in the mid-1930s, when the Czechoslovak–French–Soviet allied triangle was formed.

The research focus on relations with the main powers and regional actors explains why interwar relations between Latvia and Czechoslovakia have not been exactly of prime interest to either Latvian or Czech historiography. Latvian and Czech historiography has usually focused on crisis processes and milestones that had an impact on European or regional processes. The broader impact processes – Western Locarno, the Eastern Pact negotiations, and the Munich Agreement – have been of most interest to historians.¹

Czechoslovakia was not one of the great powers, a neighbour, or one of those countries that had an influence in the Baltic States. On the Czech side, too, the topic of political, economic, and cultural

¹ Andersons, Edgars (1982). *Latvijas vēsture*. Ārpolitika, I. Stockholm: Daugava, pp. 647–650; Feldmanis, Inesis et al. (eds.) (2016). *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. I. Rīga: Jumava, pp. 352–353; Feldmanis, Inesis (2013). Das Münchener Abkommen und der Molotov–Ribbentrop Pakt. Eine vergleichende Analyse. In: *Tragödie Europas 1939–1941*. München: Oldenbourg Verlag, pp. 57–68; Treijs, Rihards (2003). *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Rīga: survey of Czech historical production in: Malý, Ivan (2015). Česká baltistika v 19. a první polovině 20. století: prameny – souvislosti – existující literatura. In: *Sborník Národního muzea v Praze*. Řada A – Historie. = Acta Musei Nationalis Pragae. Series A – Historia Praha: Národní museum, 69, Nr. 1–2, pp. 33–46.

relations with Latvia was only considered later on. Indeed, the topic of interwar relations with and the modern history of the Baltic region in general was a taboo against the backdrop of the Soviet occupation. It only started to come further to the fore when conditions allowed for the development of the relevant research in the 1990s.²

Although Czechoslovak interests in the Baltic were more economically motivated, seeing this region as a gate to the Russian market in the first half of the 1920s, the development of Czechoslovak–Latvian relations in the interwar period was marked by the competition among political parties and its reflection in the other country. No similar inter-party contacts, or indeed rivalry, can be found in Czechoslovak relations with Latvia's neighbours Lithuania and Estonia.

The question is whether and under what conditions the relevant political parties contributed to the convergence of the two countries or, conversely, served as the factor that divided and distanced them.

The general cause for the interference of the Agrarians and Social Democrats in the bilateral relations can be found in the hypertrophy of the political parties in the interwar political system and fragmentation of the political scene in both countries. The dividing line – cleavage – ran between the countryside and the city, between labour parties, on the one side, and centre and right-wing parties, on the other.³ An analogy can therefore be discovered between countries where an analogy of the social structure of political partisanship is also found. Despite the differences in industrialisation, Latvia and Estonia were more in line with the Czechoslovak social and political structure,⁴ and not the agrarian Lithuania. Estonia, however, was far too geographically distant, and contacts between Estonian and Czechoslovak political parties were rare.

² Švec, Luboš (2001). *Československo a pobaltské státy*. Praha: Nakladatelství Karolinum; Praha, National Museum; Dejmek, Jindřich (2010). *Lotyšsko*. Praha: Libri; Malý, Ivan (2011). *Československo-lotyšská společnost 1925–1940*; Štoll, Pavel (ed.) (2013). *Zkušenosti a vztahy. Lotyšská a česká společnost ve 20. století*. Praha: Univerzita Karlova.

³ Rokkan, Stein, Lipset, Seymour Martin (1990). Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. In: Mair, Peter (ed.). *The West European Party Systems*. Oxford University Press.

⁴ Balík, Stanislav, Hloušek, Vít, Holzer, Jan, Šedo, Jakub (2011). *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Masaryk University, pp. 44–82.

In light of the fact that the role of political parties in interwar relations between Czechoslovakia, on the one part, and Estonia and Lithuania, on the other, was not exactly significant, it can be concluded that the cause for interference of the parties in the bilateral relations did not lie on the Czechoslovak side. Czechoslovak foreign policy was consistent and its line was consistently determined by the centre of power of the so-called *Castle*, headed by President T. G. Masaryk (1850–1937) and Minister of Foreign Affairs (and president from the end of 1935) Edvard Beneš (1884–1948). The *Castle* was an influential informal group of collaborators and affiliated politicians across the political spectrum in relevant democratic political parties.⁵ The vested interests of political parties could not significantly influence the main line of foreign policy. While they not rarely criticised government policy and the foreign minister Edvard Beneš, the *Castle* steered foreign policy until September 1938, when the Munich Agreement brought the First Republic to an end.⁶

In contrast to the polarity of the main political parties in Latvia, in Czechoslovak government the Social Democrats and the Agrarian parties worked together. The Social Democrats (the Czechoslovak Social Democratic Workers Party) were the state-forming party and a stable part of government coalitions, 1926–1929 aside. They were not the only leftist party.⁷ The mechanism of dispute resolution and governance was based on the so-called Five, in which representatives of the originally-five government coalition parties dealt with government policy. Although the Agrarians represented different strata, they formed a coalition government with the Social Democrats in the spring of 1919. The Agrarians were involved in all parliamentary governments.⁸

⁵ Hájková, Dagmar, Horák, Pavel (eds.) (2018). *Republika československá 1918–1939*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, pp. 235–244; Klimek, Antonín (1996, 1998). *Boj o Hrad*, I–II. Praha: Panevropa.

⁶ Dejmek, Jindřich (2006). *Edvard Beneš*, I–II. Praha: Nakladatelství Karolinum; Klimek, Antonín, Kubů, Eduard (1995). *Československá zahraniční politika 1918–1938*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, pp. 9–14.

⁷ In addition to Social Democracy, there were other two leftist parties in Czechoslovakia in the interwar period: the Czechoslovak National Socialist Party (which supported Masaryk's and Beneš's policy) and the opposition non-systemic Communist Party of Czechoslovakia.

⁸ Hájková, Dagmar, Horák, Pavel (eds.) (2018). *Republika československá 1918–1939*, pp. 133–139, 236–239.

Conversely, Latvian foreign policy after the premature death of the talented Minister of Foreign Affairs Z. A. Meierovics in the summer of 1925 was characterised by greater inconstancy and by foreign ministers coming and going with regularity.⁹ It might have been more sensitive to interference and been the object of the struggle for political direction and power in the republic. There were differences of opinion and competition between Latvia's Social Democrats and the Farmers' Union which were later reflected in foreign policy. The big problem was the weak integration of the largest Social Democratic political party (LSDSP), its dogmatism and unwillingness to take government responsibility. The Social Democratic Party was also the largest political party rejecting authoritarianism in the 1930s. The Farmers' Union had the greatest influence on the formation of governments, but in 1934 its top representative Kārlis Ulmanis preferred the authoritarian way of governing Latvia.¹⁰

It was important that the cleavage between the interests of the countryside and the working class was solved in Czechoslovakia by integration cooperation similarly to the Nordic model, while in Latvia the cleavage escalated to a direct confrontation and authoritarianism. The question is: was this escalating cleavage in Latvia reflected in Czechoslovak politics and did it affect interwar relations between the two countries?

We can verify this hypothesis by studying the specific development of interwar Czechoslovak–Latvian relations, focusing on the relevant protagonists.

THE ESTABLISHMENT OF DIPLOMATIC RELATIONS AND THE RECOGNITION OF LATVIA *DE IURE*

The specific conditions for establishing diplomatic relations and the representation of the Republic of Latvia in Czechoslovakia in the 1920s reflected this dimension of the interference of two main

⁹ Feldmanis, Inesis et al. (eds.) (2016). *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. Rīga: Jumava, pp. 28–38.

¹⁰ Stranga, Aivars (1998). *LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā*. Rīga: Poligrāfists; *History of Latvia the 20th Century*. Rīga: Jumava, pp. 159–160; 170–172.

political streams, which influenced the development of interwar Latvia. Both representatives of Social Democracy and the Latvian Farmers' Union were involved in establishing diplomatic relations with Czechoslovakia and in negotiations on the recognition of Latvia *de iure*. Both parties had an international dimension to their policy and foreign contacts with affiliated political parties. There was no significant sharp competition in the first half of the 1920s: state-building brought the Latvian parties closer together.

Politicians on both sides jointly sought international recognition of the young republic *de iure*; this was also a matter of breaking the reserved attitude of the Czechoslovak government toward the young Latvian state. They used their contacts to lobby for the ideological affiliation of the political party. Both the Agrarians and the Social Democrats established contacts with their counterparts in the other country as early as the beginning of the 1920s, when Czechoslovakia seemed to be a successful model of parliamentary democracy associated with the sovereign emancipation of a previously non-dominant nation.

THE ROLE OF A SUBJECTIVE FACTOR: EDUARDS KRASTS AND SOCIAL DEMOCRACY IN ESTABLISHING RELATIONSHIPS

Contacts between Social Democrats of the two countries were the most distinctive and intense, Eduards Krasts (1879–1941) being responsible for their development. This member of Latvian Social Democracy contributed significantly to the development of Czechoslovak–Latvian relations. He was the Latvian consul in Czechoslovakia during the 1920s and can take much of the credit for promoting Latvia among the Czechoslovak public.

Krasts emigrated to and lived in Austria after the 1905 revolution.¹¹ He studied at the University of Agriculture in Vienna before the First World War, before marrying Czech Valerie Melicharová on 19 August 1919. It was this marriage that predestined his career after the First World War. The couple moved to Bratislava, where Krasts

¹¹ Jēkabsons, Ēriks, Ščerbinskis, Valters (eds.) (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki*. Rīga: Zinātne, pp. 165–166.

took up the defence of Latvian interests, in particular the repatriation of prisoners of war. At the end of the spring of 1920, he acted as an interim representative in protecting the interests of prisoners of war, soldiers, and Latvian civilians. Minister of Foreign Affairs Z. A. Meierovics (1887–1925) then appointed him consul on 20 October 1920.¹² As far as Latvian prisoners of war were concerned, Krasts and Latvian delegate Alexander Kacens intervened at the Ministry of Foreign Affairs in Prague in June 1920.¹³

Krasts learned Czech and soon after taking up the post he, together with his brother-in-law Alois Melichar, whom he employed as a Secretary at the Consulate, began publishing articles in Czech newspapers aimed at arousing interest in Latvia. He concentrated his work on establishing economic relations and entered into negotiations with industrialists, banks, and bureaucrats from the responsible ministries.

Krasts moved to Prague at the end of autumn 1920 and regularly reported to the Riga headquarters on his dealings with Czechoslovak political and economic players. The war-ravaged Latvia was a suitable market for the products of Czechoslovak industry and was considered a gateway to the Soviet Russian market after the announcement of the New Economic Policy (NEP). Pressure by economic players was designed to support the recognition of Latvia by the Czechoslovak government.¹⁴ These were probably rather polite assurances and promises by the state bureaucracy with which he negotiated than actual interest in picking the fruit of his activity as soon as possible, or an effort to underline the success of his work on bringing the two states together, which led him to see the prospect of recognition far more optimistically than was in fact the case. Krasts was not a professional diplomat; indeed, hardly anyone involved in the diplomacy of the emerging new states after the First World War could have had any diplomatic experience.

¹² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (hereinafter *LVVA*), 2570–14–798, p. 29.

¹³ Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR), Czechoslovakia 1918–1939, Diplomatic Protocol, Latvia, Krasts to the Ministry of National Defence of 04.06.1920.; *LVVA*, 2570–2–64, correspondence with the Latvian consulate in Austria on the opening of the consulate in Czechoslovakia. 1920; *ibidem*, 2570–10–60, p. 5, questions of the repatriation of Latvian refugees.

¹⁴ *LVVA*, 2574–4–98 correspondence with headquarters.

Krasts tried to use his party ties through the Czechoslovak Social Democrats, the governing party, supporting the policy of President Masaryk.¹⁵ This was the Czechoslovak political party, which could be brought on his side the quickest for the establishment of relations and diplomatic recognition of Latvian statehood. The reasons for this can be found in the party's internationalism, support for the self-determination of nations, and in personal contacts. In September 1921, the consul arranged a meeting between poet Rainis (Jānis Pliekšāns), a leading member of the Social Democrats, and leading figures in Czechoslovak Social Democracy in an effort to win support for the recognition of Latvia *de iure*.¹⁶ Later, Krasts helped Rainis with the staging of his plays in Prague theatres.

In May 1921, however, the Latvian government entrusted Wilhelm Schreiner (1864–1936) with the negotiations for the recognition.¹⁷ It was important to find support among the political parties, leading Schreiner to introduce himself to Czechoslovak ambassador Vlastimil Tusar in Berlin even before visiting Prague. He also received recommendations from former German Social Democratic Chancellor Hermann Müller. Tusar was also a leading representative of Social Democracy, having led a coalition government involving the Social Democrats and the Agrarian Party before taking charge of the embassy in Berlin. Tusar provided Schreiner with a letter of recommendation to present to the leadership of the Czechoslovak Social Democrats in Prague and promised to help him in achieving *de iure* recognition of Latvia. The Social Democrats were the largest governing party in Czechoslovakia in 1919 and, in spite of the rupture the party experienced and the separation of the radical communist left, it had major influence. President of the Republic T. G. Masaryk did not publicly express which party he voted for, but it was known that he gave his vote to the Social Democrats.

Both Schreiner and Krasts sought partisan levers to gain access to the leading men in Czechoslovak politics and to lobby for the

¹⁵ Eichler, Patrik (ed.) (2016). *Za svobodu, spravedlnost a solidaritu: Dějiny sociální demokracie v českých zemích*. Praha: Masarykova demokratická akademie, pp. 31–38.

¹⁶ LVVA, Report by W. Schreiner to the Minister of Foreign Affairs, 14.08.1921., pp. 43–46.

¹⁷ Nonācs, Oto, Šreiners, Vilhelms (1933). *Pēc 18. novembra. Tautas Padomes locekļu memoriāli*. Rīga, p. 190.

recognition of Latvia. Alongside economic reasons, both argued for the establishment of relations using the analogy of Czech and Latvian status and democratic values. It was precisely such belief in (in today's terms) "shared values" that was to win Czechoslovak politicians over. They emphasised ideological affinity of the new democratic countries, particularly when establishing contacts with the politicians of the left-centre socialist and democratic parties. At the meeting of the Foreign Committee of the Chamber of Deputies of the Czechoslovak Parliament on 9 November 1920, Slovak National Socialist MP Igor Hrušovský complained that the Minister's speech had not mentioned the Baltic States and drew attention to the importance of contact with them.¹⁸ Social Democratic MP Jaroslav Marek asked Minister Beneš about the recognition of Latvia at the 20th meeting of the Foreign Committee of the Chamber of Deputies on 1 July 1921. Beneš, however, said that *de facto* recognition was sufficient.¹⁹

Being received by President T. G. Masaryk on 17 November 1921 was of great importance to the advancement of the recognition of Latvia *de iure*. The Latvian government's delegate W. Schreiner explained to him the priority values of the Latvian state and its foreign orientation, including relations with Russia, and this was an important milestone. The Latvian diplomat earned an audience with the President of the Republic through František Tomášek, a member of leadership in the Social Democrats, and Chancellor of the President Přemysl Šámál. It can be assumed that consul Krasts also played a part in the meeting. Masaryk promised his support for the recognition.²⁰ The *de iure* recognition of all three Baltic States was accepted by the government on 29 December 1921. The Ministry of Foreign Affairs then sent out the announcement of recognition on 5 January 1922.²¹

¹⁸ Archive of the Parliament of the Czech Republic, National Assembly 1920–1939, Foreign Committee of the Chamber of Deputies I, meeting of 09.11.1920.

¹⁹ Ibidem, meeting 01.07.1921.

²⁰ Archive of the Office of the President of the Republic (AKPR), T. G. Masaryk, Foreign 4/8, Latvia.

²¹ Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, 1918–1939, PZ-Riga 1922.

CONSUL EDUARDS KRASTS
AND THE DEVELOPMENT OF CULTURAL
AND ECONOMIC RELATIONS

In spite of initial reservations, Krasts proved himself in the office and contributed greatly to the development of Czechoslovak–Latvian economic exchanges and cultural relations. Together with linguist Josef Zubatý, Krasts founded the Czechoslovak–Latvian Society in 1925, and then became its vice-chairman. The society quickly built up a solid membership base taken from Czechoslovak political, intellectual, and cultural elites, journalists, and economic circles, in connection with their business with Latvia. It integrated Latvians living in Czechoslovakia soon after its foundation. In terms of the size of its membership and its range of activities, it was truly representative and was the most prominent of the Baltic interwar societies that devoted themselves to developing relations with the Baltic nations.²² In 1925 and 1930, it published two informative brochures about Latvia, the first ever such publications written in Czech, familiarising the Czechoslovak public with the history of the country and its current situation. The books were published by left-wing publishing houses.²³

Krasts added to his diplomatic education in Prague, graduating from a two-year diplomatic consular school at Charles University in October 1923.²⁴ Krasts' ambitions were at least partially fulfilled in 1927, when the Latvian government promoted the consulate to consulate-general. It was also in that year that the Latvian Social Democrats left the opposition and entered a coalition government from December 1926 to January 1928. It was therefore no accident that Minister Feliks Cielēns, one of the leading figures of Social

²² The scope of the activities and development of the membership and correspondence is shown by the well-preserved and extensive property of the society and by the visual material from its activities, kept in the archives of the National Museum. Archive of the National Museum, Czechoslovak–Latvian society. Švec, Luboš (1992). *Kulturní styky ČSR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými válkami*. *Slovanský přehled*, 78, No. 4, pp. 427–435; Malý, Ivan (2011). *Československo-lotyšská společnost 1925–1940*. Praha: Národní muzeum.

²³ Krasts, Eduard (1925). *Lotyšský národ a republika Lotyšská*. Praha: Lidová tiskárna; Krasts, Eduard (1930). *Latvia*. Praha: Vesmír.

²⁴ *LVVA*, 2570–14–798, pp. 49–50, Krasts' announcement to the Latvian Ministry of Foreign Affairs of 20.10.1923.

Democracy, decided in favour of the promotion.²⁵ Formally, however, Krasts' office was subordinated to the Latvian Legation in Warsaw.

Contacts between Latvian and Czechoslovak and Czech–German Social Democrats intensified during the second half of the 1920s, not without Krasts' contribution. Such direct contacts took the form of visits by party delegations, mainly officials, party leaders and journalists, and journeys undertaken by ordinary members. From the mid-1920s, when contacts actually began to develop, the most frequent visits were made by workers' sports organisations. Athletes were invited over by partner organisations and took part in sports competitions and workers' "olympics". Unfortunately, this sporting dimension of socialist contacts remained in the shadow of political and cultural contacts. It was dependent on there being a developed industrial society; sport as a way of spending leisure time and entertainment was a manifestation of a developed urban culture at an advanced stage of societal development that made such entertainment available to the lower classes.

At the end of July 1925, the Speaker of the Latvian Parliament Pauls Kalniņš (1872–1945) embarked on an official visit to Prague. He was also the honorary chairman of the Latvian–Czechoslovak Society, and in the summer of 1925 visited President T. G. Masaryk, whom he presented with an extensive edition of Latvian *dainas* (folk songs). Shortly after that, Minister of Foreign Affairs Z. A. Meierovics met E. Beneš in Prague during a tour of European states.²⁶

His son Bruno Kalniņš (1899–1990), who led the Socialist Workers' Sports movement (SSS), kept correspondence with German and Czech workers' sports organisations and was in regular contact with Rudolf Silaba, Secretary of the Socialist Sports International. He also visited Czechoslovakia with Latvian athletes several times. His contacts with German and Austrian workers' sporting organisations, however, were even more intense.²⁷ Bruno Kalniņš appeared several times at meetings and sporting competitions and celebrations held by Czech and German Social Democrats in Prague and Northern

²⁵ Ibidem, p. 369, Minister of Foreign Affairs F. Cielēns to Krasts of 07.04.1927 on the appointment by the general consul on 01.04.1927.

²⁶ Archive of the Ministry of Foreign Affairs, PZ – Riga 1925, file no. 145/25.

²⁷ LVVA, 3017–4–32., 42., 47., 49., 58.

Bohemia.²⁸ B. Kalniņš also led a group of 22 Latvian athletes to the Second Czechoslovak Workers' Olympics in early July 1927.²⁹

Krasts undoubtedly played a part in making Latvia visible to the Czechoslovak public, although reservations about him remained at the Latvian headquarters. This was not merely due to the internal political struggle in Latvia: Krasts' promotional and intermediary activities can be deemed the greatest contribution to the development of Czechoslovak–Latvian relations, but the Latvian headquarters did not rate the analytical level of Krasts' reports or activities too highly. Krasts placed too much value in negotiations and many diplomatic statements that were more likely vague promises or polite expressions.³⁰

THE LATVIAN FARMERS' UNION AND ITS CONTACTS WITH THE CZECHOSLOVAK AGRARIANS

But not even the Czechoslovak Agrarian Party, which had its parallel in Latvia's most influential party, the Farmers' Union, put obstacles on the path of the recognition of Latvia, for pragmatic reasons, even though hopes of a Russian revival persisted among some of its politicians. Deputy Chairman of the party Ādolfs Klīve (1888–1974) was the first contact from the Union of Latvian Farmers. Klīve was primarily interested in learning about the party mechanism, about the way the Czechoslovak Agrarian Party asserted its influence. The Agrarian Party (in 1919 named Republican Party of Rural Czechoslovakia, renamed the Republican Party of Farmers and Peasants in 1922) was one of the largest political parties and evidently the most influential one. In addition to a developed cooperative movement, it largely built its dominant position in rural areas on land reform.³¹ Prague became attractive to it after 1923 as the centre of the Agrarian

²⁸ *Právo lidu* 86, 1983, Nr. 2, p. 1.

²⁹ *LVVA*, 2570–14–798, p. 429, Krasts' letter of 17.05.1927 to Cielēns; also *LVVA*, 3017–4–58.

³⁰ *LVVA*, 2574. f., 2180, pp. 1–10.

³¹ Uhlíř, Dušan (1988). *Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu 1918–1938: charakteristika agrárního hnutí a jeho organizační struktura*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV; Dostál, V. (1998). *Agrární strana, Její rozmach a zánik*. Brno: Atlantis; Kubálek, Michal (1998). *Postavení agrární strany v politickém systému první republiky*. <http://www.agris.cz/clanek/104986/postaveni-agrarni-strany-v-politickem-systemu-prvni-republiky>.

International Bureau (so called Green International), bringing together various European agrarian parties.³² In contrast to Ulmanis (1877–1942), who at one point studied in Switzerland and favoured Swiss agriculture as a model, in his memoirs, Klīve considered Czechoslovakia a more appropriate object of study, and perhaps even an inspiration for the Latvian agrarian movement and agriculture. He primarily recalled relations with Slovak Agrarian Milan Hodža (1878–1944). Hodža played a part in many governments and was the Minister of Agriculture in the first half of the 1920s, before taking on an even more important role when he became Prime Minister between 1935 and 1938. He was one of only a few Agrarians who had a clear vision of international cooperation between Central European countries and agricultural preferences.

During the 1920s, however, Chairman of the Agrarian Party, Antonín Švehla, was the most important figure in the party (1873–1933).³³ Antonín Švehla was a co-creator of the political system and the politics of the new state. He played a major part in stabilising the conditions after the war and was involved in the formulation of land reform. He was also appointed Prime Minister three times. Švehla led the Agrarian Party and the government until the end of the 1920s, when he resigned for health reasons.³⁴

Klīve, who arrived at the Prague fair in the late summer of 1921, built on a prior visit by Czechoslovak entrepreneurs to Riga. The exchange of information and experience with Czechoslovak Agrarian

³² The establishment of the Agrarian International Bureau was inspired by Bulgarian Prime Minister Aleksandar Stamboliyski, who won over A. Švehla to this idea during his visit to Prague in 1920. Švehla took up the implementation of the idea and founded the Bureau in Prague in 1923. It expressed the ideology of Agrarianism. The aim was to create a hub of political and parliamentary cooperation between agrarian parties and organisations in response to labour internationalism and other ideologies. The bureau's activity intensified and broadened after overcoming the crisis at the end of 1927. The Green International brought together agrarian parties from Austria, Czechoslovakia, Bulgaria, Poland, Yugoslavia, Estonia, France, Germany, Finland, Lithuania, Latvia, Netherlands, Romania, Spain, and Switzerland. The General Secretariat was seated in Prague. Uhlíř, D. (1988). *Republikánská strana...*, pp. 162–169.

³³ Klīve, Ādolfs (1976). *Latvijas neatkarības gadi*. [n. p.]: Grāmatu draugs, p. 84–85.

³⁴ Broklová, Eva (2017). *Antonín Švehla: Tvůrce politického systému*. Praha: Academia; Miller, Daniel E. (2001). *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha: Argo; Dostál, Vladimír (1990). *Antonín Švehla*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

counterparts, A. Švehla included, and negotiations with traders and factory owners were of economic importance; at the same time, they extended the circle of entrepreneurs and influential people involved in developing business relations with Latvia, and therefore also became a lobbying base to support the establishment of diplomatic relations. Klīve was interested in Czechoslovak land reform³⁵ and the organisation and activity of the Agrarian Party, since it was one of the leading pillars of the agrarian movement in Europe. Agrarian Party MPs were not united in their position on Russia, which is why Klīve's task was to get the party representatives on his side.³⁶ The Latvian delegation led by him was to conduct preliminary negotiations regarding an economic treaty and the establishment of trade relations, but a task of even greater importance was to seek support for Latvia's accession to the League of Nations and its recognition *de iure*.³⁷ Although there were visits and exchanges of information, economic interests never really resonated. Each agrarian party had an interest in protecting its own market and promoting exports. In 1926, Czechoslovak Agrarians pushed through an increase in customs duties on imports of grain, which led to a decrease in imports of cereal products from other countries to Czechoslovakia. This affected Latvian exports of grain to Czechoslovakia.

Contacts were revived at the end of the 1920s in connection with the activation of the "Green International" and the accession of Latvian Agrarians to this organisation. A delegation from the Latvian Farmers' Union travelled to Czechoslovakia for a congress in the summer of 1929 on the invitation of the Czechoslovak Agrarians. Kārlis Ulmanis, a leading figure in the Latvian Farmers' Union, never actually visited Czechoslovakia, but he showed an interest in it and kept up to date with the agrarian and cooperative movement in Czechoslovakia. He was appointed an honorary member of the Czechoslovak–Latvian Society in 1930. Ulmanis was even dubbed

³⁵ Czechoslovak land reform, implemented by laws in 1919–1921, set the limit for the occupation of arable land at 150 ha, all land at 250 ha, and up to 500 ha in special exceptions. Hájková, Dagmar, Horák, Pavel (eds.) (2018). *Československo*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, pp. 246–261; Dostál, V. (1998). *Agrární strana*, pp. 107–119.

³⁶ LVVA, 2574–4–137, p. 43, Krasts' report to the Latvian Ministry of Foreign Affairs of 14.10.1921.

³⁷ LVVA, 2574–4–99, pp. 19–28, correspondence with E. Krasts regarding the establishment of contacts 1921.

the “Latvian Švehlā” in the Czechoslovak press. Jūlijs Druva (1882–1950), Secretary-General of the Latvian Farmers’ Union and editor-in-chief of its press agency, *Brīvā zeme*, visited Czechoslovakia and gathered information about the organisation of its agriculture.

The *Bulletin de Bureau international agricol*, published in Czech and French from 1923, regularly reported on agricultural issues in Latvia; other reports were provided by *Venkov*, the Agrarians’ head office newspaper.

There was also a German Agrarian Party in Czechoslovakia – *Bund der Landwirte*. This representative of German rural areas was continuously involved in running the state as part of government coalitions from 1926 to 1938; we do not, however, have any evidence of its contacts with the Latvian Farmers’ Union.

CLASH ON THE STAFFING OF THE LATVIAN LEGATION IN PRAGUE

Krasts was awarded the Latvian Order of the Three Stars and later the Czechoslovak White Lion, but despite the decorations Krasts became an object of the struggle between the Latvian Social Democrats and Farmers’ Union at the turn of the 1920s and 1930s.

The journalistic controversy surrounding Krasts began in connection with talks on filling the post of envoy in Prague. The establishment of a legation had been under consideration since the mid-1920s; Warsaw, however, remained the residence of the envoy accredited in Prague. In the middle of 1930, the Latvian government definitively decided to establish a Latvian legation in Prague. The consulate-general was closed. Krasts tried to stay in Prague, pointing to his experience and worth. When the Latvian government entrusted him with the running of the consulate-general in Leningrad, in Soviet Russia, Krasts personally wrote a letter to Prime Minister Hugo Celmiņš in mid-July 1930. He strongly urged not to be moved from Prague to Leningrad.³⁸ Although he made desperate efforts to remain in Prague, he eventually had to resign and toe the line. It took him a long time to say goodbye to Prague; he was simply too connected to the Czech environment by professional, party, and family ties. He felt his removal to be an injustice and took his personal dispute up at party level. Latvian Social Democrats saw his re-

³⁸ *LVVA*, 2570–14–798, pp. 269–270, E. Krasts to H. Celmiņš 17.07.1930.

removal in mid-1930 as part of a right-wing offensive against it. Czech and German Social Democrats were dragged into the domestic political conflict in Latvia by the Latvian Social Democrats.³⁹

The attacks in the Czechoslovak Social Democratic press concentrated on the new Latvian envoy Kārlis Ducmanis (1881–1943). Ducmanis was aware that these attacks were not an expression of the government's own unfavourable stance or the mood of Czech society, but were only attacks by the Social Democratic press encouraged by E. Krasts. When the attacks continued into the following year, Ducmanis finally protested in a verbal *démarche* of 21 April 1931 to the head of the Intelligence Department at the Ministry of Foreign Affairs Jan Hájek. He was particularly outraged by the attacks made by the German *Sozialdemokrat* newspaper, and *Právo Lidu*, on the reactionary government in Latvia, and characterised the hostile campaign as “perpetum mobile”. In his report to the central office in Latvia, he complained about the socialist campaign, but made a point of distinguishing the government's attitude toward the nation as friendly. Chief of the Intelligence Department J. Hájek had an understanding for him: “I don't understand how Mr Krasts does not comprehend that he is harming himself a hundred times more than you!” Ducmanis asked Hájek to inform Minister Beneš that he did not want to intervene in writing and protest to the minister directly, but the attacks in *Právo lidu* continued. Hájek, however, could not intervene directly in writing, referring to freedom of the press.⁴⁰

As shown by the article “Lotyšská reakce při práci” (“The Latvian reaction at work”), for example, published in *Právo lidu* on 25 July 1930, the editorial staff received information critical to the Latvian government directly from the leadership of the Latvian Social Democrats, MP Roberts Bīlmanis (1880–1964), when he visited Prague.⁴¹

³⁹ National Archives, Czech Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv – VA, Reakce v Lotyšsku při práci. *Právo lidu* 25.07.1930. Krasts served as a Consul General in Leningrad only briefly after leaving Prague, and he was back in Riga before Ulmanis' coup; the establishment of an authoritarian regime definitely removed him from diplomacy.

⁴⁰ LVVA, 2575–4–48, Reports of the Latvian legation from Prague May 1931–1939, pp. 17–31, extensive report by Ducmanis to the Latvian Ministry of Foreign Affairs on attacks by the Latvian and Czechoslovak social democratic press against the legation and his person, 08.05.1931.

⁴¹ LVVA, 2575–4–48, Reports of the Latvian Legation from Prague May 1931–1939, pp. 17–31, K. Ducmanis to headquarters, 08.05.1931.

ULMANIS' COUP

The coup d'état and the establishment of an authoritarian regime in Latvia polarised the Czechoslovak press. The public and the press evaluated events in Latvia in line with their own political orientation. Most of the press reports emphasised the speed and peaceful take-over of power.⁴²

The Czech and German Social Democratic press, receiving information from their Latvian counterparts, became the harshest critics of the new regime in Czechoslovakia.⁴³ Social Democratic members of the Czechoslovak–Latvian Society sent a protest to the Latvian envoy in connection with the trial of Social Democrat Bruno Kalniņš.⁴⁴

Právo lidu and the German *Sozialdemokrat* made the public aware of the reprisals against Social Democracy by Ulmanis' regime. *Venkov* took the opposite stance, informing the public with sympathy (in the spirit of Ulmanis' arguments) that peace had not been violated in Latvia and that Ulmanis' government had prevented a coup d'état with his putsch.⁴⁵

SOCIAL DEMOCRACY AND THE AUTHORITARIAN REGIME IN LATVIA

In Czechoslovakia the Social Democratic press – both Czech and German – retained negative and sharply critical position on the Latvian Farmers' Union and Ulmanis. It stood in clear opposition to Ulmanis' authoritarian regime established in Latvia in May 1934. When representative of the Czechoslovak Social Democrats and member of the executive committee of the Socialist Workers' Inter-

⁴² Response to the coup in the clippings archive of the Ministry of Foreign Affairs. National Archive, Ministry of Foreign Affairs – VA, sg. 515, Latvia 1933–1936.

⁴³ Pokus o novou diktaturu. *Večerník Práva lidu*, 16.05.1934.; Europäisches Ringen: Fascismus oder Demokratie. *Sozialdemokrat*, 17.05.1934.; Staatsstreich in Lettland. *Sozialdemokrat*, 17.05.1934.; Die Diktatur in Lettland. *Sozialdemokrat*, 19.05.1934.; Lotyšská reakce se bojí evropské veřejnosti. *Právo lidu*, 27.11.1934.

⁴⁴ *Právo lidu*, 27.11.1934.

⁴⁵ Lotyšská vláda předešla státnímu převratu. *Venkov*, 17.05.1934; V Lotyšsku nebyl klid porušen. *Venkov*, 18.05.1934.

national Lev Winter (1876–1935)⁴⁶ received information about the possibility of Bruno Kalniņš' release from prison, assuming the intervention by the Swedish Government, he wrote to Swedish colleague and then-Prime Minister Per Albin Hansson, on 17 September 1934, asking to grant asylum to released political prisoners.⁴⁷ He repeatedly, but discreetly, intervened on behalf of imprisoned colleagues with Latvian President Alberts Kviesis and President of the Czechoslovak Senate František Soukup again in September 1935. Such manoeuvres by the Czechoslovak Social Democrats in favour of their Latvian counterparts did not take place in isolation, but were part of a broader campaign of support by the Socialist Workers' International for the Latvian Social Democrats.⁴⁸

According to historian Aivars Stranga, news of the situation in Latvia and complaints about the regime reached the Socialist Workers' International through Czechoslovak diplomatic channels.⁴⁹ No documents have yet been found in the Czech archives that would explain how far cooperation of Latvian Social Democrats went with Czechoslovak chargé d'affaires and from 1935 envoy Jaroslav Lípa, who took a very critical stance on the authoritarian regime. Socialist members of the Czechoslovak–Latvian Society, headed by R. Silaba and F. L. Hummelhans, sent a letter to envoy Mārtiņš Nukša (1878–1942) in support of the imprisoned Latvian Social Democrats,⁵⁰ which led the Latvian envoy to consider the need to reorganise the Society and eliminate the left-wing elements brought in by former consul Krasts.⁵¹

Was the harsh criticism of Ulmanis' regime by the Czechoslovak Social Democrats driven by an ideological concept, the socialist programme, and their struggle against authoritarian and totalitarian regimes and movements, or was it based on personal contacts with

⁴⁶ Lev Winter was the author of the Czechoslovak Constitution of 1920.

⁴⁷ Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm, Bruno Kalniņš' arkiv, Samlingar, 5:3:14.

⁴⁸ LVVA, 2575–4–48, p. 365, envoy Nukša to President Kviesis on 11.09.1935.; Kalniņš, Brūno (1956). *Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi*. Stockholm, p. 276.

⁴⁹ Stranga, Aivars (1998). *LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums*, p. 182.

⁵⁰ Social Democratic functionaries R. Silaba, F. V. Hummelhans, J. Charvát, and O. Stein.

⁵¹ LVVA, 2575–4–48, p. 266, M. Nukša to the Director of the Administration and Legal Department of the Ministry of Foreign Affairs in Riga 04.01.1935.

Latvia's Social Democrats? The answer can be inferred from the attitude of Czechoslovak Social Democracy toward the authoritarian regime in Lithuania during the 1930s. Jaroslav Vozka, an expert on Social Democracy in the Baltic region (probably the author of the already mentioned article, published in *Právo lidu* in 1930, entitled *Reakce v Lotyšsku při práci* ("The Latvian reaction at work")), published "Litva klíč k situaci ve východní Evropě" ("Lithuania: the key to the situation in Eastern Europe") in 1933, taking a benevolent view of the Lithuanian authoritarian regime or downplaying it. In much the same way, *Právo lidu* reported on President Antanas Smetona's authoritarian regime with some restraint.⁵² Czechoslovakia's Social Democrats lacked direct contacts with the Lithuanian Socialists, which would have provided a source of more detailed information and enabled them to adopt a solidarity-based position. Only an article in *Právo lidu* – "Diktatura v Litvě (původní dopis z Rigy)" ("Dictatorship in Lithuania [an original letter from Riga]"), on 24 August 1934, deviated from this line, although it actually criticised Ulmanis' regime in Latvia.⁵³

The security context was important, since in both Czechoslovak diplomacy and the press there was clear interest in supporting Lithuania against the pressure of Nazi Germany. The image of Lithuania as an object of brutal Nazi pressure was formed in the Czech mass media. On the other hand, the entire Czech press, including the Social Democratic one, concurred in their support for Lithuania, while the German press (apart from the leftist one) advocated the policy of their compatriots in Klaipėda.

The authoritarian regime in neighbouring Latvia did not inspire great sympathy in Czechoslovak diplomacy, as the assessment by diplomat Jaroslav Lípa confirms, but the priority was the regional security interests. Czechoslovak diplomacy intensified interest in Latvia after the creation of the Baltic Entente, which it considered a stabilising element of European policy. In 1935, the Latvian government made the Riga legation residential and then chargé d'affaires Lípa was assigned to the post of envoy for both Latvia and Estonia.

⁵² Antanas Smetona. *Právo lidu*, 16.02.1933.

⁵³ Confusing Lithuania with Latvia was nothing exceptional in Czech journalism.

THE POSITION OF THE CZECHOSLOVAK
AGRARIAN PARTY ON THE AUTHORITARIAN
REGIME OF KĀRLIS ULMANIS

While Czechoslovak Social Democrats identified themselves with Latvia's Social Democracy and adopted a critical stance, the Agrarian press (in the same way as the press of the centre and right-wing parties) maintained a continually favourable line towards Latvia, even during Ulmanis' coup and his authoritarian regime. *Venkov*, the central newspaper in Czechoslovakia, highlighted the positive features of Ulmanis' regime, in the spirit of the concept of Agrarianism. On 26 July 1935, it printed an interview with the director of news agency *LETA*, A. Bērziņš, who was visiting Slovakia at the time, criticising previous political fragmentation and partisanship and emphasising Ulmanis' popular agrarianism: "Ulmanis was and is a farmer and Latvian peasants have always believed in him".⁵⁴ The Czech Agrarians were positive in their assessment of the authoritarian regime's intervention in agriculture, its organisation and state support, as well as the political "simplification" of the situation.

Long-standing President of *Centrokooperativa* (the headquarters of agricultural cooperatives) Ferdinand Klindera, who undertook a study tour of the Baltic and Nordic States in July 1936, introduced the Czechoslovak public to Latvian agriculture in the publication "Český rolník severskými státy" ("A Czech Farmer in the Nordic States"). He was delighted by the well-organised visit, during which he was able to see exemplary farmsteads and become acquainted with the activities of the recently established Latvian Chamber of Agriculture. He was unexpectedly given an audience by President Ulmanis on 14 July 1936, and even decorated. He also described Ulmanis as the "Latvian Švehla". Klindera greatly appreciated the state support for agriculture and the simplification of domestic policy relations in the country. His approach was limited by his professional interests, agricultural and cooperative organisations being in the focus of his attention; he did not mention liquidation of parliamentarianism and restriction of civil society in Latvia. His visit was immediately followed by a reciprocal delegation of officials from Latvian cooperative unions to Czechoslovakia on 20–24 September

⁵⁴ Rozhovor o tom, jak je v Lotyšsku. *Venkov*, 26.07.1935.

1936. At the end of the visit, Klindera proposed a reciprocal exchange of one Latvian and one Czechoslovak farmer so as to learn about the agricultural situation in the partner country.⁵⁵

Venkov, the Agrarian Party's central newspaper, regularly reported on Latvia during the second half of the 1930s, while the Agriculture Academy appointed Ulmanis an honorary member in 1937. The paper compared Ulmanis to Švehla on more than one occasion and later, on 17 November 1938, on the eve of the Latvian public holiday, in the spirit of post-Munich rhetoric, issued the call of "let's learn from Latvia."⁵⁶ Praise was forthcoming for the successful development of agriculture with state support as the nationalist policy of the regime, expressed in the motto "own farmer in own state"; national unity, idyllic to the outside, tight-knit under the uniform government of the *saimnieks* (farm-owner). Czechoslovak Agrarians also shifted their preferences of rural interests from the democratic values to authoritarianism, in which they saw a system that could find a way out of the economic crisis and stabilise the economy and society.

CONCLUSION

To answer the question of whether and under what conditions the relevant political parties contributed to the convergence of Czechoslovak–Latvian bilateral interwar relations or, conversely, became a factor that divided and separated the two countries, it is necessary to take into account the dynamics of the political cleavage in Latvia. The analysis showed the need to divide the period under discussion into two periods.

The relevant political parties – the agrarian parties and Social Democracy played an important role in the political system of Czechoslovakia and Latvia. Both parties had their own international dimension, based on the social principle: rural interests or class interests of the labour movement. The international dimension of

⁵⁵ Klindera congratulated Ulmanis as a leader "who, even in the turbulent times of the past, had intervened with a firm hand to maintain order and peace, and who was able with his colleagues to build organisations and institutes to secure advancement and economic prosperity for the Latvian nation, with a breath of fresh air for the future". Klindera, Ferdinand (1936). *Český rolník severeskými státy*. Praha: Centrokooperativ, pp. 79–125.

⁵⁶ Červín, A. Šťastné Lotyšsko. *Venkov*, 17.11.1938.

the Social Democratic parties associated within the Socialist Workers' International was particularly pronounced. This international and class character made it possible for the party to find contacts in a politically and socially related environment. Representatives of Latvian Social Democracy played an important role in establishing contacts with Czechoslovakia. However, the agrarian parties, too, had a not-insignificant international dimension.

The competition between the two parties was not evident in the Czechoslovak press during the 1920s. On the contrary, representatives of the Latvian Social Democracy and agrarians jointly sought through related political parties in Czechoslovakia to achieve the recognition of Latvia *de iure* during 1921. The relationship between Czechoslovak and Latvian agrarians did not essentially go beyond the boundaries of agrarian ideological solidarity and information exchange. The Czech Social Democrats, with their criticism of and commitment to the support of the persecuted Latvian Social Democrats, engaged in the broader context of the struggle against the authoritarian regime.

In addition to transnational objective factors, the subjective factor played an important role. The Latvian consul (since 1927 general consul) Eduards Krasts, who was an exponent of Latvian Social Democracy, played an important role in the establishment of diplomatic and cultural relations between the two countries. Having been called out to Riga after ten years of service in Prague, he considered his recall a personal consequence of agrarian intrigues in Latvia. His transfer from Prague to Leningrad in 1930 was politicised and presented by the Social Democrats as part of a right-wing offensive. He initiated attacks in the Czech Social Democratic press against new Latvian envoy to Prague Kārlis Ducmanis.

During the 1920s, both main streams of Latvian politics were united by the common objective of establishing relations and having the young Latvian state recognised *de iure*. The cleavage between them became sharp when they polarised during the 1930s in relation to the establishment of K. Ulmanis' authoritarian regime. This was clearly reflected, above all, in the Czechoslovak Social Democratic press, which came out in favour of Latvian Social Democracy. The analysis thus confirmed the thesis of the priority role of internal political conflict and competition in Latvia and its transfer through party contacts to the Czech leftist press.

Sharp criticism of Ulmanis' regime by the left-wing press did not apply to the newspapers of other political parties. Most Czechoslovak newspapers reported the coup in Latvia and the authoritarian regime in a neutral manner. It should be noted that the agrarian press sympathised with Ulmanis' regime. It appreciated the measures introduced in favour of agriculture. In the late 1930s, it considered Ulmanis' regime as an inspiring example.

However, it must be said that neither the differences in political systems nor the conflicts of political parties played a dominant role in Czechoslovak–Latvian relations. Security issues in the form of collective security efforts played a priority role, which was also reflected in the Czechoslovak effort to get closer to the Baltic States during the negotiations on the Eastern Pact in the mid-1930s.

BIBLIOGRAPHY

Primary sources/Avoti

1. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm, Bruno Kalnin's arkiv, Samlingar, 5:3:14.
2. Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR), Czechoslovakia 1918–1939, Diplomatic Protocol.
3. Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic (AMZV ČR), Czechoslovakia 1918–1939, PZ–Riga.
4. Archive of the Office of the President of the Republic (AKPR), T. G. Masaryk, Foreign 4/8, Latvia.
5. Archive of the Parliament of the Czech Republic, National Assembly 1920–1939, Foreign Committee of the Chamber of Deputies I.
6. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (hereinafter *LVVA*), 2570–14–798.
7. *LVVA*, 2574–4–98.
8. *LVVA*, 2574–4–99.
9. *LVVA*, 2574–4–137.
10. *LVVA*, 2575–4–48.
11. *LVVA*, 3017–4–32, 42, 47, 49, 58.
12. *LVVA*, Reports by W. Schreiner to the Minister of Foreign Affairs.
13. National Archives, Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv.

Secondary sources/Literatūra

1. Andersons, Edgars (1982). *Latvijas vēsture*. Ārpolitika, I. Stockholm: Daugava.
2. Balík, Stanislav, Hloušek, Vít, Holzer, Jan, Šedo, Jakub (2011). *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Masaryk University.
3. Broklová, Eva (2017). *Antonín Švehla: Tvůrce politického systému*. Praha: Academia.

4. Dejmek, Jindřich (2006). *Edvard Beneš, I–II*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
5. Dejmek, Jindřich (2010). *Lotyšsko*. Praha: Libri.
6. Dostál, Vladimír (1998). *Agrární strana, Její rozmach a zánik*. Brno: Atlantis.
7. Eichler, Patrik (ed.) (2016). *Za svobodu, spravedlnost a solidaritu: Dějiny sociální demokracie v českých zemích*. Praha: Masarykova demokratická akademie.
8. Feldmanis, Inesis (2013). Das Münchener Abkommen un der Molotov–Ribbentrop Pakt. Eine vergleichende Analyse. In: *Tragödie Europas 1939–1941*. München: Oldenbourg Verlag, pp. 57–68.
9. Feldmanis, Inesis et al. (ed.) (2016). *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*, I. Rīga: Jumava.
10. Hájková, Dagmar, Horák, Pavel (eds.) (2018). *Republika československá 1918–1939*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
11. *History of Latvia the 20th Century*. Rīga: Jumava.
12. Jēkabsons, Ēriks, Ščerbinskis, Valters (eds.) (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki*. Rīga: Zinātne.
13. Klimek, Antonín (1996, 1998). *Boj o Hrad, I–II*. Praha: Panevropa.
14. Klimek, Antonín, Kubů, Eduard (1995). *Československá zahraniční politika 1918–1938*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
15. Klīve, Ādolfs (1976). *Latvijas neatkarības gadi*. [B. v.]: Grāmatu draugs.
16. Krasts, Eduard (1925). *Lotyšský národ a republika Lotyšská*. Praha: Lidová tiskárna.
17. Krasts, Eduard (1930). *Lotyšsko*. Praha: Vesmír.
18. Kubálek, Michal (1998). Postavení agrární strany v politickém systému první republiky. <http://www.agris.cz/clanek/104986/postaveni-agrarni-strany-v-politickem-systemu-prvni-republiky> (accessed 26.08.2021).
19. Malý, Ivan (2011). *Československo-lotyšská společnost 1925–1940*. Praha: Národní muzeum.
20. Malý, Ivan (2015). Česká baltistika v 19. a první polovině 20. století: prameny – souvislosti – existující literatura. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie*. = Acta Musei Nationalis Pragae. Series A – Historia Praha: Národní muzeum 69, Nr. 1–2, pp. 33–46.
21. Miller, Daniel E. (2001). *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha: Argo.
22. Nonācs, Oto, Šreiners, Vilhelms (1933). *Pēc 18. novembra. Tautas Padomes locekļu memoriāli*. Rīga.
23. Rokkan, Stein, Lipset, Seymour Martin (1990). Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. In: Mair, Peter (ed.). *The West European Party Systems*. Oxford University Press.
24. Štoll, Pavel (ed.) (2013). *Zkušenosti a vztahy. Lotyšská a česká společnost ve 20. století*. Praha: Univerzita Karlova.
25. Stranga, Aivars (1998). *LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā*. Rīga: Poligrāfists.
26. Švec, Luboš (1992). Kulturní styky ČSR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými válkami. *Slovanský přehled*, 78, No. 4, pp. 427–435.

27. Švec, Luboš (2001). *Československo a pobaltské státy*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
28. Treijs, Rihards (2003). *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Rīga.
29. Uhlíř, Dušan (1988). *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1918–1938: charakteristika agrárního hnutí a jeho organizační struktura*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV.

ČEHOSLOVĀKIJAS–LATVIJAS ATTIECĪBAS STARPKARU PERIODĀ: POLITISKO PARTIJU LOMA

Luboš Švec

PhDr., asoc. prof., Kārļa Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Starptautisko studiju institūts, Prāga, Čehijas Republika

Zinātniskās intereses: Centrāleiropas un Austrumeiropas jauno laiku vēsture, īpaši Baltijas valstu vēsture, Čehijas un Baltijas tautu attiecības 19.–20. gadsimtā.

Raksta mērķis ir izanalizēt, kā Čehoslovākijas–Latvijas attiecībās starpkaru periodā atspoguļojās politisko partiju intereses. Pētījuma uzmanības centrā ir gan objektīvie, gan subjektīvie iemesli, kāpēc šķēlšanās starp attiecīgajām Latvijas politiskajām partijām – Zemnieku savienību un Sociāldemokrātiem – atbalsojās Čehoslovākijas politikā. Abas politiskās partijas uzturēja starptautiskus kontaktus ar ideoloģiski radniecīgām Čehoslovākijas partijām. Rakstā pērtis, vai attiecībām starp šīm partijām bija sistēmiski vai drīzāk konkrēti subjektīvi iemesli, kas izrietēja no Čehoslovākijas–Latvijas attiecību specifikas starpkaru periodā.

Atslēgas vārdi: Čehoslovākija, Latvija, starpkaru periods, divpusējās attiecības, lauksaimnieku partijas, sociāldemokrāti, starptautiskā sadarbība, iekšpolitiskie konflikti.

Kopsavilkums

Nemot vērā zināmus vispārējus aspektus attiecībā uz stāvokli Eiropas politikā un iekšējo attīstību, vispārēja līdzība starp Čehoslovākiju un Latviju starpkaru periodā ir saskatāma ne tikai vēsturniekiem.

Tās bija vairāk vai mazāk industriālas sabiedrības ar attīstītu politisko partiju sistēmu un no tās izrietošu pārlietu politizētu sabiedrības dzīvi. Pirms Pirmā pasaules kara gan čehi, gan latvieši bija etniskās grupas bez savas valsts, kuras nebija valdošās attiecīgajā teritorijā un kuras 19. gadsimtā piedzīvoja sekmīgu modernizācijas procesu, no zemnieku etniskās grupas izveidojoties par mūsdienu, nacionālu, sociāli neviendabīgu sabiedrību ar attīstītu daudzslāņainu kultūru.

Abu valstu politiskajai sistēmai starpkaru periodā bija raksturīga politisko partiju hipertrofija un sašķelta politiskā aina. Dalījuma līnija bija novilkta – šķelšanās notika – starp laukiem un pilsētām, starp darba partijām no vienas puses un centra un labā spārna partijām no otras puses. Čehoslovākijā šķelšanās starp lauksaimnieku kustību un sociāldemokrātiem nebija izteikta. Tomēr atšķirībā no Latvijas Čehoslovākijas sociāldemokrāti piedalījās vairumā starpkaru perioda valdību darbā.

Lai gan Čehoslovākijas intereses Baltijā vairāk vadīja ekonomiski motīvi, Čehoslovākijas–Latvijas attiecību attīstību starpkaru periodā raksturoja politisko partiju konkurence un tās atbalsošanās otrā valstī. Čehoslovākijas attiecībās ar Latvijas kaimiņiem Lietuvu un Igauniju līdzīgi starppartiju kontakti vai pat konkurence nav vērojami.

Jautājums ir, vai un kādos apstākļos politiskās partijas veicināja abu valstu tuvošanos vai, gluži pretēji, bija faktors, kas tās šķēla un attālināja.

Galvenie iemesli konfrontatīvai attieksmei neveidojās vis Čehoslovākijas politiskajā arēnā, bet gan izauga no šķelšanās starp abām galvenajām Latvijas politiskajām partijām – Zemnieku savienību un Sociāldemokrātiem. Čehoslovākijas ārpolitikā valdīja konsekvence, un tās stratēģiju noteica par “Pili” (*Hrad*) dēvētais politiskais grupējums ar prezidentu Tomāšu Gariku Masariku (*Thomáš Garrigue Masaryk*) un ārlietu ministru Edvardu Benešu (*Edvard Beneš*) vadībā, un politisko partiju intereses nevarēja to būtiski ietekmēt. Čehoslovākijas sociāldemokrātu un lauksaimnieku partijas, kurām bija plaši starptautiskie kontakti, starpkaru periodā komunicēja ar saviem partneriem Latvijā.

20. gadsimta 20. gados šo abu Latvijas partiju konkurence Čehoslovākijas presē nebija manāma. Gluži pretēji – 1921. gadā Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas un Zemnieku savienības pārstāvji ar sev radniecīgo Čehoslovākijas partiju starpniecību kopīgi mēģināja panākt Latvijas *de iure* atzīšanu.

20. gadsimta 30. gadu sākumā attiecības starp abām partijām ievērojami pasliktinājās. Konflikts starp Latvijas Sociāldemokrātisko partiju un Zemnieku savienību atspoguļojās Čehoslovākijas sociāldemokrātiskajā presē.

Līdzās objektīviem starptautiskiem faktoriem liela nozīme bija arī subjektīvajam faktoram. Svarīga loma abu valstu diplomātisko un kultūras attiecību dibināšanā bija Latvijas konsulam (kopš 1927. gada ģenerālkonsulam) Eduardam Krastam, kurš bija Latvijas sociāldemokrātu pārstāvis. Pēc desmit dienesta gadiem Prāgā viņš tika atsaukts atpakaļ uz Rīgu, un viņš to uzskatīja par Latviešu zemnieku savienības intrigu rezultātu. Krasts Čehoslovākijas sociāldemokrātiskajā presē organizēja asus uzbrukumus jaunajam Latvijas vēstniekam Prāgā Kārlim Ducmanim. Čehoslovākijas Ārlietu ministrija oficiāli uz to nereaģēja. Tā noraidīja Krasta

pārmetumus un vienīgi norobežojās no viņa privātajās sarunās ar Ducmani.

Pēc autoritārā režīma nodibināšanas Latvijā 1934. gadā Čehoslovākijas sociāldemokrāti puda atbalstu ieslodzītajiem Latvijas sociāldemokrātiem. Sociāldemokrātu laikraksts kritizēja Ulmaņa autoritāro režīmu.

Citu Čehoslovākijas politisko partiju laikrakstos nebija atrodamā asa, pret Ulmaņa partiju vērsta kritika, kādu puda kreisā spārna prese. Vairums Čehoslovākijas laikrakstu par apvērsumu un autoritāro režīmu Latvijā ziņoja neitrālā tonī. Jāatzīmē, ka lauksaimnieku prese simpatizēja Ulmaņa režīmam. Tā pozitīvi vērtēja lauksaimniecības atbalstam ieviestos pasākumus un 20. gadsimta 30. gadu nogalē uzlūkoja Ulmaņa režīmu kā iedvesmojošu piemēru.

Nemot vērā Čehoslovākijas vēstnieka Latvijā Jaroslava Lipas (*Jaroslav Lípa*) kritisko attieksmi pret autoritāro režīmu, šie pretrunīgie aspekti veicināja zināmu distancēšanos starp Čehoslovākiju un Latviju. Tomēr atšķirībām politiskajās sistēmās nebija izšķirīgas lomas. Čehoslovākijas diplomātijas interese par Latviju pastiprinājās pēc Baltijas Antantes dibināšanas, uzlūkojot to kā stabilizējošu elementu Eiropas politikā. Ieinteresētība kolektīvās drošības stiprināšanā rezultējās Čehoslovākijas diplomātiskās misijas ar rezidējošu vēstnieku izveidē Rīgā 1935. gadā.

Prioritāra loma abu valstu attiecībās bija drošības jautājumiem, kas izpaudās kolektīvajos drošības centienos un atspoguļojās arī Čehoslovākijas mēģinājumos 20. gadsimta 30. gadu vidū sarunu laikā par Austrumu Lokarno tuvoties Baltijas valstīm un iegūt to atbalstu šai idejai.

PAREIZTICĪBA ZIEMEĻKURZEMĒ: DUNDAGAS DRAUDZE (1918–1936)¹

Dzintars Ērglis

Dr. hist., pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

Zinātniskās intereses: padomju un nacistiskā režīma represijas Latvijā, holokausts, Dundagas novada vēsture.

Rakstā aplūkota Dundagas Sv. Konstantīna un Helēnas pareizticīgās draudzes dzīve no 1918. līdz 1936. gadam. Teritoriāli lielākā Latvijas pagasta nelielās pareizticīgās kopienas nopietnākie izaicinājumi šajā laika posmā bija ilgstoši neatrisinātais nekustamā īpašuma piederības jautājums un ar to saistītie tiesvedības procesi, kā arī uz vietas dzīvojoša priestera atrašana. Pētījums balstīts uz daudziem zinātniskajā aprītē nebijušiem Latvijas Pareizticīgās Baznīcas dokumentiem.

Atslēgas vārdi: Latvijas Pareizticīgā Baznīca, Dundagas Sv. Konstantīna un Helēnas pareizticīgā draudze, Dundagas pagasts.

IEVADS

Pareizticīgās draudzes Ziemeļkurzemē (ar to apskatāmajā laika posmā saprotot Ventspils un Talsu apriņķus) sāka veidoties 19. gadsimta beigās, un viena no tām radās arī Latvijas lielākā pagasta – Dundagas – centrā.

Pētījums par Dundagas draudzi plašā materiālu apjoma dēļ sadalīts rakstu sērijā, šeit apskatot laika periodu no 1918. līdz 1936. gadam. Latvijas pareizticībai tas bija pārejas posms, kad pēc Krievijas impērijas sabrukuma nācās domāt par identitātes saglabāšanu un praktisko problēmu risināšanu Latvijas Republikā. Raksta hronoloģiskie ietvari aizsākas ar Latvijas valsts nodibināšanu 1918. gadā un noslēdzas ar 1936. gadu, kad Kārļa Ulmaņa (1877–1942) autoritārā režīma spiediena rezultātā Latvijas Pareizticīgā Baznīca (LPB) nonāca Konstantinopoles patriarhijas pakļautībā.

¹ Raksts izstrādāts pētniecības programmas “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

Dundagas draudzes reliģiskā dzīve atsākās vēl vācu okupācijas perioda beigu posmā 1918. gadā, bet 1936. gadā draudze pēc 15 gadu pārtraukuma atkal ieguva uz vietas rezidējošu priesteri.

Starpkaru periodā Dundagas pareizticīgā draudze oficiāli saucās Sv. Konstantīna un Helēnas draudze, tāpēc šis nosaukums lietots arī rakstā. Taču arhīvu dokumentos biežāk sastopami divi citi līdzīgi draudzes nosaukuma varianti: “Sv. Konstantīna un Elēnas” un “Sv. Konstantīna un Elenas”.

Raksts turpina publikāciju sēriju par pareizticību Ziemeļkurzemē, aplūkojot provinces draudžu darbību laika posmā no 1918. līdz 1945. gadam.²

AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA

Līdz šim Latvijas 20. gadsimta sociālpolitiskās vēstures pētījumos Dundagas novada problemātika atspoguļota reti. Trūkst uz arhīvu materiālu bāzes balstītu zinātnisko pētījumu gan par Dundagu 20. gadsimtā kopumā, gan par tādu atsevišķu tās vēstures lappusi kā vietējās pareizticīgās draudzes darbība.

Lai gan publicētie mutvārdu vēstures apkopojumi par Dundagas pagasta pagātņi ir faktoloģiski bagāti, tomēr atšķirībā no luterāņu un baptistu kopienu darbības pareizticīgās draudzes dzīve šajos darbos nav minēta.³

Autora veiktajās intervijās ar Dundagas pagasta Dūmeles ciema iedzīvotāju Gustavu Kārli Eltmani (1911–1994) atrodams Dundagas pareizticīgās baznīcas un kapsētas atrašanās vietas apraksts, kā arī minēti vairāki pagastā 20. gadsimta 20.–40. gados dzīvojušie pareiz-

² Sk.: Ērglis, Dzintars (2018). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze (1918–1934). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 93.–142. lpp.; Ērglis, Dzintars (2019). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze un tās priesteri (1934–1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 93.–140. lpp.; Ērglis, Dzintars (2020). The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai*. T. 27: Regionas: istorija, kultūra, kalba. Šiauliai: Šiaulių universitetas, p. 29–43; Ērglis, Dzintars (2020). Kolkasragskii Khistorozhdestvenskii prikhod (1918–1940 gody): stranitsy istorii. V kn.: *Latviiskii pravoslavnyi khronograf*. Vyp. IV. Rīga: Sinod Latviiskoi Pravoslavnoi Tserkvi, s. 231–270.

³ Šuvcāne, Baiba (sast.) (2012). *Libiešu krasta stāsti*. Rīga: Jumava, 416 lpp.; Kursīte, Janīna (sast.) (2017). *DižDundaga. Apcerējumi par Dundagas novadu*. Rīga: Zinātne, 368 lpp.; u. c.

ticīgie.⁴ Šī mutvārdu vēstures avota liecības tomēr ir ļoti fragmentāras, jo teicējs pats nebija pareizticīgais.

Raksts pamatā balstīts uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (LNA-LVVA) dokumentu izpēti, cenšoties atspoguļot Dundagas pareizticīgās draudzes darbību tieši no institucionālo avotu informācijas skatpunkta.

LNA-LVVA 7469. fondā “Latvijas Pareizticīgās Baznīcas Sinode” atrodas sešas Dundagas draudzes lietas.⁵ Tās satur draudzes locekļu pilnsapulču un padomes sēžu protokolus un saraksti ar Sinodi par dažādām aktualitātēm. Vairākas lietas ietver Sinodes 1922. gada saraksti ar Dundagas draudzes padomi,⁶ kā arī virspriestera Pētera Gredzena (1887–1942) sastādīto pārskatu par baznīcas, klēra un draudzes stāvokli 1935. gadā.⁷ Ziņas par Dundagas draudzi atrodas arī Jelgavas iecirkņa prāvestības lietās,⁸ Sinodes sēžu protokolos,⁹ Sinodes sēdēs apskatāmo jautājumu sarakstos,¹⁰ LPB iestāžu, prāvestību, draudžu un amatpersonu sarakstos,¹¹ priesteru personīgajās lietās¹² un Dundagas draudzes locekļu sarakstā.¹³

Dundagas pagasta valdes iedzīvotāju reģistrācijas saraksta kartiņās laika posmā no 20. gadsimta 30. gadu vidus līdz 1945. gadam lielākajai daļai personu norādīta arī viņu reliģiskā piederība,¹⁴ tomēr no tām nav iespējams noteikt, pie kuras no abām pagastā esošajām pareizticīgās konfesijas draudzēm – Dundagas vai Kolkasraga – konkrētais cilvēks piederēja. Bez tam pagastā uz īsu laika periodu pie rakstītās personas parasti nekļuva par minēto draudžu locekļiem. Arī 1935. gada tautas skaitīšanas dati neļauj identificēt piederību konkrētai draudzei.¹⁵

⁴ Dzintara Ērgļa intervijas ar Gustavu Kārli Eltmani 1989. gada 1. februārī, 1989. gada 17. jūnijā, 1990. gada 18. janvārī, 1990. gada 6. aprīlī, 1991. gada 8. februārī, 1991. gada 9. februārī, 1991. gada 23. novembrī un 1992. gada 26. decembrī. Pieejamas Dzintara Ērgļa personiskajā arhīvā.

⁵ Latvijas Pareizticīgās Baznīcas Sinode. LNA-LVVA, 7469-1-[527.-532. lieta].

⁶ LNA-LVVA, 7469-2-43; 7469-2-45.

⁷ LNA-LVVA, 7469-1-1082.

⁸ LNA-LVVA, 7469-1-367.

⁹ LNA-LVVA, 7469-1-[64.-76. lieta].

¹⁰ LNA-LVVA, 7469-1-[80.-86. lieta].

¹¹ LNA-LVVA, 7469-1-[219.-226. lieta].

¹² LNA-LVVA, 7469-2-167, 214.

¹³ LNA-LVVA, 7469-2-440.

¹⁴ Dundagas pagasta valde (Ventspils apriņķis). LNA-LVVA, 5770-3-[4.-69. lieta].

¹⁵ Valsts statistiskā pārvalde. LNA-LVVA, 1308-12-[12320.-12332. lieta].

Dundagas draudzes dokumentu klāsts savulaik nonācis gļabāšanā arhīvos nepilnīgā veidā, tomēr, izņemot 1918. un 1919. gadu, tas hronoloģiski aptver katru turpmāko gadu līdz pat 1936. gadam. Jāuzsver, ka pieejamie arhīvu materiāli tomēr sniedz ļoti maz informācijas par draudzes garīgo dzīvi, jo tie pārsvarā ir atskaišu dokumenti ar birokrātiski ierēdniecisku saturu.

Līdz 1934. gadam pareizticīgajā žurnālā “Ticība un Dzīve” publikāciju par Dundagas draudzi nebija. Taču, kad 1933. gada 7. decembrī par žurnāla izdevēju un redaktoru apstiprināja P. Gredzenu,¹⁶ tā slejās no 1934. līdz 1936. gadam regulāri parādījās Dundagas draudzes dzīves aktualitātēm veltīti raksti.¹⁷

Vēstures literatūrā informācija par Dundagas draudzi laika posmā no 1918. līdz 1936. gadam ir ļoti skopa. Izņemot Jeļenas Balunovas-Kuļevčas grāmatu par Ventspili,¹⁸ pārējām septiņām pareizticīgajām draudzēm Ziemeļkurzemē¹⁹ veltītu monogrāfiju nav. Kopējais historiogrāfiskais apskats sniegts autora pētījumos par Kolkasraga draudzi.²⁰

Dundagas draudzes vēsture pirms Pirmā pasaules kara īsumā izklāstīta 2017. gadā izdotajā uzziņu krājumā par pareizticīgajām baz-

¹⁶ LNA-LVVA, 7469–2–167, 2., 34. lp.

¹⁷ Sk.: [B. aut.] (1934). Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 2, 28. lpp.; [B. aut.] (1934). Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 7, 109. lpp.; [B. aut.] (1934). Kapu svētki notiks. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.; [B. aut.] (1934). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 9, 144. lpp.; Vpg. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 1, 14.–15. lpp.; -ns. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 46.–47. lpp.; [B. aut.] (1935). Kapu svētki. *Ticība un Dzīve*, 7, 111. lpp.; G. (1935). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.; [B. aut.] (1935). Kapu svētki. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.; [B. aut.] (1935). Pabalsti baznīcu remontiem. *Ticība un Dzīve*, 9, 137. lpp.; Gr. (1935). Lieli baznīcas svētki Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 10, 158.–159. lpp.; V. P. G. (1936). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 48. lpp.; Dundagas dr. loc. (1936). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 5, 78.–79. lpp.; Gredzens, P., virspriesteris (1936). Pareizticīgā baznīca Talsu apriņķī. *Ticība un Dzīve*, 7, 99.–100., 102. lpp.; [B. aut.] (1936). Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 7, 111. lpp.; [B. aut.] (1936). Pārmaiņas draudžu vadībā. *Ticība un Dzīve*, 10, 156. lpp.; -ns. (1936). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 11, 174. lpp.

¹⁸ Balunova-Kulevets, Elena (2016). *Istoriita pravoslaviia v g. Ventspilse*. Rīga: [b. i.], 304 s.

¹⁹ 20. gadsimta 20.–30. gados Ziemeļkurzemē darbojās astoņas pareizticīgās draudzes. Piecas no tām bija Ventspils apriņķī: Ventpils Sv. Nikolaja, Piltenes Augšamcelšanās, Ugāles Sv. Sergija, Kolkasraga Kristus Piedzimšanas un Dundagas Sv. Konstantīna un Helēnas, bet trīs Talsu apriņķī: Talsu Sv. Trijādības, Čūļciema Sv. Arsēnija un Sasmakas (Valdemārpils) Jāņa Kristītāja.

²⁰ Sk.: Ērglis. Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze (1918–1934), 95.–99. lpp.; Ērglis. Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze un tās priesteri (1934–1940), 95.–98. lpp.

nīcām un draudzēm Latvijā, bet draudzes dzīvei 20. gadsimta 20.–30. gados veltīts tikai viens teikums un divas fotogrāfijas.²¹ Turklāt viens no attēliem datēts kļūdaini, jo Dundagas baznīcai zvanu uzstādīja nevis 1931. gadā, bet 1935. gadā.²² No pētnieciskā viedokļa nozīmīgs ir šķirkļa noslēgumā ievietotais saraksts, kurā hronoloģiskā secībā uzskaitīti visi krājuma autoriem zināmie priesteri un psalmotāji, norādot viņu dzīves gadus un kalpošanas laiku draudzē. Taču arī šeit ieviesušās neprecizitātes, jo Andrejs Viegļais (1872–1954) tekstā nodēvēts par Aleksandru Vieglo, savukārt Toms (pareizticībā – Foma) Krāģis (1861–1936) bija Dundagas priesteris nevis līdz 1924., bet tikai līdz 1923. gadam.²³

2019. gadā klajā nākušajā biogrāfiskajā vārdnīcā par Pareizticīgās Baznīcas darbiniekiem Latvijā atrodami šķirkļi par visiem Dundagas draudzes priesteriem rakstā aplūkotajā laika posmā: Jāni Garklāvu (1898–1982), P. Gredzenu, Pēteri Kļaviņu (1881–?) un F. Krāģi.²⁴ Grāmatā gan kļūdaini norādīts, ka J. Garklāvs vienlaikus ar Dundagas draudzi aprūpēja Kolkasraga latviešu-igauņu draudzi, kas patiesībā bija latviešu-lībiešu draudze.²⁵ P. Gredzena kalpošanas laiks draudzē nav pieminēts,²⁶ bet par P. Kļaviņa darbību Dundagā no 1918. līdz 1921. gadam ziņu nav.²⁷

Dundagas draudzes vēsturei nodaļu savā darbā “Process” veltījis garīdznieks Jānis Kalniņš, tomēr, ja neskaita citātu no žurnāla “Ticība un Dzīve” par priesteri J. Garklāvu ierašanos Dundagā 1936. gadā, tajā nav nekādas citas informācijas.²⁸ Aleksandra Gavriļina (1953–2019)

²¹ Dundaga. Tserkov' v chest' sviatykh Ravnoapostol'nykh tsarei Konstantina i Eleny. V kn.: Shchenikov, Efim (sost.) (2017). *Pravoslavnye khramy i prikhody na territorii Latvii v XIII–XXI vekakh: Spravochnik*. Rīga: [b. i.], s. 106–107.

²² Gr. (1935). Lielā baznīcas svētki Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 10, 158.–159. lpp.

²³ Shchenikov. *Pravoslavnye khramy i prikhody na territorii Latvii v XIII–XXI vekakh*, s. 107.

²⁴ Shchenikova, Ol'ga, Vitols, Andreis (sost.) (2019). *Pravoslavnye arkhieiri, sviashcheniki, diakony, psalomshchiki, uchiteli i regenty, sluzhivshie na territorii Latvii s 1710 po 2019 gody: Biograficheski spravochnik*. Rīga: [b. i.], s. 39, 255–256, 410, 447.

²⁵ Turpat, 39. lpp.

²⁶ Turpat, 255. lpp.

²⁷ Turpat, 410. lpp.

²⁸ Kalniņš, Jānis, virspriesteris (2015). *Process*. Rīga: Eikon, 114.–119. lpp.; Kalnin' sh, Ianis, protoierei (2015). Protsess. V kn.: Sergei Mazur (red.). *Patent na blagorodstvo* (Seminarium Hortus Humanitatis. Al' manakh, vyp. XL). Rīga: Izdanie obshchestva Seminarium Hortus Humanitatis, s. 94–96.

monogrāfijās pētījuma objekts bija J. Garklāva personība, tāpēc Dundagas draudze raksturota viņa kalpošanas laikā, tikai īsumā pieskaroties tai pirms 1936. gada.²⁹ Līdzīga rakstura informācija par draudzi atrodama arī J. Garklāva audžudēla Sergija (arī Sergeja) Garklāva (1927–2015) atmiņās.³⁰

P. Gredzenam veltīts šķirkļis atrodams Andreja Goļikova un Sergeja Fomina sastādītajā represēto pareizticīgo garīdznieku martirologā.³¹ Pārējā šīs tēmas bibliogrāfija satur īsas norādes par Dundagas pareizticīgo baznīcu un kapsētu enciklopēdiska un skaidrojoša rakstura izdevumos.³²

DUNDAGAS DRAUDZES ĪSA PRIEKŠVĒSTURE LĪDZ 1918. GADAM

Ziemeļkurzemes pareizticīgo kopienu vidū Dundagas draudze tika dibināta salīdzinoši vēlu – tikai 1900. gadā.³³ No 1900. līdz 1905. gadam tajā kalpoja Dāvids Pličs (1865–1905), bet no 1905. līdz 1913. gadam – A. Vieglais. 1914. gadā Dundagā sāka kalpot P. Kļaviņš – pēdējais draudzes priesteris pirms Vācijas armijas ienākšanas Kurzemē 1915. gada vasarā.³⁴

²⁹ Gavrilin, Aleksandr (2009). *Pod pokrovom Tikhvinskoj ikony. Arkhipastyrskii put' Ioanna (Garklavs)*. Sankt-Peterburg: Alaborg; Tikhvin: Izdatel'skaia sluzhba Tikhvinskogo monastyria, s. 93–169; Gavriļins, Aleksandrs (2015). *Jānis (Garklāvs): pareizticīgais latvietis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 47.–94. lpp.

³⁰ Garklavs, Sergii, protoierei (2012). *Pod sen'iu Tikhvinskoj ikony*. Chikago; Rīga: Tikhvin: Garklav's Family (USA), s. 28.

³¹ Golikov, Andrei, Fomin, Sergei (1999). *Krov'iu ubelnyye. Mucheniki i ispovedniki Severo-Zapada Rossii i Pribaltiki (1940–1955). Martirolog Pravoslavnykh sviashchennosluzhitelei i tserkovnosluzhitelei Latvii, repressirovannykh v 1940–1952 gg. Zhizneopisaniia i materialy k nim*. Moskva: Palomnik, s. 78–79.

³² Salnais, Voldemārs, Maldups, Aleksandrs (1935). *Pagastu apraksti (Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas materiāliem)*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 353. lpp.; Salnais, Voldemārs, Maldups, Aleksandrs (1936). *Latvijas ciemi (Pēc 1935. g. tautas, sējumu-mājlopu un pirmās tirdzniecības-rūpniecības skaitīšanas materiāliem)*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 87. lpp.; Sauleskalns, Jānis (1937). *Dundagas pagasts*. No: *Ventspils apriņķis: Dzīve un darbs*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības kamera, 69. lpp.; Rusmanis, Sigurds, Viks, Ivars (1993). *Kurzeme*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 129. lpp.; Iltnerē, Astrīda (atb. red.) (2001). *Enciklopēdija Latvijas pagasti*. 1. sēj. Rīga: Preses nams, 238. lpp.; u. c.

³³ Shchenikov. *Pravoslavnye khramy i prikhody na territorii Latvii v XIII–XXI vekakh*, s. 106.

³⁴ Turpat, 107. lpp.; Shchenikova, Vitols. *Pravoslavnye arkhieri, sviashchenniki, diakony, psalomshchiki, uchiteli i regenty*, s. 410.

Dundagas draudze 1908. gadā par 1766 rbļ. no vietējā barona Kristiana Kārļa fon der Ostena-Zakena (*Christian Carl von der Ostensacken*, 1859–1919) nopirka divus zemes gabalus. Lielākais no tiem četru desetīnu³⁵ platībā bija paredzēts baznīcas, skolas un klēra dzīvokļu būvei un saimniecības vajadzībām, bet mazākais vienas desetīnas platībā – kapsētas ierīkošanai. Kamēr draudzei nebija savu ēku, tā no Rīgas Garīgās konsistorijas (turpmāk – Konsistorija) katru gadu saņēma 1050 rbļ. telpu īrei Dundagas pagasta Melķu mājās.³⁶

Turīgs Talsu apriņķa Ārlavas pagasta saimnieks Erasts Valters nolēma par saviem līdzekļiem uzcelt Dundagas draudzei nepieciešamās ēkas, ja viņam par to 12 gadus pēc kārtas maksātu iepriekšminēto īres maksu – 1050 rbļ. gadā. 1911. gada 16. aprīlī Konsistorija ar E. Valteru noslēdza attiecīgu līgumu jeb kontraktu (turpmāk – kontrakts), kurā viņš apņēmas 1911. gada 23. oktobrī nodot Dundagas draudzes lietošanā ēku kompleksu. E. Valters solīto izpildīja, un Konsistorija no 1911. līdz 1915. gadam, kad Kurzemi okupēja vācu armija, viņam maksāja 1050 rbļ. gadā.³⁷ No 1911. gada 23. oktobra līdz 1915. gada 1. janvārim E. Valteram tika nomaksāti 3250 rbļ., bet 1915. gadā – vēl 112 rbļ. 50 kapeikas.³⁸

1914. gada 25. novembrī sastādītajā testamentā divas trešdaļas no ienākumiem, kas E. Valteram pienācās pēc noslēgtā kontrakta par Dundagas draudzei uzceltajām ēkām, viņš novēlēja meitai Marijai Eglītei (1873–1944), bet vienu trešdaļu – dēlam Teodoram Valteram, turklāt šo īpašumu pārvaldīt vajadzēja M. Eglītei.³⁹

Pateicoties Dundagas luterāņu mācītāja Kārļa Moltrehta (*Emil Karl Johann Albert Moltrecht*, 1860–1919) sniegtajam atbalstam, kā arī P. Kļaviņa vecākiem un citiem draudzes locekļiem, kuriem nācās dažādi pazemoties vācu varas iestāžu priekšā, draudzes ēkas Pirmā pasaules kara laikā palika neskartas. Atšķirībā no daudziem citiem pareizticīgo dievnamiem vācu okupētajā Kurzemē Dundagas baznīca netika izpostīta, un P. Kļaviņš 1918. gadā bez problēmām varēja tajā atsākt dievkalpojumus.⁴⁰

³⁵ Desetīna – zemes laukuma mērvienība Krievijas impērijā, Latvijas teritorijā tika lietota līdz 1924. gadam. Viena desetīna ir 1,0925 ha.

³⁶ LNA-LVVA, 7469-1-527, 8., 125. lp.; 7469-1-530, 14. lp.; 7469-1-531, 3.-6. lp.

³⁷ LNA-LVVA, 7469-1-530, 14. lp.

³⁸ LNA-LVVA, 7469-1-527, 1., 14. lp.

³⁹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 50. lp.

⁴⁰ LNA-LVVA, 7469-1-527, 1., 16. lp.; Vpg. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 1, 14.-15. lpp.

DUNDAGAS DRAUDZES PRIESTERI UN AMATPERSONAS NO 1918. LĪDZ 1936. GADAM

Dundagas Sv. Konstantīna un Helēnas draudze līdz 1936. gadam oficiāli ietilpa LPB Kurzemes prāvesta iecirknī, bet jau kopš 20. gadsimta 20. gadu sākuma tās darbība daudz ciešāk bija saistīta ar Jelgavas prāvesta iecirkni. Kurzemes iecirkņa prāvesta pienākumus šajā laika periodā pildīja Pāvels Jankovičs (1866–1954), bet Jelgavas – Nikolajs Pjatņickis (citos dokumentos arī Pjatnickis, 1866–?).⁴¹

Dundagas draudzē ietilpa šajā pagastā dzīvojošie pareizticīgie, kā arī atsevišķi Ventspils apriņķa Ances pagasta iedzīvotāji, piemēram, no Lielirbes ciema.⁴²

Laika posmā no 1918. līdz 1936. gadam Dundagas draudzē kalpoja trīs priesteri:

1. Pēteris Kļaviņš (1881–?) – kalpoja no 1918. gada līdz 1921. gada oktobrim, visu laiku uzturoties uz vietas Dundagā.

2. Toms (pareizticībā – Foma) Krāģis (1861–1936) – Sinode iecēla amatā 1921. gada decembrī.⁴³ Visu kalpošanas laiku pavadīja Kolkā. Dundagā nedzīvoja.

3. Pēteris Gredzens (1887–1942) – Sinode apstiprināja amatā 1923. gada februārī.⁴⁴ Visu kalpošanas laiku mitinājās Talsos. Dundagā nedzīvoja. 1926. gada 29. oktobrī kļuva par virspriesteri.⁴⁵

T. Krāģa biogrāfija aplūkota autora pētījumā par Kolkasraga draudzi,⁴⁶ bet P. Gredzena dzīves gājums vēstures literatūrā aprakstīts daudzviet.⁴⁷ Savukārt P. Kļaviņš 1906. gadā beidza Rīgas Garīgo

⁴¹ LNA-LVVA, 7469–1–219, 1. lp.; 7469–1–220, 2., 12. lp.; 7469–1–221, 2., 12., 38. lp.; 7469–1–222, 7. lp.; 7469–1–223, 1. lp.

⁴² LNA-LVVA, 7469–1–527, 10. lp.

⁴³ LNA-LVVA, 7469–2–214, 1., 10. lp.

⁴⁴ LNA-LVVA, 7469–2–167, 2., 33., 36., 39. lp.

⁴⁵ LNA-LVVA, 7469–2–167, 1., 32., 34., 37., 40. lp.

⁴⁶ Sk.: Ērglis. Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze (1918–1934), 103.–104., 108.–114. lpp.

⁴⁷ Sk.: Golikov, Fomin. *Krov'iu ubelennye*, s. 78–79; Pelkaus, Elmārs (zin. red.) (2001 un 2007). *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik, 591. lpp.; Gavriļins. *Jānis (Garklāvs): pareizticīgais latvietis*, 49., 54., 56.–57., 59., 62., 65., 69.–70. lpp.; Kalniņš. *Process*, 152.–157., 212.–213. lpp.; Kalnin'sh. *Protsess*, s. 94–95; Ērglis. Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze (1918–1934), 101., 103.–104., 106.–108., 114.–118. lpp.; Ērglis. Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze un tās priesteri (1934–1940), 96., 98., 103., 108., 115., 119–121. 125.–127., 129. lpp.; u. c.

semināru un kļuva par psalmotāju Stāmerienas draudzē. 1912. gadā viņš tika iesvētīts par priesteri un sāka kalpot Tilžas draudzē, bet 1914. gada 1. janvārī nozīmēts par Dundagas draudzes ganu. Bēgot no uzbrūkošās vācu armijas, 1915. gada 6. jūlijā P. Kļaviņš kopā ar savas draudzes klēru no Dundagas ieradās Rīgā.⁴⁸ Vēlāk viņš evakuējās uz Krieviju, no kurienes 1918. gadā atgriezās Dundagā. Pagaidām trūkst ziņu par P. Kļaviņa dzīves gaitām pēc 1923. gada augusta, kad viņš kā liecinieks piedalījās tiesas procesā par Dundagas draudzes nekustamā īpašuma piederību.⁴⁹

No 1921. līdz 1936. gadam Dundagā nebija uz vietas dzīvojoša priesteris, tādēļ draudzi pārzināja kaimiņu draudžu garīdznieki. Dievkalpojumu norise šajos gados pilnībā bija atkarīga no tā, cik bieži priesteri no savām rezidences vietām spēja ierasties Dundagā. Nozīmīgu atbalstu draudzei ilgstoši sniedza P. Gredzens, kurš savu iespēju robežās no Talsiem ar vilcienu brauca uz Dundagu un vienmēr bija gatavs piedalīties draudzei aktuālo jautājumu risināšanā.

Priesteru trūkuma dēļ tolaik cieta daudzu pareizticīgo draudžu reliģiskā dzīve, jo 1928. gada LPB iestāžu un darbinieku sarakstā atzīmēts, ka visā Latvijā, ieskaitot Dundagu, sava garīdznieka nebija 45 draudzēm.⁵⁰

Uz vietas dzīvojoša priesteris trūkuma dēļ daudz svarīgāku lomu Dundagas draudzes dzīvē ieguva draudzes pilnsapulcēs ievēlētās amatpersonas: baznīcas stārasts (vecākais), draudzes padome un tās priekšsēdētājs. Draudzes padomes sastāvā ietilpa pieci līdz septiņi locekļi un sekretārs.⁵¹ Diemžēl informācija par draudzes amatpersonām līdz 1936. gadam ir fragmentāra, jo satur vienīgi vārdisko uzskaitījumu.

⁴⁸ Shchenikova, Vitols. *Pravoslavnye arkhieri, sviashchenniki, diakony, psalomshchiki, uchīteli i regenty*, s. 410.

⁴⁹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 58.-59. lp.

⁵⁰ LNA-LVVA, 7469-1-221, 9. lp.

⁵¹ LNA-LVVA, 7469-1-72, 38.-39. lp.; 7469-1-74, 3., 102., 104. lp.; 7469-1-75, 37.-38. lp.; 7469-1-367, 13.-14. lp.; 7469-1-528, 3., 9.-11., 27., 29., 60.-61. lp.; 7469-2-43, 48., 50. lp.; [B. aut.] (1934). Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 2, 28. lpp.; -ns. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 46.-47. lpp.; V. P. G. (1936). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 48. lpp.

DUNDAGAS DRAUDZE NO 1918. LĪDZ 1925. GADAM

Beidzoties vācu okupācijas varai, 1918. gada decembrī sanāca Dundagas pareizticīgās draudzes sapulce, kurā slimo E. Valteru pārstāvēja viņa dēls T. Valters. E. Valters atzina ēkas par draudzes īpašumu, bet Konsistoriju par parādnieci, no kuras viņam pienācās saņemt atlikušo maksājumu daļu, atļāva draudzei iznomāt brīvās telpas un no saņemtās naudas maksāt priesterim algu, kā arī atjaunot ēkā pirms kara pastāvējušās skolas darbību. No Krievijas pārnākušais P. Kļaviņš apmetās savā bijušajā dzīvoklī draudzes namā, līdz 1921. gada 1. janvārim atrada ēkām īrniekus un saņēma īres naudu. 1919. gada rudenī E. Valters nomira, bet 1920. gada ziemā Dundagā no Krievijas atgriezās E. Valtera meita M. Eglīte un viņas vīrs Ādams Eglītis (arī Eglīts, 1865–?), kurš kļuva par pilnvarnieku draudzes ēku lietā.⁵² Ar šo brīdi situācija sāka mainīties draudzei nelabvēlīgā virzienā.

Materiālo apstākļu spiests, P. Kļaviņš visas draudzes ēkas, izņemot baznīcu, iznomāja Dundagas pagasta valdei pirmskolas ierīkošanai, bet pats līdzās priesteram amatam uzņēmās pagasta darbveža pienākumus un pārvācās uz dienesta dzīvokli. Pagasta valde pieņēma Ā. Eglīti darbā par skolotāju pagasta pirmskolā. Viņš apmetās uz dzīvi draudzes namā, sāka uzskatīt sevi par tā īpašnieku, saņemt īres maksu un izvēlēties īrniekus.⁵³

Dundagas pareizticīgās baznīcas, draudzes amatpersonu (klēra) un skolas ēkas veidoja vienu kopīgu kompleksu, ko nevarēja pārveidot ar jaunas palīgēkas celtniecību. LPB nebija iespēju saņemt valsts varas un amatpersonu atbalstu savu interešu aizstāvēbai, kamēr Ā. Eglītis ieguva Dundagas pagasta valdes locekļu īpašu labvēlību.

Sinode kā Konsistorijas pēctece 1920. gada 29. decembrī pārņēma visas kontraktā minētās tiesības un pilnvaroja Dundagas draudzes padomi rīkot sarunas ar E. Valtera mantiniekiem.⁵⁴ Draudzes pilnsapulce 1921. gada 6. februārī apņēmas izmaksāt ēkas pēc kontrakta uz 1920. gada 18. marta likuma pamata⁵⁵ un šo lēmumu pazi-

⁵² LNA-LVVA, 7469-1-527, 1., 14., 16. lp.; 7469-1-530, 14. lp.

⁵³ LNA-LVVA, 7469-1-527, 1., 45. lp.; 7469-1-530, 14.-15. lp.

⁵⁴ LNA-LVVA, 7469-1-527, 47. lp.

⁵⁵ 1920. gada 18. martā Tautas Padome pieņēma likumu par Latvijas naudu kā vienīgo likumīgo maksāšanas līdzekli valstī. Sīkāk sk.: Latvijas Tautas Padomē pieņemtie likumi. 1920. g. 18. marta sēdē pieņemtais Likums par vienīgo maksāšanas līdzekli un agrāko līgumu un parādu nokārtošanu. *Valdības Vēstnesis*, 26.03.1920., 1. lpp.; Likums par vienīgo maksāšanas līdzekli un agrāko līgumu un parādu nokārtošanu. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 30.04.1920., 1.-2. lpp.; u. c.

ņoja mantiniekiem.⁵⁶ 1921. gada 6. februārī Ā. Eglītis par ēkām pieprasīja 400 000 Latvijas rubļu,⁵⁷ bet 1921. gada 29. oktobrī – jau 500 000 Latvijas rubļu.⁵⁸

Dundagas draudzes padome iesniedza tiesā prasību pret Ā. Eglīti par patvarīgi no draudzes namā dzīvojošām personām ievākto naudas summu un lūdza izlikt viņu no šī nama telpām. 1922. gada 17. maijā Ventpils apriņķa II iecirkņa miertiesnesis draudzes padomes prasību noraidīja.⁵⁹ Tiesā Eglīšu intereses pārstāvēja pieredzējušais vācbaltiešu zvērināts advokāts Pauls Šulcs (*Paul Schultz*, 1866–1926),⁶⁰ kurš pirms tam bija sniedzis konsultācijas Dundagas draudzei.⁶¹

1921. gada nogalē draudzi atstāja priesteris P. Kļaviņš.⁶² Ar Sino-des un prāvestu plenārsēdes 1921. gada 28.–30. decembra lēmumu par Kolkasraga draudzes priesteri un vienlaikus Dundagas draudzes aprūpētāju iecēla T. Krāģi.⁶³ 1922. gadā T. Krāģis gan noturēja tikai vienu dievkalpojumu, jo viņam bija grūti mērot aptuveni 35 verstis⁶⁴ pa sliktiem lauku ceļiem, lai ierastos Dundagā. Bez tam P. Gredzena braucieni ar vilcienu no Talsiem uz Dundagu draudzei izmaksāja daudz lētāk nekā T. Krāģa vienīgais brauciens ar pajūgu no Kolkas. Šo iemeslu dēļ gan T. Krāģis, gan Dundagas draudzes pilnsapulce lūdza P. Gredzenu uzņemties draudzes garīgu aprūpi.⁶⁵ No 1922. gada 10. septembra Dundagā dievkalpojumus noturēja un draudzes pilnsapulces vadīja P. Gredzens,⁶⁶ kurš 1923. gada 23. februārī tika apstiprināts par Dundagas draudzes pagaidu pārzini.⁶⁷

⁵⁶ LNA-LVVA, 7469-1-527, 5., 15. lp.

⁵⁷ Latvijas rublis – Latvijas valsts oficiālā valūta no 1919. līdz 1922. gadam, kad to nomainīja lats, kura vērtība atbilda 50 Latvijas rubļiem. Vienlaikus ar latiem turpināja palikt apgrozībā līdz pat 1930. gadam. Sīkāk sk.: Bērziņš, Valdis (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 464.–467. lpp.

⁵⁸ LNA-LVVA, 7469-1-527, 15., 18. lp.

⁵⁹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 54. lp.

⁶⁰ Jēkabsons, Ēriks, Ščerbinskis, Valters (sast.) (2007). *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945: Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 491.–492. lpp.

⁶¹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 38., 58. lp.

⁶² LNA-LVVA, 7469-1-527, 21. lp.

⁶³ LNA-LVVA, 7469-2-214, 10. lp.

⁶⁴ Versts – attāluma mērvienība Krievijas impērijā. Viena versts ir 1066,781 m.

⁶⁵ LNA-LVVA, 7469-1-528, 3., 10. lp.

⁶⁶ LNA-LVVA, 7469-2-43, 48.–50. lp.; 7469-1-528, 3., 10.–11. lp.

⁶⁷ LNA-LVVA, 7469-1-528, 12. lp.

1923. gada 20. aprīlī Sinode pilnvaroja priesteri P. Gredzenu aizstāvēt LPB intereses Dundagas baznīcas ēku lietā un 1923. gada maijā ieteica viņam vērsties tiesā.⁶⁸ P. Gredzens to arī izdarīja, bet ar Ventspils apriņķa II iecirkņa miertiesneša 1923. gada 28. augusta spriedumu Sinodes prasība tika noraidīta kā nepiekrītoša miertiesneša kompetencei.⁶⁹

1923. gada septembrī Sinodes juriskonsulta vietas izpildītājs zvērināts advokāts Jānis Balodis (1874–1928)⁷⁰ sastādīja apelācijas sūdzību, kas 1923. gada 25. septembrī tika iesniegta Ventspils II iecirkņa miertiesnesim, tomēr 1923. gada 26. oktobrī Liepājas apgabaltiesas civilnodaļa draudzes prasību atkal noraidīja.⁷¹

Nākamā lietas izskatīšana notika 1924. gada 19. decembrī Dundagas pagasta tiesas namā.⁷² Šoreiz Ventspils II iecirkņa miertiesas nosprieda E. Valtera mantniekus izlikt no telpām un piedzīt no viņiem par labu Sinodei nomas naudu no 1921. gada 1. janvāra līdz izlikšanas dienai.⁷³

1925. gada 9. februārī Liepājas apgabaltiesas apelācijas nodaļa atklātā sēdē atcēla miertiesneša 1924. gada 19. decembra spriedumu un noraidīja Sinodes prasību, piedzenot par labu T. Valteram un M. Egļītei 45 Ls tiesas izdevumus abās instancēs.⁷⁴ 1925. gada 5. maijā Liepājas apgabaltiesas priekšsēdētāja biedrs noraidīja arī J. Baloža kasācijas sūdzību kā iesniegtu pēc kasācijas termiņa notecēšanas.⁷⁵ Nelīdzēja arī J. Baloža 1925. gada 18. maijā iesniegtā blakussūdzība Latvijas Senāta civildepartamentam.⁷⁶ Līdz ar to stājās spēkā Liepājas apgabaltiesas 1925. gada 9. februāra spriedums, ka apstrīdētās ēkas pieder E. Valtera mantiniekiem.⁷⁷ Notikušais atstāja negatīvu iespaidu kā uz draudzes saimniecisko, tā arī reliģisko dzīvi.

⁶⁸ LNA-LVVA, 7469-1-528, 1., 4. lp.

⁶⁹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 56., 58.-59. lp.

⁷⁰ Jēkabsons, Ščerbinskis. *Latvijas advokātūra*, 97. lpp.

⁷¹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 60.-62., 65.-66. lp.

⁷² LNA-LVVA, 7469-1-527, 67.-69. lp.

⁷³ LNA-LVVA, 7469-1-527, 69.-71. lp.

⁷⁴ LNA-LVVA, 7469-1-527, 80.-81. lp.

⁷⁵ LNA-LVVA, 7469-1-527, 89. lp.

⁷⁶ LNA-LVVA, 7469-1-527, 87., 88., 90. lp.

⁷⁷ LNA-LVVA, 7469-1-527, 80.-81. lp.; 7469-1-530, 15. lp.

DUNDAGAS DRAUDZE NO 1926. LĪDZ
1936. GADAM

Pēc 1925. gada tiesvedība vairs netika atjaunota. Ā. Eglītis un viņa dēls Arkādijs Eglītis (1898–1932), kurš tobrīd bija zemkopības ministra biedrs, piedāvāja draudzei tikai pirmpirkuma tiesības, pieprasot 500 000–600 000 Latvijas rubļu.⁷⁸ A. Eglītis, būdams Saeimas deputāts un Latvijas Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas ievērojams politiķis, izmantoja savu ietekmi, lai konfliktā gūtu personisku labumu.⁷⁹

1927. gada 14. augustā Sinodes loceklis Teodors (pareizticībā – Fjodors) Būcens (1869–1942) ieradās Dundagā, lai uz vietas iepazītos ar pastāvošajām domstarpībām ēku lietā. Lai panāktu izlīgumu ar E. Valtera mantiniekiem, viņš sagatavoja divus dažādus vienošanās uzmetumus, no kuriem viens bija tuvs 1932. gadā noslēgtajam līgumam.⁸⁰

Dundagas draudzes padome apsvēra iespējamās tiesvedības atsākšanu cita advokāta vadībā.⁸¹ Sinode 1927. gada 5. decembrī nosūtīja Dundagas draudzes ēku lietu zvērinātam advokātam Vasilijam Kārklīnam (1891–1969), kurš no 1921. līdz 1935. gadam pildīja LPB juriskonsulta pienākumus,⁸² un lūdza viņu pārstāvēt LPB tiesā.⁸³

1928. un 1929. gads pagāja izlīguma iespēju nesekmīgā meklēšanā, un ne vien draudzes, bet arī Sinodes pārstāvji sāka paust viedokli, ka visloģiskākais būtu pieprasīt Ā. Eglītim nojaukt uz baznīcas zemes esošās ēkas.⁸⁴

Sakarā ar A. Eglīša 1931. gada 12. maijā iesniegto pārdošanas piedāvājumu Sinode uzdeva savam arhitektam Vladimiram Šervinskim (1894–1975) veikt minēto ēku novērtēšanu.⁸⁵ 1931. gada 26. jūlijā V. Šervinskis Dundagā visu ēku vērtību notaksēja par 11 100 Ls, bet neatliekamajos remontdarbus – par aptuveni 5000 Ls.⁸⁶

1932. gada rudenī beidzot tika atrasts risinājums. 1932. gada septembrī Ā. Eglītis, pavēstījis Sinodei par sava dēla A. Eglīša

⁷⁸ LNA-LVVA, 7469-1-527, 94.-95. lp.

⁷⁹ LNA-LVVA, 7469-1-530, 15. lp.

⁸⁰ LNA-LVVA, 7469-1-527, 105.-106. lp.

⁸¹ LNA-LVVA, 7469-1-527, 115.-116. lp.

⁸² Jēkabsons, Ščerbinskis. *Latvijas advokatūra*, 268.-269. lpp.

⁸³ LNA-LVVA, 7469-1-527, 117. lp.; 7469-1-528, 16., 17. lp.

⁸⁴ LNA-LVVA, 7469-1-527, 118.-119. lp.; 7469-1-528, 17.-21., 26. lp.

⁸⁵ LNA-LVVA, 7469-1-72, 76. lp.; 7469-1-527, 121. lp.

⁸⁶ LNA-LVVA, 7469-1-527, 131.-132. lp.

nāvi,⁸⁷ lūdza informēt viņu par stāvokli Dundagas draudzes ēku jautājumā.⁸⁸ Pēc dēla nāves bija zudusi Eglīšu iepriekšējā ietekme. 1932. gads bija pasaules ekonomiskās krīzes negatīvo seku kulminācijas laiks Latvijā, LPB nebija naudas līdzekļu, un varēja tikt apspriesta vienīgi nekustamo īpašumu apmaiņa. 1932. gada 12. septembra sēdē Sinode uzdeva saviem locekļiem Jānim Beķerim (1880–1969) un T. Būcenam, kā arī P. Gredzenam izstrādāt noteikumus izlīgumam ar E. Valtera mantiniekiem.⁸⁹

1932. gada 4. oktobrī Rīgā tika parakstīts galīgais īpašumu apmaiņas līgums. Baznīcas ēka un bijusī baznīcas sarga mājiņa (oriģinālā – ērbērģis) pārgāja LPB īpašumā, bet kā atlīdzību Sinode nodeva M. Eglītei bezmaksas lietošanā uz 50 gadiem četras pūrvietas⁹⁰ lielu zemes gabalu, uz kura atradās pārējās E. Valtera uzceltās dzīvojamās un saimniecības ēkas.⁹¹

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma valsts vara pastiprināja cenzūras panākt lielāku kontroli pār reliģisko konfesiju darbību, un tas skāra arī Dundagas draudzi. Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvalde sāka ieviest visaptverošu uzraudzību, un P. Gredzens izpelnījās tās ierēdņu nelabvēlību par atteikšanos nodot Dundagas pagasta valdes rīcībā kādu laulības apliecību.⁹²

Uzlabojoties saimnieciskajai situācijai, LPB spēja atrast nelielus līdzekļus trūcīgāko draudžu atbalstam. 1934. un 1935. gadā 100 Ls lielus pabalstus baznīcas remontam saņēma arī Dundagas draudze.⁹³

1934. gadā svarīgākais draudzes saimnieciskās darbības jautājums bija līdzekļu atrašana jauna zvana iegādei, jo sākotnēji uzstādītos zvānus baznīca bija zaudējusi 1915. gada evakuācijas laikā.⁹⁴ 1934. gada vasarā sākās līdzekļu vākšana, kas noslēdzās ar labdarības tirdziņu

⁸⁷ Arkādijš Eglītis 1932. gada 1. jūlijā noslika Daugavā pie Ķīpsalas, apgāzoties buru laivīnai. Sīkāk sk.: Saeima sēro pēc aizgājušā deputāta. *Jaunākās Ziņas*, 02.07.1932., 11. lpp.; Saeimas deputata Arkādija Eglīša nāvesbrauciens Daugavā. *Jaunākās Ziņas*, 02.07.1932., 13. lpp.; Noslicis Saeimas deputats A. Eglits. *Kurzemes Vārds*, 02.07.1932., 1. lpp.; u. c.

⁸⁸ LNA-LVVA, 7469-1-528, 51., 59. lpp.

⁸⁹ LNA-LVVA, 7469-1-72, 190., 193. lpp.; 7469-1-528, 58. lpp.

⁹⁰ Pūrvietas – sena laukuma mērvienība. Viena pūrvietas ir 0,364962 ha.

⁹¹ LNA-LVVA, 7469-1-72, 196.-197. lpp.; 7469-1-528, 52.-54., 56. lpp.; 7469-1-530, 12.-13. lpp.; 7469-1-531, 9.-10. lpp.

⁹² LNA-LVVA, 7469-1-74, 46.-47. lpp.; 7469-1-528, 62.-63. lpp.

⁹³ LNA-LVVA, 7469-1-74, 42., 46., 70., 73. lpp.; 7469-1-75, 3., 5.-6. lpp.; [B. aut.] (1935). Pabalsti baznīcu remontiem. *Ticība un Dzīve*, 9, 137. lpp.

⁹⁴ [B. aut.] (1934). Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 7, 109. lpp.

jeb bazaru. Ziedotāju un bazara apmeklētāju vidū bija arī daudz luterāņu. Zvana iegādei dažos mēnešos tika savākts ap 500 Ls.⁹⁵ Liepājas drāšu fabrikā tapušais tērauda zvans svēra 400 kg, un tā izgatavošanai, piegādei un uzstādīšanai tika iztērēta visa ziedojumos savāktā nauda.⁹⁶ Saistībā ar zvana uzstādīšanu 1935. gadā baznīcā pirmo reizi veica plašu remontu. 1935. gada 15. septembrī notika atjaunotās baznīcas un zvana iesvētīšana, uz kuru ieradās Rīgas Garīgā semināra rektora pienākumu izpildītājs virspriesteris Jānis Jansons (1878–1954), bijušais draudzes gans Cēsu virspriesteris A. Viegļais, Rīgas Katedrāles diakons Nikolajs Viegļais (1907–1992) un Talsu Sv. Trijādības baznīcas koris.⁹⁷

P. Gredzena sastādītā atskaite Sinodei par Dundagas draudzes, baznīcas un klēra stāvokli 1935. gadā pirmo reizi pēc Pirmā pasaules kara satur plašākas saimnieciska rakstura ziņas un sniedz precīzus datus. Piemēram, priesteris gadā bija saņēmis 120 Ls, bet koris – 26 Ls. Draudzes kasē 1935. gada 1. janvārī bija glabājušies 1299,35 Ls, bet 1936. gada 1. janvārī – palikuši tikai 582,55 Ls. Draudzē bija ap 350 personu.⁹⁸ Attiecībā uz draudzes locekļu skaitu jāatzīmē, ka kritiski vērtējami pretrunīgie LPB draudžu sarakstu dati, ka Dundagas draudzē 1928. gadā bijis 200,⁹⁹ bet 1930., 1932. un 1934. gadā – 350 cilvēku.¹⁰⁰ Dažu gadu laikā šis skaitlis nevarēja mainīties par 150 personām.

Pieejamie avoti nesatur ziņas par draudzes locekļu vecumu, nodarbošanos un mantisko stāvokli, kas neļauj veikt pat elementāru demogrāfisko un sociālo analīzi. Tomēr skaidrs, ka draudzes locekļu vairākumu veidoja zemnieki un amatnieki, jo tādi bija Dundagas ciema un tā tuvākās apkārtnes iedzīvotāju galvenie nodarbošanās veidi.

1936. gada 27. septembrī priesteris kārta iesvētīja Rīgas Garīgā semināra kursu beigušo Limbažu draudzes psalmotāju J. Garklāvu,

⁹⁵ Turpat; [B. aut.] (1934). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 9, 144. lpp.; Vgp. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 1, 14.–15. lpp.; -ns. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 46.–47. lpp.

⁹⁶ G. (1935). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.; [B. aut.] (1935). Pabalsti baznīcu remontiem. *Ticība un Dzīve*, 9, 137. lpp.; Gr. (1935). Lieli baznīcas svētki Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 10, 158. lpp.

⁹⁷ Gr. (1935). Lieli baznīcas svētki Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 10, 158.–159. lpp.; V. P. G. (1936). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 48. lpp.

⁹⁸ LNA-LVVA, 7469-1-1082, 43.–46. lp.

⁹⁹ LNA-LVVA, 7469-1-222, 9. lp.

¹⁰⁰ LNA-LVVA, 7469-1-221, 18., 40. lp.; 7469-1-222, 19. lp.; 7469-1-223, 4. lp.

kurš kļuva par Kolkasraga, Ķūļciema un Dundagas draudžu ganu. Praktisku apsvērumu dēļ J. Garklāvs par savu dzīvesvietu izvēlējās pagasta centru Dundagu. Tā Dundagas draudze pēc 15 gadu pārtraukuma atkal ieguva savu uz vietas dzīvojošu priesteri, kurš turpmākajos gados nodrošināja regulāru dievkalpojumu norisi.

Savukārt P. Gredzens 1936. gada 1. septembrī stājās Jelgavas iecirkņa prāvesta amatā.¹⁰¹ P. Gredzens lūdza Sinodei izskaidrot, kurā iecirkņa prāvestībā (Kurzemes vai Jelgavas) atrodas Dundagas draudze,¹⁰² un Sinode 1936. gada 17. septembra sēdē nolēma Dundagas draudzi no Kurzemes prāvestības pārcelt Jelgavas prāvestībā.¹⁰³

1936. gada 25. oktobrī Dundagas draudzes locekļi svinīgi sagaidīja jauno garīgo ganu J. Garklāvu un vienlaikus atvadījās no P. Gredzena.¹⁰⁴ Būdam pārejas perioda garīdznieks, P. Gredzens ilgstoši bija pārraudzījis draudzi, un, pateicoties tieši viņa pūlēm, 1936. gadā Dundagas draudze varēja uzsākt pilnvērtīgu reliģiskās kopienas dzīvi.

SECINĀJUMI

Pateicoties apstākļu sakritībai, Dundagas pareizticīgajai draudzei piederošie nekustamie īpašumi Pirmā pasaules kara laikā nebija cietuši, kā citās pareizticīgajās draudzēs Ziemeļkurzemē. Tomēr draudze daudz gadu garumā bija spiesta iesaistīties tiesas procesos, aizstāvēt tiesības uz saviem īpašumiem. Lielu ieguldījumu šīs problēmas risināšanā deva tieši draudzes aprūpētājs Pēteris Gredzens.

Tiesvedības problēmas, kas piemeklēja Dundagas draudzi, nebija tipiska, bet drīzāk unikāla parādība tā laika Ziemeļkurzemes pareizticīgo draudžu dzīvē, jo citām draudzēm nebija neizmaksātu nekustamo īpašumu. Ilgstošā tiesvedība un tās sekas atstāja negatīvu iespaidu kā uz draudzes saimniecisko, tā arī reliģisko dzīvi.

No 1921. līdz 1936. gadam nopietna problēma bija Dundagā rezidējoša priesteru trūkums. Šajā laika posmā draudzi pārzināja kaimiņu draudžu garīdznieki, kuri nespēja noturēt regulārus dievkalpojumus.

¹⁰¹ LNA-LVVA, 7469-1-75, 113., 115.-116. lp.; 7469-2-167, 19. lp.; [B. aut.] (1936). Pārmaiņas draudžu vadībā. *Ticība un Dzīve*, 10, 156. lpp.

¹⁰² LNA-LVVA, 7469-1-367, 109. lp.

¹⁰³ LNA-LVVA, 7469-1-75, 120., 123. lp.

¹⁰⁴ -ns. (1936). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 11, 174. lpp.

Tikai 1936. gadā Dundagas pareizticīgā draudze bija pārvarējusi visas iepriekšminētās grūtības – atrisinājusi nekustamā īpašuma pieredības jautājumu, veikusi baznīcā kapitālo remontu un uzstādījusi zvanu, ieguvusi savu pastāvīgu priesteri – un pirmoreiz starpkaru periodā varēja uzsākt pilnvērtīgu reliģiskās kopienas dzīvi.

Tā kā visaptverošu zinātnisku publikāciju par Ziemeļkurzemes pareizticīgo draudžu dzīvi 20. gadsimta 20.–30. gados vēstures literatūrā praktiski nav, tad pagaidām nav iespējami komparatīvi pētījumi. Bez tam grūti salīdzināt situāciju apriņķu centros Ventspilī un Talsos un Ziemeļkurzemes ciemos. Savukārt starp Dundagas un Kolkasraga draudzēm iespējams vilkt vairākas paralēles. Abas bija skaitliski nelielas un materiālā ziņā trūcīgas lauku draudzes, kuras pašas nespēja uzturēt savu priesteri. Divi garīdznieki (T. Krāģis un P. Gredzens) vienlaikus apkalpoja abas minētās draudzes. Tikai pateicoties P. Gredzenam, kurš 13 gadus pārzināja Dundagas draudzi, priesteru maiņa tajā bija daudz retāka. Dundagas draudze bija turīgāka gan tāpēc, ka tai bija lielāki nekustamie īpašumi, gan tādēļ, ka pagasta centrā Dundagā dzīves apstākļi bija labāki nekā nomaļajā Kolkas zvejniekiemā. Pēc nacionālā sastāva Kolkasraga draudze bija libiešu un latviešu, bet Dundagas – latviešu draudze, tomēr dievkalpojumi abās draudzēs notika tikai latviešu valodā.

SAĪSINĀJUMI/ABBREVIATIONS

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LPB – Latvijas Pareizticīgā Baznīca

BIBLIOGRĀFIJA/BIBLIOGRAPHY

Avoti/Primary sources

1. Latvijas Pareizticīgās Baznīcas Sinode. *LNA-LVVA*, 7469. f., 1. apr., 64.–76., 80.–86., 219.–226., 367., 527.–532., 1082. l.; 7469. f., 2. apr., 43., 45., 167., 214., 440. l.
2. Dundagas pagasta valde (Ventspils apriņķis). *LNA-LVVA*, 5770. f., 3. apr., 4.–69. l.
3. Valsts Statistiskā pārvalde. *LNA-LVVA*, 1308. f., 12. apr., 12320.–12332. l.

Mutvārdu arhīvs/Oral sources

Dzintara Ērgļa personiskais arhīvs. Dz. Ērgļa intervijas ar Gustavu Kārli Eltmani 1989. gada 1. februārī, 1989. gada 17. jūnijā, 1990. gada 18. janvārī, 1990. gada 6. aprīlī, 1991. gada 8. februārī, 1991. gada 9. februārī, 1991. gada 23. novembrī un 1992. gada 26. decembrī.

Literatūra/Secondary sources

1. [B. aut.] (1934). Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 2, 28. lpp.
2. [B. aut.] (1934). Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 7, 109. lpp.
3. [B. aut.] (1934). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 9, 144. lpp.
4. [B. aut.] (1934). Kapu svētki notiks. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.
5. [B. aut.] (1935). Kapu svētki. *Ticība un Dzīve*, 7, 111. lpp.
6. [B. aut.] (1935). Kapu svētki. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.
7. [B. aut.] (1935). Pabalsti baznīcu remontiem. *Ticība un Dzīve*, 9, 137. lpp.
8. [B. aut.] (1936). Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 7, 111. lpp.
9. [B. aut.] (1936). Pārmaiņas draudžu vadībā. *Ticība un Dzīve*, 10, 156. lpp.
10. Balunova-Kulevets, Elena (2016). *Istoriia pravoslaviia v g. Ventspilse*. Rīga: [b. i.].
11. Bērziņš, Valdis (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
12. Dundagas dr. loc. (1936). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 5, 78.–79. lpp.
13. Ērglis, Dzintars (2018). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze (1918–1934). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 93.–142. lpp.
14. Ērglis, Dzintars (2019). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze un tās priesteri (1934–1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 93.–140. lpp.
15. Ērglis, Dzintars (2020). The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai*. T. 27: Regionas: istorija, kultūra, kalba. Šiauliai: Šiaulių universitetas, p. 29–43.
16. Ērglis, Dzintars (2020). Kolkasragskii Khistorozhdestvenskii prikhod (1918–1940 gody): stranitsy istorii. V kn.: *Latviiskii pravoslavnyi khronograf*. Vyp. IV. Rīga: Sinod Latviiskoi Pravoslavnoi Tserkvi, s. 231–270.
17. G. (1935). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 8, 128. lpp.
18. Garklavs, Sergii, protoierei (2012). *Pod sen'iu Tikhvinskoj ikony*. Chikago; Rīga; Tikhvin: Garklav's Family (USA).
19. Gavrilin, Aleksandr (2009). *Pod pokrovom Tikhvinskoj ikony. Arkhipastyrskii put' Ioanna (Garklavsa)*. Sankt-Peterburg: Alaborg; Tikhvin: Izdatel'skaia sluzhba Tikhvinskogo monastyria.
20. Gavriļins, Aleksandrs (2015). *Jānis (Garklāvs): pareizticīgais latvietis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
21. Golikov, Andrei, Fomin, Sergei (1999). *Krov'iu ubelennye. Mucheniki i isповедniki Severo-Zapada Rossii i Pribaltiki (1940–1955)*. Martirolog Pravoslavnykh sviashchenoslužhitelei i tserkovnoslužhitelei Latvii, repressirovannykh v 1940–1952 gg. *Zhizneopisaniia i materialy k nim*. Moskva: Palomnik.
22. Gr. (1935). Lieli baznīcas svētki Dundagā. *Ticība un Dzīve*, 10, 158.–159. lpp.
23. Gredzens, P., virspriesteris (1936). Pareizticīgā baznīca Talsu apriņķī. *Ticība un Dzīve*, 7, 99.–100., 102. lpp.
24. Iltner, Astrīda (atb. red.) (2001). *Enciklopēdija Latvijas pagasti*. 1. sēj. Rīga: Preses nams.
25. *Jaunākās Ziņas*, 02.07.1932.

26. Jēkabsons, Ēriks, Šcerbinskis, Valters (sast.) (2007). *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945: Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs.
27. Kalnin' sh, Ianis, protoierei (2015). Protsess. V kn.: Sergei Mazur (red.). *Patent na blagorodstvo* (Seminarium Hortus Humanitatis. Al' manakh, vyp. XL). Rīga: Izdanie obshchestva Seminarium Hortus Humanitatis, s. 51–139.
28. Kalniņš, Jānis, virspriesteris (2015). *Process*. Rīga: Eikon, 240. lpp.
29. Kursīte, Janīna (sast.) (2017). *DižDundaga. Apcerējumi par Dundagas novadu*. Rīga: Zinātne.
30. *Kurzemes Vārds*, 02.07.1932.
31. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 30.04.1920.
32. -ns. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 46.–47. lpp.
33. -ns. (1936). Dundagas draudze. *Ticība un Dzīve*, 11, 174. lpp.
34. Pelkaus, Elmārs (zin. red.) (2001 un 2007). *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik.
35. Rusmanis, Sigurds, Viks, Ivars (1993). *Kurzeme*. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
36. Salnais, Voldemārs, Maldups, Aleksandrs (1935). *Pagastu apraksti (Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas materiāliem)*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
37. Salnais, Voldemārs, Maldups, Aleksandrs (1936). *Latvijas ciemi (Pēc 1935. g. tautas, sējumu-mājlopu un pirmās tirdzniecības-rūpniecības skaitīšanas materiāliem)*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
38. Sauleskalns, Jānis (1937). Dundagas pagasts. No: *Ventspils apriņķis: Dzīve un darbs*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības kamera, 69.–70. lpp.
39. Shchenikov, Efim (sost.) (2017). *Pravoslavnye khramy i prikhody na territorii Latvii v XIII–XXI vekakh. Spravochnik*. Rīga: [b. i.].
40. Shchenikova, Ol'ga, Vitols, Andreis (sost.) (2019). *Pravoslavnye arkhieiri, sviashchenniki, diakony, psalomshchiki, uchiteli i regenty, sluzhivshie na territorii Latvii s 1710 po 2019 gody: Biograficheskii spravochnik*. Rīga: [b. i.].
41. Šūvcāne, Baiba (sast.) (2012). *Libiešu krasta stāsti*. Rīga: Jumava.
42. V. P. G. (1936). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 3, 48. lpp.
43. *Valdības Vēstnesis*, 26.03.1920.
44. Vpg. (1935). No Dundagas. *Ticība un Dzīve*, 1, 14.–15. lpp.

ORTHODOXY IN THE NORTHERN COURLAND: DUNDAGA PARISH (1918–1936)

Dzintars Ērglis

Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Research interests: repressive policies of the Soviet and Nazi regimes in Latvia, Holocaust, the history of Dundaga.

The article reflects the life in Dundaga St. Constantine and Elena Orthodox congregation from 1918 to 1936. Major challenges of this small congregation

were a long-standing unresolved real estate ownership case and numerous litigations associated with it, as well as problems of finding a priest who would reside permanently in Dundaga. The study is based on a large number of archival sources – mostly, the papers of the Latvian Orthodox Church, and continues a series of publications on the Orthodox congregations and their priests in the Northern Courland between 1918 and 1945.

Key words: Latvian Orthodox Church, Constantine and Elena parish in Dundaga, Dundaga District.

Summary

The formation of Orthodox congregations in the Northern Courland (Ventspils and Talsi districts) started in the late 19th century, and one of them, founded in 1900, was the congregation of Dundaga. At that time, Dundaga village was dominated by the Lutheran faith.

The choice of the article's chronological framework is determined by objective factors: it begins with the foundation of the Republic of Latvia in 1918 and ends with a significant turning point in the history of the Latvian Orthodox Church (hereinafter LPB) – year 1936. In February of that year, as a result of continuous pressure of Ulmanis' regime, the LPB became an autonomous church under the Ecumenical Patriarchate.

At the end of the German occupation in 1918, the religious life of Dundaga congregation was renewed. By a lucky coincidence, parish-owned properties in Dundaga were not damaged during the First World War. However, the congregation was forced to engage in many lawsuits to defend its property rights for more than a decade. A great contribution to the solution of this problem was made by the priest Pēteris Gredzens (1887–1942).

Finding a priest who would be interested to reside in Dundaga was a major problem since late 1921. The congregation was led by clergymen from two neighbouring congregations, who were not able to hold regular services. Only in 1936 the LPB's Synod appointed Jānis Garklāvs (1898–1982) as the priest of the Dundaga parish, who chose it as his permanent place of residence. After 15 years long turmoil, the congregation regained a kind of stability and moreover – was provided with regularity of worship.

In 1936, the Dundaga congregation finally had solved its most important problems: gaining of a locally living priest, resolution of real estate ownership problems, refurbishing of the church and setting up a church bell. This allowed to ensure fully-fledged religious life in the community for the first time in the inter-war period.

AR TAMBORĒJUMU ROTĀTĀS LITURĢISKĀS TEKSTILIJAS (19. GS. BEIGAS – 20. GS.) LATGALĒ¹

Aija Jansone

Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts; Etnogrāfijas departamenta vadītāja, Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.

Zinātniskās intereses: Latvijas tekstiliju, rokdarbu un apģērba attīstības vēsture uz Eiropas kultūras vēstures fona; daiļamatniecības attīstība Latvijā un trimdā.

Raksts ir par Latgales liturģisko tekstiliju vēsturi. Lielā apjoma dēļ rakstā analizēta tikai viena no 19. gs. beigās – 20. gadsimtā tautā daudz strādātām, bet maz pētītām rokdarbu tehnikām, t. i., tamborējums. Materiāla analīze balstās uz 260 Latgales kultūrvēsturiskajā apgabalā apzinātām ar tamborējumu rotātām liturģiskajām tekstilijām, kas ļauj tuvāk ieskatīties katoļu priesteru balto apģērba (alba, komža) un balto altārsegu izpildījumā, ieskicēt vietējo rokdarbnieču iesaisti un lomu to darināšanā un rotāšanā, kā arī liturģiskajās tekstilijās lietoto tamborēšanas prasmju pārnesi uz laicīgām, tautā lietotām telpu, gultas un apģērba tekstilijām. Pētījumā izmantota materiāla klasifikācijas, kultūrvēsturiskā un statistikas metode.

Atslēgas vārdi: tamborējums, mežģīne, liturģiskās tekstilijas: alba, komža, altārsega.

IEVADS

Tautas daiļrades, tostarp, rokdarbu² attīstību mūsdienā Latvijas teritorijā daudzu gadsimtu garumā ir ietekmējusi Eiropas kultūra, kas vienkāršo tautu sasniedza ar pilsētu, muižu un baznīcu starpniecību. Rakstā akcentēta rokdarbu ienākšana, strādāšana un tautas es-tētiskās gaumes pilnveide, lielā mērā ietekmējoties no baznīcā redzētām tekstilijām.

Lai apzinātu katoļu liturģiskās tekstilijas dievnamos (uz vietas), kā arī uz jauniegūto materiālu bāzes izveidotu rakstītos avotus (liturģisko

¹ Raksts tapis Valsts pētījumu programmas projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018) ietvaros.

² “Mūsdienās ar nosaukumu “rokdarbi” pieņemts apzīmēt priekšmetus, kas darināti dažādās tehnikās, galvenokārt tekstilizstrādājumus, adījumus, izšuvumus, tamborējumus, mezglojumus, dažādas mežģīnes.” – Alsupe, Aina, Kargāne, Ausma (1988). *Tautas lietīšķā māksla Padomju Latvijā*. Rīga: Zinātne, 10. lpp.

tekstiliju aprakstus un vizuālos materiālus) un dotu savāktā materiāla zinātnisku izvērtējumu, 2018. gadā Valsts pētījumu programmas projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” ietvaros raksta autore uzsāka darbu pie zinātniskās tēmas “Latvijas katoļu dievnamu tekstiliju loma tautas estētisko vērtību pilnveidē”. Līdz 2021. gadam Latgalē ir apzinātas 2100 katoļu liturģiskās tekstilijas, kas skaidri iezīmē 17.–20. gs. Eiropas kultūras procesus ietekmi uz rokdarbu izplatību, apguvi, strādāšanu un estētisko vērtību izpratnes pilnveidošanos Latvijas teritorijā.

Fenomenāli, ka līdz pat mūsdienām Latvijas katoļu dievnamos kopš to darbības sākuma gadiem ir saglabātas dažādu laiku liturģiskās tekstilijas, kas rāda milzīgu gan materiāla, gan tehniskā un mākslinieciskā izpildījuma daudzveidību. Piemēram, liturģiskajās tekstilijās redzam:

- 17.–19. gs. austos damasta, lina, brokāta, dabiskā zīda, samta u. c. audumus;
- 17.–18. gs. Itālijā austās metāla diegu mežģīnes;
- 18.–19. gs. brokāta lentes u. c. tekstiliju malu apdares materiālus;
- 18.–19. gs. knipelētās mežģīnes, krāsainos un baltos izšuvumus;
- 19. gs.–20. gs. sākuma tikla, tilla darbus, adījumus, tamborējumus, aplikācijas u. c. rokdarbus.

Apzinoties šo nenovērtējamo kultūras mantojumu, liturģiskās tekstilijas ir iekļautas daudzu Latvijas muzeju krājumos, kā Rundāles pils muzejā, Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā, Kuldīgas novada muzejā, Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejā u. c., kā arī atsevišķās privātās kolekcijās, dodot šo kolekciju vai priekšmetu aprakstus, kas pašlaik arī veido mūsu zināšanu kopumu par liturģiskajām tekstilijām Latvijas teritorijā.

Padziļināta interese par liturģisko tekstiliju vēsturi ir vērojama arī citviet pasaulē. Tā Zviedrijā (Upsalas Universitātē) liturģiskās tekstilijas pēta Lēna Dārena (*Lena Dahrén*),³ Austrijā Katja Šmica fon Lēdebura

³ Dahrén, Lena (2014). Fashioning the Early Modern Swedish Nobility – mirrored in preserved 17th-century liturgical textiles. In: T. Engelhardt Mathiasen, M.-L. Nosch, M. Ringgaard, K. Toftegaard and M. Venborg Pedersen (eds.). *Fashionable Encounters: Perspectives and Trends in Textile and Dress in the Early Modern Nordic World*. Oxbow Books, pp. 105–118; Dahrén, Lena (2015). Folkliga knypplingar i jämförelse med knypplingar av guld och silver. In: Margareta Nockert (ed.). *Konstnärlig kultur: Agnes Geijer och textilforskningen*. Uppsala: Upplandsmuseet, pp. 243–262.

(Katja Schmitz-von Ledebur),⁴ Polijā Beata Bedrońska-Słotowa (*Beata Biedrońska-Słotowa*) un Joanna Regīna Kovaļska (*Joanna Regina Kowalska*),⁵ Serbijā Dragiņa Maskareli (*Draginja Maskareli*),⁶ Turcijā mākslas vēsturniece Nurhana Atasoja (*Nurhan Atasoy*)⁷ u. c. Arī mūsu tuvējos kaimiņos Lietuvas kultūras izpētes institūta Sakrālās mākslas departamentā tiek pētītas dažādas sakrālās mākslas izpausmes, piemēram, Gabijas Surdokaites-Vitienes (*Gabija Surdokaitė-Vitienė*) zinātniskā interese ir vairāk saistīta ar liturģisko izšuvumu vēsturi,⁸ bet jautājumā par tamborējumu liturģiskajās tekstilijās viņa vēl nav iedziļinājusies.

Liturģisko tekstiliju vēstures problemātika ir ļoti plaša. Minēto pētnieku redzeslokā ir:

- liturģisko audumu un priekšmetu vēsture: to izcelsme, materiāls, rotājuma tehnikas, iegāde, izplatības ceļi un gatavo darinājumu pielietojums:
 - a) izejmateriālu, audumu, rotājuma motīvu, izpildījuma tehniku u. c. imports no Austrumu zemēm, tirdzniecības ceļu izpēte;
 - b) Eiropas manufaktūru un tekstilrūpniecības attīstības vēsture – priekšmeta darināšanai izmantotās iekārtas (darbarīki), izejmateriāls, pats darināšanas process, lietotā aušanas un rokdarbu tehnika, rotājuma ornamenti, kurā tas izpildīts;

⁴ Schmitz-von Ledebur, Katja (2016). *Gottes Lob: Kirchliche Textilien aus der Zeit Maria Theresias*. Wien: KHM – Museumsverband.

⁵ Biedrońska-Słotowa, Beata, Kowalska, Joanna Regina (2003). *Za modą przez wieki: Ubiory z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków: Muzeum Narodowego w Krakowie.

⁶ Maskareli, Draginja (2018). To the Altar and Beyond: Hidden Traces of Women's Wedding Clothes in the Treasury of the Parish Church in Prčanj. In: *The Narrative Power of Clothes: Proceedings of the ICOM Costume Committee annual meeting, London, 25–29 June 2017*. Pieejams: <http://network.icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/L/0/> (skatīts 20.10.2021.).

⁷ Atasoy, Nurhan, Denny, Walter B., Mackie, Louise W., Tezcan, Hülya (2001). *İpek: Imperial Ottoman Silks and Velvets*. London: Azimuth Editions; Atasoy, Nurhan, Uluç, Lâle (2012). *Impressions of Ottoman Culture in Europe, 1453–1699*. Istanbul: Armaggan Publications.

⁸ Surdokaitė-Vitienė, Gabija (2019). Siuvinėti liturginiai rūbai Dzūkijoje: kilmė, stiliai, ornamentai. *Dainava: dzūkų kultūros žurnalas*, 1(37), p. 35–45; Surdokaitė-Vitienė, Gabija (2014). Augalinis ornamentas XVIII a. audiniuose: kilmė, motyvai, mados. In: Aleksandra Aleksandravičiūtė (sud.). *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, p. 162–192.

- dāvinājumu baznīcai izcelsme un loma. Īpašs pētnieciskais virziens – augstdzimušo sieviešu baznīcai atdāvināto kāzu tērpu izmantošana grezno liturģisko tērpu (ornāts, stola, manipul u. c.) pašūšanā;
- tautas meistarū iesaistīšanās rokdarbu strādāšanā dievnamam, kā arī privātpersonu darinājumi/dāvinājumi baznīcai;
- liturģisko tekstiliju ietekme uz vienkāršās tautas goda drānu un sadzīves tekstiliju rotāšanu.

Lai rastu kaut vai nedaudzas atbildes uz minētajiem jautājumiem, radās doma apzināt materiālu pašos katoļu dievamos. Mērķtiecīgu sakrālo rokdarbu izpēti Latgales kultūrvēsturiskajā apgabalā raksta autore aizsāka jau 2012. gadā ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) un no 2017. gada arī ar Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja (LEBM) atbalstu, bet kopš 2018. gada to turpināja Valsts pētījumu programmas ietvaros.

Līdz 2021. gadam Latvijas teritorijā jau apzināti Aglonas, Balvu, Dagdas, Krustpils, Ludzas, Madonas, Preiļu, Rēzeknes, Riebiņu, Vārkavas, Varakļānu, Viļakas un Viļānu novada katoļu dievnami. Materiālu vākšanas procesā priekšmeti tiek rūpīgi apskatīti, uzmēroti, nofotografēti un aprakstīti. Savāktais materiāls priekšmetu aprakstu un fotogrāfiju formātā tiek nodots glabāšanā LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē (2100 vienības) un LEBM arhīvā (1808 vienības), bet iegūtais lietiskais materiāls (118 priekšmeti) ir papildinājis LEBM krājumu. Tādā kārtā tiek radīti jauni rakstītie un lietiskie avoti, kas vēl gaida savu izvērtējumu.

Latgales katoļu dievnamu liturģisko tekstiliju saglabāšanās pakāpe ir laba, dievamos tās tiek rūpīgi glabātas speciāli šim nolūkam izgatavotās lādēs, kumodēs un drēbju skapjos. Bieži lietotais priesteru apģērbs tiek kārts uz platiem pleciņiem (drēbju pakaramajiem), vai arī tērpi izklātā veidā tiek likti kumožu atvilktnēs.

Pētniecības gaitā zināmas problēmas radās ar liturģisko tekstiliju datēšanu, jo ziņas par to izcelsmi vai darinātāju nekad netiek pierakstītas. Lai daudz maz pietuvinātos vēsturiskajai patiesībai, tekstiliju datēšanā lieti noder:

- apdzīvotās vietas, pagasta, pilsētas vai muižas, kuras teritorijā dievnams atrodas, vēsture;
- dievnama celšanas/pārbūves laiks, kas salīdzināms ar kultūras procesiem Eiropā, tostarp konkrētā rokdarba attīstību;

- jauno izejmateriālu (zīds, samts, kokvilna) ienākšanas laiks Latvijas teritorijā un izplatības ģeogrāfija;
- rokdarbu materiālu (diegi, lentes, pērles) un speciālās literatūras (rokdarbu albumu) izplatības iespējas un dažādu rokkrakstu – rokdarbu rakstu krājumu (rakstraudžu) tapšanas laiks un saturs;
- atmiņu stāstījumi par kādu no 20. gs. otrās puses liturģisko tekstiliju darinātāju, taču šādi materiāli ir pieejami tikai atsevišķos gadījumos.

Liturģiskās tekstilijas parasti rotāja. Rotājumam vajadzēja būt greznam un izteiksmīgam, ko panāca ar piemērotu izejmateriālu, izstrādājuma krāsu, rotājuma tehniku un tā novietojumu konkrētā darinājumā.

Katoļu liturģiskās tekstilijas pēc to funkcionalitātes iedala:

- priesteru apģērbā (sutana, alba, komža, stola, manipuls, ornāts, kapa, galvassegas, roku un kāju āvums);
- baznīcu interjera tekstilijās (altārsegas, dekoratīvas sedziņas/galdautiņi, dvieļi, karogi, baldahīni, zvanu lentes u. c.).

Pēc izpildījuma krāsas liturģiskās tekstilijas iedala:

- krāsainajās tekstilijās (ornāts, stola, manipuls, biķera veļums, zvana lente, karogs, baldahīns u. c.);
- baltajās tekstilijās (albas, komžas, altārsegas, dvieļi, sedziņas u. c.).

Liturģiskās tekstilijas visos laikos tika izgatavotas saskaņā ar attiecīgā perioda jaunākajiem tekstiliju darināšanas un rotāšanas paņēmieniem, šo prasmju apguves iespējām uz vietas. Tikai balto tekstiliju grupā (priesteru albu un komžu, kā arī altārsegu rotājumā), sākot ar 19. gs. otro pusi, redzam praktiski visas Eiropā savā laikā modē nākušās rokdarbu tehnikas:

- izvilsuma, tilla vai tīkla darbus – t. s. balto darbu tehnikas, kas Latvijas teritorijā izplatās 19. gs. otrajā pusē un ir atskaņa no bīdermeiera mākslas stila;
- tamborējumu, kas Latvijas teritorijā ienāk 19. gs. 80. gados ar rokdarbu literatūru un visu 20. gs. ir ļoti populārs tautā strādāts rokdarbs;
- ar roku izšūtus broderī un rišeljē rotājumus, kas populāri kļūst 19./20. gs. mijā, bet no 20. gs. otrās puses tos bieži izšuj arī ar šujmašīnu.

AR TAMBORĒJUMU ROTĀTĀS LITURĢISKĀS TEKSTILIJAS

Īpaši liela rokdarbu daudzveidība liturģiskajās tekstilijās ir konstatēta, sākot ar 19. gs. pēdējo ceturksni, kad Latvijas teritoriju no Eiropas sasniedza daudz jaunu rokdarbu tehniku, tostarp tamborēšana, kas turpināja attīstīties visu 20. gadsimtu un arī mūsdienās ir ļoti populāra. Tamborējums ir mežģīņu – telpu tekstiliju un to apdares, kā arī apģērba gabalu darināšanas veids, kas Eiropā kļūst pazīstams tikai 19. gs. sākumā.

Saskaņā ar zviedru etnogrāfes Annas Majas Nīlenas (*Anna-Maja Nylén*, 1912–1976) pētījumiem tamborējums Skandināvijā ienāk no Vidusjūras valstīm ap 1800. gadu, bet zviedru zemnieku vidū tas izplatās tikai 19. gs. vidū.⁹ Latvijas teritorijā tamborējums ir konstatēts, sākot ar 19. gs. nogali, tā bija viena no aizgūtām rokdarbu pamattehnikām, kas šeit ienāca un nostiprinājās “starpkultūru sakaru ietekmē”.¹⁰

Tamborējumu straujo izplatību un popularitāti Latvijas teritorijā veicināja šādi priekšnosacījumi:

- no 19. gs. otrās puses jaunizveidotajos rokdarbu veikalos varēja iegādāties tamborēšanai nepieciešamos diegus un adatas;
- daudzas liturģisko tekstiliju darinātājas iedvesmu guva no Eiropas rokdarbu literatūras – grāmatām, žurnāliem un modes lapām. Latvijas teritorijā bija zināmi Eiropā izdotie rokdarbu žurnāli “Muster Altdeutscher Leinenstickerei”¹¹ un “Journal des Dames et des Demoiselles”,¹² kā arī Terēzes Dilmontes (*Thérèse de Dillmont*, 1846–1890) sastādītā rokdarbu enciklopēdija,¹³ kurā vesela nodaļa ir veltīta tamborējuma tehnikas apguvei;
- zināma loma bija arī organizētai rokdarbu apmācībai, kura 19./20. gs. mijā sāka aktivizēties visā Latvijas teritorijā.

Lai arī tamborēšana ir šķietami vienkārša rokdarbu tehnika, kurai ir nepieciešams tikai diegs un viena tamboradata, rokdarbniecēm

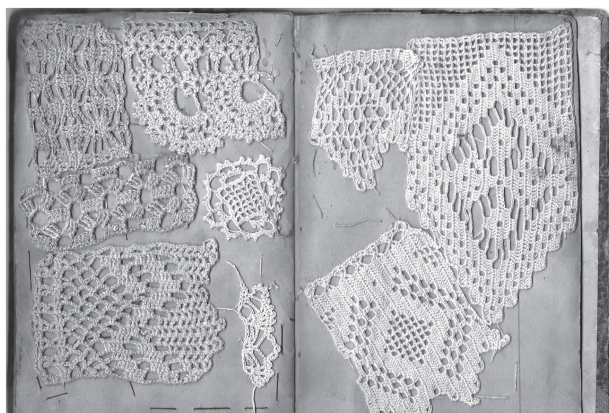
⁹ Nylén, Anna-Maja (1977). *Swedish Handcraft*. New York: Van Nostrand Reinhold, p. 286.

¹⁰ Priberga, Dagmāra (2016). *Mežģīņu mantojums Latvijā: Senās mežģīnes. Praktiskā grāmata*. Rīga: Latviešu tautas mākslas savienība, 289. lpp.

¹¹ *Muster Altdeutscher Leinenstickerei* (1880). Berlin.

¹² *Journal des Dames et des Demoiselles* (1878). Paris.

¹³ Dillmont, Thérèse de (1886). *Encyclopedia of Needlework*. France: Editor Mulhouse.

1. att. Tamborējumu paraugu grāmatiņa (50 paraugi). Varakļāni.
A. Jansones īpašums

Fig. 1. Crochet sample book (50 samples). Varakļāni.
The property of A. Jansone

bija cītīgi jāmacās tās dažādie tehniskie paņēmieni un kompozīcija. Par to, cik nopietns bija šī rokdarba apmācības process, varam spriest pēc 19./20. gs. mijas un 20. gs. sākuma rokkrakstiem (rokdarbu burtņīcas, klades), tautā sauktiem par *rakstraudžiem*. Veidot rakstraudžus bija vispārpieņemta sava laika dažādu rokdarbu apguves metodika, par ko liecina audumu,¹⁴ izšuvumu¹⁵ un tamborējumu (BDM 9183; 9184; 9185; 9186) rakstraudži, kas bija pašas rokdarbnieces apmācības procesā veidots rakstu krājums (1. att.), ko vēlākos dzīves gados varēja papildināt un, galvenais, izmantot kā ierosmes avotu konkrētā darinājuma raksta izvēlei.

TAMBORĒJUMS PRIESTERU APĢĒRBĀ

Tamborējumu tehnikā darinātās mežģīnes ir ļoti dekoratīvas un ažūras, tāpēc tās labi iederējās priesteru balto liturģisko apģērbu (alba, komža¹⁶) (2., 3. att.) un altārsegu rotājumā.

¹⁴ Jansone, Aija (sast.) (2019). *Somu audēju grāmata*. Rīga: Zinātne.

¹⁵ Jansone, Aija (2020). Izšuvumu rakstraudži Latvijas teritorijā (19. gs. – 20. gs. pirmā puse). *Arheoloģija un etnogrāfija*, XXXI. Rīga: Zinātne, 176.–196. lpp.

¹⁶ Alba un komža ir garīdznieku apģērbi liturģisku funkciju veikšanai. Alba ir garš tērps, šūts no balta lina vai kokvilnas auduma. Albas apakšējā mala un piedurkņu gali nereti rotāti kādā no rokdarbu tehnikām. Albu velk virs sutanas un apjož ar jostu – *cinguli*. Komža visbiežāk ir šūta no lina auduma un sniedzas līdz ceļiem. Arī komžas piedurkņu gali un apakšējā mala bieži ir rotāti. Pie komžas jostu nesien.

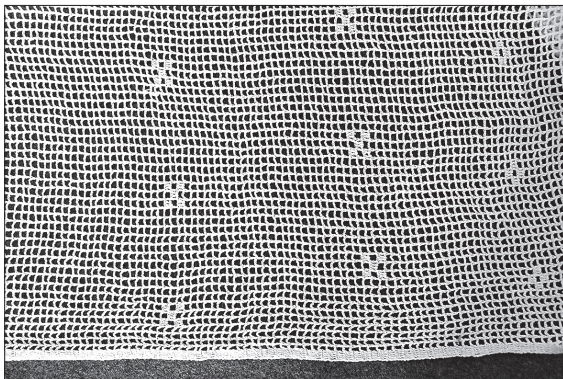
Zīmīgi, ka līdz pat mūsdienām saglabāto *albu* pamatkonstrukcija ir identiska gadsimtiem ilgi praktizētam tradicionālā tautas tērpa krekla taisnā diega piegriezumam ar speciāli iestrādātu pleca daļu (uzpleci un ķīli), garām piedurknēm ar taisniem dūrgaliem, iešūtiem paduses ķīļiem. Vienīgā atšķirība ir tā, ka *alba* ir šūta ļoti apjomīga un gara, jo to vilka virs priesteru tērpa – sutanas. Albas garums svārstījās no 149 līdz 192 cm, platums – no 220 līdz 247 cm, un to viudklī apsēja ar jostu, sauktu par *cinguli*.

Līdzīgi kā zemnieku kreklus, arī albas un komžas senatnē sašuva ar rokām, bet no 19. gs. 60. gadiem, ieviešoties šujmašīnām, liturģiskos apģērbus šuj ar tām un plakanām veļas vīlēm.

Ir zināms, ka senākās albas bija nerotātas, bet, sākot ar 17. gadsimtu, tās apakšdaļu un piedurknes mēdza arī izgreznot dažādās rokdarbu tehnikās.

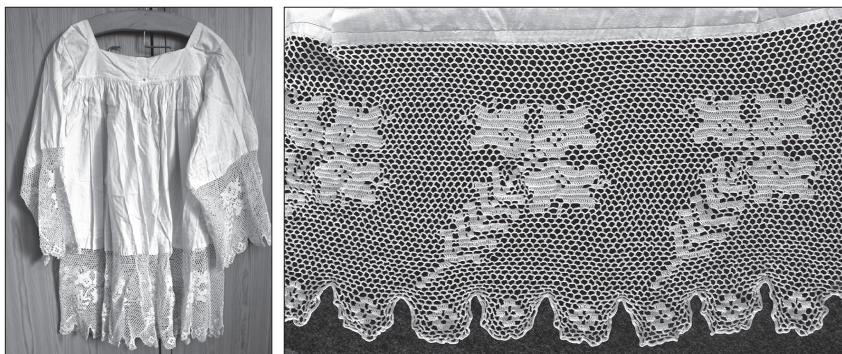
Latgales katoļu dievnamu *albu* un komžu rotājumam izmantotas visas savā laikā zināmās balto darbu tehnikas, bet no 20. gs. pirmās puses visizplatītākais rotājums ir tamborētās mežģīnes, kuru platums svārstās no 10 līdz 55 cm.

Pašreizējā izpētes stadijā ir apzinātas 58 ar tamborējumu rotātās albas un komžas. Salīdzinot ar analogiski rotātām altārsēgām (202 gab.), to ir mazāk. Līdz mūsdienām saglabātās albas un komžas ir rotātas arī citās rokdarbu tehnikās: ar rišeljē izšuvumiem, izvilkuma darbiem vai tīkla mežģīnēm, kā arī nošūtas ar rūpnieciski darinātām mežģīnēm.

2. att. Alba (garums 149 cm, platums 220 cm), tamborētā mežģīne 53 cm plata. Krustpils Visvētās Trīsvienības Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11617. Foto: A. Jansone, 2019

Fig. 2. Alb (h – 149 cm, width 220 cm) with 53 cm wide crocheted lace, at the Roman Catholic church in Krustpils. BDM ZM 11617. Photo: A. Jansone, 2019

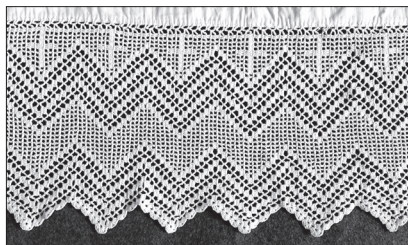

3. att. Komža (garums 92 cm, platums 222 cm), tamborētā mežģīne 29 cm plata. Krustpils Visssvētās Trīsvienības Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11620. Foto: A. Jansone, 2019

Fig. 3. Surplice (h – 92 cm, width 222 cm) with 29 cm wide crocheted lace, at the Roman Catholic church in Krustpils. BDM ZM 11620. Photo: A. Jansone, 2019

Visbiežāk albu un komžu mežģīnes tamborēja vietējās zemnieces un rakstu izvēli noteica tamborētājas prasmes, pieejamā rokdarbu informācija, gaume, attēlojamo kompozīciju saturs un vizuālais vēstījums. Mežģiņu tamborējumos tika izmantoti šādi raksti:

- ģeometriskie ornamenti (4., 5. att.),
- florālie motīvi (rozes, lilijas u. c. ziedi) (6. att.),
- raksti ar liturģisko tematiku (7. att.).

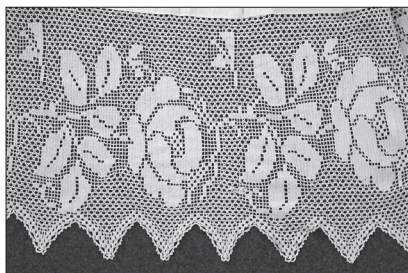
4. att. Alba (garums 149 cm, platums 247 cm), tamborētās mežģīnes platums 20 cm. Augustovas Sv. Elizabetes Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11321. Foto: A. Jansone, 2018

Fig. 4. Alb (h – 149 cm, width 247 cm) with 20 cm wide crocheted lace, at Augustova Roman Catholic Church. BDM ZM 11321. Photo: A. Jansone, 2018

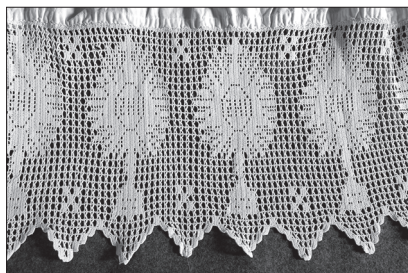
5. att. Komža (garums 92 cm, platums 228 cm), tamborētās mežģīnes platums 9 cm un 14 cm. Vārkavas Visssvētās Trīsvienības Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11105. Foto: A. Jansone, 2017

Fig. 5. Surplice (h – 92 cm, width 228 cm) with 9 cm and 14 cm wide crocheted laces at Vārkava Roman Catholic Church. BDM ZM 11105. Photo: A. Jansone, 2017

6. att. Komža (garums 98 cm, platums 222 cm), tamborētās mežģīnes platums 27 cm un 37 cm. Vārkavas Vissvētās Trīsvienības Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11103. Foto: A. Jansone, 2017

Fig. 6. Surplice (h – 98 cm, width 222 cm) with 27 cm and 37 cm wide crocheted laces at Vārkava Roman Catholic Church. BDM ZM 11103. Photo: A. Jansone, 2017

7. att. Komža (garums 114 cm, platums 206 cm), tamborētās mežģīnes platums 28 cm. Augustovas Sv. Elizabetes Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11323. Foto: A. Jansone, 2018

Fig. 7. Surplice (h – 114 cm, width 206 cm) with 28 cm wide crocheted lace at Augustova Roman Catholic Church. BDM ZM 11323. Photo: A. Jansone, 2018

AR TAMBORĒJUMU ROTĀTĀS ALTĀRSEGAS

Līdz 2021. gadam Latgales kultūrvēsturiskā apgabala katoļu dievnamos ir apzinātas 202 ar tamborētām mežģīnēm rotātās *altārsegas*, kuras tika darinātas kā atsevišķi priekšmeti (vienā eksemplārā), gan arī veidoti veseli liturģisko tekstiliju ansambļi (altārsega centrālajam un diviem sānu altāriem vai altārsega+alba+komža), izpildīti vienā materiālā, tehnikā un rotājošā rakstā. Parasti altārsegas bija lielas, to izmēri svārstījās no diviem līdz sešiem metriem garumā un 70–80 cm platumā (audums steļļu platumā).

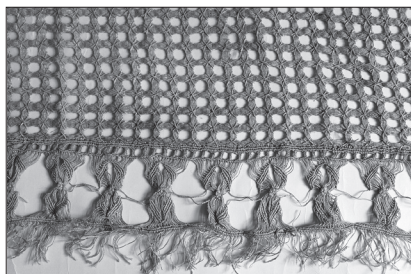
Balto altārsegu rotājums attīstījās līdz ar sava laika rokdarbu tendencēm. Senākās altārsegas bija darinātas no balināta, trinīti, vienkārtņi vai dreļļa rakstā austa lina auduma ar velku vai sietām bārkstīm (8. att.). Sākot ar 19. gs. nogali, altārsegas kļuva daudz greznākas un dekoratīvākas (9. att.). Zīmīgi, ka, tiklīdz tapa zināma kāda jauna rokdarbu tehnika, tā tūlīt tā parādījās reprezentablajās dievnamu liturģiskajās tekstilijās.

No 20. gs. sākuma līdzās tīkla, tillā izšūtajām vai adītajām mežģīnēm visizplatītākais altārsegu rotājums ir tamborētās mežģīnes. Par visvērtīgākajām tika uzskatītas lina, bet kopš 20. gs. vidus par diezgan labām tika atzītas arī kokvilnas auduma altārsegas, kurām

8. att. Altārsega ar sietām bārkstīm (344 × 86 cm). Bērzu Sv. Annas Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11512. Foto: A. Jansone, 2019

Fig. 8. Altar cover with sieve fringe (344 × 86 cm) at Bērzu Catholic Church. BDM ZM 11512. Photo: A. Jansone, 2019

9. att. Altārsega, lins, ažūrs audums (320 × 74 cm), 13 cm garas mezglotās bārkstis. Rugāju Vissvētākās Jaunavas Marijas Bezvainīgās Sirds Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11588. Foto: A. Jansone, 2019

Fig. 9. Altar cover from lace fabric (320 × 74 cm) with 13 cm meshed fringe at Rugāji Roman Catholic Church. BDM ZM 11588. Photo: A. Jansone, 2019

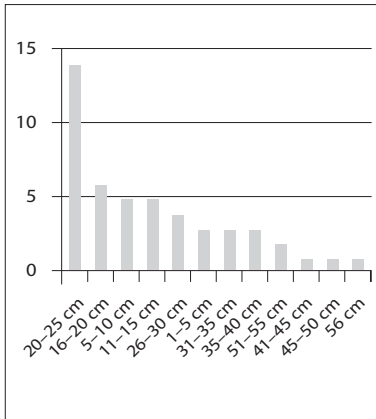
piešuva no baltiem kokvilnas, retāk linu diegiem tamborētu mežģīni. Altārsegu tamborētās mežģīnes bija 5–56 cm platas un 200–600 cm garas.

Mežģīņu platums procentuāli grupējas šādi: 20–25 cm (29%), 16–20 cm (13%), 11–15 cm (11%), 5–10 cm (11%), 26–30 cm (8%), 35–40 cm (6%), 31–35 cm (6%), 1–5 cm (6%), 51–56 cm (4%) (1. tabula).

Mežģīņu garums procentuāli sadalās šādi: 410–450 cm (24%), 350–400 cm (22%), 300–350 cm (15%), 450–500 cm (13%), 250–300 cm (11%), 200–250 cm (11%), 550–600 cm (2%) un līdz 200 cm (2%) (2. tabula).

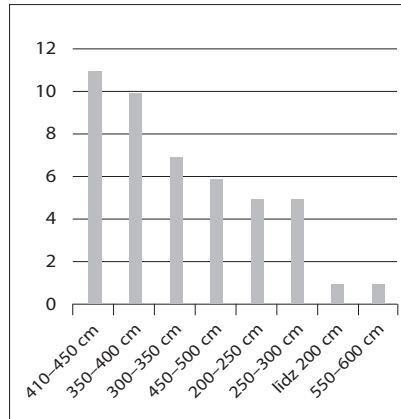
Mežģīņu garums bija atkarīgs no altārsegas izmēriem, jo ierasti mežģīni piešuva tās vienai garajai malai (10. att.), bet atsevišķos gadījumos bija rotātas trīs altārsegas malas – garā un abas sānu malas (11. att.). Altārsegu sānu malu mežģīnes varēja būt tāda paša raksta un platuma kā garajai malai vai arī šaurākas un izpildītas citā rakstā, jo mežģīņu izmērs un kompozīcija bija tamborētājas ziņā.

Daļu pieprasījuma pēc rotātām liturģiskajām tekstilijām nodrošināja specializēto darbnīcu pakalpojumi, bet lauku rajonos baznīcas izlīdzējās ar vietējo rokdarbu pratēju darinājumiem, no kuriem

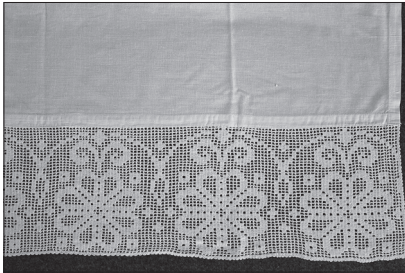
1. tabula. Tamborēto altārsegu mežģiņu platums

Table 1. The width of the crocheted lace for altar covers

2. tabula. Tamborēto altārsegu mežģiņu garums

Table 2. The length of the crocheted lace for altar covers

10. att. Altārsega (444 × 92 cm), tamborētā mežģiņe 38 cm plata. 20. gs. 60. gadi. Tilžas Sv. Jāzepa Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11122. Foto: A. Jansone, 2019

Fig. 10. Altar cover (444 × 92 cm), with 38 cm wide crocheted lace at Tilža Roman Catholic Church. BDM ZM 11122. Photo: A. Jansone, 2017

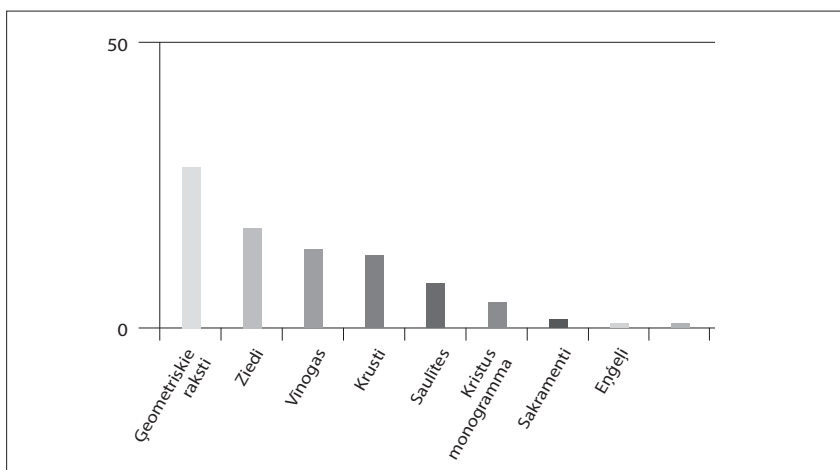

11. att. Altārsega (440 × 67 cm), tamborētā mežģiņe 23 cm plata. 20. gs. 60.–80. gadi. Rugāju Vissvētākās Jaunavas Marijas Bezvainīgās Sirds Romas katoļu baznīca. BDM ZM 11585. Foto: A. Jansone, 2019

Fig. 11. Altar cover (440 × 67 cm), with 23 cm wide crocheted lace at Rugāji Roman Catholic Church. BDM ZM 11585. Photo: A. Jansone, 2019

daudzi bija izpildīti augstā mākslinieciskā un profesionālā līmenī. Bieži rokdarbnieces pašas izvēlējās tamborējuma rakstu, tādā kārtā dievnamu noformējumā ienesot savu izpratni par skaisto un lietderīgo.

Līdzīgi kā albu un komžu rotājumos, arī altārsegās vispopulārākie bija latviešu tautas mākslai raksturīgie ģeometriskie raksti (32%), bieži izmantoti arī ziedu (20%), vīnogu (15%) un saulītes motīvi (9%). Protams, altārsegu mežģīņu rotājumā neizpalika arī reliģiskās tematikas motīvi, kā krusti (14%), Kristus monogramma (6%), sakramenti un eņģeļu atainojums (4%), bet proporcionāli to bija mazāk (3. tabula).

3. tabula. Altārsegu mežģīņu rotājošo rakstu motīvi
Table 3. Themes of adorning patterns for altar covers lace

Diemžēl daudzas vietējās liturģisko tekstiliju darinātājas, t. sk. mežģīņu tamborētājas, nav zināmas. Tikai retos gadījumos uzrunātie cilvēki var nosaukt kādu 20. gs. otrās puses vietējo rokdarbnieci, kura piedalījies dievnama liturģisko tekstiliju darināšanā. Piemēram, ir zināms, ka Veneranda Šabanska (1907–1971), 1968.–1970. gadā, būdama jau cienījamā vecumā, daudz tamborēja altārsegu špices Riebiņu Sv. Pētera un Pāvila Romas katoļu dievnamam; Anna Davedenoka (1939–2002) izšuva un tamborēja Viļānu Sv. Ercenģeļa Miķeļa Romas katoļu baznīcai un klosterim; Salomeja Kokare

un Paulīne Repše 20. gs. 50. gados tamborēja Varakļānu Jaunavas Marijas Debesīs uzņemšanas Romas katoļu baznīcai; Felīcija Kiriloviča (1931–2005) 20. gs. 60.–90. gados tamborēja Pasienes Sv. Dominika Romas katoļu baznīcai.

Lai gan mūsdienās vairāk vērojama tendence pāriet uz laikmetīgiem (sintētiskiem) audumiem, mašīnizšuvumiem un rūpnieciski darinātām mežģinēm, daudzviet Latgales katoļu dievnamos godā tiek turētas ar tamborējumu rotātās altārsegas, kas īpašās svētku reizēs tiek segtas uz altāriem vēl šodien.

TAUTĀ AR TAMBORĒJUMU ROTĀTĀS TEKSTILIJAS

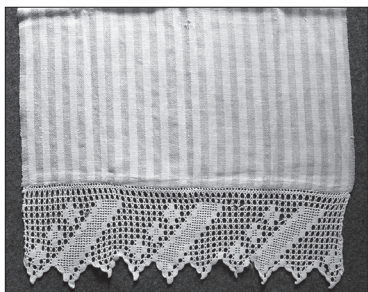
Laiks, kad Latvijas teritorijā kļūst pazīstama tamborēšanas tehnika, sakrīt ar pāreju uz jaunu saimniekošanas veidu, pilsētas tipa apģērbu un istabas iekārtu noformējumu, tāpēc to plaši izmantoja ne tikai liturģisko tekstiliju, bet arī lauku un pilsētu iedzīvotāju laicīgās dzīves telpas noformēšanā. Kā liecina pēdējos 30 gados etnogrāfu zinātniskajās ekspedīcijās savāktais materiāls, 20. gadsimtā Latvijā tamborējums bija ļoti populārs rokdarbs, tas ir izmantots telpu un gultas tekstiliju rotājumā, kā arī apģērba daļu darināšanā.

Tautā tamborēja:

- 1) mežģīnes kā papildinājumu dvieļu, palagu, spilvendrānu apdares un dekoratīviem ielaidumiem;
- 2) dažādas formas (kantainas, apaļas, ovālas u. c.) un izmēra galda sedziņas, galdautus, viesistabu aizkarus, gultas pārklājus;
- 3) apģērbus (jakas, šalles, cimdsus u. c.) vai apģērba daļas (apkakles, veļas apdares u. c.).

Raksturīgi, ka no 20. gs. sākuma laukos vairāk tamborē dvieļu galu un palagu mežģīnes, vietām arī goda drānu (galvassegu, kreklu apkakli, aproču u. c.) malu apdares. Savukārt pilsētniecības tamborē liela apjoma darbus: logu aizkarus, galdautus, gultas pārklājus, savu tamborējuma devu saņem arī virsdrēbes un veļa.

Tamborējuma lielā popularitāte atstāja zināmu iespaidu arī uz pūra tekstiliju rotāšanu. Pūram darinātajos gultas veļas komplektos ietilpstošie mutes dvieļi (12. att.), palagi (13. att.) un spilvendrānas tika rotātas ar vienā rakstā tamborētu mežģīni.

12. att. Pūra dvielis (125 × 45 cm),
mājās austs audums, tamborētā
mežģīne 14 cm plata. 20. gs.
30. gadi. Jēkabpils apr., Variešu pag.
"Ieviņas". F 74, 1399 c

Fig. 12. Dowry towel (125 × 45 cm),
made from home woven fabric,
14 cm wide crocheted lace. 1930.
Jēkabpils district, Variešu parish
"Ieviņas". F 74, 1399 c

13. att. Pūra palags (211 × 120 cm),
tamborētā mežģīne 15 cm plata. 20. gs.
30. gadi. Jēkabpils apr., Variešu pag.
"Ieviņas". Autore Anna Teile. F 74, 1400

Fig. 13. Dowry sheet (211 × 120 cm) 15 cm
wide crocheted lace. made by Anna Teile at
1930. Jēkabpils district, Variešu parish
"Ieviņas". F 74, 1400

Dievnamu un laicīgo tekstiliju mežģiņu tamborētājas pilsētās un laukos bija vienas un tās pašas personas, par ko liecina darinājumos redzamās mežģiņu kompozīcijas (ģeometriskie raksti).

NOBEIGUMS

Materiālu vākšanas darbs Latgales katoļu dievnamos turpinās, bet jau savāktās liecības ļauj izsekot tekstiliju izejmateriāla, krāsas, rokdarbu tehniku un izpildījuma kompozīcijas maiņai 400 gadu garumā (17. gs. – 20. gs. beigas) un to ietekmei uz tautā strādātiem rokdarbiem.

Draudze dievnāmā ne tikai klausījās priesterī, ērģeļu spēlē un dziedājumos, bet arī guva estētisko baudījumu, vērojot baznīcas arhitektūru, interjeru un liturģiskās tekstilijas, kas bija ne vien greznas un apbrīnas vērtas, bet ir arī noderīgas informācijas nesējas, no kā varēja daudz ko uzzināt un mācīties. Tajās bija pārstāvēti:

- dažāda laika tekstila izejmateriāli (lins, kaņepes, zīds, vilna, kokvilna);
- pasaules sasniegumi audumu darināšanā (brokāts, damasts, žakards, samts u. c.);

- no Eiropas dažādos laikos nākušās rokdarbu tehnikas (baltie darbi – izvilkami, tikla darbi, tamborējums u.c.; pērlišu izšuvumi; krāsainie klājdūrieni u. c.);
- no Eiropas rokdarbu literatūras ienākušie rotājošie raksti, krāsu salikumi un kompozīcijas.

Un, tā kā visos laikos noformējuma elementu ziņā dievnami bija ļoti laikmetīgi, var pat teikt – moderni, konkrēto rotājumu parādīšanās liturģiskajās tekstilijās palīdz precizēt un saskatīt līdzības ar 19. gs. otrās puses zemnieku goda drānu, telpu un gultas tekstiliju rotājuma daudzveidību. Proti:

- 19. gs. vidū, kad bīdermeiera mākslas stila ietekmē baltie izvilkuma darbi (izšuvumi) nomaina krāsainos izšuvumus, ar tiem tiek rotātas gan liturģiskās tekstilijas, gan arī visu Latvijas kultūrvēsturisko apgabalu zemnieku krekli;
- 19. gs. vidū, kad modē nāk izšuvums tillā, tas vispirms redzams albu, komžu un altārsegu, vēlāk arī zemnieču – sievu aubju un kreklu apkakļu rotājumā;
- no 19. gs. 80. gadiem, kad Latvijas teritorijā ienāk tamborējums, katoļu dievnamos šai tehnikā bagātīgi rotā albas, komžas un baltās altārsegas, savu rotājuma devu saņem arī dažāda lieluma dekoratīvās sedziņas, salvetes un linu dvieļi, kurus baznīcai darina vai dāvina vietējās rokdarbnieces;
- 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā, kad populāri kļūst izšuvumi tiklā, liturģisko tekstiliju rotājumā tos redzam salīdzinoši reti, bet tautā (kā pilsētās, tā laukos) šīnī tehnikā labprāt izšuj logu aizkarus vai galdsegas;
- 20. gs. sākumā, kad modē nāk broderī un rišeljē izšuvumi, dievnamos parādās ar tiem bagātīgi greznotas albas, komžas un altārsegas, bet tauta šai tehnikā labprāt izšuj kā apģērbu – kleitu apakšes un apakšveļu, tā telpu tekstilijas – aizkarus, galdautus, sedziņas;
- 19. gs. nogalē, kad no Rietumeiropas un Amerikas tiek importētas šujmašīnas, ar tām daudz tiek šūtas dekoratīvās nošuves (*zēmītes*), kas tekstilijām piešķir izsmalcinātību. Dievnamos ar tām tiek rotātas albas un komžas, bet tautā *zēmītes* vairāk ir izmantotas gultas veļas, virsdrēbju (kleitu, blūžu) un apakšveļas (kreklu u. c.) noformējumā. Dekoratīvo nošuvju daudzums un precizitāte

bija atkarīga no šuvējas prasmēm, kuras apguva jau specializētajosursos vai arodskolās.

Zinātniskās tēmas “Latvijas katoļu dievnamu tekstiliju loma tautas estētisko vērtību pilnveidē” izpētes laikā pirmo reizi Latvijas vēsturē ir sākti metodiska Latgales katoļu dievnamu liturģisko tekstiliju izejmateriāla un izpildījuma tehniku apzināšana, radīti jauni rakstītie un lietiskie avoti un sākti savākti pirmavotu zinātniska izvērtēšana. Līdz 2021. gadam lielā daļā Latgales katoļu dievnamu materiāls jau ir savākts, vēl atlikuši Krāslavas, Ludzas un Daugavpils novadi.

Analizējot apzinātās liturģiskās tekstilijas, iezīmējas pirmie vērojumi un likumsakarības, kas norāda uz zināmu 19. gs. otrās puses – 20. gs. liturģisko tekstiliju (alba, komža, altārsega) un vietējo zemnieču rokdarbu sinerģiju. Proti, liturģisko tekstiliju darināšanā izmantoja vietējo izejmateriālu (lins) un tradicionālo, daudzu paaudžu laikā par labu atzīto kreklu taisnā diega piegriezumu. Savukārt tauta lielā mērā ar baznīcas starpniecību iepazīna no Eiropas nākušās jaunās rokdarbu tehnikas (arī tamborēšanu), kas mudināja kā pilsētnieces, tā zemnieces apgūt jaunās tekstiliju rotāšanas prasmes, kuras izmantoja ne tikai liturģisko tekstiliju darināšanā, bet arī sava apģērba un dzīves telpas noformējumā. Tas lielā mērā cēla tautas kultūras līmeni, veidoja izpratni par skaisto un lika pamatus laicīgās 20. gs. lietišķās mākslas attīstībai.

SAĪSINĀJUMI/ABBREVIATIONS

- BDM ZM – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskā arhīva signatūra
F – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves signatūra
LEBM – Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs
LU LVI – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

BIBLIOGRĀFIJA/BIBLIOGRAPHY

1. Alsupe, Aina, Kargāne, Ausma (1988). *Tautas lietišķā māksla Padomju Latvijā*. Rīga: Zinātne.
2. Atasoy, Nurhan, Denny, Walter B., Mackie, Louise W., Tezcan, Hülya (2001). *İpek: Imperial Ottoman Silks and Velvets*. London: Azimuth Editions.
3. Atasoy, Nurhan, Uluç, Lâle (2012). *Impressions of Ottoman Culture in Europe, 1453–1699*. Istanbul: Armaggan Publications.
4. Biedrońska-Słotowa, Beata, Kowalska, Joanna Regina (2003). *Za modą przez wieki: Ubiory z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków: Muzeum Narodowego w Krakowie.

5. Dahrén, Lena (2013). Printed Pattern Books for Early Modern Bobbin-made Borders and Edgings. *Kunsthistorisk Tidskrift*, 82(3), pp. 169–190.
6. Dahrén, Lena (2014). Fashioning the Early Modern Swedish Nobility – mirrored in preserved 17th-century liturgical textiles. In: T. Engelhardt Mathiasen, M.-L. Nosch, M. Ringgaard, K. Toftegaard and M. Venborg Pedersen (eds.). *Fashionable Encounters: Perspectives and Trends in Textile and Dress in the Early Modern Nordic World*. Oxbow Books, pp. 105–118.
7. Dahrén, Lena (2015). Folkliga knypplingar i jämförelse med knypplingar av guld och silve. In: Margareta Nockert (ed.). *Konstnärlig kultur: Agnes Geijer och textilforskningen*. Uppsala: Upplandsmuseet, pp. 243–262.
8. Dillmont, Thérèse de (1886). *Encyclopedia of Needlework*. France: Editor Mulhouse.
9. Jansone, Aija (2016). 19. gs. beigu – 20. gs. sākuma Zemgales vēveru grāmatas. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XXIX. Rīga: Zinātne, 176.–192. lpp.
10. Jansone, Aija (sast.) (2019). *Somu audēju grāmata*. Rīga: Zinātne.
11. Jansone, Aija (2020). Izšuvumu rakstraudži Latvijas teritorijā (19. gs. – 20. gs. pirmā puse). No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XXXI. Rīga: Zinātne, 176.–196. lpp.
12. *Journal des Dames et des Demoiselles*, 1878. Paris.
13. Maskareli, Draginja (2018). To the Altar and Beyond: Hidden Traces of Women's Wedding Clothes in the Treasury of the Parish Church in Prčanj. In: *The Narrative Power of Clothes: Proceedings of the ICOM Costume Committee annual meeting, London, 25–29 June 2017*. Pieejams: <http://network.icom.museum/costume/publications/proceedings-of-the-icom-costume-committee-annual-meeting-in-london-2017/L/0/> (skatīts 20.10.2021.).
14. *Muster Altdeutscher Leinenstickerei*. 1880. Berlin.
15. Nylén, Anna-Maja (1977). *Swedish Handcraft*. New York: Van Nostrand Reinhold.
16. Priberga, Dagmāra (2016). *Mežģīņu mantojums Latvijā: Senās mežģīnes. Praktiskā grāmata*. Rīga: Latviešu tautas mākslas savienība.
17. Schmitz-von Ledebur, Katja (2016). *Gottes Lob: Kirchliche Textilien aus der Zeit Maria Theresias*. Wien: KHM – Museumsverband.
18. Surdokaitė-Vitienė, Gabija (2014). Augalinis ornamentas XVIII a. audiniuose: kilmė, motyvai, mados. In: Aleksandra Aleksandravičiūtė (sud.). *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, p. 162–192.
19. Surdokaitė-Vitienė, Gabija (2019). Siuvinėti liturginiai rūbai Dzūkijoje: kilmė, stiliai, ornamentai. *Dainava: dzūkų kultūros žurnalas*, 1(37), p. 35–45.
20. Surdokaitė-Vitienė, Gabija, Poligienė, Svetlana (2018). Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios liturginės tekstilės rinkinys. In: Mindaugas Paknys (sud.). *Po Trakų Dievo Motinos karūna* (Acta Academiae Artium Vilnensis, 90). Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 209–254.

CROCHET-DECORATED LITURGICAL TEXTILES IN LATGALE IN THE END OF THE 19TH AND IN THE 20TH CENTURY

Aija Jansone

Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia; Head of Ethnography Department, Ethnographic Open-Air Museum of Latvia.

Research interests: history of development of textiles, handicrafts and clothing in Latvia in the context of the cultural history of Europe, development of applied art in Latvia and exile.

The study covers liturgical textiles in Latgale. The paper focuses on one of the more widespread and little-researched techniques, i.e. crochet. The material analysis is based on 260 crochet-decorated liturgical textile samples collected in Latgale, which allows one gain a deeper insight into the execution of the white clothing of Catholic priests (the alb and the surplice) and altar coverings as well as involving local women in the making of these textiles, and further influence of this on the creation of household textiles within the local communities.

This study applies methods such as material classification, cultural and historical, as well as statistical methods.

Key words: crochet, lace, liturgical textiles: alb, surplice, altar covering.

Summary

In order to identify Catholic liturgical textiles in churches (in place), visual material and liturgical textile descriptions as well as make a scientific evaluation of the collected material, within the 2018 University of Latvia State Research Programme, “Interaction of Individual, Society and State in the Common Process of Latvian History: Conflicts of Values and Formation of Common Values in the Stages of Historical Fractures”, the author started work on the scientific problem “The Role of Latvian Catholic Church Textiles in the Development of Vernacular Aesthetic Values”.

In view of the large amount of material, research of Latvian Catholic Church textiles was started in the cultural and historical region of Latgale. As of 2021, a total of 2100 Catholic liturgical textiles have been identified. These examples illustrate the influence of European cultural processes on the spread and learning of handicrafts and on the development of aesthetic values in the current territory of Latvia in the 17th–20th centuries.

Publication of liturgical textiles ornamented with crochet elements, based on materials collected in Catholic churches of Aglona, Baltinava, Balvi, Krustpils, Preiļi, Rēzekne, Riebiņi, Vārkava, Viļaka, Viļāni districts

in Latgale from 2018 to 2021, will show the diversity, artistic quality, and stylistic execution, composition of ornaments as well as highlight the link with the development of folk art of the time in Latvia.

The craft of crochet is a relatively new handicraft, having been introduced in Latvia at the end of the 19th century through the influence and expansion of cities, churches, manors, and handicraft stores.

All through the 20th century, the crochet technique has been used in the ornamentation of liturgical textiles such as the *alb* and *surplice* as well as *altar covers*. A large portion of the demand for crochet ornamentation was satisfied by specialised workshops, but in the countryside many churches managed to do with the help of local handicraft practitioners who nonetheless produced high-level artistic quality.

The collected material illustrates the diversity of liturgical textiles ornamented with crochet techniques. They also show how these textiles both reflected the time (beginning of the 20th century), technologies (crochet), materials (linen, cotton) and development of the technique as well as the local countryside handicraft masters' skills and understanding of the beautiful and practical.

The typical *alb*, *surplice* or *altar cover* was made from fine linen or cotton threads and embroidered with 5–56 cm wide crochet lace band made from fine, white threads (Tables 1, 2). The patterns used were determined by the knowledge, experience, and sense of beauty of the specific seamstress doing the work. For example, in adornment of liturgical textiles by local women, the most popular elements of the crocheted lace were geometrical ornaments characteristic to Latvian folk art. Along with these were flower, grape vine, and sun motives. As expected, about 1/3 of the ornamentation was devoted to religious themes such as the cross, monograms of Christ, sacraments, and angels (Table 3).

At the beginning of the 20th century, there was a notable synergy between the work of the church and the local women. Local materials were used to create liturgical textiles (in particular, fine linen textiles). The *alb* to this day is created using the traditional straight threaded shirt cut. The local craftsmen in turn borrowed European handicraft techniques such as crochet, new materials (textiles, threads, embroidery materials etc.) and new compositions and designs that were used in the creation of their clothing, interior décor and bed linen. This improved the cultural life of the locals, widened their horizons and developed their creativity. Over time these new skills have become deeply rooted in the local culture and today they have become an integral part of Latvian applied art.

PRIEKŠSTATI PAR NĀCIJAS TAPŠANU: PRIMORDIĀLISMA TRIUMFS PĀR MODERNIZĀCIJU?

Gints Apals

Dr. hist., neatkarīgs pētnieks

Zinātniskās intereses: ideju vēsture, ģeopolitika, starptautiskās attiecības.

Sabiedrībā valdošos priekšstatus par nācijas un valsts veidošanos Latvijas teritorijā pamatvilcienos nosaka ilgstoši kultivēts vēstures mīts, kas nepārtraukti tiek atražots ne vien izglītības sistēmā un kultūras procesos, bet arī plašsaziņas līdzekļu izplatītajā politiskajā retorikā. Vēstures zinātne, kas ir finansiāli atkarīga no valsts varas labvēlības, neizbēgami pakļaujas politiskajiem imperatīviem un tiecas atražot konkrētajā laika posmā definētos postulātus. Līdz ar to arī jautājums par nācijas veidošanos Latvijas teritorijā nereti tiek atvasināts no valsts interesēm, pārnesot iespējami tālā pagātnē 20. gadsimta gaitā nostiprinātos priekšstatus par vēlamo sabiedrības modeli.

Valdošā vēstures paradigma no jauna formulēta 2014. gadā pieņemtajā Satversmes preambulā – “Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu [...] Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības”.

Šajā formulā iebūvēta doma, ka duālas izcelsmes (latviešu un lībiešu!) un valodas kopības definētā nācija ir Latvijas valsts un Latvijas tautas pamats. Tās veidošanās saistīta ar nekonkrētiem senseņiem laikiem un aptuvenu priekšstatu par latviešu vēsturiskajām zemēm, kas pašsaprotami ietver arī lībiešu teritoriju. Šāda konstrukcija grūti saprotama bez zināšanām par Andreja Pumpura daiļradi,¹

¹ Eposa “Lāčplēsis” 2. dziedājumā A. Pumpurs postulēja, ka “Senseņos laikos Baltijas zemē [...] Dzīvoja laimīga latviešu tauta”.

vēsturniekiem tā atstāj vienīgi iespēju diskutēt par senseno laiku hronoloģiskajām robežām.

Tomēr 21. gadsimta apstākļos nacionālais vēstures mīts nevar būt pietiekams ideoloģisks pamats pilsoniskas un iekļaujošas sabiedrības veidošanai, kā arī Latvijas mijiedarbībai ar ārpusauli. Starp politiski definētajiem priekšstatiem par valsts ģenēzi un mūsdienu izaicinājumiem pastāv plaša, kuras aizpildīšanai nepietiek ar Satversmes preambulas deklaratīvajiem postulātiem.²

Šīs plaissas aizpildīšana prasa ne tikai vēsturnieku, bet arī citu sabiedrisko zinātņu disciplīnu pārstāvju iesaisti. Tādā virzienā sperti daži soļi. Piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijas Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas rīkotā diskusija “Latvieši – politiskā vai kultūras nācija?” 2021. gada 7. maijā un Turaidas muzejrezervāta organizētā diskusija “Latviešu nācija. No tautas uz nāciju” 2021. gada 4. septembrī.³

Abu pasākumu kopsaucējs ir centieni konstruēt pēctecīgu saikni starp cilvēku kopības formām visā laika posmā no 12. līdz 20. gadsimtam, bet centrālais jautājums – latviešu tautas pārtapšana par nāciju, kā arī kultūras nācijas un politiskās nācijas jēdzienu attiecināšana uz šo procesu. Lai gan domu apmaiņas gaitā netiek apšaubīta cēloņsakarība starp nācijas un modernas valsts veidošanos, tajā prevalē doma, ka latviešu tauta kā etniska kopība ir nācijas vienīgais dabiskais pamats un 19.–20. gadsimta cīņa par varu Latvijas teritorijā bija tikai agrāko gadsimtu etnisko pretrunu turpinājums. Alternatīvas sabiedrības organizācijas formas šādā diskursā neiekļaujas, līdz ar to ārpus diskusijas ietvariem paliek nācijas ģenēzes konceptuālā problēma – primordiālisma un modernizācijas pieeju konflikts Latvijas vēsturē.

PRIMORDIĀLISMS UN MODERNIZĀCIJA

Latvijas vēsturnieku skatījums uz nācijas veidošanās jautājumu tradicionāli iekļaujas primordiālisma paradīgmā. Tas balstās uzskatā, ka etniska kopība ir dabiska un teju vai mūžīga, bet pasaules politiskā

² “Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības. [...] Latvija, apzinoties savu līdzvērtību starptautiskajā kopienā, aizstāv valsts intereses un veicina vienotas Eiropas un pasaules ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību.”

³ Informācija par abām diskusijām un to ieraksti atrodami LZA HSNZ mājaslapā <https://www.lza.lv/nodalas/humanitaro-un-socialo-zinatnu-nodala>.

organizācija nacionālās (faktiski – etniski homogēnās) valstīs ir gan vēstures procesa mērķis, gan taisnīgas sabiedrības priekšnoteikums. Latvijas socioloģe Inese Šūpule raksta: “Primordiālisti etniskumu raksturo kā pārļaicīgu, cilvēku kopienām piemītošu fenomenu [...] etniskums tiek aplūkots kā cilvēku kopumu raksturojošs aspekts neatkarīgi no vēsturiskajiem, sociālajiem vai politiskajiem faktoriem. Etniskās grupas, nācijas tiek aplūktas kā dabīgi jeb bioloģiski noteikti fenomeni, tās tiek uzskatītas par radnieku klanu paplašinājumu.”⁴

Vairums Latvijas vēsturnieku absolutizē primordiālos pieņēmumus un attiecina tos uz laiku pirms nāciju veidošanās, kas pasaules vēsturē saistāms ar 19. gadsimtu. Tikai pēc Franču revolūcijas un britu Amerikas koloniju neatkarības sasniegšanas suverenitāte pamazām sāka pāriet no valdnieka personas uz tautu. Veidojās nācijas kā tiesībās un pienākumos vienlīdzīgu pilsoņu kopums (pretstatā kārtu sabiedrībai), notika zemāko sabiedrības slāņu emancipācija, kas skāra arī latviešu zemniekus Krievijas impērijas Baltijas provincēs un Vietskas guberņā.

Tomēr etniski viendabīgas nācijas veidošanās ne tuvu nav vienīgais iespējamais šī procesa rezultāts. Modernas nacionālas valstis ne vienmēr ir etniski homogēnas, to tapšana 19.–20. gadsimtā nereti saistīta ar dažādu etnokulturālo grupu mijdarbību, saplūstot vienā politiskā nācijā uz vēsturiska valstiskuma precedenta pamata. Raksturīgi piemēri Eiropā būtu Somija un Beļģija.

Socioloģijas klasiķis Makss Vēbers postulējis, ka etnisko grupu saliedēšanās pamatā ir subjektīva pārliecība par kopīgu izcelšanos, nevis reāla kopīga izcelšanās un asinsradniecība. Turklāt ticība kopējai izcelsmei var tikt radīta un uzturēta tikai kopīgā sociālā un politiskā darbībā, identificēšanās ar noteiktu etnisko grupu veidojas politiskās mobilizācijas rezultātā.⁵ Šādas atziņas neizbēgami ved pie alternatīvas Latvijas vēstures interpretācijas. Tā var tikt balstīta sociālā konstrukcionisma priekšstats par to, ka kolektīvā identitāte vienmēr ir vēsturiski, sociāli un politiski noteikta, turklāt tā mainās līdzī laikam.

⁴ Šūpule, Inese (2012). *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 53. lpp. Pieejams: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/promocijas_darbi/Inese_Supule_Promocijas%20darbs_aizsargats.pdf.

⁵ Turpat, 54. lpp.

No šāda viedokļa nācijas veidošanās ir saistīta vienīgi ar kvalitatīvi jaunas sabiedrības tapšanu 19. gadsimta modernizācijas gaitā, šis process neizbēgami neizriet no iepriekšējo gadsimtu sociālās realitātes. Iespējams argumentēt, ka dzimtbūšanas atcelšana, privātīpašuma tiesību nostiprināšanās (ieskaitot zemnieku zemes īpašuma veidošanos), urbanizācija un migrācija, izglītības process un masu komunikācija Baltijas provincēs un Vitebskas guberņā radīja priekšnoteikumus jaunas sabiedrības tapšanai. Tikai daži Latvijas vēsturnieki skata nācijas veidošanos šādā aspektā – piemēram, Vita Zelče⁶ un šī raksta autors.⁷

Valdošais viedoklis Latvijas vēstures zinātnē joprojām saistīts ar primordiālismā sakņotu vēlēšanos likt vienādības zīmi starp etniskas kopienas (latviešu tautas) un nācijas jēdzieniem, tādējādi latviešu elitei piešķirot ekskluzīvas tiesības uz politisko un ekonomisko varu. Tiesa, kā raksta mūsdienu Igaunijas autors Martins Ehala,⁸ etniskums un nācija zināmā mērā ir vienas lielas dihotomijas varianti. Abi divi tiecas definēt sabiedrības pamatgrupu, kam ideālā gadījumā ir kopēja valoda, teritorija, vēsture, reliģija un kolektīvā identitāte. Šādā izpratnē nācija tiešām ir tikai viens no etniskuma attīstības posmiem, kā to neatlaidīgi atkārtoti latviešu nacionālā vēstures mīta adepti.

No otras puses, mūsdienu sabiedriskās zinātnes uzsver nācijas jēdziena saikni ar sociālo konstrukcionismu. Proti, nācijas tiek apzināti veidotas, lai kalpotu instrumentālām vajadzībām – pārveidotu sabiedrību. No šāda viedokļa nācija ir nesena un vēsturiski nosacīta parādība cilvēces vēsturē – iedomāta kopiena, nevis reāla grupa, kuras locekļus vieno personiska saikne. Tai nav tieša sakara ar etniskumu, līdz ar to nacionālā identitāte kļūst brīvi konstruējams un mainīgs lielums. Taču primordiālisms un etnolingvistisko kopienu arguments daudzos gadījumos pamato prasības, lai sabiedrība tiktu pārveidota atbilstoši etniskās nācijas koncepcijai.⁹ Šeit izpaužas arī viens no Latvijas vēstures paradoksiem – tieši 19. gadsimta modernizācija nostiprināja primordiālus mītus, ar kuriem joprojām tiek saistīta nācijas un valsts tapšana.

⁶ Zelče, Vita (2018). Jaunlatvieši. No: *Latvija un latvieši: Akadēmiskie raksti*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 309.–335. lpp.

⁷ Apals, Gints (2011). *Pēterburgas Avīzes. Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politikajām idejām*. Rīga: Zvaigzne ABC.

⁸ Ehala, Martins (2014). Etniskās un nacionālās identitātes Baltijas valstīs. No: Juris Rozenvalds, Aija Zobena (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.–34. lpp.

⁹ Turpat.

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE KĀ JAUNRADES PROCESS

Vēsturnieki un sociologi ir izmantojuši šīs atziņas, lai radītu teoretiskus modeļus, kas skaidro nāciju tapšanu 19. gadsimtā un meklē kopsakarības vismaz reģiona mērogā. Latvijas gadījumā ievēribu pelna divi no tiem. Amerikāņu sociologa Hansa Kona darbos liberālais nacionālisms tiek šķirts no etniskā nacionālisma. Rietumeiropā nācijas veidošanās balstījās jau pastāvošajās pilsoniskajās institūcijās un vēsturiskos valstiskuma precedentos. Centrālajā un Austrumeiropā nācijas jēdziens tika traktēts organiskās un kolektīviskās kategorijās. Nācijas veidotāji tur bija intelektuāļi, kas ienesa aprītē modernas idejas, manipulējot ar dažādām atmiņām, simboliem, mītiem un identitātēm. Savu roku šāda nacionālisma tapšanā pielika romantisma kustība ar tās akcentiem uz mistisko tautas dvēseli, mītisko, heroisko senatni un iracionālismu.¹⁰

Līdzīgu modeli piedāvāja Čehoslovākijas marksistiskais vēsturnieks Mirosłavs Hrohs, kurš Centrālās un Austrumeiropas nāciju ģenēzē saskata trīs periodus: A – zinātniskās intereses periods, B – patriotiskās aģitācijas periods un C – masu nacionālās kustības rašanās periods. Latviešu nacionālās kustības attīstībā tomēr nav iespējams novilkt tik striktas līnijas, jo tajā visu triju fāžu darbības norisinājās nevis secīgi, bet gan paralēli un mijiedarbīgi.¹¹

Abu modeļu kopīgais elements ir tas, ka nacionālās identitātes elementi tiek brīvi konstruēti, balstoties uz subjektīviem pieņēmumiem par tālu pagātņi un kultūras arhetipiem, taču sociālo procesu pēctecība ar nesenām norisēm tiek noliegta. Latviešu nacionālās kustības gadījumā par identitātes konstruēšanas pamatu kļuva Garlība Merķeļa publicistika, sevišķi viņa darbs “Vidzemes senatne”, kas jau 1799. gadā izvirzīja priekšstatus par “zelta laikmeta” (un arī latviešu tautas) pastāvēšanu 12. gadsimtā, seno cilvēku izcilajām ētiskajām īpašībām un pat viņu fizisko tipu.

Šajos priekšstatos iebūvēta absolūta negācija pret jebko, kas noticis starplaikā līdz 18. gadsimta beigām. Vienlaikus tie atbalso vācu nacionālistu (Johana Gotfrīda Herdera, Johana Gotlība Fihtes, Ernsta Morica Arnta, Vilhema Humbolta u. c.) idejas par to, ka

¹⁰ Ījabs, Ivars (2014). Starp etnisko un pilsonisko: daži apsvērumi par nacionālās identitātes problēmu. No: Juris Rozenvalds, Aija Zobena (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28. lpp.

¹¹ Zelče. Jaunlatvieši, 312. lpp.

valodas kopībai jāveido politiskās kopības pamats, jebkuras tautas individualitāte izpaužas tās valodā, paradumos un kopīgajā pieredzē (t. i., vēsturiskajā atmiņā).¹²

Aktīva latviešu nacionālās identitātes konstruēšana sākās līdz ar jaunlatviešu kustības veidošanos. Šis process par vairākām desmitgadēm apsteidza objektīvas informācijas uzkrāšanu par vēsturi, valodniecību vai etnogrāfiju. Būtībā tas bija kultūras jaunrades process ar politisku nolūku. Jau 19. gadsimta 50. gadu beigās Juris Alunāns publicēja kategoriskus apgalvojumus par latviešu tautas pagātņi un tās īpašībām. Jaunlatviešu privātajā sarakstē 19. gadsimta 60. gadu sākumā izpaudās ambīcijas fundamentāli pārveidot Baltijas provinču iekārtu, apvienojot Kurzemi un Vidzemes latviešu daļu vienā administratīvā vienībā, piešķirot latviešu valodai oficiālu statusu, dodot zemniekiem zemes īpašuma tiesības un plašu pārstāvību provinces līmeņa pārvaldes struktūrās.¹³

Lai gan šo ideju pārtapšana konkrētos reformu plānos prasīja divas desmitgades, nacionālās identitātes attīstība kultūras jaunrades procesā notika daudz straujāk. Nacionālais romantisms producēja neskaitāmus simbolus, kas nostiprināja priekšstatus par etniskajā kopībā un valodā balstītu identitāti, sekmējot latviešu norobežošanos no citiem Baltijas provinču sabiedrības segmentiem un dodot pamatu jaunās elites cerībām uz varas pārdali savā labā.

Nacionālās kustības priekšgalā nostājās Rīgas Latviešu biedrības aprindas, kas līdz pat 19. gadsimta 90. gadiem sekmīgi izmantoja nacionālo romantismu savas atbalsta bāzes paplašināšanai ārpus ekonomiski motivēto personu (lauku saimnieku slāņa un pilsētu vidusšķiras) loka, tādējādi to instrumentalizējot. Vienlaikus kultūras jaunrades process formulēja latviešu nacionālo vēstures mītu, summējot galvenos priekšstatus par pagātņi un nākotņi Andreja Pumpura 1888. gadā publicētajā eposā "Lāčplēsis".

VĒSTURNIEKU LOMA

Latvijas pagātnes pētniecība vienmēr palikusi nacionālā vēstures mīta ēnā, šī situācija nav principiāli mainījies līdz pat šim brīdim – vēsturniekiem ir tikai sekundāra loma nacionālās identitātes veido-

¹² Connelly, John (2020). *From Peoples into Nations: a History of Eastern Europe*. Princeton: Princeton University Press, pp. 84–85.

¹³ Sk.: Apals. *Pēterburgas Avīzes. Latviešu pirmā saskare ar Eiropas politiskajām idejām*, 115., 155. lpp.

šanā. Viņu darba uzdevumi un sabiedriskā nozīmība ir tieši atkarīga no politiskās un ekonomiskās elites vai valsts varas, kas izvirzījusi mērķi radīt jaunu Latvijas vēsturi, izslēdzot vai minimizējot laika posmus, kur latvieši vai to iedomātie senči nav bijuši noteicošais faktors vēstures notikumos. Būtībā jau kopš t. s. pirmās atmodas laika vēsturniekiem tika dots uzdevums ilustrēt nacionālo mītu, paplašinot vai padziļinot atsevišķus aspektus, taču neapšaubot galvenos postulātus.

Ja sākotnēji jaunlatviešu politisko mērķu pamatošanai pietika ar kultūras jaunradi un Merķeļa domugraudiem, tad samērā izglītotas un organizētas nacionālās elites nostiprināšanās 19. gadsimta 80. gados radīja nepieciešamību pēc izvērstāka pagātnes traktējuma. Frīdrihs Veinbergs publicēja brošūru “Iz latviešu-leišu vēstures”, kas deva skaidru ievirzi: “Tā sauktā Baltijas vēsture pa lielākai daļai tik ir Baltijas vāciešu vēsture [...] ir cita vēsture, kas latviešiem stāv daudz tuvāk [...] tā ir leišu vēsture [...] latviešu-leišu tautas liktenis jau kopš veciem laikiem vēsturiski saistīts ar krievu tautas likteni [...] lielākā uzplaukšana panākta sabiedrībā ar krievu tautu.”¹⁴

Jauno skatījumu uz pagātņi Veinbergs viennozīmīgi saistīja ar krievu nacionālistu (slavofilu) un panslāvistu priekšstatiem par vēsturi kā mūžīgu cīņu starp slāviem un ģermāņiem,¹⁵ tādējādi atspoguļojot nacionālās kustības cerības panākt varas pārdali Baltijā ar Krievijas valdības palīdzību: “Šai kultūras cīņā pret vācietības izplatīšanos uz austrumu tagad nu latviešiem piekrīt izpildīt svarīgāko lomu [...] uzturēt un attīstīt savu tautību, lai nenotiktu latviešu vai vismaz lielas latviešu daļas pārvācošana [...] vienīgi caur to var aprobežot vācietības tālāku izplatīšanos.”¹⁶

Lai gan informācija par Latvijas vēstures avotiem latviešu valodā tika publicēta jau kopš 19. gadsimta 60. gadiem (piemēram, ziņas par Indriķa hroniku), plašākas avotu publikācijas sekoja tikai 19. gadsimta 80. gados. Pirmais akadēmiski izglītotais latviešu vēsturnieks Jānis Krodznieks (Krīgers) profesionālo kvalifikāciju ieguva 1878. gadā, taču turpmāk aprobežojās ar atsevišķiem rakstiem par vēstures tematiku latviešu presē. Pirmais apkopojošais darbs par Latvijas vēsturi latviešu valodā bija marksista Kārļa Landera grāmata, ko izdeva Maskavā 1908.–1909. gadā.

¹⁴ Veinbergs, Frīdrihs (1885). *Iz latviešu-leišu vēstures*. Rīga, 5.–6. lpp.

¹⁵ Sk.: Connelly. *From Peoples into Nations: a History of Eastern Europe*, p. 94.

¹⁶ Veinbergs. *Iz latviešu-leišu vēstures*, 96.–98. lpp.

Starpkaru periodā Latvijā vēstures pētniecība progresēja ne sevišķi strauji. Atmetot agrāko orientāciju uz krievu kultūru vai marksismu, vēsturnieki saglabāja fundamentālu Baltijas vēstures noliegumu. Šī posma rezultātus vēlāk raksturoja Edgars Andersons: “Latvijas universitātes vēstures nodaļā toreiz vēl dominēja baltvācu vēsturnieki [...] visus notikumus Latvijā vērtēdami no vācu kolonizatoru viedokļa un latviešus neuzskatīdami pat par tautu, bet zemāku šķiru. Radās “nacionālo kaujinieku” grupa, kas [...] sāka vēsturi pētīt un rakstīt no latviešu tautas viedokļa, brīžiem gan pazaudējot sakaru ar apkārtējo pasauli. Viņi Latvijas vēsturi iztirīja no kolonizatoru sārņiem, bet daži brīžiem aizgāja pretējos ekstrēmos. Latvijas vēsture kļuva izolēta, patstāvīga vienība.”¹⁷

Politiskie mērķi, kas pamatoja vēstures pētniecības virzienu, tika skaidri definēti tikai Kārļa Ulmaņa prezidēšanas laikā. 1936. gadā izglītības ministrs Augusts Tentelis deklarēja: “Mūsu mērķis ir nacionāla vēsture, mūsu tautas un mūsu Latvijas vēsture [...] karstas mīlestības pilna, pilna cēla lepnuma un varonības apziņas.”¹⁸ Tajā pašā gadā dibinātajam Latvijas Vēstures institūtam ar likumu tika dots uzdevums strādāt nacionālisma un patiesības garā, pētot latviešu senvēsturi, latviešu vecāko vēsturi, latviešu jaunāko vēsturi un (visbeidzot) arī vispārīgo vēsturi. Bet ne Livonijas, ne Baltijas vēsturi.

Līdz ar to Latvijas pagātne pilnīgi oficiāli tika pielīdzināta latviešu tautas vēsturei. Šajā tradīcijā darbu turpināja arī trimdas vēsturnieki, radot pirmo apkopojošo pētījumu sēriju par Latvijas vēsturi apgāda “Daugava” izdevumā. Padomju okupācijas periodā vēsturnieki Latvijā radīja lielu skaitu pētījumu, kas padziļināja izpratni par sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem, taču kopumā pagātni traktēja no šķiru cīņas viedokļa.

Neviena no šīm skolām nevar dot adekvātu pamatu nācijas ģenēzes procesa izpratnei. Latvijas vēsture kā disciplīna arī šobrīd ir šauri fokusēta uz lokālu mērogu un tiecas ignorēt plašāku kontekstu, atsakoties salīdzināt vietējās norises ar procesiem Baltijas jūras reģiona, Eiropas vai pasaules mērogā. Ļoti iespējams, ka iepriekš citētās Edgara Andersona atziņas par Latvijas vēstures izpētes stāvokli ir spēkā arī 21. gadsimtā.

¹⁷ Andersons, Edgars (1973). Dr. Arnolds Spekke. *Jaunā Gaita*, 92, 56. lpp.

¹⁸ Tentelis, Augusts (1937). Patiesība un nacionālisms vēstures zinātnē un mācīšanās. No: Francis Balodis (red.). *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Rīga: Izglītības ministrija, 7.–18. lpp.

Varētu domāt, ka izeja no Latvijas vēstures apburtā loka ir sadarbība ar citu sabiedrisko zinātņu pārstāvjiem vietējā vai starptautiskā mērogā ar nolūku veikt starpdisciplinārus pētījumus, kas iziet ārpus primordiālisma paradigmas. Taču tādu pētījumu mērogs prasa atbilstošu finansējumu, kura iegūšana valsts pētījumu programmu ietvaros ir problemātiska. Politiski noteiktie pētījumu virzieni sabiedriskajās zinātnēs paši par sevi atražo primordiālos priekšstatus par Latvijas vēsturi, skatot latviešu un mazākumtautību identitāti Latvijas vēsturē kā šķirtus pētījuma objektus, ko labākajā gadījumā iespējams harmonizēt, aktualizējot “konceptuālo ietvaru”.¹⁹ Nācijas veidošanās un nacionālā identitāte kā tāda pagaidām nepieder pie vēlamajiem pētījumu virzieniem.

Primordiālie priekšstati tiek nepārtraukti atražoti un nostiprināti politiskā līmenī. Pat 2021. gadā pieņemtais un izsludinātais “Latviešu vēsturisko zemju likums” nācijas tapšanu atvasina no 12. gadsimta realitātes, nosakot, ka “latviešu vēsturiskajās zemēs uz kuršu, latgaļu, sēļu un zemgaļu sentautu, kā arī seno pirmiedzīvotāju – lībiešu – kultūras un valodas bāzes veidojusies latviešu nācija”.

Šāda redakcija pilnībā ignorē Latvijas vēsturisko daļu (kas Sateversmes 3. pantā definētas kā Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale) robežas, radot jaunu veidojumu – Sēliju. Līdz ar to Livonijas, Baltijas provinču un Inflantijas vēstures noliegums tiek pacelts vēl augstākā pakāpē nekā iepriekš. Izceļot jēdzienu “latviešu nācija”, lietojot grūti definējamo terminu “latvietība” un izvairoties no vārdkopas “Latvijas tauta”, šis likums noliedz vācbaltiešu, krievu, poļu, ebreju un citu vietējo etnokulturālo kopienu pilntiesīgu iekļaušanos Latvijas politiskajā nācijā, reducējot minēto grupu vēsturisko lomu uz mazākumtautības statusu. Šādos apstākļos tālākas zinātniskas diskusijas par nācijas tapšanu Latvijas teritorijā šķiet liekas.

¹⁹ 2021. gada 7. jūlija Ministru kabineta rīkojums Nr. 475 Par valsts pētījumu programmu “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai”. <https://likumi.lv/ta/id/324651-par-valsts-petijumu-programmu-letonika-latviskas-un-eiropiskas-sabiedrības-attīstībai>.

THE BIRTH OF A NATION: THE TRIUMPH OF PRIMORDIALISM OVER MODERNISATION?

Gints Apals

Dr. hist., independent scholar.

Research interests: the history of ideas, geopolitics, international relations.

The paper discusses two competing conceptual approaches to the issue of nation-building. The predominant school of thought draws its inspiration from the primordial myth developed in the course of the 19th century. It argues that the Latvian nation should be defined in terms of ethnic origins: only the presumed descendants of the local tribes populating the territory of Latvia in the 12th century could be considered as full members of the nation, and other ethnic groups should be seen as national minorities possessing separate identities. Representatives of this school tend to focus on the transition of the ethnic Latvian people into a full-fledged nation, making an effort to distinguish two separate stages of the nation-building – the cultural phase and the political one.

Only a few historians (but many more sociologists) interpret the nation-building in terms of modernisation that fundamentally changed the society. These scholars follow the social constructionist approach and do not regard the national identity as an inherited quality. From such a perspective the idea of an ethnically homogeneous nation stems from political ambitions of the new Latvian-speaking elites who successfully built their support base using primordial assumptions and much more real economic contradictions between Latvian-speaking peasantry and German-speaking upper class.

The construction of an exclusive Latvian identity is a part of transformative cultural process. Over a few decades in the second half of the 19th century, activists created a powerful set of mobilising symbols that imposed a new identity on Latvian-speaking population and helped develop a sense of common cause. In this respect historians played a secondary role. The nationalist ideology has always been based on the rejection of the history of Livonia and the Baltic provinces. To this day, historians are expected to substantiate the claim that the whole history of Latvia is a perpetual struggle for freedom from foreign oppression and the modern Latvian state embodies the final triumph over alien forces.

SARUNAS PAR VĒSTURI

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.07>

VĒSTURES MĀKSLA

*Andris Levāns sarunā par vēstures jēgu
ar Edgaru Engīzeru*

Par vēstures teoriju un filozofiju rakstīts gana daudz, tomēr kopš neatkarības atjaunošanas šiem jautājumiem Latvijas vēsturnieki pievērsušies ir maz. Var minēt Tadeuša Puisāna,¹ Alberta Varslavāna² vai Ilgvara Misāna³ rakstīto, var minēt daudzās recenzijās un intervijās pa teikumam izlasāmās domas, tomēr, vispārīgi runājot: mēs daudz labāk zinām, kādi priekšstati par vēstures zinātņi ir vadošajiem Eiropas vai Amerikas vēsturniekiem; savukārt par pašmāju vēsturnieku idejām, par to, kas, viņuprāt, ir vēsture un kāda ir tās jēga, priekšstats ir samērā izplūdis un lielā mērā balstīts vēl Roberta Vīpera monumentālajā veikumā.⁴ Ceru, ka šī saruna pavērs plašāku polemiku un sniegs ieskatu, kā 21. gadsimta 20. gados vēsturi uztver Latvijā.

Edgars Engīzers: Pastāsti, lūdzu, kas ir Andris Levāns – tādā historiogrāfiskā griezumā, kādas vēstures skolas, tradīcijas tev ir tuvas, kas ir tie lielie vēsturnieki, no kuriem esi mācījies un kuri ietekmējuši tavu pasaules uztveri?

Andris Levāns: Bez pretenzijām uz ko vairāk, esmu medievists. Tas nozīmē, ka esmu mācīts domāt precīzās vēsturiskās un lingvistiskās kategorijās par pagātņi, kas ir senāka par piecsimt gadiem. Manā prasmju arsenālā blakus prasmēm interpretēt viduslaiku vēstures

¹ Puisāns, Tadeušs (1997). *Vēstures mozaika*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.

² Varslavāns, Alberts (2001). *Ievads vēstures zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte.

³ Misāns, Ilgvars (2012). *Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

⁴ Akadēmiķis, vēstures profesors Roberts Vīpers (02.04.1859.–30.12.1954.). Pieejams: <https://www.biblioteka.lu.lv/lv/resursi/izstades/virtualas-izstades/roberts-vipers/>; Rokpelne, Liene (2018). Starptautiska konference “Viena vēsturnieka trīs dzīves: Roberts Vīpers (1859–1954) Krievijas, Latvijas un padomju historiogrāfijā”. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (107), 170.–177. lpp.

avotus ir paleogrāfijas iemaņas, lai atpazītu ar roku rakstītu līniju tīklojumā saturu, diplomātikas, kas māca izprast dokumentu koncepcijas un struktūras, arī senās valodas un lingvistikas un literatūras vēstures pētniecības rīki. Sevi pieskaitīt kādai skolai man ir diezgan pagrūti, bet es varu pateikt, kas bijuši mani skolotāji, kuri palīdzējuši kļūt par to, kas esmu tagad, un ietekmējuši to, kā es skatos uz vēsturi, kas manā izpratnē ir pasaules un cilvēku attiecību aprakstīšanas vai izprašanas tehnika. Mani skolotāji ir Hamburgas Universitātes profesori Hanss Verners Gotcs (*Hans-Werner Goetz*), kurš pieder respektablajai Bohumas Universitātes medievisku skolai un kurš ieveda mani tajā viduslaiku izpētes apvidū, kur es sevi uzskatu par piederīgu, – priekšstatu un apziņas vēsturē. Šī ļoti specifiskā vēstures izpētes problēma, domājot par viduslaiku tekstiem kā senas kolektīvās apziņas reprezentācijām, vērš mūsu uzmanību arī uz atcerēšanos un aizmiršanu kā sociāliem fenomeniem. Otrs mans skolotājs ir Klauss Arnolds (*Klaus Arnold*), kurš pieder Vircburgas Universitātes medievisku skolai, un trešais – Klauss Joahims Lorencens-Šmids (*Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt*), Hamburgas Valsts arhīva arhivists, kurš man atklāja paleogrāfijas noslēpumus. Runājot par Ziemeļeiropas un Livonijas vēstures likločiem, jāmin arī Norberts Angermans (*Norbert Angermann*), kura skolotājs bija dāņu-vācbaltiešu izcelsmes vēsturnieks Pauls Johanzens (*Paul Johansen*). Savukārt, runājot par seno valodu un viduslaiku literatūras studijām, neaizmirstams ir Dīters Mons (*Dieter Möhn*). Domāju, ka tieši skolotāji ir tie, kas nosaka, kādai skolai skolnieks pieder. Pats sevi izjūtu piederīgu vairāk Rietumu viduslaiku izpētes sistēmai, konkrētāk – vācu akadēmiskajai tradīcijai, kas, protams, arī nav viendabīga. Arī Latvijā ir bijuši ļoti svarīgi cilvēki, kuri man mācīja saprast, kas ir vēstures zinātne: es gribētu pieminēt Pēteri Krupņikovu, Vilni Pāvulānu un, protams, arī Ilgvaru Misānu. Viņi palīdzēja izvēlēties ceļu, ko eju tagad vēstures zinātnē.

E. E.: Es zinu, ka par vēsturi tu vari runāt aizraujoši, daudz un ilgi. Bet varbūt sāksim ar pašu galveno un, iespējams, arī ar pašu sarežģītāko – kur tu saskati vēstures jēgu? Kādēļ ir vajadzīgs tas, ar ko mēs, ar ko tu nodarbojies? Kāda, tavuprāt, ir vēstures rakstīšanas, šo pagātnes naratīvu veidošanas būtība?

A. L.: Tas patiesi ir ļoti nopietns jautājums. Ja palūkojamies uz citām zinātnēm – literatūrzinātne, teoloģija, filosofija, socioloģija, so-

ciālā antropoloģija, muzikoloģija u. c. arī strādā vēsturiski, proti, tās uzdod jautājumus par sev svarīgām jomām no vēstures zinātnes perspektīvas un cenšas saprast un izskaidrot, kāda, piemēram, bija gregorisko dziedājumu izpildīšanas prakse pagātnē. Tanī pašā laikā mēs varētu teikt, ka vēsture kā zinātne ir absolūti starpdisciplināra. Mēs nevaram vienkārši pārrakstīt vēstures avotus un pasludināt to par vēsturi. Manuprāt, vēsturei jēgu katreiz no jauna piešķiram paši, to rakstot. Vēstures jēga viena zinātnieka uztverē balstīsies centienos radīt zināšanas. Šo sabiedrības patērēto un pieprasīto vēsturisko zināšanu saturs un funkcijas mainās – stabils un nemainīgs ikvienā sabiedrībā ir un būs pieprasījums pēc zināšanām par pagātņi. Ikvienā publiskā izdevumā vakar un šodien varam atrast refleksijas par pagātņi, un šīs refleksijas acīmredzami piešķir cilvēku eksistencei dziļumu. Citiem vārdiem – jēgu.

E. E.: Tu minēji atmiņas un kolektīvās atmiņas, kas ir ļoti nozīmīga konstrukcija kolektīvās, piemēram, nacionālās identitātes formēšanai, bet tajā pašā laikā mēs redzam, ka lielle vēstures stāsti, *grand narratives* – vai tā būtu valsts vai tautas vēsture, ne vienmēr paskaidro, ne vienmēr atbalsta personīgos, ģimenes vēstures stāstus. Jāpiebilst arī, ka ārkārtīgi daudz zināšanu par pagātņi vienkārši pazūd laika ritumā.

A. L.: Jā, piekritu. Es atgriezīšos pie vēstures jēgas jautājuma. Mēs hrestomātiskā manierē nošķiram, kas ir pagātne – tas, kas ir noticis. Un vēsture – klasiskā jeb antīkās un viduslaiku retorikas tradīcijas izpratnē – ir viss, ko mēs veidojam kā naratīvu par pagātņi. Domājot par kolektīvām un individuālām atmiņām un to attiecībām ar naratīvu kā konceptuālu valodas radītu tēlu konstrukciju par pagātņi, kas palīdz noformulēt to, ko mēs gribam par pagājušo pateikt, tiekam konfrontēti ar pretrunu starp indivīdu atcerēšanos kā atmiņas funkciju un atmiņām, kas ietvertas tekstā. Vēstures naratīvu radīšana vienmēr būs pakļauta selekcijas, vispārināšanas un citiem sižeta veidošanas vai stāsta organizēšanas principiem. Mēs varam teikt, ka jebkura historiogrāfija ir specifiska, uz atcerēšanos vai aizmiršanu vērsta kultūrtehnika, kas ne vien iedibina kultūrintitātes, bet arī piesaista tās rituāliem. Tāpēc arī ģimenes, privātā, mazākas vai lielākas grupas vēsture kā atsevišķa mikrovēsture tikai nosacīti korespondē ar lielajiem naratīviem, tādēļ ka to mērķi, nolūki un motivācijas, tātad – pagātnes stāstu jēgas ir atšķirīgas.

E. E.: Runājot par plašāku, piemēram, nacionālo pagātnes stāstu, veidojas ļoti atšķirīgi redzējumi un vērtējumi. Es nezinu, vai to var veidot kā nodalījumu starp nacionālromantisku un liberālu, varbūt – konservatīvāku un atvērtāku, skatījumu uz nacionālā mēroga procesiem pagātnē un arī uz idejām, kā rakstīt vēsturi. Ja pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas arī vēstures rakstīšanā dominēja izteikti pretpadomiska un nacionālromantiska tradīcija, tad šobrīd nacionālajā historiogrāfijā mēs varam redzēt vairākas atšķirīgas tradīcijas, vairākus tādus kā ideju kopumus jeb “burbuļus”.

A. L.: Neviena historiogrāfija nav vērtību neitrāla. Vēstures nara-tīvus rada cilvēki – emocionālas un sociālas būtnes. Tāpēc ir ārkār-tīgi svarīgi apzināties, ka šie cilvēki ir ar saviem politiskajiem priekš-statiem, ar savu sociālo pieredzi, ar savā dzīvē izdarītām izvēlēm, pat zinātnieki, postulējot objektivitāti kā augstāko sava darba vērtības kritēriju. Es baidos, ka viens vēsturnieks, lingvists vai filozofs nekad nebūs objektīvs tādā ziņā, kā objektivitāti izprot dabaszinātnēs. Ne-kad. Kas tādā gadījumā viņiem ļauj būt zinātniekiem, kuru intelekta radītajām zināšanām mēs piešķiram ticamību? Vai iespējams zināt-niekam būt tik brīvam un, par spīti savas tagadnes sociālajai un poli-tiskajai vilkmei, kas atgādina par viedokļu un vērtību uztveres pret-runīgumu, neiekrist savu emociju lamatās un neļauties stereotipiem un sentimentam? Manuprāt, vēsturniekus pie zemes notur tas, ka mums ir skaidrs, kā strādāt ar vēstures avotiem, un par zinātniekiem mums ļauj būt vienkāršā aksioma, ka vēstures avotos mēs necenša-mies projicēt to, kā tur nav, proti, mūsu gaidu un emociju radītus tēlus. Nākamais līmenis, kurā zinātnieks apliecina savu profesiona-litāti, ir spēja vēstures avotu interpretācijās atklāt jaunu informāciju par pagātnes cilvēka prāta un izjūtu pasauli un viņa vietu dažādos sociālo attiecību kontekstos, kā arī spēja novilkt stingras robežas starp emocijām, politiskajām ambīcijām, sabiedrības gaidām un mo-dernā laikmeta kolektīvajām identitātēm un to pasauli, par ko runā vēstures avoti. Mēs varam, piemēram, patriotisku noskaņu iedves-moti, ļoti gribēt atklāt latviešu “brīvo” senatni ar savu “valstiskumu” 12. gadsimtā, taču tādu nebūs. Vēsturnieku uzdevums ir profesionāli, tātad analītiski iedziļināties pagātnes procesos un izskaidrot tos šo-dienas publikai.

E. E.: Šķiet, ka, sākot jau ar Benedeto Kroči (*Benedetto Croce*), daudzi ir teikuši, ka no vēstures mēs kaut kādā veidā mācāmies, ka

vēsture palīdz izskaidrot tagadni. Un, ņemot vērā to, ka procesi sabiedrībā vienmēr ir izstiepti laiktelpā, zināmā mērā tam varētu arī piekrist. Tomēr jāatzīst, ka attiecības starp pagātņi un tagadni savādāk, bet, manuprāt, samērā precīzi ir raksturojis arī Roberts Vipers, sakot, ka mēs izmantojam tagadni, mūsdienu stāstus, mūsdienu kategorijas, mūsdienu valodu, lai paskaidrotu pagātņi.

A. L.: Manuprāt, Vīpera teiktajā ir daudz vērā ņemamu vērojumu un atziņu par vēstures rakstīšanu. Tagadnes pieredzes ļauj formulēt jautājumus, kas mums šķiet svarīgi, un caur šiem jautājumiem mēģinām saprast pagātņi, bet, protams, līdz ar to ieraugām paši sevi savu domu, nevis pagātnes spoguļi. Šī atgriezeniskā saite ļoti būtiski ietekmē kolektīvo identitāti un līdz ar to arī veido pasaules uztveri. Es baidos, ka tā gluži nebūs, ka pagātne spēs mūs pamācīt, kā dzīvot tagadnē. Pagātnē piedzīvotās krīzes, epidēmijas, dabas katastrofas – tie ir jautājumi, pie kā atgriežamies, jo sevišķi kādas krīzes iespaidā. Vai tie būtu migrācijas procesi vai dabas katastrofas, epidēmijas vai militāri konflikti – ar šiem procesiem cilvēce ir saskārusies pagātnē, saskaras tagadnē un saskarsies nākotnē; tāpēc vēsturnieki, filosofi un antropologi formulē jautājumus, kas nepieciešami darbam ar vēstures avotiem – mūsu interese par pagātņi kļūst konkrēta un neatraujama no tagadnes procesiem. Nodarbošanās ar pagātnes jautājumiem nav vienkārši laika kavēklis, lai uztaustītu kaut ko interesantu; tagadnes dēļ mēs kļūstam mērķtiecīgi, jo apjaušam pagātnes pieredzēs, praksēs un attiecībās lielu izziņas potenciālu.

E. E.: Daudzi gan iebildis – vēsturnieki strādā ar faktiem, ceļ tos gaismā tādus, kādi tie ir, tādā Leopolda fon Rankes (*Leopold von Ranke*) garā – rakstām vēsturi tādu, kāda tā patiesībā notikusi.

A. L.: Ranke, manuprāt, bija izcils vēsturnieks – un visu cieņu viņa sekotājiem. Es neredzu pretrunu ar to, kā Ranke izprata vēsturi un tās rakstīšanas procesu – viņš cieņpilni izturējās pret vēstures avotiem un paša postulēto ideālu – rekonstruēt pagātņi tādu, “kā patiesībā bija” (*wie es eigentlich gewesen*). Turklāt viņš vēstures rakstīšanu izprata kā mākslu. Interesēties par vēsturi var katrs, taču ne katrs spēj rakstīt vēsturi kā mākslinieks. Arī rakstīt vēsturi var katrs, bet ne katrs šāds vēstures stāsts mums atklās pagātņi, jo iespējams, ka tas pagājušo sagrozīs un atklāsies stāstītājs pats. Ranke, starp citu, nav bijis tāds faktu kalps, par kādu viņu bieži padara. Domādami, ka, pārrakstot visu vēstures avotos lasīto, būsīm uzrakstījuši patiesu vēsturi,

esam vairāk pozitīvistī nekā pats Ranke. Mēs taču, sevi mierinot, zinām, ka vēsture ir avotu interpretācija. Ranke saviem studentiem Berlīnes Universitātē mācīja cieņpilnu attieksmi pret avotiem, nesagrodot un neviltojot informāciju, ko vēstures avoti nes. Taču no otras puses ir tā: ja akli pieturēsimies tikai pie vēstures avotos rakstītā un nejautāsim pēc to autoru, publikas un tekstu sarežģītajām attiecībām, mēs nekad nesapratīsim, kāda ir šīs informācijas jēga, piemēram, viduslaiku sabiedrībā. Un nespēsīm paskaidrot citiem, kāda pagātne īsti bijusi.

E. E.: Runājot par vēsturi, nereti cilvēki to cenšas iedalīt kā mākslas vai zinātnes dzīves sastāvdaļu. Arī pirms Rankes – vēstures mūza antīkajā Grieķijā – Klio tika likta blakus dzejas, dejas un traģēdijas, kā arī astronomijas mūzām. Vai tādā intelektuālā darbā kā vēstures rakstīšana vispār ir iespējams nodalīt mākslas un zinātnes dimensijas?

A. L.: Mākslinieki dažādos laikmetos – Albrehts Dīrers (*Albrecht Dürer*), Bernts Notke (*Bernt Notke*), Kaspars Dāvids Frīdrihs (*Caspar David Friedrich*), Sigismunds Vidbergs un daudzi citi – sevi vispirms ir saukuši par amatniekiem. Tāpat arī daudz rakstnieki sevi pazemīgi dēvē par amatniekiem, un tas nozīmē, ka viņi pārvalda amata tehniku un instrumentus, lai radītu tekstu vai gleznojumu.

E. E.: Arī Marks Bloks raksta par vēsturnieka amatu.

A. L.: Un tieši tāds pats portretists vai ainavists ir arī vēsturnieks. Protams, mūsu “krāsas” un “materiāli” ir pavisam citi, tomēr mums ir daudz kopīga ar rakstniekiem. Ja vienkārši skaldīsim vārdus un liksim formulas bez tēliem, rindosim teikumus, kuros varbūt būs korekti fiksēti vēstures avotos rakstītais, tad ar to vien būs par maz, lai mēs būtu saprotami lasītājam. Lai lasītājs, tostarp akadēmiskajās aprindās, mūs saprastu, lai šos tekstus uzdrošinātos lasīt arī cilvēki, kam nav vēsturnieka izglītības vai padziļinātas intereses, ir jāprot rakstīt tā, lai modinātu interesi, lai radītu intrigu un savu vēstījumu pasniegtu kā jēgpilnu. Amerikāņu literatūrzinātnieks Haidens Vaits (*Hayden V. White*) un igauņu vēsturiskās prozas meistars Jāns Kross (*Jaan Kross*) māca, ka arī nedaudz ironijas, un varbūt pat nedaudz vairāk kā mazliet, mūsu veidotajam vēstures naratīvam var nākt tikai par labu. Vēsturiskas personas, slīpējot to biogrāfijas, kļūst par figūrām, un mūsu vārdi tās var padarīt par interesantiem sava laikmeta lieciniekiem vai arī par garlaicīgiem varoņiem un cietējiem.

Vai vēstures avoti mums atklāj faktus? Vai patiešām tas, ko mums atklāj vēstures liecības un avoti, ir fakti? Ar faktiem saprotot notikumus, uz kuriem mēs raugāties kā patiesi notikušiem. Es gribētu teikt, ka mums jābūt piesardzīgiem un pietiekoši skeptiskiem – mūsu acu priekšā tikpat labi varētu būt ilūzija. Kā mēs varam būt droši, ka tas, kas atklājas vienā vēstures avotā tekstuāli vai priekšmetiski, pilnībā atspoguļo kādu pagātnes notikumu? Pat ja notikums ir reāls, radot avotu, tā radītājs to jau ir ietērpis citā, tekstuālā realitātē. Citiem vārdiem sakot, vēstures avotos tiek atspoguļots to radīšanas fakts, notikums zināmā mērā tiek deformēts caur šo vēstures liecību. Es būtu ļoti piesardzīgs, pirms postulēt kādu vēstures avotā aprakstītu notikumu par faktu. Protams, būs arī “dzelžaini” fakti, piemēram, ka konkrēta persona ir dzīvojusi konkrētā laikā, taču – ko mēs zinām par šo personu? Tieši tas pats ir attiecināms arī uz notikumiem.

Vēsturnieks rada konceptuālu skatījumu uz pagātnes procesiem – viņš rada struktūru, modeli, kādā veidā raudzīties uz pagātņi. Kad veidojam stāstu kā drāmu, ļoti iespējams, ka mēs iegūsim ļoti daudz lasītāju un piekritēju, jo piesaistīsim viņus pašu empātijas, līdzdzīvošanas un līdzjušanas dēļ. Sāpes, traumas, zaudējumi kā kolektīvās pieredzes afekti saglabā savu sugestējošo ietekmi un nozīmi uz vēstures rakstīšanu, taču vēsturniekam vajadzētu būt kā mediķim, kurš iepretī slimniekam spēj būt līdzjūtīgs un tomēr redz viņā vispirms savu pacientu, kas jādziedē. Vēstures naratīvs kā drāma un sāpju stāsts ir toksisks, tas dod mierinājumu uz laiku, bet ilgtermiņā atstāj apjukumu un modina bailes. Tāpēc ar traģiskas drāmas žanrā rakstītu vēsturi kā varoņu vai mocekļu stāstu var viegli manipulēt ar cilvēka emocijām, modināt vēlmes, dot tādus uzvedības un rīcības virzienus, kas patiesībā var būt destruktīvi un nodarīt sabiedrībai postu.

Mēs runājam par vēsturi un attiecinām to uz visu, kas noticis pagātnē, taču der atcerēties, ka vēsture ir tas, ko mēs radām, ko mēs izdomājam, ko mēs tēlojam un ko mēs uzrakstām. Pagātne ir neaizsniedzama un netverama, kurp mēs nevaram atgriezties. Mēs nevaram būt Konektikutas jeņķi Marka Tvena (*Mark Twain*) tēlojumā, kuri spēj pārcelties laikā un nokļūt pagātnē. Vēstures naratīva viena no sociālajām funkcijām ir radīt ilūziju par šādas atgriešanās iespēju. Vēstures rakstīšana ir viena no cilvēka radītām kultūras tehnikām, kas ļauj pārcelties pagātnē, kaut tikai iztēlē. Katrā paaudzē, saskaroties ar vienām un tām pašām pagātnes liecībām, mēs interpretēsim

tās citādi. Iespējams, ka būs kādi saskares punkti, piemēram, manam un Leonīda Arbusova juniora (*Leonid Hans Nikolaus Arbusow*) skatījumam uz tā sauktās “Indriķa” hronikas satura kompozīciju un valodas stilu. Atšķirīgais iezīmēsies brīdī, kad fiksēsīm izpētes jautājumus par šo pašu tekstuālo vēstures avotu, kādus tos pēc Arbusova nāves un it sevišķi pēdējos divdesmit gados spējusi formulēt galvenokārt Rietumu akadēmiskā kopiena, un tie nav ne etniski centrēti, ne ideoloģiski tendēti jautājumi, piemēram, par “Indriķa” tautību.

Ja man būtu vienkāršā veidā vārdos jāietērpj tas, kā es redzu vēsturnieku vietu modernā sabiedrībā, tad es teiktu, ka vēsturnieki ir cilvēki, kuri prot strādāt ar kolektīvajām atmiņām un ar tiši vai netīši saglabātām pagātnes liecībām, respektīvi, viņi ir tie, kuri konstruē atmiņu kopienas. Tas, ko vēsturnieks uzrakstīs par pagātņi, nosauks par vēsturi un prātīs aiznest līdz plašākai sabiedrībai, tas arī būs tas, ko mēs saucam par kādas sabiedrības vai kopienas kolektīvo atmiņu.

E. E.: Man ienāca prātā nošķīrums, kas veidojas starp vēsturniekiem un atmiņu pētniekiem. Šis nošķīrums man atsauc atmiņā senāku nošķīrumu – starp vēsturi un socioloģiju, kur ir diezgan izteikts viedokļu plurālisms un zinātniskā metodoloģija, kas to pieļauj. Tu ieskicēji, ka vēsturnieki veido sociālo atmiņu, kam varu piekrist, līdztekus ir cilvēki, kas pēta atmiņu, bet varbūt neinteresējas par vēsturi, un vēl ir sociologi, kas pēta nevis atmiņu, bet sabiedrību kopumā un arī dara to atrauti no vēstures. Iespējams, ka sociologiem tic pat vairāk nekā vēsturniekiem, kuri to vēsturisko un kolektīvo atmiņu ir konstruējuši.

A. L.: Ļoti interesanti ir vērot, kāds ir vēsturnieka kā zinātnieka prestižs sabiedrībā, pie tam tas var būt stipri mainīgs. Vēsturnieki diemžēl bieži ir pildījuši politisko pasūtījumu. Iespējams, ka tam ir dažādi iemesli, taču tas ir jautājums par sirdsapziņu. Veidojoties autoritārajām un totalitārajām sabiedriskajām sistēmām, redzams, ka vēsturnieku “pārdošanās” notiek samērā intensīvi un viņi daudzos gadījumos “apkalpo” politisko eliti. Es domāju, ka tas ir iemesls, kāpēc brīdī, kad notiek šo politisko režīmu darbības pārvērtējums, iespējams konstatēt, ka kāda pētnieku kopiena – vēsturnieki, antropologi un arī filosofi no sabiedrības puses tiek noliegti.

E. E.: Tu runā par pētnieku izslēgšanu no sabiedrības pieprasījuma, no zinātniskā diskursa, kas arī ir tāda melnbalta reakcija uz iepriekšējiem darbiem. Arī Latvijā tas spilgti parādījās režīmu maiņas

brīžos. Piemēram, runājot par padomju vēstures skolu, kura uzturēja vienu oficiālo pagātnes interpretāciju, un attiecīgi deviņdesmito gadu sākumu, kad viss, kas bija pretpadomju, piedzīvoja uzplaukumu – ļoti īsā laika periodā bija vērojama konfrontācija starp diviem konkurējošiem skatījumiem uz vēsturi. Līdzvērtīgi ASV Neatkarības kara piemērs – par kuru britu vēsturniekiem ir viens priekšstats un vērtējums, bet amerikāņu – pilnīgi cits. Tas viss ir dziļi psiholoģiski un pavisam noteikti nav tā, ka mēs runājam tikai par padomju uzspiestās, aplamās ideoloģijas kaut kādu dekonstrukciju. Patiesībā arī šobrīd esam situācijā, kad veidojas tādi kā ideju kopumi, sava veida “burbuļi”, kas savā starpā var būt pat izslēdzoši. Piemēram, esam pieraduši runāt, ka Krievijas vēsturnieki ir vienas politiskās sistēmas ietvaros dzīvojoši un mums ir cits skatījums. Konflikts it kā ir Latvijas un Krievijas vēsturnieku starpā, tomēr jāatzīst, ka arī Latvijā veidojas daudz dažādu strāvojumu, kas noliedz viens otru.

A. L.: Vēsturnieki ir tādi kā atmiņu menedžeri, kas veido, formē, formatē un konceptualizē kolektīvās atmiņas. Respektīvi, to, ko vēsturnieki izpētīs un uzrakstīs, to arī sabiedrība atcerēsies. Pilnīgi piekrītu, ka vēsture ir vairāk sociālā zinātne, uzskatu, ka nodalījums sociālās un humanitārās zinātnēs ir mākslīgs. Manuprāt, pilnvērtīga un ļoti auglīga moderna vēstures pētniecība ir iespējama tikai tad, ja vēstures zinātne ir atvērta citu zinātņu teorijām, metodēm un sasniegumiem. Medievistika, piemēram, jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem ir pilnībā atvērta gan lingvistikai, gan literatūrzinātnei, gan semiotikai, gan muzikoloģijai un daudzām citām nozarēm. Izzināmos jautājumus, protams, ģenerē vēsturnieki paši, bet brīdī, kad sāk pietrūkt šo jautājumu, mēs arī pētniecībā apstājamies. Manā skatījumā tā ir būtiska mazo nacionālo historiogrāfiju problēma, kas vērojama arī Latvijā, jo mums pietrūkst šī starpnozaru plašuma un kompetences.

E. E.: Mēs vēsturē tradicionāli varam izdalīt trīs lielus “žanrus” – tautas vēsture, zemes vēsture un valsts vēsture, kas ir klasiskais dalījums, tas ir labi saprotams un pazīstams. Zinātniskā diskursā šobrīd jau runā par dažādām vēsturēm, dažādām pieredzēm, dažādiem ideju kopumiem – kā vērtēt pagātņi, kas ir stipri ārpus šī trejdalījuma. Šodien publiskās, politiskās diskusijas par 20. gadsimta vēsturi, par simboliem, par politisku novērtējumu pagātnes varoņiem un antivaroņiem burtiski varbūt ne soli, bet 15 soļus atpaliel no tā, ko akadēmiski vēsturnieki ģenerē savā šaurajā un ļoti noslēgtajā komūnā.

A. L.: Es tautas, zemes vai valsts vēsturi nesauktu par žanriem, drīzāk tās ir konceptuālas pieejas, kā rakstīt vēsturi – kas ir tas, kas būs centrā un ko es gribu atklāt, ko es gribu izstāstīt savā vēstures stāstā.

E. E.: Un izstāstīt to, “kā patiesībā bija”.

A. L.: Mēs nekad nevarēsim izstāstīt, “kā patiesībā bija”, bet varam pietuvoties pagājušai istenībai ar zinātniski akceptējamu ticamību un radīt to, ko mēs beigās saucam par vēsturi. Respektīvi, vai mēs spējam rekonstruēt pagātņi ne tikai pēc notikumiem, bet arī pēc cilvēku izjūtām, emocijām, uztvērumiem un priekšstatiem. Vai mēs spējam rekonstruēt cilvēka apziņas procesus – tas man liekas ārkārtīgi būtiski. Un jautājums: kāda ir vēstures jēga tad, kad mēs gribam rakstīt tautas vēsturi, ar ko senāk saprata un arī tagad vairumā gadījumu saprot vienas etniskas kopienas vēsturisku aprakstu, nebūs atbildams vienā teikumā. Šis koncepts neparedz skatījumu, kas iekļauj kultūru daudzveidību. Tāpēc šodien vēl arvien Latvijas sabiedrībai, latviešiem ir sarežģītas un pat nekādas attiecības ar viduslaiku Livoniju. Ja tu man jautātu, vai es gribu rakstīt tautas vēsturi, tad es pavisam atklāti atbildu, ka negribu, jo tas, ko mēs varam izdarīt, rakstot par pagātņi bez ideoloģiju ietekmētu konceptu ierobežojumiem, ir daudz vairāk, interesantāk un plašāk, nekā koncentrēties tikai uz vienas tautas vēsturi.

Mūsu, respektīvi, latviešu tautas kolektīvos vēsturiskos priekšstatus par sevi formē tieši šie vēstures stāsti. Bet atgriežoties pie zemes vēstures un valsts vēstures – arī šodien mēs gribam pieturēties pie šiem konceptiem tāpēc, ka tas mums kādā brīdī ir, es pat teiktu, politiski nepieciešams.

Tautas vēstures koncepts slēpj arī risku, un proti, caur to mēs varam izslēgt no mūsu zināšanām, redzesloka un pētniecības jautājumus, piemēram, par vācbaltiešiem 19. un 20. gadsimtā vai par viduslaiku Livoniju. Tādējādi, no sabiedriskā labuma un ilgtspējas perspektīvas raugoties, mēs patiesībā apcērtam saknes mūsu valsts identitātei, jo valsts, lai cik didaktiski tas skan, ir veidojusies ļoti konkrētā vēsturiskā telpā, bet tās formēšanās process ir bijis daudz, daudz ilgāks nekā gadsimts valstiskuma. Es domāju, ka šāda pēctecības un ģenealoģijas apjēgsme ir ārkārtīgi būtiska, domājot par to, ka viduslaiku Livonija ir tieši tas vēsturiskais priekšnosacījums, uz kura saknēm vēlāk varēja veidoties arī Latvijas valsts.

E. E.: Tu ieminējies par Livoniju, tas man atsauc atmiņā senu sarunu par “savējiem” un “svešajiem” mūsu uztverē. Lielākoties sabiedrības atmiņā esam konstruējuši, ka Livonija ir kaut kas svešs; tāpat Pirmā pasaules kara laikā “sliktie” vācieši, “sveša” muižniecība. Ar šādu rīcību teju ignorējam okupēto Kurzemi mūsu vēstures stāstā un ne tikai to – šādā veidā praktiski izstumjam pat padomju periodu un arī iepriekšējos gadsimtos skatāmos ārkārtīgi šauri – sekojot tikai vienai iedzīvotāju grupai. Rezultātā kā sabiedrība esam no kolektīvās atmiņas izslēguši gan elites slāņus, kas te veidojās uz vietējās sabiedrības pamata, gan ļoti daudz ko citu.

A. L.: Man liekas, ka tā ir viena no svarīgākajām perspektīvām.

E. E.: Daudzi igauņi Livoniju uzskatu par “savas” vēstures daļu.

A. L.: Livonijas pētniecību, kas pēc būtības iekļaujas daudz plašākā Eiropas vēstures kontekstā, nedrīkst padarīt atkarīgu no politiskām interesēm vai ideoloģiskiem untumiem, piemēram, pielāgojoties politiskajam pasūtījumam, kas bieži pieprasa valsts vēstures rakstīšanu. Bet, protams, savas šī brīža gaidas mēs arvien projicējam pagātnē, cenšamies ieraudzīt kādas kopienas tēlu, kas atbilst mūsu gaidām – tos nosaucam par “mēs”, par “latviešiem”, kuru toreiz, 12. vai 13. gadsimtā nebija. Vēstures mīti un romantizēti pagātnes tēlojumi arvien pastāvēs blakus akadēmiskajiem viedokļiem. Tie viens otru neizslēdz.

E. E.: Populārās un populārzinātniskās literatūras klāstā vēsture ir viena no “pārdodamākajām” tēmām, tas labi ilustrē sabiedrības alkas pēc zināšanām par pagātņi, pēc vēstures stāstiem.

A. L.: Jā, tā patiešām ir iespēja izkāpt no tagadnes, kas piesaista ļoti daudzus.

E. E.: Lielāko tiesu caur vēsturi mēs skatāmos uz pagātņi, ja ne caur nacionālu, tad vismaz kartogrāfisku sentimentu. Un, arī runājot par viduslaikiem, mēs it kā runājam par Livoniju, bet patiesībā mēs jau īsti nerunājam par to, kas notiek Tērbatā vai Sāmsalā. Mēs runājam par Rīgu, par Vācu ordeni Cēsīs, par Rīgas arhibīskapu. Pat domājot par viduslaikiem, mēs tomēr esam tādā ļoti mūsdienu ģeogrāfiski iegrožotā telpā. Runājot par citiem laika periodiem pagātnē, mēs teju klaji ignorējam to, ka pagātnes norises lielākoties nepazīst mūsdienu politiski administratīvās robežas.

A. L.: Jau kopš ļoti agras bērnības dažādu mediju, kā arī skolas grāmatu un programmu ietekmē mēs esam pieradināti raudzīties uz

Baltijas jūras reģiona pagātnes norisēm ļoti šauru nacionālu politisko robežu ietvaros. Es domāju, ka šodien vajadzētu piedāvāt cilvēkiem citu skatījumu. Runājot par viduslaiku Livoniju, nav pareizi tās stāstu reducēt līdz šodienas Latvijas valsts telpai. Ja mēs runājam par viduslaiku Livoniju, mums patiešām ir jārunā par kopumu, par vienu vēsturisko reģionu.

E. E.: ...kurā reizēm ir telpa arī viņpus šī brīža Eiropas Savienības austrumu robežas.

A. L.: Tieši tā – mūsdienu politiskajām robežām viduslaiku Livonijas vēstures stāstā nav nekādas nozīmes; ja mēs šīs robežas cenšamies ievērot, tad tas notiek mūsu ģeopolitiskās izpratnes un mūsu uztveres ieradumu dēļ. Šeit varam atgriezties pie jautājuma par vēstures jēgu – ar kādu vēsti, kāpēc mēs rakstām, piemēram, Livonijas vēsturi? Vai lai uzsvērtu, ka Igaunija un Latvija ir bijusi viens teritoriāls kopums, valdījumu kopuma nedalītas daļas? Ja mēs sekojam vēsturiskai realitātei, tad kolektīvo identitāti aprakstošais vietniekvārds “mēs” aptver igauņus un latviešus vienā vēsturiskā telpā, taču arī Livonijas dāņus un ienācējus no Ziemeļvācijas, un citas etniskās kopienas.

Tu pieminēji skolas mācību grāmatas, taču bez skolas mācību grāmatām šāds vērojums būtu attiecināms arī uz medijiem lielajā tīmeklī, dažādām populārām publikācijām un cilvēku viedokļiem par viduslaiku Livoniju: šīs informācijas saturs demonstrē izolētību no notiekošā un rakstītā akadēmiskajā pasaulē. Latvijas sabiedrībā populārie viedokļi un skatījumi par viduslaikiem eksistē atrauti no tā, kas tiek radīts kā jaunas zināšanas par pagātņi. Cilvēki kopumā, iespējams, lasa daudz par vēsturi, taču ļoti maz par Livoniju, jo viņi lasa to, ko var izlasīt latviešu valodā, un vēl, ja tas nav pārlietu sarežģīti uzrakstīts teksts; taču šie viegli pieejamie teksti bieži vien satur stipri novecojušas atziņas, vērojumus un zināšanas, kas ir piecdesmit un vairāk gadus senas. Par Livoniju domājot – sen jau ir sasniegts cits zināšanu stāvoklis.

E. E.: Man gan gribas piebilst, ka viduslaiki, manuprāt, šajā ziņā pavisam noteikti nav izņēmums. Šajā kontekstā gan arī jāpiezīmē, ka vēstures avotu un pat literatūras korpuss kopumā nav cilvēka mērogiem aptverams – neviens pētnieks, neviens kolektīvs nevar aptvert visus vēstures avotus, sevišķi, ja runājam par 20. gadsimtu; līdz ar to vēsturnieka loma atklājas avotu atlasē. Tas rada savstarpēji izslēdzo-

šus diskursus, kas no avotu kritikas viedokļa varētu būt pat patiesi, jo attiecīgi no viena avotu kopuma tiek izdarīti vieni secinājumi, no cita avotu kopuma – otri secinājumi. Bet kur ir vēsturnieka atbildība par viņa izvēli vēsturē? Vai izvēlamies to, kas mums pašiem patīk, vai to, ko pieprasa sabiedrība, kuras pieprasījumu ir konstruējuši priekšgājēji caur mācību grāmatām, caur politikām un dažādiem instrumentiem; vai tas ir tas, ko pieprasa aktuālā politika, konjunktūra? Manuprāt, mums ir jāpatur prātā tīri redakcionālā atbildība, ko nes katrs teksta autors.

A. L.: Vēsturnieka uzdevums ir, protams, atklāt un interpretēt vēstures avotus, taču vēl svarīgāk – spēt formulēt jaunus jautājumus, kuri ir jēgpilni un noderīgi, ne tik daudz tiekties pēc jauniem vēstures avotu kalniem, kā tas ir iespējams 20. gadsimta vēstures izpētē. Šobrīd Latvijā un pasaulē, piemēram, aktuāls ir sociālās integrācijas process, kultūras un politiskās identitātes jautājums; tie ir svarīgi ne tikai mums (vēsturniekiem), tie ir globālas nozīmes jautājumi, kuri pagātnē ir uzdoti neskaitāmas reizes dažādās sabiedrībās, dažādos pasaules reģionos un dažādās kopienās. Veiksmīga zinātnes un sabiedrības komunikācija ir atkarīga no tā, vai spējam akadēmiskajā vidē šādus jautājumus noformulēt un padarīt pieejamus, saprotamus un interesantus plašākai auditorijai.

E. E.: Runājot par vēstures stāstu saprotamību, man ienāca prātā – cik liela nozīme ir vārdiem, ko izvēlamies, runājot par pagātņi, piemēram, par reliģiju vēsturi vai pat reliģijām kopumā. Viens piemērs: ir kristiešu Dievs, ko mēs pazīstam, tas zināmā mērā saspēlējās ar pagāniskā Dieva tēlu, un ir Allāhs, ar ko mēs apzīmējam tieši to pašu tēlu citā reliģijā; vienlaikus, runājot par jūdaismu, mēs nelietojam ikdienas sarunvalodā senebreju *El, Elohim, Jahve, Baal* vai kādu citu Svētajos Rakstos lietotu apzīmējumu. Manuprāt, šī vārdu izvēle, gan tulkojot no citām valodām, gan skaidrojot, interpretējot vēstures avotus, ir ārkārtīgi nozīmīga – tulkojot mēs ne vien pārnesam nozīmi, bet nereti arī radām pilnīgi jaunu saturu.

A. L.: Ja mēs, piemēram, interpretējam pāvesta legāta Vilhelma no Modenas kādu no 13. gadsimta 20. gados Rīgā rakstītajiem dokumentiem, tad mums vispirms uz šo tekstuālo liecību vajadzētu palūkoties kā uz svešas vēsturiskas apziņas produktu. Mēs varam šo tekstu no latīņu valodas iztulkot latviešu valodā un tvert saturu buriski. Taču tas būtu zemākais uztveres līmenis. Teksta eksegēze un

semiotika piedāvā interpretācijas paņēmienus, kas ļauj uzzināt par satura, valodas un autora attiecībām vairāk un atklāt plašāku sociālo nozīmju lauku, kurā vēsturiskie laikabiedri varēja Vilhelma dokumentu uztvert un saprast, tai skaitā atsevišķu jēdzienu lietojumu, ko vairāku paaudžu pētnieki nav adekvāti atpazinuši un tāpēc piešķirušiem maldīgus skaidrojumus. Medievistika māca tvert tekstus vairākos interpretāciju līmeņos. Tikai tajā brīdī, kad svešo vēsturisko apziņu iepazīstam, varam pilnvērtīgi ne tikai saprast, ko Vilhelms no Modenas raksta burtiskā nozīmē, bet arī spējam šo tekstu interpretēt. Bieži vien mēs apstājamies pie burtiskā, tālāk netiekam, jo mums nav citu pieturas punktu, nav ideju un jautājumu.

E. E.: Ap 2000. gadu mēs runājām par pirmajām *svaigajām* postmodernisma tendencēm. Tavuprāt, varbūt tagad tā vietā ir stājies kaut kas cits? Kā tu vērtē Latvijas vēstures zinātnes laikmetīgumu, kur mēs esam Eiropas akadēmiskajā vidē?

A. L.: Eiropas vēstures kopienā vai vidē mēs iekļaujamies ar vairāk vai mazāk specifisku nacionāli orientētu historiogrāfiju un pētnieciskajiem jautājumiem, kurus mēs formulējam. Varam jautāt: cik vienoti mēs šajā kopainā esam, vai mēs parādām sevi kā Latvijas vēsturnieku un zinātnieku kopienu, kura iekšēji komunicē un kura ir saistīta ar ārpusauli starptautisku pētniecisku diskursu ietvaros? Mēs, ar atsevišķiem izņēmumiem, pavisam noteikti esam pārāk tradicionāli un konservatīvi, mums arvien pietrūkst teorētiski augstā lidojuma, un mēs reti spējam teoriju dotās iespējas savienot ar konkrētiem *case studies*. Ar šo mēs atšķiramies no mūsu kolēģiem Igaunijā, Dānijā vai Vācijā. Mēs pilnībā vēl arvien neesam atbrīvojuši to potenciālu, ko esam akumulējuši kā zinātnieki, arhīvu un arheoloģiskās izpētes eksperti, interesantu un vērtīgu ideju autori, azartiski sarunu biedri un grūtību nenomākti optimisti. Arvien mums pietrūkst sarunu par vēsturi, par to, ko mēs darām un kāpēc – lūk, tieši tādu sarunu, kāda mums notiek pašreiz.

THE ART OF HISTORY

An academic conversation between Latvian historians Andris Levāns and Edgars Engīzers about the meaning of history

Since the regaining of the political and intellectual independence, Latvian historians have failed to pay attention to the theoretical and philosophical issues of history writing. There are just a few exceptions, notably, T. Puisāns, A. Varslavāns, and I. Misāns who have published their views on these issues, while some other historians have mentioned relevant ideas among main focuses in various publications like book reviews or interviews. This conversation between historians Edgars Engīzers and Andris Levāns is the first (hopefully, in a series) attempt to map the theoretical and philosophical ideas of Latvian historians in the 2020s.

In the course of the discussion, the interlocutors came to the following ideas and conclusions on some aspects of history writing:

Latvian historiography on the whole is too conservative, too nationally and ethnically centred as well as detached from theoretical discourses taking place in the global community of historians. Public historical narratives and school textbooks, in their turn, are largely based on outdated conclusions and live their parallel lives, independently from new scientific historical findings. Historiography is never value-neutral, and the historian will never reach impartiality as it is perceived in the hard, natural sciences: history, same as other disciplines, which are based on narratives, is always closely associated with the author's talent and applied means of expression. However, by strictly following scholarly methodology in working with sources, the historian maintains an undoubted degree of scientific expertise. The historian not only analyses what the sources say, but is also able to interpret what they remain silent about. Thus, "the interpretation" of the past is never a literal translation of the source text from one language into another and history really is the art of interpretation.

The meaning of history is re-defined every time we write it. Knowledge about the past provides individuals and societies with the depth of existence, and therefore different historical narratives may have diverse meanings, for example, a national historical narrative will have a different meaning and purpose than the narrative of a person's life story or a family history.

Historians are the ones who construct memory communities. What the historian writes about the past and calls history, and manages to carry to the society at large, is what we call the collective memory of a society or a community. We often use the past to explain the contemporary

processes, and that is right because these processes have grown out of and have been influenced by the past. But we also use the present to explain the past: in the process of history writing, we always ask questions, and these questions are determined by the contemporary life. The society always tries to identify “us” and “them” in the past, for the most part thinking from the perspective of contemporary political and geographical realia, which, however, have little in common with the timespace of the past that it assumes to be having in focus.

In a sense, history is a cultural technique for travelling in time, at least in the intellectual dimension. However, political ambitions to use history for legitimising current decisions and actions are always present. We must remember that the society is easily manipulated through historical narratives and historians also carry a huge burden of responsibility: they must not inflict harm on the society in a long-time perspective. As life-stories are written, historical persons turn into figures and historians can make them into interesting witnesses of their age or into boring heroes, or victims. The historian must always be aware of the editorial responsibility that he or she carries as the author of a text. If we want to identify the historian's place between belonging to the world of art or science, it can rather be defined as that of a craftsman who commands a certain set of skills required for the creation of historical and scholarly narratives of different genres.

Do historical sources really reveal facts apart from those related to the creation of a particular source? If we define the fact as something that has “really happened”, to what extent, if at all, are we able to state what exactly “really happened”? These questions cannot be answered clearly and unambiguously. But speaking about the current status of the historical science in Latvia, one thing is clear: there is a shortage of and need for academic conversations about history, like the present one.

ZINĀTNES DZĪVE

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.08>

RELIĢIOZITĀTES UN GARĪGO MEKLĒJUMU IZPAUSMES PADOMJU IDEOLOĢIJAS KONTEKSTĀ. KONFERENCES “PADOMJU GARĪGUMS”: FENOMENS UN TĀ IZPĒTES IESPĒJAS” APSKATS¹

2021. gada jūnijā Rīgā notika starptautiskā zinātniskā konference “Padomju garīgums”: fenomens un tā izpētes iespējas”,² kuru organizēja Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieciskā grupa Latvijas Zinātnes padomes starpdisciplinārā projekta “Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi”³ ietvaros. Konferences tēma ir tieši saistīta ar projekta galveno uzmanības fokusu – konceptuālās pieejas izpētei, kas veltīta padomju politiskā režīma ideoloģijas iespaidā notikušajām transformācijām intelektuālajās, kultūras un reliģiskajās praksēs. Jāatzīst, ka akadēmiskajā vidē zinātniskā interese par totalitāro režīmu mantojumu pastāv jau krietni ilgu laiku. Pēdējo trīsdesmit gadu laikā (pēc PSRS sabrukuma) tika publicēti daudzu ievērojamu vēsturnieku, politologu un sociologu pētījumi par padomju sistēmu un komunistiskās ideoloģijas ietekmi Austrumeiropas valstīs, nemaz nerunājot, piemēram, par Rietumu sovietoloģijas tradīciju (*sovietology*) kā īpašu pētniecisko jomu, kas izveidojās Aukstā kara laikā. Vēl 20. gs. 50. gados politologu Karla Joahima Frīdriha (*Carl Joachim Friedrich*, 1901–1984) un Zbignjeva Bžezinska (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*, 1928–2017) grāmatā “Totalitārā diktatūra un autokrātija”⁴ piedāvātais “totalitārais modelis” (*totalitarian model*), kurš ietver sešas totalitāro

¹ Raksts sagatavots LZP projekta “Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi” (lzp-2020/2-0058) ietvaros.

² Konferences nosaukums angļu valodā: “*Soviet spirituality*”: *the phenomenon and its research possibilities*, Rīga, 2021. gada 10. un 11. jūnijs. Konferences ieraksts ir pieejams projekta *youtube* kanālā *Soviet Spirituality research*: https://www.youtube.com/channel/UCOAG4d5Fgt10ypJBtFFF_6g

Konferences programma un referātu anotācijas: <https://sovietspirituality-research.wordpress.com/2021/06/02/international-conference-soviet-spirituality-the-phenomenon-and-its-research-possibilities-programme-and-abstracts/>

³ Projektu finansiāli atbalsta Latvijas Zinātnes padome (lzp-2020/2-0058). Vairāk par projektu un tā ietvaros publicēto blogu sk. projekta mājaslapā: <https://sovietspirituality-research.wordpress.com/>

⁴ Friedrich, Carl Joachim, Brzezinski, Zbigniew (1956). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, 346 p.

diktatūru iezīmes (ideoloģija, vienpersoniski vadītā vienīgā partija, kas saplūst ar valsts aparātu un slepeno policiju, monopols uz plašsaziņas līdzekļiem, monopols uz ieročiem, centrālās plānošanas ekonomika), zināmā mērā joprojām ietekmē mūsdienu pētījumus par procesiem Padomju Savienībā. Tomēr tikai relatīvi neseno pētnieki sāka pievērsties ne vien politikas un ekonomikas jomām kā galvenajiem zinātniskās intereses laukiem, bet arī kultūras un sociālu prakšu jomai – tām pārmaiņām, kuras notika intelektuālajā, mākslas, ikdienas dzīvē Padomju Savienībā un “sociālistiskā bloka” valstīs.

Nav nejauši, ka, meklējot atbildi par “homo sovieticus” iezīmēm kā vēsturiskajā perspektīvā, tā arī laikmetīgās situācijas reālijās, īpaši nozīmīga šķiet komunistiskās ideoloģijas ietvaros radītā izpratne par morāli, “jauna garīguma” konstruēšana, audzinot ideālu jauno padomju cilvēku. Iespējams, tikai tagad, kad ir pagājuši 30 gadi kopš Padomju Savienības sabrukuma, ir izveidojusies pietiekami gara laika distance, lai mēģinātu jau no mūsdienu skatpunkta izprast padomju ideoloģiskā diskursa nozīmi un tā atstāto ietekmi t. s. postsociālisma valstu sabiedrību intelektuālajā un arī sadzīves kultūrā, nepakļūpot aiz kādreizējām ideoloģiskajām klišejiem un tolaik piekoptās Ēzopa valodas.

Jūnija konference turpināja risināt jautājumus, kas tika aplūkoti LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences sekcijā “Pandēmija un padomju cilvēka atgriešanās”⁵ projekta pētnieciskās grupas dalībnieku nolasītajos referātos un diskusijās un skāra šādus tematiskos lokus: zinātniskais ateisms un antirelīģiskā propaganda kā padomju režīma ideoloģijas pamats; kristīgās Baznīcas un citu reliģisko grupu pretošanās un pielāgošanās taktikas padomju politiskajai sistēmai; garīgi filozofiskie meklējumi vadošās ateistiski ievirzītās ideoloģijas kontekstā kā “ārpusbaznīcas” un “ārpusreliģiskā” garīguma dimensijas atklāšanas iespēja. Konferencē piedalījās 38 pētnieki, kuri pārstāvēja astoņas Eiropas valstis (Čehija, Igaunija, Krievija, Latvija, Lietuva, Polija, Vācija, Ukraina) un dažādas pētniecības jomas (vēsture, socioloģija un kultūras socioloģija, reliģijpētniecība, kultūras antropoloģija, mākslas vēsture),⁶ kas skaidri iezīmēja jautājumu un diskusiju starpdisciplināro dimensiju. Bieži vien viedokļu apmaiņa bija saistīta ar pētnieku pašrefleksiju –

⁵ Konferences programma ir pieejama: https://www.konference79.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Konferences/79_konference/79_zin_konf_programma_1_.pdf

⁶ Organizatori ir pateicīgi visiem konferences dalībniekiem par būtisko intelektuālo ieguldījumu, tomēr publikācijas ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā uzmanība tiks pievērsta tikai daļai no referātiem.

Konferences “Padomju garīgums”: fenomens un tā izpētes iespējas” digitālais plakāts

The digital poster of the conference “Soviet Spirituality”: The Phenomenon and Its Research Possibilities”

pārdomām par sociālisma laikiem, jo diskusiju dalībniekiem lielākoties tā bija nepastarpināta dzīves pieredze vai arī retrospektīvs priekšstats par “savu” neseno pagātņi. Tā bija lieliska iespēja salīdzināt pieredzi un atmiņas par sociālistisko realitāti, kā arī mēģināt konceptuāli notvert tos ideoloģiskos modeļus, kuri visbūtiskāk ietekmēja intelektuālās prakses un atsevišķos gadījumos joprojām ietekmē akadēmisko diskursu humanitārajā jomā.

Par vienu no šādiem epistemoloģiskajiem režģiem varētu uzskatīt specifisko padomju sekularizācijas modeli, kas balstījās zinātniskā ateisma propagandā, saskatot tajā savdabīgu apgaismības projekta īstenošanas ceļu. Tomēr cīņa pret reliģiskajiem “aizspriedumiem” paradoksālā veidā nebija atradinājusi padomju cilvēkus interesēties par dažādām reliģiskajām un garīgajām praksēm, kas pēc padomju sistēmas sabrukuma izraisīja ne tikai atgriešanos pie tradicionālajām reliģiskajām formām (atgriešanos kristīgajā Baznīcā, krievu valodā – *votserkovlenie*, воцерковление), bet arī dažādu okultisko, ezoterisko, pagānisko prakšu atdzimšanu. Kopējo situāciju savā referātā raksturoja **Agneška Halemba** (*Agnieszka Halemba*), antropoloģe no Polijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas un etnoloģijas institūta. Viņa ir veikusi lauka pētījumus (1993–2011) t. s. postsociālisma valstīs, pēdējos gados ietverot arī Austrumvāciju, lai saprastu, kā šajās sabiedrībās veidojas reliģiskās prakses,

priekšstati par sakrālo, kas tieši kļūst par “fona” (vai “apkārtnes”) ticības (*ambient faith*⁷) avotu gadījumā, kad vairāku paaudžu laikā tradicionālā piederība kādai kristīgajai konfesijai vairs netiek kultivēta ikdienas praksēs. Reliģijpētniece **Anna Tesmane** (*Anna Tessmann*) no Maincas Universitātes precīzi iezīmēja šo problēmu vēlinajā padomju laikā, pievēršot uzmanību tam, ka jēdzienu “garīgums” (krievu valodā – *dukhovnost*, духовность) 20. gs. 70. gadu beigās – 80. gados lietoja vismaz divu atšķirīgu koncepciju ietvaros – “sekulārajā” (atspoguļojas politiskajā, filozofiskajā diskursā, literatūrā, tematizējot laikmetīgās situācijas krīzi, morālo un ētisko normu, humānistisko ideālu sairšanu) un “reliģiskajā” (kura ir saistīta ne tikai ar kristīgās teoloģijas vai pareizticības diskursiem, bet, piemēram, ar t. s. *New Age* kopienām). Šāda individualizētā garīguma/“spiritualitātes” izpratne jau vēlinajā padomju periodā būtiski ietekmēja postpadomju reliģiskos meklējumus un prakses.

Reliģiskās pieredzes ietekmes izpēte ticīgo sociālajā un politiskajā uzvedībā pēc ateistiskās ēras noslēguma ir aktuāla mūsdienu situācijā, kad reliģiskā pieredze vairs nav saistīta ar ģimenes audzināšanu un tradīcijā iesakņoto domāšanas veidu, bet ir indivīda vairāk vai mazāk apzināti izvēlētais un konsekventi veidotais pasauluzskats. **Jūlija Karpiča** (Ekonomikas augstskola, Maskava) dalījās pārdomās par pirmajiem rezultātiem, iegūtiem plašā lauka pētījumā, kas norisinājās Ļipeckas apgabalā 2019.–2020. gadā. Padziļinātajās intervijās ar pareizticīgajiem baznīcēniem tika mēģināts noskaidrot korelācijas starp ticīgo reliģiozitātes līmeni un viņu politisko izvēli. Pētījuma gaitā izkristalizējās vismaz trīs konservatīvās politiskās uzvedības paveidi, kuri ir raksturīgi pareizticībai piederīgajiem: morālais protests, lojālais konservatīvisms un eskeipiskais (distancēšanās) konservatīvisms, – katrs no šiem paveidiem korelē ar ticīgo reliģiskās dzīves praktizēšanas intensitāti, turklāt “lojālais” konservatīvisms kā atbalsts Krievijā valdošajai politikai lielākoties ir vērojams vidēji aktīvo draudžu locekļu vidū.

Svarīgs referātu tēmu loks bija saistīts ar padomju zinātniskā ateisma lomu antireliģiskajā propagandā tajā desmitgadē, kad Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PSKP CK) pirmā sekretāra amatā bija Ņikita Hruščovs (1953–1964). Termins “zinātniskais ateisms” tika izmantots gan PSKP CK programmatiskajos rīkojumos (piemēram, “Par lieliem trūkumiem zinātniski ateistiskajā propagandā

⁷ *Ambient faith* – tulkojumā atmosfēriskā vai fona ticība, koncepts, kuru piedāvāja antropologs Metjū Engelke: Engelke, Matthew (2012). Angels in Swindon: Public religion and ambient faith in England. *American Ethnologist*, 39 (1), pp. 155–170. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2011.01355.x>

Konferences plenārsēdes ekrānuzņēmums
Screenshot from a plenary session of the conference

un pasākumiem tās uzlabošanai”, 07.07.1954.; “Par kļūdām, kādas pieļautas, veicot zinātniski ateistisko propagandu iedzīvotāju vidū”, 10.11.1954.), gan arī kā akadēmiskās disciplīnas apzīmējums – kopš 1959. gada zinātniskā ateisma kurss tika ieviests Padomju Savienības augstskolu studiju programmās kā obligātais vispārīzglītojošais kurss visiem studējošajiem. Krievijas reliģijpētniece no Sanktpēterburgas Valsts universitātes **Marianna Šahnoviča** savā ziņojumā pievērta uzmanību politikajiem un kultūras kontekstiem, kuros “zinātniskais ateisms” veidojās gan kā ideoloģiskais koncepts, gan kā izglītības (apgaismības) projekts, izmantojot to kā instrumentu ideoloģiskajai cīņai pret “Rietumu ietekmi” Aukstā kara laikā.

Zinātniskā ateisma nozīme padomju sabiedrības intelektuālajā klimatā tika analizēta vairākos referātos, šķetinot to no dažādiem skatpunktiem. **Gaļina Jegorova** (Ekonomikas augstskola, Maskava) iedziļinājās Tallinā dzimušā, Tartu Universitātē pareizticīgo teoloģiju apguvušā garīdznieka, bet kopš 1959. gada PSRS “galvenā ateista” Aleksandra Osipova (1911–1967) personīgajā sarakstē ar dažādiem korespondentiem, kas atspoguļoja “vienkāršo ticīgo” neizpratni par antireliģiskās kampaņas formām, tādējādi atklājot tajā laikā noklusēto reakciju uz oficiālās varas mēģinājumiem izstumt reliģiju pat no privātās dzīves ieloka. Turklāt šī sarakste liecina arī par noturīgo reliģiozitāti “tautas masās”, par spīti kareivīgā ateisma izpausmēm PSRS 20. gs. 20.–30. gados.

Valdis Tēraudkalns (Latvijas Universitāte), balsoties uz arhīva dokumentiem un preses publikācijām, bija apkopojis antirelīģiskās propagandas stratēģijas Padomju Latvijā (1958–1964), ņemot vērā Aukstā kara kontekstu – ideoloģisko sacensību starp ateistisko propagandu un Baltijas republikās slepeni klausāmajiem “Rietumu” radioraidījumiem (to skaitā Vatikāna radio darbību). Viena no šādām stratēģijām bija bijušo garīdznieku iesaistīšana antirelīģiskajā propagandā un Baznīcas diskreditēšanā, kam kopā ar ateistisko audzināšanu skolās vajadzēja izskaust jebkuru reliģisko organizāciju ietekmi jaunatnē.

Boriss Fiļipovs (Sv. Tihona Pareizticīgā humanitārā universitāte, Maskava) izcēla pakāpenisko zinātniskā ateisma monopola sairšanu, sākot ar 20. gs. 60. gadu beigām. Uz to norādīja gan pirmie sistemātiski veiktie profesionālie socioloģiskie pētījumi par reliģiozitātes līmeni sabiedrībā, gan arī publicētie zinātniskie pētījumi mākslas un literatūras vēsturē (par viduslaiku krievu ikonogrāfiju, viduslaiku literatūru). Neapšaubāmi, tas nebūtu bijis iespējams bez daudzu zinātnieku neatsveramā ieguldījuma: piemēram, filozofes Renatas Gaļcevas kopā ar domubiedriem filologu Sergeju Averincevu (1937–2004), fiziķi un filozofu Sergeju Horužiju (1941–2020) un literatūrzinātnieci Irinu Rodņansku (1935) sagatavotie autoritatīvā akadēmiskā izdevuma “Filozofijas enciklopēdija” 4. un 5. sējums (1967–1970)⁸ kļuva par pavērsiena punktu “informācijas blokādē” attiecībā uz krievu reliģisko filozofiju un tēmām, kuras skāra reliģisko pasaules uzskatu vismaz vēsturiskajā perspektīvā. Šī lēnā, bet konsekventā intelektuālā pretošanās dominējošajam ateisma diskursam pavēra iespēju jau t. s. “pārbūves” (krievu: *perestroika*, перестройка) laikā “atdot atpakaļ” lasītājam arī krievu emigrācijas autoru – Vasilija Zeņkovska, Georgija Fedotova, Antona Kartašova, Aleksandra Šmemana – filozofu, teologu un vēsturnieku tekstus, kuri gandrīz pusgadsimtu bija pieejami tikai šauram speciālistu lokam speciālajās krātuvēs (*spetskhran*).

Savdabīgai transformācijai no antirelīģiskās propagandas uz zinātnisko pētniecību Centrālā antirelīģiskā muzeja Maskavā (1929–1947) darbībā pievērsās reliģijpētniece **Jekaterina Terjukova** (Valsts reliģijas vēstures muzejs, Sanktpēterburga). Muzejam kā vienai no reliģiskās tradīcijas apjēgšanas iespējām referātu veltīja arī **Aleksandrs Kopirovskis** (Sv. Filareta Pareizticīgais kristīgais institūts, Maskava), kurš analizēja dabaszinātnieka un teologa Pāvēla Florenska “dzīvā muzeja” koncepciju

⁸ *Filosofskaia entsiklopediia*: v 5 tomakh. Glav. red. V. F. Konstantinov. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia, 1967. T. 4: Nauka logiki – Sigeti. 591 s. 66 000 ekz.; 1970. T. 5: Signal'nye sistemy – Iashty. 740 s. 60 500 ekz.

(viņaprāt, par šādu muzeju varētu tapt Sv. Trīsvienības un Sv. Sergija Lavra Piemaskavā, apvienojot vienā veselumā arhitektūru, ikonogrāfiju, lietišķo mākslu un dievkalpojumu) salīdzinājumā ar apostazējušā pareizticīgo garīdznieka Mihaila Galkina koncepciju par sakrālās mākslas objektu atsavināšanu Baznīcai un to demonstrēšanu sekulārajos muzejos antireliģiskās propagandas nolūkos (šī ideja guva virsroku drīz pēc lielnieku apvērsuma). Referātā kritiski raksturoti reliģiskās tradīcijas muzejifikācijas mēģinājumi mūsdienu Krievijā, saskatot tajos ateistisko principu ietekmi: atsvešināt un pārvērst par mākslīgi iekonservētu demonstrējamu eksponātu to, kas semantiski ir daļa no mainīgā veseluma – ikdienā pastāvošajām kultūras praksēm.

Ievērojams skaits konferences referātu bija veltīts tēmām, kas skar tradicionālo kristīgo konfesiju un citu reliģisko kustību un organizāciju darbību Padomju Savienībā. Viens no jūtīgiem jautājumiem šajā kontekstā nenoliedzami ir Baznīcas pielāgošanās padomju sistēmai; sarežģītā situācija, kurā nokļuva garīdznieki, nereti prasīja piekrist kompromisa lēmumiem. Pareizticīgās Baznīcas vēsturnieks **Konstantīns Oboznijs** (Sv. Filareta Pareizticīgais kristīgais institūts, Maskava) sniedza ieskatu Krievijas Ziemeļrietumu reģiona pareizticīgo draudžu iekšējā dzīvē, izsekojot pārmaiņām, kuras notika attiecībās starp oficiālās varas iestādēm un garīdzniekiem. Analizējot plašu līdz šim npublicētu dokumentu klāstu no Krievu Pareizticīgās Baznīcas lietu padomes pilnvarotā fonda Krievijas Valsts vēstures arhīvā, īpašu uzmanību pievēršot sarakstei starp pilnvaroto un dažādu līmeņu garīdzniecību, baznīcēnu vēstulēm un garīdznieku personīgajiem dokumentiem, ir iespējams pamanīt, kā mainījās konformisma līmenis attiecībās starp Baznīcu un valsti, kuros gadījumos tas bija neizbēgams, bet kuros – liecināja par garīdzniecības glābību un garīgās dzīves panīkumu draudzēs. Šīs vēsturiskās pieredzes apzināšana ir svarīga, velkot paralēles ar Baznīcas lomu mūsdienu politiskajā situācijā.

Vēsturnieces **Nadežda Beļakova** (Krievijas Zinātņu akadēmija, Vispārējās vēstures institūts, Maskava) un **Vera Kļujeva** (Krievijas Zinātņu akadēmija, Sibīrijas nodaļa, Tjumeņa) savā kopīgajā prezentācijā analizēja diskursīvās prakses, kuras atspoguļoja dažādu novirzienu evaņģēliskās ticības kristiešu draudžu attieksmi pret oficiālo politisko ideoloģiju Padomju Savienībā vēsturiskajā perspektīvā no 20. gs. 20. līdz 80. gadiem. Sniedzot ieskatu evaņģēliskās ticības kristiešu-baptistu periodiskajā izdevumā “Bratskij vestņik” (Братский вестник) – PSRS teritorijā vienīgajā baptistu žurnālā, kas kopš 1945. gada (izņemot laika posmu 1949–1952) tika regulāri izdots sešas reizes gadā, referentes demonstrēja

taktikas, kuras izmantoja žurnāla veidotāji, lai iekļautos šaurajā cenzūras atļautajā laukā, publicējot sprediķus, apcerējumus par tikumiskajiem un reliģiskās izglītības jautājumiem, izvairoties no tiešas konfrontācijas ar sociālisma ideoloģiju. Pārskatu par baptistu draudžu garīgo dzīvi Padomju Latvijā sniedza **Uģis Palo** (Latvijas Universitāte). Vēsturniece **Maija Grizāne** (Daugavpils Universitāte) savukārt pievērsās vecticībnieku biogrāfijām un, balstoties uz mutvārdu intervijām, izsekoja tās taktikas, kuras ikdienā izmantoja tradicionālas vecticībnieku ģimenes, lai pasargātu bērnus no pārāk uzmācīgās ateistiskās audzināšanas skolās.

Ģimenes un draudzes loma reliģisko tradīciju (un ikdienas paražu) saglabāšanā padomju laikā bija svarīga arī jūdaismā. Noturīgajām ebreju bērnu rituāla formām un to transformācijām varas iestāžu noteikto ierobežojumu apstākļos savu referātu veltīja **Karīna Barkane-Vincāne** (Latvijas Universitāte). Izdzīvošanas un pielāgošanās taktikas reliģisko prakšu īstenošanā bija arī reliģijpētnieces **Rasas Račūnaites-Paužolienes** (*Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*; Vītauta Dižā Universitāte, Kauņa) uzmanības centrā. Analizējot nesen ierakstītos katoļu mūķeņu mutvārdu dzīvesstāstus par padomju laikā piedzīvoto, referente izcēla būtiskākos naratīvus, kuri atspoguļo gan individuālo, gan arī kopienas pieredzi.

Jāatzīst, ka jautājums par transformācijām, kuras izraisīja komunistiskās un ateistiskās ideoloģijas konsekventa infiltrēšana politikā, izglītībā, kā arī plašāk – kultūras un sociālajā jomā, skar arī pētnieciskās metodoloģijas problēmu loku. “Padomju garīguma” formas un izpausmju veidi, kā arī iespējamās pieejas to izpētei bija atspoguļotas projekta “Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi” pētnieciskās grupas referātos. Vēsturniece **Inese Runce** pievērsa uzmanību mutvārdu vēstures metodēm, ierakstot un analizējot dzīvesstāstus, kuru autori ir no izteikti reliģiozām ģimenēm nākuši cilvēki, kuru bērnība un jaunība sakrita ar valdošo oficiālo ateistisko ievirzi padomju laika izglītības sistēmā. “Dubultās” dzīves pieredze, kas pakāpeniski veidojās kā jauna “normalitāte”, bērna vai pusaudža acīm tika uztverta atšķirīgi – gan kā traumējoši nepārvarama pretruna starp ģimenes, vecāku autoritāti, ar kuru viņš saistīja ticības vērtības, un sekulāro vidi, tai skaitā arī skolu un skolotāju autoritāti, gan arī kā nepieciešamība nepārtraukti atrasties kompromisa meklējumos starp personīgiem un “kollektīva” ideāliem un prasībām. Abos gadījumos dzīvesstāstu analīze sniedz iespēju pietuvināties procesiem, kuri raksturo indivīda pasaules uzskata un vērtību sistēmu veidošanos mijiedarbībā ar spēcīgu “fona” ideoloģiju un sociāli politisko spiedienu.

Filozofe **Māra Kiope** aktualizēja jautājumu par garīguma dimensijas izpratni ateistiskās ideoloģijas un plašāk – komunistiskās audzināšanas kontekstā, kas paredzēja “jaunā” cilvēka tapšanu ar “cilvēku dvēseļu inženieru” (1932. gadā Staļina publiski artikulētā rakstnieka Jurija Oļešas frāze par rakstniekiem kā cilvēku dvēseļu konstruētājiem) palīdzību. Izmantojot kognitīvās fenomenoloģijas pieeju, ir iespējams epistemoloģiskajā līmenī ieraudzīt transformācijas individu apziņā, kuras ir vērojamas sašķeltās realitātes situācijā: kolektīvā atmiņa par Latvijas valsti, kas pieņēma daļai no Padomju Latvijas sabiedrības, tika izstumta privātajā jomā un pārtapa par īpašu kultūrvēsturisko fonu “dubultai” sadzīvošanai ar padomju realitāti, kurā publiskajā diskursā šī “privātā” pagātne vai nu tika noklusēta, vai arī noliegta kā ideoloģiski nepareiza (atpalikusi, aizspriedumaina, kaitīga). Par spīti varas iestāžu ideoloģiskajai kontrolei, kultūras joma tās “sekulārajās” formās – latviešu literatūra, māksla, tradicionālās kultūras mantojums – padomju laikā atļautā publiskā diskursa ietvaros saglabāja “izstumtās” kultūras atmiņas potenciālu un bija svarīgs avots latviešu identitātes saglabāšanai pretstatā uzspiestajai padomju identitātes konstruēšanai.

Savukārt filozofes **Solveigas Krūmiņas-Konkovas** referāts bija veltīts tieši garīgi reliģiskajiem meklējumiem vēlinajā padomju periodā, raksturojot interesi par Austrumu reliģiskajām un ezoteriskajām mācībām. Daļēji šī interese sakņojās starpkaru laika pieredzē, kad Latvijā aktīvi darbojās jogas un budisma sekotāji, daļa no kuriem slepeni turpināja tikties un darboties “pagrīdes” apstākļos arī padomju laikā. Tomēr visai ievērojams intereses pieaugums par Austrumu reliģijām un tādu reliģisko grupu kā Krišnas apziņas biedrība vai Satja Sai Babas organizācija adeptu parādīšanās Padomju Latvijā liecināja par padomju varas iestāžu relatīvi iecietīgu (vai neitrālu) attieksmi pret šādām marginālām grupām (un atsevišķiem indivīdiem), kuru darbība šķietami nevarēja būt kaitīga politiskajam režīmam kopumā. Tuvas diplomātiskās attiecības starp Padomju Savienību un Indiju jau kopš 20. gs. 50. gadu vidus, ekonomiskā un militārā palīdzība, kuru PSRS sniedza Indijai, arī diplomātiskais atbalsts konflikta risināšanā starp Indiju un Pakistānu 1965. gadā bija pietiekami “uzticams” politiskais fons, lai aizraušanos ar Austrumu kultūru nesaistītu ar “kaitīgām” ietekmēm (kā tas tika deklarēts par Rietumiem). Vienlaikus pietiekami liela uzmanība padomju laika periodiskajos izdevumos tika veltīta ideoloģiskajai cīņai ar “tumsonības” paliekām un aizspriedumiem, to skaitā pievēršoties māņticības, maģijas un okultisma tēmām.

Kultūrpētniece **Diāna Popova** analizēja publikācijas padomju laika periodikā latviešu valodā, kurās tika pausta oficiālā nostāja attiecībā uz

dažādām parazinātniskām koncepcijām. Visbiežāk tā tika noformēta kā diskusija ar lasītājiem, respektīvi, kā atbilde uz lasītāju jautājumiem vai neizpratnes pilniem komentāriem, piemēram, par reliģisko sektu darbību ASV. Šādu publikāciju galvenais nolūks gan bija nevis sniegt informāciju par attiecīgo reliģisko grupu vai tradīciju, bet vēlreiz noformulēt “pareizo” atbildi par padomju cilvēka vērtību orientieriem, izmantojot atsauci uz specifisko reliģisko pieredzi kā ieganstu, lai pierādītu jebkuras reliģijas ideoloģisko vājumu salīdzinājumā ar zinātniskā ateisma koncepciju, vienlaikus uzsverot arī padomju sistēmas politisko pārākumu.

Mākslas zinātniece **Laine Kristberga** šķetināja jautājumu par radošiem eksperimentiem mākslas jomā 20. gs. 70.–80. gados, kad, lai arī “savrupnieku” vidē, attīstījās padomju socreālismam raksturīgā alternatīvā mākslas valoda un radošuma izpausmes veidi. “Amatieru” fotogrāfija un performances, hepeningi, kas 20. gs. 60. gados piedzīvoja savus pirmos soļus Padomju Latvijā, bija iespēja distancēties no ideoloģiski vairāk kontrolētās tēlotājmākslas un arhitektūras. Mākslinieki – brīvdomātāji, kuri attālinājās no oficiālajām mākslas institūcijām, pakāpeniski veidoja savu īpašu subkultūru, gūstot ietekmes gan no jauniešu subkultūras, gan no “Rietumiem” nākušajiem impulsiem. Tā savukārt ietekmēja arī mākslas vidi kopumā, Latvijas gadījumā vēlīnā sociālisma posmā ir vērojama oficiālās un neoficiālās mākslas mijiedarbība, radot savdabīgas mutācijas, piemēram, tā saucamais “skarbaiss stils” glezniecībā, hiperreālisms, kinētiskā māksla. Imaginārās “brīvības telpas” konstruēšana kā mēģinājums izvairīties no saskarsmes ar padomju realitāti (vai vismaz minimizēt to) ir viena no vēlīnā padomju posma īpatnībām, kuru savā apkopojumā pētījumā noformulējis antropologs Aleksejs Jurčaks.⁹

Reliģijpētnieces **Nadeždas Pazuhinas** referātā tika analizēta Latvijas vecticībnieku pieredze, kuru atspoguļo dažādu paaudžu vecticībnieku dzīvesstāsti, kuros ir saskatāmi līdzīga naratīva elementi: atmiņas par ģimenē praktizētajiem reliģiskajiem rituāliem kā par saikni ar sakralizēto “senču pasauli”, kuras autoritāte ir pārāka par laicīgo politisko ideoloģiju. Tomēr šādas saiknes veidošanās procesā būtiska ir ne tikai indivīda (vai ģimenes), bet arī ticīgo kopienas dalība un atbalsts, kas nostiprina un pierāda (tai skaitā ar praktiskiem darbiem – sociālo diakoniju un labdarību) senču ticības patiesumu. Sarūkot iespējām uzturēt kopienas

⁹ Yurchak, Alexei (2005). *Everything was forever, until it was no more: the last Soviet generation*. Princeton: Princeton University Press, 352 p.

pēctecību, sairstot saitēm starp paaudzēm ticīgo vidē, īpaši 20. gs. 60. gadu beigās – 70. gados, reliģiskā pieredze pakāpeniski noslēdzās personīgās pieredzes ietvarā, zaudējot referenci ar kopienas tradīcijām un reliģisko rituālu nozīmes izpratni. Tomēr ikdienas kultūras prakšu līmenī vecticībnieku reliģiskās tradīcijas atstāja jūtamas pēdas pat to cilvēku atmiņā, kuri mūsdienās sevi neuzskata par “izteikti reliģioziem cilvēkiem”, ļaujot viņiem just piederību tieši šai etnoreliģiskajai grupai.

Apkopojot iespaidus par konferencē dzirdētajiem referātiem un diskusijām, viena no svarīgākajām atziņām būtu par nepieciešamību pievērsties dziļākai padomju ideoloģijas radīto ietekmju izpētei tieši intelektuālo, reliģisko un māksliniecisko prakšu izpausmēs, salīdzinot pieredzi Baltijas valstīs un Austrumeiropas reģionā kopumā. Vienlaikus ir svarīgi nezaudēt izpratni par kultūrvēsturiskā konteksta īpatnībām katrā zemē, lai vispārinot nepieļautu atšķirīgās pieredzes saplūšanu vienā nediferencētā kopsaucējā. Šajā ziņā to kultūrsociālo procesu retrospektīvā analīze, kuri norisinājās Padomju Latvijā, paredz ne tikai zināšanas par 20. gs. 20.–30. gadu brīvvalsts pieredzi, bet arī par dziļāko vēsturisko pieredzi, kura atspoguļo dažādu reliģisko un valodu kopienu dalību daudzveidīgās Latvijas kultūras telpas tapšanā. Iespējams, tieši šī dziļākā (dažādu grupu) kultūras atmiņa, kuru izdevās nepazaudēt karu un revolūciju mutulī, bija izšķirošais resurss “citādības” saglabāšanā pat universālā padomju cilvēka modeļa ietvaros.

EXPRESSIONS OF THE RELIGIOUS AND SPIRITUAL SEARCH
IN THE CONTEXT OF THE SOVIET IDEOLOGY.
REVIEW OF THE CONFERENCE ““SOVIET SPIRITUALITY”:
THE PHENOMENON AND ITS RESEARCH POSSIBILITIES”

The international conference ““Soviet Spirituality”: The Phenomenon and Its Research Possibilities” took place in Riga on 10–11 June 2021. This conference was organised by the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, and funded by the Latvian Council of Science, project ““Soviet Spirituality” in Latvia: Development, Features and Models of Influence” (Sov-CreRes). The conference focused on the influence and consequences of totalitarian regimes’ ideology in intellectual, cultural, and religious practices.

The conference was attended by 38 researchers representing eight European countries (Czech Republic, Estonia, Russia, Latvia, Lithuania, Poland, Germany, and Ukraine) and various fields of research (history, sociology and cultural sociology, religious studies, cultural anthropology, art history). Conference participants thematised the following issues: scientific atheism;

antireligious propaganda as the basis of the Soviet ideology; resistance and adaptation of Christian Churches and other religious groups to the Soviet political system; spiritual and philosophical searches in the context of the dominated ideological atheism. Based on findings from archives and published documents, as well as on oral history interviews, conference presentations and discussions covered a wide interdisciplinary research field.

The conference treated the issue of transformation caused by consistent infiltration of the communism and atheism ideology in politics, education and, more broadly, in the cultural and social fields, as a conceptual, as well as a methodological problem. The specific secularisation model provided by the Soviet ideology was emphasised as one of the epistemological frames implementing the “enlightenment project” based on the scientific atheism propaganda. The Soviet period seriously influenced the experience of religiosity and spiritual practices, as well as the comprehension of the role of religious institutions and organisations in society. Simultaneously, one should be very careful generalising the processes in the “socialistic bloc” as a whole. The cognitive phenomenology approach could be seen as one of the appropriate methodological tools for describing the phenomenon of “Soviet spirituality”, linking it to diverse kinds of religious, spiritual, and intellectual experience. Furthermore, the analysis of oral life stories strives to identify individual and collective experience and strategies keeping cultural, religious, and national identity under conditions of sovietisation.

Nadežda Pazuhina

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.09>

PRETOŠANĀS, KOLABORĀCIJA UN HOLOKAUSTS:
ZINĀTNISKIE LASĪJUMI “LIMBAŽI PADOMJU UN
NACISTU OKUPĀCIJAS VARU KRUSTPUNKTĀ
(1941): CERĪBAS UN VILŠANĀS”

2021. gada 3. jūlijā Limbažu muzeja teritorijā notika Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) zinātniskie lasījumi “Limbaži padomju un nacistu okupācijas varu krustpunktā (1941): cerības un vilšanās”, kas bija veltīti 1941. gada 4. jūlija Limbažu kaujas 80. gadadienai un holokaustā nogalināto Limbažu ebreju piemiņai. Lasījumos vēsturnieki un sociālās atmiņas pētnieki uzstājās ar referātiem un piedalījās diskusijās par Vācijas–PSRS kara sākumu, bezvaras periodu un okupācijas varu maiņu 1941. gada jūnijā–jūlijā; nacionālajiem partizāniem un Limbažu kauju; paš aizsardzības komandantūrām un to iesaisti holokaustā; kā arī par 1941. gada vasaras notikumu pieminēšanu un nospieciemiem sabiedrības sociālajā atmiņā.

Zinātniskie lasījumi norisinājās Latvijas Zinātnes padomes (LZP) projekta “Pārvērtējot bezvalstiskumu: Pretošanās un kolaborācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā” (Izp-2020/2-0212) ietvaros, kas no 2020. gada 1. decembra līdz 2021. gada 31. decembrim tiek īstenots LU LVI. Vēsturnieki un sociologi pievērsās problemātikai, kas līdz šim akadēmiski pētīta vai publiski izskanējusi lielākoties tikai kā atsevišķa un viena no otras atrauta tematika. Atšķirībā no Igaunijas Kara muzeja – Ģenerāļa Laidonera muzeja un Baltijas Aizsardzības koledžas organizētās starptautiskās zinātniskās konferences (2021. gada 21.–22. septembrī Tartu), kas fokusējās tikai uz militārās vēstures jautājumiem, Limbažos aizvadītie lasījumi iezīmējās ar plašāku skatījumu, ietverot tajā arī holokausta un mūsdienu vēstures un atmiņas procesu un politikas analīzi. Līdz ar to šis bija mēģinājums detalizēti un konceptuāli izvērtēt 1941. gada vasarā notikušo pretošanos un sadarbību ar padomju un nacistu okupācijas režīmiem, vienlaikus cenšoties izprast šo pagātnes norišu un tām veltīto piemiņas vietu “sadzīvošanu” mūsdienu kolektīvajā atmiņā, neizvairoties arī no sāpīgām un pretrunīgi vērtētām pagātnes tēmām.

Lasījumu pirmā daļa aptvēra militāri politiskos notikumus Vācijas–PSRS kara pirmajās dienās un nedēļās, kas Ziemeļlatvijā radīja bezvaras stāvokli un labvēlīgu apstākļus nacionālo partizānu grupu darbībai,

tostarp Limbažu kaujas norisei. Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas pētnieks **Valdis Kuzmins** analizēja vācu un padomju karaspēka daļu pieņemtos lēmumus, kas bija izšķiroši un ietekmēja gan abu pušu sekmes Latvijas teritorijā un Baltijā kopumā, gan atstāja lielu ietekmi uz bezvaras perioda izpaušmēm dažādās Ziemeļlatvijas vietās. Izmantojot tikai pēdējos gados atslepenotus dokumentus, V. Kuzmins pārliecinoši demonstrēja, ka šis īpatnējās situācijas cēlonis bija ne vien Vācijas armijas vienību sekmīgie uzbrukumi pie Daugavpils, Jēkabpils, Rīgas u. c., bet arī konkrētās PSRS Ziemeļrietumu frontes vadības direktīvas, kas pārtrauca mēģinājumus atgūt zaudētās pozīcijas Latvijā, atkāpjoties dziļāk Igaunijas teritorijā. Šis lēmums apturēja vācu plānus par drīzu Ļeņingradas ieņemšanu un piespieda tos iesaistīties smagās kaujās Igaunijā.

Limbažu muzeja vēsturnieks **Juris Pavlovičs** apskatīja bezvaras perioda izveidošanos no padomju varas pieņemto lēmumu un vietējo iedzīvotāju tā brīža skatpunkta. Skrupulozi izsekojot notikumu virzībai Valmieras apriņķī, viņš norādīja, ka līdz pat 1941. gada 4. jūlijam šeit joprojām strādāja veikali, bankas un citas iestādes, kaut daļēji bija sākusies padomju iestāžu evakuācija. 2. jūlijā apriņķī izsludināja karastāvokli, bet par bezvaras perioda sākuma laiku var uzskatīt 4. jūlija agru pēcpusdienu (plkst. 13:00), kad padomju 8. armija izdeva pavēli visām palikušajām padomju varas aizstāvju vienībām evakuēties. Limbažu kauja šīs pavēles izpildi aizkavēja, bet pēc kaujas, uzzinot par šo pavēli, padomju aktivisti un jūrnieki līdzīgi kā citi – metās bēgt. J. Pavlovičs uzsvēra, ka hronoloģiski tik īsa perioda pētniecībā vairumu atmiņu un citu memuār-literatūru liedz izmantot cilvēka atmiņas specifika, kas neļauj precīzi atminēties notikušā detaļas. Jāpiebilst gan, ka bezvaras perioda pētniecībā avotu klāsts ne vienmēr ir pietiekams, tādēļ būtu jāizmanto visi pieejamie avoti, t. sk. pēckara Latvijas PSR VDK krimināllietu materiāli, tos kritiski izvērtējot. It īpaši tas ir svarīgi, cenšoties rekonstruēt ne tikai padomju režīma sabrukuma pēdējo dienu realitāti, bet arī bezvaras norišu un jauno varas institūciju izveides mehānismu.

Viens no sekojošās diskusijas jautājumiem bija par to, kā no starptautisko konvenciju viedokļa būtu vērtējami nacionālie partizāni, kuri konvencionāla kara ietvaros divu okupācijas varu žņaugos cīnījās par savas valsts suverenitātes atgūšanu. V. Kuzmins uzsvēra, ka vizuālajos materiālos pamanāms, ka sarkanbaltsarkanie piedurknes apsēji, ko nēsāja latviešu partizānu un pašaizsardzības vienības, bija mēģinājums sevi leģitimēt vācu varas acīs. Arī okupētas valsts iedzīvotāju cīņa par valstisko neatkarību ir cieņas vērtā un būtu atzīstama arī no starptautisko kara konvenciju viedokļa.

LU LVI zinātnisko lasījumu
“Limbaži padomju un nacistu
okupācijas varu krustpunktā
(1941): cerības un vilšanās”
plakāts

Poster of the ILH UL
scholarly readings “Limbaži
at the Point of Intersection of
Soviet and Nazi Occupation
Rules (1941): Hope and
Disappointment”

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskie lasījumi
sadarbībā ar Limbažu muzeju un Limbažu Galveno bibliotēku

Limbaži

padomju un nacistu okupācijas varu krustpunktā (1941): cerības un vilšanās

Veltnīti 1941. gada 4. jūlijā Limbažu kaujas 80-gadei
un holokausta nogaļināto Limbažu ebreju piemiņai

Limbažu muzeja teritorijā (Burtnieku ielā 7), 2021. gada 3. jūlijā plkst. 11.00-17.00

Lai jums priekšā:

Valdis Kuzmins (Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmija), Juris Pavlovičs (Limbažu muzejs),
Ija Lomskis (Krievu "Tēvijas kara" Dr. un kompon. Ināra Bērziņa (Lī Rīkošanas un sociālās institūta),
Dr. hist. Džintars Erglis, Dr. ac. com. Mārtiņš Kaplāns,
Dr. hist. Uldis Mēbeļga, Jānis Tomaševskis (LU Latvijas vēstures institūta) un citi

15.30–16.30 Novadpētnieka Ulda Bērziņa un gides Ināra Pavloviča pa Limbažu kaujas vietas

Viss dienas garumā skatāms Limbažu muzeja izstādē "1941. gads Limbažos"

Ar Limbažu novada pašvaldības un Latvijas Zinātnes padomes projekta "Pārērtīgā betvalstiskuma:
Pretotāms un kolaborācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā" (lpp: 2020/2-G212) atbalstu.
Lasījumu laikā tiks veidoti visi ar epistemoloģisko drošību saistīti pasākumi.

Lasījumu otrā daļa bija cieši saistīta ar 1941. gada jūlija notikumiem Limbažos, kur varēja vērot gan pretošanās, gan kolaborācijas/kolaboracionisma izpausmes un pat to sadursmi. LZP projekta pētnieks un LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants **Jānis Tomaševskis** analizēja Limbažu kaujā iesaistīto pušu sastāvu, mēģinot iezīmēt tās dalībnieku kolektīvo portretu un tā korelāciju/disonansi ar situāciju Latvijā kopumā. Ieviešot zinātniskajā aprītē līdz šim maz izmantotus vēstures avotus – Latvijas Statistikas pārvaldes 1942. gada anketēšanas rezultātus, vēsturnieks secināja, ka Limbažu atbrīvotāju – nacionālo partizānu – rindās bija būtiski lielāks profesionālo militārpersonu īpatsvars nekā vairumā citu partizānu vienību. Tā iemesls bija gan liels Sarkanās armijas 24. teritoriālā korpusa dezertieru īpatsvars, gan citas šīs nacionālo partizānu grupas veidošanās īpatnības. Ļoti iespējams, ka Limbažu atbrīvotāji nemaz nejutās kā partizāni, bet gan teju kā regulāra armijas daļa, kas veica frontālu iebrukumu pilsētā. Arī bruņojums šiem karavīriem bija krietni augstvērtīgāks nekā vairumam partizānu vienību,

kuras tamdēļ bija spiestas savas aktivitātes ierobežot, kas kopumā negatīvi atsaucās uz viņu darbības rezultātiem. Limbažos un dažās citās vietās situācija bija salīdzinoši labāka, tādējādi arī bija pamats cerībām gūt lielākus panākumus.

Analizējot padomju puses sastāvu, J. Tomaševskis pamatoti norādīja, ka Limbažu kaujā iesaistīto padomju formējumu dalībnieku maksimālais skaits varēja sasniegt 200 (nevis ~ 1000, kā minēts atsevišķos avotos) cilvēku, no kuriem apmēram puse varēja būt bijušie Latvijas pilsoņi. Limbaži bija viena no daudzām vietām Latvijā, kur 1941. gada vasarā bija novērojami t. s. pilsoņu kara elementi, kad viena pret otru vērsās dažādas vietējo iedzīvotāju grupas. Šādas tendences saglabājās arī pēc Limbažu kaujas, kad vietējās pašaisardzības komandantūras locekļi nacistu okupācijas varas uzraudzībā īstenoja represijas pret pilsētas ebrejiem.

Balstoties uz līdzšinējām mikrovēstures pētniecības atziņām, LU LVI pētnieks **Dzintars Ērglis** holokausta norisi Limbažos analizēja plašākā Latvijas provinces ebreju iznīcināšanas kontekstā. Līdzīgi kā citās mazpilsētās, arī Limbažu ebreju kopienai bija necīgas izredzes izglābties, un gandrīz visi pilsētas ebreji (izņemot tos, kuri aizbēga līdz padomju spēkiem) tika iznīcināti līdz 1941. gada rudenim. Kopumā pilsētā un tās apkārtnē noslepkavoja vairāk nekā 70 ebreju vismaz 16 slepkavošanas vietās. Šo vietu daudzums bija neraksturīgs situācijai Latvijā kopumā – mazpilsētās bieži ebrejus nogalināja vienā dienā vienā konkrētā vietā.

Diskusijas turpinājās, cenšoties noskaidrot gan nacionālo partizānu, gan pašaisardzības komandantūras locekļu rīcības motivāciju. J. Tomaševskis to vērtēja kā sarežģītu izpētes objektu, kam grūti sniegt viennozīmīgu vērtējumu. Limbažu atbrīvotāju – partizānu – gadījumā noprotams, ka viņu primārais mērķis bija aizdzīt padomju varu no konkrētās apdzīvotās vietas. Šāda motivācija noteikti bija visiem – pat tiem, kuri varēja saņemt pilnvaru no Rīgas latviešu komandanta pulkveža-leitnanta Volde-māra Veisa vai kādas citas latviešu amatpersonas. Tālākais (ilgtermiņa) mērķis bija Latvijas neatkarības atjaunošana, ko par savu motivāciju sauca daudzi no tiem, kas pēc kara nonāca padomju drošības iestāžu apcietinājumā. Par vācu varas ilgtermiņa mērķiem tie latviešu virsnieki, kuri darbojās pašaisardzības spēku štābā Rīgā, iespējams, varēja sākt nojaust tikai 1941. gada jūlija vidū (viens no spēcīgākajiem signāliem varēja būt pulkveža-leitnanta Viktora Deglava mīklainā nāve 18. jūlijā), bet ne agrāk.

Pievēršoties Limbažu pašaisardzības komandantūras locekļu darbības motivācijai, Dz. Ērglis pamatoti norādīja, ka nacistu okupācijas vara spēja latviešu patriotismu izmantot savu mērķu īstenošanai. Lielajās pilsētās ebrejiem bija kaut nelielas iespējas izdzīvot, bet mazpilsētās, tostarp

LU LVI zinātnisko lasījumu “Limbaži padomju un nacistu okupācijas varu krustpunktā (1941): cerības un vilšanās” dalībnieki pie Limbažu pilsdrūpām.
2021. gada 3. jūlijs

Participants of the ILH UL scholarly readings “Limbaži at the Point of Intersection of Soviet and Nazi Occupation Rules (1941): Hope and Disappointment” at Limbaži Castle ruins, 3 July 2021

Limbažos, holokausts bija tik totāls, ka šeit gāja bojā faktiski visi ebreji. Izglābties varēja tikai tie, kurus kāds uzņēmās glābt. Turpmākā pētniecībā būtu jāskaidro dažādi motivācijas aspekti, piemēram, cik liela daļa nacionālo partizānu iesaistījās kaujās tādēļ, ka padomju vara bija represējusi viņu tuviniekus, kā arī tas, cik liela daļa no partizāniem kļuva par paš aizsardzības locekļiem, bet cik liela daļa atteicās darboties vācu okupācijas varas pakļautībā. Tāpat būtu vērts pētīt, kā piederība kādai konkrētai varas struktūrai varēja ietekmēt kā partizānu un paš aizsardzības cilvēku, tā padomju aktīvistu rīcības motivāciju.

Lasījumu noslēdzošā sekcija bija veltīta 1941. gada notikumu atcerēšanās/aizmiršanas procesiem Latvijas iedzīvotāju atmiņā un to reprezentācijai mūsdienās. LU Filozofijas un socioloģijas institūta (FSI) un LZP projekta “Sarežģītais vēsturiskais mantojums Latvijā: holokausta tūrisma vietas starp piemiņas kultūru, mūsdienu tūrisma pieprasījumu un piedāvājumu” (Izp-2019/1-0241) vadošais pētnieks **Didzis Bērziņš**, runā jot par holokausta sociālo atmiņu Limbažos, Vidzemes reģionā un valstī

kopumā, uzsvēra, ka Latvijā ir apzinātas vairāk nekā 250 holokausta piemiņas vietas, no kurām 16 atrodas Limbažu apkārtnē. Limbaži izceļas ne tikai ar piemiņas vietu prāvo skaitu, bet arī ar šo notikumu izpēti, kurā lieli nopelni ir vietējam novadpētniekam Uldim Bērziņam, kurš šogad laidis klajā grāmatu “Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem”. Tomēr, neskatoties uz atsevišķiem pūliņiem un šīs tēmas starptautisko nozīmību, Latvijā joprojām ir veicams liels darbs, lai holokausta atmiņu iedzīvinātu plašākos sabiedrības slāņos.

LZP projekta “Pārvērtējot bezvalstiskumu: Pretošanās un kolaborācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā” (lzp-2020/2-0212) un LU FSI vadošais pētnieks **Mārtiņš Kaprāns** savā ziņojumā aktualizēja virkni problēmjaudājumu, kā vērtēt pretošanos un kolaborāciju dubultās agresijas (okupācijas) apstākļos; kur šādā situācijā vilkt robežlīniju starp varonību un nodevību; kādi ir nosacījumi, kad varonība/nodevība ir absolūta, bet kad tā ir situatīva un atkarīga no apstākļiem; ko vērtēt augstāk – bruņoto vai nevardarbīgo pretošanos; kā novērtēt sadarbību ar vienu okupācijas režīmu, lai pretotos otram, u. tml. M. Kaprāns arī uzsvēra, ka, analizējot LZP projekta ietvaros veiktās socioloģiskās aptaujas par sabiedrības attieksmi pret kolaborāciju un pretošanos Latvijā Otrā pasaules kara laikā un salīdzinot tās rezultātu dinamiku ar iepriekšējo gadu aptaujām, vērojama aizmīšanas tendence, kas redzama arī kopumā vājajās zināšanās par 1941. gada vasaras notikumiem Latvijā.

Noslēguma diskusijā klātesošie dalījās pārdomās par dažādām komemorācijas tradīcijām un to trūkumu Limbažos un tuvākajā apkārtnē. Attiecībā uz 1941. gada notikumu tālāko izpēti un vietu kolektīvajā atmiņā D. Bērziņš un muzeja “Ebreji Latvijā” direktors vēsturnieks Iļa Ļenskis bija vienprātis, ka Limbaži ir labs piemērs, kur ar tūrisma maršruta palīdzību varētu parādīt Latvijas vēstures sarežģītību. Bet vispirms būtu jāpadara saprotama katra atsevišķā notikuma norise un atcere. M. Kaprāns atzina, ka 1941. gada nacionālo partizānu darbības neovērtēšanai ir gan objektīvi faktori (šo norišu šaurās hronoloģiskās robežas, pretrunīgums un kontekstu pārklāšanās ar turpmākiem notikumiem), gan subjektīvi faktori, kādēļ tie kolektīvajā atmiņā nav spējuši kļūt par “kondensētu simbolu”, par kādu ir kļuvuši pēckara mežabrāļi.

Lasījumu noslēgumā I. Ļenskis aicināja kolaborāciju vērtēt caur neatkarīgās Latvijas prizmu, proti, saprast, vai tie cilvēki, kuri kara gados sadarbojās ar padomju vai nacistu okupācijas varu un pastrādāja noziegumus pret saviem līdzpilsoņiem, būtu līdzīgi rīkojušies arī miera laikā Latvijā. LU LVI pētnieks Uldis Neiburgs atzina, ka cilvēki dubultās okupācijas apstākļos bija dezorientēti un ne visi spēja saglabāt augstus

morālos kritērijus. Par to būtu jādomā, izvirzot nākamos pētniecības uzdevumus un meklējot atbildes uz šo lasījumu laikā aktualizētiem problēmjautājumiem.

LU LVI zinātniskie lasījumi, kas norisinājās ar Limbažu novada pašvaldības atbalstu un sadarbībā ar Limbažu muzeju un bibliotēku, pulcēja plašu interesentu loku un bija labs piemērs sadarbībai vairāku Latvijas pētniecisko un zinātniski izglītojošo institūciju starpā. Nākamais solis varētu būt sadarbībā ar Lietuvas un Igaunijas vēsturniekiem veikta 1941. gada vasaras notikumu salīdzinoša analīze Baltijas reģiona vēstures kopīgā kontekstā. Apsveicama būtu arī šīs tematikas iekļaušanās plašākā Vācijas–PSRS kara sākuma un holokausta izpētes starptautiskā apritē, kļiedējot gan vietējā, gan ārzemju akadēmiskajā vidē un publiskajā telpā vēl mūsdienās nereti izplatītos stereotipus un mītus par šo laiku.

RESISTANCE, COLLABORATION, AND HOLOCAUST:
SCHOLARLY READINGS “LIMBAŽI AT THE POINT OF
INTERSECTION OF SOVIET AND NAZI OCCUPATION RULES
(1941): HOPE AND DISAPPOINTMENT”

On 3 July 2021, Limbaži Museum hosted scholarly readings of the Institute of Latvian History, University of Latvia (ILH UL), that carried the title “Limbaži at the Point of Intersection of Soviet and Nazi Occupation Rules (1941): Hope and Disappointment” and were dedicated to the 80th anniversary of Limbaži battle and the memory of the Jewish residents of Limbaži killed during the Holocaust. The speakers at the readings were Latvian historians Valdis Kuzmins, Juris Pavlovičs, Jānis Tomaševskis, and Dzintars Ērglis, as well as researchers of social memory Didzis Bērziņš and Mārtiņš Kaprāns who delivered presentations and discussed the following topics: the onset of the Germany–USSR war, the interregnum period and change of occupation rules in June–July 1941; national partisans and Limbaži battle; self-defence (*Selbstschutz*) commandants’ offices and their involvement in the Holocaust; as well as the commemoration and imprints of the events of the summer of 1941 on social memory. The readings aimed in a detailed manner and conceptually to evaluate the resistance to and collaboration with the Soviet and Nazi occupation regimes in the summer of 1941, at the same time aspiring to understand the “cohabitation” of these past events and the place of their remembrance in the contemporary collective memory, while not avoiding also painful and controversial historical topics.

The presentations and discussions led to important conclusions, which allowed taking stock of what has been researched and outlining future research tasks. First, military and political developments in the first days and weeks of the Germany–USSR war in the northern part of Latvia, where there

were practically no hostilities between the warring parties in this period, created benevolent conditions for Limbaži battle and interregnum to take place. Second, the composition of the ranks of the liberators (national partisans) and defenders (Soviet activists) of Limbaži was an essential evidence of the presence of the elements of civil war both in Limbaži and elsewhere in Latvia in the summer of 1941. Such trends persisted after Limbaži battle when, under the supervision by the Nazi occupation authorities, the members of the local self-defence commandant's office carried out repressions against the Jewish residents of the town. Third, in Latvia there have been identified more than 250 Holocaust commemoration sites, of which 16 are located in the vicinity of Limbaži. This town strikes not only with the large number of commemoration sites, but also with the conducted research of the relevant events. However, in spite of individual efforts and the international significance of the topic, much work still needs to be done to make the memory of the Holocaust alive in broad public circles in Latvia. Fourth, the underestimation of the activities of the national partisans in 1941 is due both to objective factors (the narrow chronological framework and controversial character of the respective events as well as the overlapping of the contexts with the subsequent developments) and subjective factors, due to which these combatants have failed to become a "condensed symbol" in the collective memory, such as the post-war pro-independence partisans.

The researchers reached a consensus that the future research should investigate the aspects of the motivation of both the resistance and collaboration, namely, find what proportion of national partisans took part in the battles because the Soviet rule had repressed their relatives, what proportion of partisans joined the ranks of the self-defence, and what proportion of them refused to work under the German occupation rule. It would also be worthwhile to study how belonging to a specific power structure could have affected the motivation of both the partisans and self-defence members and Soviet activists. Historians and scholars of the social sciences should likewise aspire to answer the following questions: how to assess resistance and collaboration in a situation of double aggression (occupation); where one should draw a line between heroism and treason; under what conditions heroism/ treason is absolute and when it is conditioned by the respective situation; which should be valued higher: armed or non-violent resistance; and how to evaluate co-operation with one occupation regime with the aim of resisting the other? It would be valuable to co-operate with Lithuanian and Estonian historians in order to conduct comparative analysis of the events of the summer of 1941 in the context of the history of the Baltic region. It would also be commendable to incorporate the study of the relevant topic in a broader international circulation of the research of the onset of the Germany–USSR war and the Holocaust to disperse the stereotypes and myths about this period that still are infrequently spread both in the local and foreign academic environment and public space.

Uldis Neiburgs, Jānis Tomaševskis

RECENZIJAS

Laikā no 2017. līdz 2019. gadam Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar LU Vēstures un filozofijas fakultāti rīkoja piecu Latvijas valsts simtgadei veltītu konferenču ciklu ar kopēju koncepciju “Valsts pirms valsts” (projekta vadītāja Vija Daukšte). 2019.–2020. gadā tam sekoja pieci attiecīgo konferenču referātos balstītu zinātnisku rakstu krājumi. Šajā numurā piedāvājam kolēģu skatījumu uz šo projektu un rakstu krājumiem.

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.10>

VIDUSLAIKU LIVONIJAS SAKNES UN VĒSTURES RAKSTĪŠANAS PARADIGMAS. KRITISKAS PĀRDOMAS PAR VĒSTURISKĀS IZZIŅAS IESPĒJĀM UN ROBEŽĀM

*Vara, zeme un sabiedrība:
politiskās un sociālās
transformācijas Austrumbaltijā*

12. un 13. gadsimtā. Sast.

Andris Šnē. Rīga: Latvijas
Nacionālā bibliotēka, 2020.

231 lpp.

ISBN 978-9984-850-85-6

Ar vēsturi, domājot par viduslaiku sabiedrībām, kā smalku rīku var pamatot tiesības, iedibināt rituālus, konstruēt un noārdīt identitātes, jo tās rakstīšana ir īpaša kultūras atmiņas jeb atcerēšanās tehnika. Vēstures naratīvs, piemēram, viduslaikos rakstīta hronika, palīdz neaizmirst pagātnē notikušo un, kā apgalvo daudzi senie autori, sniedz mierinājumu tagadnē. Kā atsevišķai kopienai rakstīts pagātnes tēlojums, tas var motivēt rīcībai tās piederīgos un likt tiem apzināties savu īpatnumu un pat izredzētību, pretstatot citādam. Vēsture lasītāju spēj aizvest atpakaļ pagātnē līdz “savai” sākotnei, iespējams... pat līdz Noasa dēliem, Abrahāmam, Kartāgas un Trojas aizstāvjiem, un ļauj apjaust “savas saknes”. Taču vēsture, kā mēs zinām, nav vienīgais veids, kā reflektēt zināmo un arī nezināmo par pagātni. Vēstures stāsta suģestējošais spēks slēpjas ne tikai tā formu daudzveidībā, bet arī spējā

Vara, zeme un
sabiedrība: politiskās un
sociālās transformācijas
Austrumbaltijā
12. un 13. gadsimtā

Sastādītājs Andris Šnē

saviļņot lasītāja apziņas slēptākos slāņus un likt tam apzināties, ka viņš pats, emociju un lietu pasaule ir mainīga laikā.

Kādas iespējas, domājot par Austrumbaltijas aizvēstures jaunāko periodu un viduslaiku Livonijas sākotni, atklāj vēstures rakstīšana modernajā akadēmiskajā kultūrā? Par šo jautājumu liek domāt zinātnisku rakstu krājums, kas dokumentē 2017. gada septembrī notikušās Latvijas Republikas valstiskuma dibināšanas simtgadei veltītā konferenču cikla “Valsts pirms valsts” pirmās konferences satura daļu.

Krājumu, kura saturu veido nedaudz vairāk kā puse konferencē nolasīto un par rakstiem pārstrādāto referātu, ievada Andra Vilka un Vijas Daukštes priekšvārds ar isu konferenču cikla idejas izklāstu: šāds Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes kopīgi un mērķtiecīgi organizēts, konceptuāli vienots un valsts subsidēts akadēmisks forums ar ļoti plašas starptautiskas ekspertu kopienas iesaisti bija un ir, retrospektīvi vērtējot, redzamākais notikums Latvijas vēstures zinātnē kopš 1991. gada. Savukārt Andris Šnē, krājuma sastādītājs, ievadā pamato apkopoto rakstu konceptuālo atbilstību grāmatas struktūrai, kas organizēta trīs daļās un fokusē izpētes problēmu – politiskie un sociālie transformācijas procesi, īpaši izceļot krusta karu un kristianizācijas ietekmi, kas Austrumbaltijas 12. un 13. gadsimta sabiedrībās mainīja laikabiedru izpratni par varu, zemi jeb teritoriju un kopienu. Taču būtiskais jautājums arī šī krājuma gadījumā paliek atklāts: kā vēstures avotu materiālā “izlasīt” šo pārmaiņu nospiedumus jeb manifestācijas tā, lai šodienas interprets lasīto nesagrozītu un nepārprastu? Rakstu tematiskie smagumpunkti – atbilstoši autoru piederībai historiogrāfijas tradīcijai un tajā jau pastāvošām izpētes un naratīva paradigmām – veido viņu zinātnisko priekšstatu režģi un nosaka to, kā tiek veidots skatījums uz krājuma virsrakstā postulēto problemātiku: tie ir etniskums, sociālā organizācija, valstiskums, identitāte un kultūra. Tātad izpratne par šiem konceptiem kā modernās kolektīvās uztveres specifikas indikatoriem dziļi ietekmē vēsturisku procesu skaidrojumus.

Pirmās daļas nosaukumā ietvertais sakņu motīvs “Livonijas saknes: Austrumbaltija pārmaiņu laikmetā no aizvēstures līdz viduslaikiem” ar metaforai piemītošo vilkmi uz apzīmētās parādības tēlainu skaidrojumu caurvij grāmatas saturu. Ja lietojam bioloģijas terminus, lai tēlaini izteiktu reālus sociālos un kultūras pārmaiņu procesus senās sabiedrībās, tad, iespējams, apzināties, ka šāda vārdu izvēle atbilst politiskās retorikas izteiksmei un norāda uz konkrēta vēsturiska reģiona izcelsmes

pamatjautājumu kompleksu.¹ Šādas metaforas lietojums liek domāt par Livonijas formēšanās sākotnes sociālās vides faktoriem, kas ietekmē – veicina vai bremsē – organisma, ko saknes baro un balsta, attīstību. Sakņu metafora liek fokusēt uzmanību uz politisko, etnisko un sociālo transformāciju dinamiku Austrumbaltijā un pārejas laika sabiedrībām – gan autohtonajām, gan atnācēju/ieceļotāju kolonistu kopienām un to veidotajām institūcijām un iedibinātajām jauna tipa sociālajām attiecībām. Aizvēstures un viduslaiku sabiedrību saskarsmi 12.–13. gadsimtā raksturo ļoti plašs konfrontāciju un kompromisu izpausmju spektrs, augsta apmaiņas procesu sociālā dinamika un intensīvi politiskā balansa meklējumi: tas nozīmē, ka mainījās šo sabiedrību struktūra, organizācijas formas un attiecību modeļi, veidojās jaunas/citas institūcijas un pārvaldes tiesiskās un telpiskās struktūras. Šādā pārejas sociālo procesu dinamikā, apzināti lietojot galvenokārt Rietumu pasaules pieredzē radītus politikas rīkus un dodot ar tiem kopienai un institūciju attīstības virzību, tika radīta viduslaiku Livonija kā Rietumu tradīcijās sakņota kultūrtelpa.

Palūkosimies, kā šajā rakstu krājumā iekļautie teksti atklāj viduslaiku Livonijas “sakņu” sistēmu jeb citiem vārdiem: kādi faktori ietekmēja un formēja šī vēsturiskā reģiona sākotni un attīstību? Galvenie vērojumi un atsevišķas interesantākās tēzes, kas atklājas rakstos, atgādina, ka tieši šai problemātikai piemīt polemisks raksturs ne tikai Latvijas historiogrāfijā.

Etnoģenēzes jautājumu komplekss, kas ietver arī problēmu par aizvēstures jaunākā posma – 10.–12. gadsimta sabiedrību sociālo un kultūras identitāti, ir vienojošs krājuma pirmās daļas rakstiem. Latvijas vēsturiskajā telpā dzīvojušo etnisko kultūras grupu/kopienai izpēte, it sevišķi to sociālo struktūru, politisko attiecību un kulta prakšu rekonstrukcijas, balstās pamatā uz arheoloģiskajā izpētē iegūtā artefaktu materiāla analīzes datiem. To korelācija ar rakstīto vēstures avotu informāciju atgādina par arvien vēl akūtām, vēstures zinātnē neatrisinātām metodoloģiskas dabas problēmām, no kurām būtiskākā arī Austrumbaltijas gadījumā ir izsakāma ar jautājumu: kā savietot atšķirīgas realitātes, ko atklāj arheoloģiski fiksētā situācija un vēstures un/vai dokumentārais naratīvs, kas ir rakstīšanas tradīcijās balstīta un institucionāli saistīta tekstuāla interpretācija?

¹ Sk., piem., Mänd, Anu, Tamm, Marek (2020). Introduction: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region. In: *Making Livonia. Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea region*. Ed. by idem. London and New York: Routledge, pp. 1–14; Tumzers [Thumser], Matiass (2019). Livonija viduslaikos. Pārdomas par kādu Eiropas vēsturisku reģionu. In: *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Sast. Andris Levāns, Ilgvars Misāns un Gustavs Strenga. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24.–41. lpp.

Andrejs Vasks savā rakstā uzdod būtisku metodoloģiska rakstura jautājumu: kā materiālā kultūra – tādā arheoloģiskajos izrakumos fiksētās lietas – atklāj apbedījumu vai apdzīvotas vietas radījušās kopienas etnisko piederību? Zinātniski pamatotu kritēriju kopums, ar kura palīdzību varētu izdalīt kādu atsevišķu etnisku grupu, ir mainīgs un daudzkārt diskutēts. Šim diskursam pievēršas arī A. Vasks ar tēzi, ka lietas ir liecības par kultūras jeb etniskas grupas kolektīvo identitāti (27. lpp.). Pētniecības problēma ir šāda: ja pieņemam, ka precīzi identificēt vēlā dzelzs laikmeta konkrētas *etnokulturālās* grupas ļauj to atšķirīgais apbedīšanas veids un kapu piedevu inventārs, tad, lai veidotu etniskumā balstītu kopienas nošķirumu, šādu pieņēmumu historiogrāfijā tradicionāli pamato ar referenci uz rakstītajiem vēstures avotiem, kas nav šo grupu pašu radītas tekstuālas liecības par sevi. Tāpēc pastāv iespēja, ka šādi konstruēti pieņēmumi ir kļūdaini. Etnisko kultūras grupu apzīmējums *sentautas*, kā raksta A. Vasks, “šķiet pieņemams semantiskās neitralitātes dēļ” (28. lpp.). Vai tiešām šis termins ir semantiski neitrāls? Arvien vēl neatbildēts, taču lielā mērā spekulatīvos pieņēmumos balstīts ir jautājums, vai šim kopienām bija attīstīta tāda kolektīvās identitātes komunikācijas forma, kas ļāva sevi apzināties un reprezentēt kā politiski vienotu (institucionāli integrētu) lielumu, kam atbilstu termins “tauta”, bet semantiski neatbilst viduslaiku avotu termini *populus*, *gens* vai *natio*. Šodienas Latvijas teritoriju apdzīvoja sešas vēsturiskās etniskās kopienas, kuras identificēt ar atbilstīgu etnonīmu var, pateicoties rakstītajiem vēstures avotiem. Tas, ka kāds konkrētu pazīmju kopums raksturo etnisku un/vai kultūras grupu, ir teorētisks pieņēmums, un A. Vasks aicina šo elementāro aksiomu paturēt acu priekšā, domājot par arheoloģiskā avotu materiāla interpretāciju. Turpinot A. Vaska pausto domu par avotu kritiku un to interpretācijām kā teorētiskām konstrukcijām, būtu vērts piezēmēti palūkoties uz etnoģenēzes problēmu kopumā: arheoloģiskais materiāls, līdzīgi kā rakstītie avoti, ļauj iegūt tikai stipri fragmentētu un tādā nepilnīgu ainu par Austrumbaltijas autohtono sabiedrību sociālās un politiskās organizācijas struktūrām un attīstības pakāpi 10./11.–13. gadsimtā. Vēlme saskatīt šajos fragmentos, piemēram, *agrā valstiskuma* pazīmes, atbilst interpretu gaidām, nevis vēsturiskā materiāla kritiskai zinātniskai interpretācijai.

Jānis Asaris un Inga Doniņa pievēršas kuršu etniskās un sociālās vēstures problēmām un iepriekš izteikto turpina ar tēzi, ka “jebkura pagātnes sociālā rekonstrukcija ir tikai mūsdienās radīta konstrukcija un abstrakcija, kurā nevar izvairīties no mūsdienu terminoloģijas un mentalitātes” (45. lpp.). Turpat autori formulē otru svarīgu atziņu, ka sens “apbedījums nav mirušā identitātes raksturojums, bet gan mirušā sociālā

uztvere apbedītāju acīs” (45. lpp.), ko, iespējams, noteica abu pušu attiecību raksturs. Savukārt tekstuālais avotu materiāls, kas šķietami dod pieturas punktus seno sabiedrību sociālām interpretācijām, konfrontē moderno interpretu ar jēdzieniem, kuru nozīmi tas riskē pārprast: viduslaiku dokumentos, kas rakstīti Livonijā 13. gadsimta pirmajā pusē, lieto tie termini, piemēram, *Lammekinus rex* (1230)² u. c., ļauj ieraudzīt politiskās elites klātbūtni kuršu sociālās organizācijas struktūrā, taču rada grūtības atrast adekvātu šo vārdu nozīmes – kultūras koda – tulkojumu. Tieši tāpēc, domājams, abi autori pauž pamatotu skepsi par “karaļiem” kā kuršu sociālās organizācijas realitāti (54. lpp.). Šai vietā atliek piebilst: ja avotu valodā, piemēram, jēdziena *rex* nozīme atbilst rakstītāju sociālajai pieredzei, nevis aprakstītajai sociālajai realitātei, tad tā neatbilst “mūsdienu terminoloģijas” piešķirtām nozīmēm. Ar skepsi autori raugās arī uz termina “valsts” lietojumu aizvēstures sabiedrību kontekstā un tomēr, drīzāk viņu pašu seklās refleksijas dēļ par tekstuālo vēstures avotu kritiku,³ attiecībā pret to saglabā labvēlīgu neitralitāti. Taču “valsts”, kas kuršu sabiedrību kontekstā ir anahronisks politisks koncepts un tomēr zinātniskajā un populārajā valodā bieži lietots termins, kā sociālās organizācijas forma – vēlos iebilst – nav saistāma ar karavīru kā atsevišķas profesionālās grupas izveidošanos “kompleksā vadonības sabiedrībā” (52., 54. lpp.), neaizmirstot, ka arvien vēl runa ir par aizvēstures sabiedrībām. Valoda arī vēstures zinātnē piedāvā daudz plašākas iespējas runāt un rakstīt par pagātnes fenomeniem, nekā piesardzības vai rutīnas dēļ akadēmiskā kopiena tās izmanto un suģestējoši vārdi atļauj.

Par zemgaļu teritoriālās un sociālās organizācijas jautājumiem 12.–13. gadsimtā detalizēti, apkopojot plašu arheoloģisko avotu materiālu un pētniecībā paustās atziņas, raksta Guntis Zemītis. Zemgaļu aizvēstures sabiedrībai 20. gadsimta 30. gados latviešu un līdzīgi arī padomju

² *Senās Latvijas vēstures avoti*. 1. burtn. Sast. Arveds Švābe. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1937 (Latvijas vēstures avoti, 2), Nr. 162, 141.–142. lpp.

³ Pēdējo trīsdesmit gadu laikā ir radīts ļoti solids pētījumu korpus par Rimberta *Vita Anskarii* (865/876) u. c. vēstures naratīviem, kas apraksta Baltijas jūras reģiona ziemeļu un austrumu piekrastes sabiedrības, sk., piem., Janson, Henrik (2014). Ansgar und die frühe Geschichte des Erzbistums Hammaburg. In: *Mythos Hammaburg. Archäologische Entdeckungen zu den Anfängen Hamburgs*. Hrsg. von Rainer-Maria Weiss und Anne Klammt. Hamburg: Wachholtz, S. 262–279; Knibbs, Eric (2011). *Ansgar, Rimbart and the Forged Foundations of Hamburg-Bremen*. London and New York: Routledge, pp. 175–207. Taču arvien ļoti būtisks un aktuāls šādas kritiskas interpretācijas piemērs par 9.–13. gadsimta skandināvu un atsevišķu Ziemeļeiropas vēstures naratīviem, kas, par spīti virsrakstā postulētajam, neizpatiek latviešu nacionālās historiogrāfijas tradicionālismam, ir: Kursis, Arnolds (1998). *Mīti un īstenība. Ziemeļnieku sāgas par seno Latviju un latviešiem*. Stokholma: ARAR.

perioda historiogrāfijā tika pierakstīts “agrīnais valstiskums” (62.–63. lpp.), jo tā esot bijusi sociāli konsolidēta kopiena, kurā – un, šķiet, šajā virzienā aicina iet arī autors – vadonība un “karadraudze” kalpojot kā “valstiskuma organizācijas formas” indikatori (61., 68. lpp.). Argumentācija, kas tiek izmantota “agrīnā valstiskuma” pierādīšanai agrāko paaudžu historiogrāfijās, nav pārliecinoša kā zinātniska metode, un tai nevajadzētu sekot: tās mērķis ir acīm redzams – pamatot iepriekš formulētu, ideoloģiski motivētu apgalvojumu. Sociālo un politisko, kulta un identitāšu maiņas procesu (kam tiek pievilktā ideja par “agrīnā valstiskuma veidošanos” vadonības sabiedrībās 13. gadsimta pirmajā pusē) ilustrācijai un argumentācijai par galveno liecinieku vēsturnieki un amatiēri izmanto t. s. Indriķa Livonijas hroniku.⁴ Šādai prāta konstrukcijai piemīt fundamentāla loģikas kļūda, proti, sociālās dinamikas pārmaiņu procesi autohtonajās sabiedrībās ir cieši saistīti ar Livonijas tapšanas norisēm un ir daļa no tām; bez tam minēto dinamiku Livonijas autohtonajām kopienām jeb etniskajām kultūras grupām piešķir saskarsme ar kristianizācijas un Rietumeiropas sociālo un institucionālo pieredzi un tās paradīgu akomodācijas procesi. Hronista vērojumi ir kultūras interpretācijas, kas raksturo vēstures naratīva tradīcijā sakņotu un institucionāli saistītu skatījumu, un tās nav spēkā, ja tiek projicētas uz kādu sociālu grupu laikā pirms minētajiem transformāciju procesiem. Tekstuāla vēstures naratīva radītā realitāte *nav* identa ar aprakstīto/tēloto sociālo pagātnes realitāti.⁵ Citiem vārdiem: Livonijas “valstiskuma” sociālās organizācijas formas radīšanas notikumā zemgaļi, sēļi, līvi u. c. bija iesaistīti kā nosacīti aktīvi spēlētāji un nav atsevišķi izdalāmi no sociālo un komunikācijas procesu kopuma; tas nozīmē, ka autohtono kopienu grupas bija iekļautas Livonijas specifiski orientētās zemes varas politikas veidošanā, kurā, neslēpjot katrai pusei svarīgās intereses un mērķus, dominējošā loma bija Rietumu kultūras aktoriem. Šajā sāncensībā par varu tika atraisīta ļoti liela sociālā dinamika, kas modernizēja visas iesaistītās puses. Autora tēze valstiskuma koncepta kontekstā, ka “feodālās attiecības Austrumeiropā veidojās citādi” (74. lpp.), ir palikusi

⁴ Rietumu akadēmiskajā vidē zināma kā *Heinrici Chronicon Livoniae*. Šāds nosaukuma variants ir kompromiss, apzinoties šī vēsturiskā teksta arvien vēl akūto autorības problēmu. Jaunākais tulkojums latviešu valodā: *Indriķa hronika*. Tulk. Ābrams Feldhūns, koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Zinātne, 1993. Tekstā saīsināti HCL.

⁵ Par viduslaiku vēstures naratīvu interpretāciju īpatnībām un darba metodēm, kā arī ar tām saistītajiem paradoksiem sk., piem., Spiegel, Gabrielle M. (1999). *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Baltimore and London: John Hopkins University Press; Idem (2016). Structures of Time in Medieval Historiography. In: *The Medieval History Journal*, 19 (1), pp. 21–33.

bez precizējoša izvērsuma un neatbild uz jautājumu: kas Livonijas gadījumā bija tas citāda un atšķirīgais?

Latgaļu un sēļu “zemes un kultūra 12.–13. gadsimtā” ir Antonijas Vilcānes raksta tēma, kuras iztirzājuma ievadā ir postulēta tēze, ka šajā attīstības periodā jauno izaicinājumu rezultātā Austrumbaltijas sabiedrībās esot notikusi “teritoriālās suverenitātes zaudēšana” (82. lpp.). Šādi formulēta vēsturiskā ietvara tēze liek jautāt: vai šī ir autore vai viņas aprakstīto seno sabiedrību perspektīva? Dzīvesvietu un apbedījumu kultūras tipoloģiju apskatam seko ieskats etnoģenēzes un sociālās organizācijas procesos (96. lpp.). Autore norāda uz metodoloģiska rakstura grūtībām, jo, līdzīgi kā iepriekš minētajos rakstos, arī latgaļu un sēļu gadījumā arheoloģiskais izpētes materiāls arvien vēl neļauj formulēt drošus secinājumus par šo kopienu etnisko piederību un kultūras identitāti. Latgaļu un sēļu 12.–13. gadsimta sabiedrību sociālā organizācija ir latviešu nacionālās un padomju perioda historiogrāfiju īpašas uzmanības un dažādu spekulatīvu interpretāciju objekts, pret kurām autore izturas kritiski un savu attieksmi pamato ar tēzi, ko iespējams parafrāzēt šādi: pieņemot, ka kapu inventārs atspoguļo situāciju, kas fiksēta 13. gadsimta pirmās puses tekstuālajos vēstures avotos, nosaucot atsevišķas personu sociālā statusa grupas, tiek iegūta – ne vairāk un ne mazāk – sociālās struktūras mākslīga konstrukcija, kuras “arhitektūrā” nav ņemtas vērā hronoloģijas indifferences, piemēram, apbedījumu materiālā (99.–101. lpp.). Šāds spekulatīvs raksturs piemīt arī konceptam par “agrīnā valstiskuma veidošanās problemātiku Latvijas teritorijā” un to aprakstošiem “sociālās diferenciacijas indikatoriem” (101.–104. lpp.). 13. gadsimta pirmās puses tekstuālo avotu termini, kas blīvā slānī ir atklājami t. s. “Indriķa” hronikā, varētu kalpot par kādu no indikatoriem, ja vien viduslaiku leksikā lietotie statusa apzīmējumi tiek korekti tulkoti: ja Koknese un Jersika minētajā vēstures naratīvā ir apzīmētas par *regnum* un vēsturisko laikabiedru izpratnē tas atbilst teritorijas statusa terminam “valdījums”, tad, tulkojot šo vārdu kā “valsts” (103. lpp.), jēdzienam tiek piešķirta ontoloģiski aplama nozīme. Latgaļu un sēļu gadījumā, kaut arī autore šķietami distancējas no latviešu historiogrāfijā paustajiem stereotipiem, ar terminu “valsts” un “valstisks veidojums” attiecinājumu uz šīm vēsturiskajām kopienām tiek uzturēta koķeta nenoteiktība, nepieļaujot vietu idejai, ka nosacīti augsts (salīdzinoši) sociālās struktūras un kultūras attīstības līmenis nav obligāts priekšnosacījums tam, ka šāda sabiedrība ies “agrīnā valstiskuma” attīstības ceļu, jo tas nav dabiskas un nenovēršamas katras sociālās attīstības rezultāts.

Krusta karu un kristīgās misijas problemātikai 13. gadsimta Livonijā veltīta krājuma otrā daļa. Marjus Ščavinskis (*Ščavinskas*) pievēršas

autohtono sabiedrību sociālajai un politiskajai elitei, kas iekļāvās Romas katoļu baznīcas kristīgās misijas atraisītajos vai provocētajos sociālās polarizācijas procesos topošajā Livonijā. Autora fokusā ir “Indriķa” hronikā sastopamie elitei piederīgo grupu statusa apzīmējumi un šo jēdzienu nozīmes lietojums un skaidrojums, kas kļūst izplūdis un nesaprotams tiesību uz zemi un mantojamas varas kontekstā. Tā kā Kaupo šajā vēstures naratīvā tiek apzīmēts par *quasi rex et senior* (HCL VII, 3), bet “Visvaldis” par *rex de Gercike* un Vestards par *maior natu de Semigallia* (IX, 2) vai *Semigallorum dux* (IX, 3), savukārt “Atskaņu hronikā” par *konic* (1700. rinda),⁶ tad ir dīvaini, ka Ščavinskis neuzdod būtisko jautājumu: kādu nozīmi senie hroniku un dokumentu autori piešķir terminiem *rex* vai *dux* autohtono kopienu kristīšanas politikas kontekstā un kā tos lieto – kā *titulu* vai *apzīmētāju*? Ja “Visvaldis” šai rakstā ir “Jersikas hercogs” (116., 118. lpp.), tad konkrētajā sociālo transformāciju kontekstā autors nepamatoti lieto avota jēdzienu *dux* ar titula (amata apzīmējuma) nozīmi. Interesanti ir viņa prātojumi par to, ka uz militāro demokrātiju kā sociālās organizācijas formu norādot “Indriķa” hronikā minētā “radinieku un draugu” (*cognati et amici*) grupa, kas pēc statusa esot bijuši “karotāji” (?) un kam esot bijušas funkcijas leģitimēt elites līdera varu un tiesības rīkoties ar brīvo (kopienas) zemi (118. lpp.), turklāt militārā demokrātija esot pastāvējusi arī zemgaļu vadonības sabiedrībās (119., 121. lpp.). Šķiet, ka ar šo interpretāciju autors atgriežas pie “feodālisma” koncepcijas, kurā, starp citu, tieši “karadraudze” bija sociālās noslāņošanās un “valstiskuma” svarīgākā indikācija un kura bija padomju historiogrāfijas ideoloģiskās konjunktūras rezultāts. Autors kļūdās, ja, rakstot par 1219. gada notikumiem Mežotnē, kā vienu no situācijas aktieriem min “Vācu ordeņa Livonijas atzaru” (119. lpp.): šajā laikā Livonijas politikā arvien aktīvs bija Zobenbrāļu ordenis, kas savu darbību pārtrauca 1237. gadā, kad tika iekļauts Vācu ordenī. Nenoliedzams ir tas, ka Kaupo un “Viestarts” “piederēja pie jaunās politiskās elites, kas sāka attīstīties pirms Livonijas izveidošanās” (120. lpp.), un būtiska ir *cognati et amici* grupas vēsturiska analīze. Taču, vai Kaupo bija “Rīgas bīskapa vasalis”, kā pārlicināti raksta autors (121. lpp.), mēs droši zināt nevaram, jo konkrētu apstiprinošu norāžu tekstuālajos avotos nav.

Krusta karu fenomenam Baltijas jūras reģionā un it sevišķi tā ietekmei uz sociālo un politisko transformāciju procesiem Livonijas tapšanas sākumposmā veltīts Karstena Selča Jensena (*Jensen*) raksts, kura galve-

⁶ *Atskaņu hronika*. Tulk. Valdis Bisenieks, koment. Ēvalds Mugurēvičs un Kaspars Kļaviņš. Rīga: Zinātne, 1998, 78. lpp.

nais problēmas jautājums ir par krusta kara kā taisnīga svētā kara idejas pārnesi uz topošās Livonijas situāciju. Krusta karu tēmu turpina Torbena Kjersgorda Nilsena (*Nielsen*) raksts, kurā analīze fokusēta uz karošanas kā attaisnotas vardarbības praksi. Būtiski un diskusijas cienīgi Baltijas un it sevišķi Livonijas krusta karu kontekstā, kā savā rakstā uzsver K. S. Jensens, ir jautājumi par vēsturisko laikabiedru uztveri: kas viņu izpratnē bija vai nebija “ists” svētais karš jeb “Dieva cīņa” (*prelia Domini*, HCL XI, 5), tās tiesiskie, ideoloģiskie un eshatoloģiskie aspekti un tradīcijas (125.–130. lpp.). Svētā kara idejas darbība praksē Baltijas jūras reģiona kontekstā uzrāda kādu būtisku īpatnību: “[...] Livonijas krusta kari [...] bija pirmais patiesi sekmīgais kristianizācijas, krusta kara un iekarošanas kara simbiotiskas saplūšanas piemērs” (138. lpp.). Šīs īpatnības dēļ Jensens mudina tos uzlūkot kā atsevišķu fenomenu Eiropas krusta karu pieredzē. Šādu skatījumu autors pamato, piemēram, ar norādēm uz hronista “Indriķa” vēstures naratīva koncepcijas iezīmi, kas parāda, ka karu un karošanu viņš apzināti stilizē kā sakrālās vēstures notikumus un panāk to ar biblisko tekstu, it sevišķi no Vecās Derības, citātu, parafrāžu vai atsevišķu tēlu aizguvumu palīdzību (138.–141. lpp.). Jensena norāde uz hronikas kompozīcijas specifiku un senā autora valodas stila un izteiksmes manieri ir ļoti vērtīgs atgādinājums, kā lasīt un interpretēt viduslaiku vēsturiskā naratīva saturu atbilstoši 13. gadsimta intelektuāļa izpratnei par reālu pagātnes notikumu literāru apstrādi un piemērošanu simboliskās komunikācijas politiskiem, tiesiskiem vai teoloģiskiem mērķiem.

Ļoti interesanta un nenoliedzami svarīga ir T. K. Nilsena uzrunātā tēma par vardarbību Livonijā, kuru atbrīvojošais un ģenerējošais faktors esot bijuši krusta kari. Autora izteikumam, ka šajā vēsturiskajā reģionā “kristianizācijas galvenais līdzeklis bija vardarbība” (145. lpp.), nevar piekrist, kaut arī vardarbības klātbūtne nosauktajā un citos zemes varas izveides procesos nav noliedzama. Tekstuālo vēstures avotu retorika dod vērtīgas norādes, ka vardarbība pret nekristiešiem it sevišķi Romas kūrijas dokumentos tiek aizliegta un kritizēta, taču tanī pašā laikā – atsaucoties uz izņēmuma stāvokļiem – attaisnota un maskēta, ietērpjot to īpašā valodas stila izteiksmē (149. lpp.). Reflektējot par vardarbības mērogiem un kvantitatīviem apmēriem, autors, piesaukdams par notikumu galveno liecinieku hronistu “Indriķi” (150.–154. lpp.), šķiet, ir izvēlējies labticīgā lasītāja lomu un *tic* katram šī viduslaiku stilista vārdam. Šāda pieeja ir daļēji attaisnojama, bet raksturīga avotu pozitīvismam. Vēstures avotu kritikas elementārā “ābece” liek atcerēties, ka vēsturniekam vajadzētu būt konstruktīvam skeptiķim. Ja hronista pagātnes tēlojumu mēs uzvertu burtiski kā reportiera ziņojumu no notikuma vietas un nešaubītos

par tā ticamību, tad aprakstīto baidīgo ainu rezultātam vajadzēja būt bez iedzīvotājiem un apdzīvotības atstātām vietām, tātad – bez cilvēkiem, kas bija katras teritoriālas varas galvenais resurss, no kura pakļaujošā puse bija eksistenciāli atkarīga. Ja reiz mēs skaidrojam krusta karotāju un baznīcas institūciju uzvedību un rīcības motīvus kristīgās misijas ietvaros kā pragmatisku un racionālu, taču nenoliedzami arī afektētu, kā to dara arī T. K. Nilsens, tad nevajadzētu pierakstīt šiem “Indriķa” literāri stilizētajiem vēsturiskajiem laikabiedriem politisku tuvredzību, kas sevi apdraudētu, iznīcinot nepieciešamo resursu nodrošinājuma avotus. Vardarbība, arī nogalinot, šajā vēsturiskajā kontekstā bija līdzeklis, lai disciplinētu un sodītu konkrētu kopienu, citiem vārdiem – lai pakļautu, nevis lai to iznīcinātu pilnībā. Īpaši būtisks ir autora dotais karadarbības laikā veiktās kolektīvās vardarbības skaidrojums no sociālās antropoloģijas perspektīvas un, atbilstoši situatīvajam ietvaram un darītāja nolūkam, viņš raksturo to kā *rituālo vardarbību*, kas kalpoja publiskas leģitimitātes gūšanai (158. lpp.). Sarežģīts ir vēsturnieka uzdevums, izvēloties šādu tēmu, lai, par to runājot, nekļūtu par soģi vai apoloģētu, tātad nevis nosodītu vai attaisnotu, bet spētu izskaidrot vēsturisko aktieru rīcību un uzvedību un to motīvus. T. K. Nilsena izvēlēta retorika it sevišķi raksta pirmajā pusē un intonācija tomēr liek domāt, ka viņam ir emocionāli grūti balansēt starp cilvēciski saprotamu vardarbības nosodījumu un vēsturiski kompetentu šī fenomena skaidrojumu. Ar savu secinājumu, ka “šīs vardarbības ceļā Baltijas reģions kļuva par kristīgās Eiropas sastāvdaļu” (160. lpp.), viņš piesienas vēl nesen popularitāti guvušajai un ietekmīgajai Roberta Bārtleta tēzei par vardarbību kā valdošo un virzošo kumulatīvo spēku viduslaiku Eiropas radīšanas aktā.⁷ Pēdējo gadu pētījumos šī savulaik plaši atzītā pieeja, skaidrojot kristiešu un nekristiešu kultūru saskarsmes kā konfrontācijas, kas savukārt provocējušas vardarbību, tiek kritizēta.⁸

Trešajā krājuma daļā ietvertie raksti turpina sociālo un politisko transformāciju fenomenu analīzi un iedziļinās simbolu valodas, kura reprezentē pilsētu telpisko struktūru un komunālās pārvaldes institūcijas, formēšanās gaitā 13.–15. gadsimta Livonijā un tajā radīto viduslaiku tekstu recepcijas problemātikā 20. gadsimta sākuma Latvijā. Viduslaiku urbanizācijas procesiem un pilsētu kā jaunu telpisku struktūru tipoloģijai, aplūkojot gan šodienas Latvijas, gan Igaunijas teritorijās lokalizētās apdzīvotās vietas, veltīts Edgara Plētiņa raksts. Arheoloģiski pētīto vietu, kuru

⁷ Bartlett, Robert (1993). *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. London.

⁸ Sk., piem., Jensens, Kurts Viladss (2019). Skandināvijas, Ziemeļvācijas un Livonijas kristianizācija, 1000.–1300. gads. Salīdzinošs skatījums. In: *Viduslaiku Livonija* (kā 1. atsauce), 42.–63. lpp., šeit 50.–51. lpp.

materiāls uzrāda urbanizācijas pazīmes, apdzīvotības tips un telpiskā struktūra, kas ļauj konstatēt pēctecīgumu, ir mainījusies 13. gadsimta sociālās un politiskās dinamikas ietekmē, kā demonstrē autora pedantiski veidotā tabula (171.–174. lpp.). Autors kritiski izvērtē gan rakstīto vēstures avotu terminu lietojumu un atbilstību apdzīvotas vietas telpiskajam raksturam un urbanizācijas pakāpei, gan latviešu nacionālajā historiogrāfijā ieviesto jēdzienu piemērotību vēsturisko objektu apzīmēšanai. Tiesības un tiesībās balstīta organizācija, kā viņš pārliecinoši argumentē, ir kritēriji, kas ļauj principiāli nošķirt “divu pasaulu urbanizētās vietas”, kas 13. gadsimtā pastāvēja viena otrai līdzās; tāpēc terminu “pilsēta”, “lai apzīmētu aizvēstures apdzīvotās vietas, lietot nedrīkst” (168. lpp.).

Par heraldikas kā varas un korporatīvā statusa zīmēm simboliskajā komunikācijā raksta Sigita Šnē, pievēršoties pilsētu pārvaldes institūciju heraldikas pirmsākumiem Livonijā. Rīgas bīskapu un arhibīskapu, kā arī Zobenbrāļu, bet pēc 1237. gada Vācu ordeņa Livonijas atzara un tā mestru zīmogi ļauj izsekot heraldikas valodas veidošanās procesam, kas atspoguļo zemes kungu teritoriālo politiku, pretenzijas un pašizpratni. Livonijas pilsētu pārvaldes institūciju (rātes) zīmogu heraldikā lietotie simboli norāda uz specifiskas kolektīvās identitātes formēšanos sākot ar 13. gadsimta pirmo pusi, atsevišķos gadījumos vēlākos periodos. Taču tanī pašā laikā šo zīmogu ikonogrāfijā vērojamas izmaiņas motīvu un atsevišķu simbolu attēlojumā liecina par politisku un varas attiecību ietekmi uz pilsētas tiesisko statusu, kas lika pilsētu kopienām mainīt sevi reprezentējošos heraldiskos medijus (191. u. c. lpp.).

Par to, vai Livonijas “Indriķa” hronika ir latviešu kultūras daļa, vienkārši apmaiņa aizsākās 1922. gadā un turpinājās līdz 1953. gadam īpašā historiogrāfijas žanrā – nacionālās (latviešu) literatūras vēstures tēlojums, kā mums atgādina Mārtiņa Mintaura ar plašu un dziļu izpratni veidotais raksts. Rakstnieki Jēkabs Lautenbahs (1847–1928) un Teodors Zeiferts (1865–1929) piedāvāja diametrāli pretējus skatījumus un vērtējumus par šīs hronikas vietu latviešu kultūrā un iedibināja divas tendences vēlāko sekotāju polemiskajos apcerējumos: tām raksturīga izteikti emocionāla un politiski motivēta demonstratīva attieksme pret viduslaiku Livonijā radītajiem tekstiem latīņu, viduslejasvācu vai vidusaugšvācu valodās, kas balansē starp krasu šo seno liecību noliegumu un patētisku pieņemšanu. Abas nostājas skaidrojamas kā atbildes reakcijas uz kultūras un politikas konjunktūru Latvijas sabiedrībā 20. gadsimta 20.–30. gados un padomju periodā. Attieksme pret “Indriķa” hroniku demonstrē, ka latviešu sabiedrība kopumā nespēja vai tikai daļēji un ar atrunām spēja pieņemt viduslaiku Livoniju kā savas kolektīvās pagātnes (atmiņas) daļu.

Noslēgumā vēlos fiksēt dažus vērojumus. Krājumā atklājas dažas redakcionālas nekonsekvences, piemēram, ja viscaur grāmatas tekstā ievērots simbola [...] lietojums, norādot uz izlaidumiem citātos, tad vietumis ieraugāmais [...] var mulšināt (72., 158.–159. lpp.); 34. atsaucē (159. lpp.) latīņu valodā citētā hronikas fragmentā nav pamanīts, ka aiz atsevišķu vārdu pirmajiem burtiem, nenovēršot nekorektu pārcēlumu nākamajā rindā, ir pazudis to turpinājums. Kartē “Livonija krusta karu laikā” (18. lpp.) iemaldījies teritorijas apzīmējums “Livonijas ordeņvalsts”, kas ir morāli novecojusi un nekorekta konstrukcija (arī 187. u. c. lpp.) un būtu aizstājama ar citu, zinātniski atbilstīgu nosaukumu – Vācu ordeņa valdījums Livonijā.

Krājumā daudzkārt tiek piesaukts “agrā valstiskuma” koncepts, kas diemžēl netiek kritiski diskutēts vai izskaidrots, pat nejaudājot, kāda bija vai varēja būt viduslaiku Livonijas sabiedrību pašizpratne un ar kādu terminu palīdzību to varētu izteikt zinātnes valodā. Diskusijas, ja vien tās nav politiskas konjunktūras motivētas un neauglīgas, par “agrā valstiskuma” problemātiku aizvēstures (sic!) un viduslaiku sabiedrībās Austrumbaltijas vēsturiskajā telpā ir turpināmas, iespējams, Latvijas zinātnieku forumā. Recenzijas formāts tam ir par šauru.

Krājums atgādina, ka vēsturnieks bieži vien var būt līdzīgs leijerkastniekam, kurš var spēlēt visu, ko sabiedrība no viņa gaida, no Marseljēzas līdz korālim. Ar ko atšķiras vēsturnieks no hronista? Atbilde šķiet elementāra – hronists ir literāts, vēsturniekam vajadzētu būt zinātniekam. Taču bieži viņš īsti nav ne literāts, ne zinātnieks, bet atrodas kaut kur pa vidu. Veids, kā mēs akadēmiskās kopienas vai populārās kultūras patērētāju aprindās runājam par vēsturiskiem procesiem, atklāj mūsu domāšanu par tiem. Atklājums var nebūt mums glaimojošs.

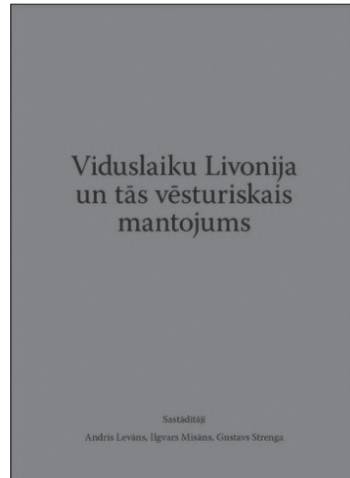
Rakstu krājuma sastādītāja un zinātniskā redaktora loma izpaužas saspēlē ar autoriem, tekstu saturiskās nogatavināšanas procesā un grāmatas konceptuālajā redzējumā, pirms tā tapusi, kā arī visa veida kļūdu ievērošanā un novēršanā. Tas ir laikietilpīgs, nogurdinošs, grūts un varbūt pat nepateicīgs darbs. Sastādītājs ir centies panākt labāko rezultātu, kaut arī tas būtu vērtējams nedaudz pretrunīgi. Taču tas, domājot par aizvēstures un viduslaiku Livonijas sabiedrību izpēti dinamiskajā 13. gadsimtā, uzskatāmi demonstrē Latvijas akadēmisko un vēstures zinātnes vidi 21. gadsimta trešās desmitgades sākumā. Un tieši tāpēc šis ir ļoti interesants un vajadzīgs krājums.

Andris Levāns

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.11>

SOLIS CEĻĀ UZ JAUNU LIVONIJAS VĒSTURES SKATĪJUMU

*Viduslaiku Livonija un tās
vēsturiskais mantojums.* Sast.
Andris Levāns, Ilgvars Misāns,
Gustavs Strenga. Rīga: Latvijas
Nacionālā bibliotēka, 2019.
256 lpp.
ISBN 9789984850771

2017. gadā notikušajai Livonijas vēsturei veltītajai konferencei 2019. gadā sekoja rakstu krājums “Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums”. Tā sastādītāji ir vēsturnieku vidū ļoti pazīstamie medievisti Andris Levāns, Ilgvars Misāns un Gustavs Strenga. Šis ir viens no apjomīgākajiem izdevumiem, kas iznācis pēdējo gadu laikā par Latvijas teritorijas viduslaiku vēsturi un tāpēc ir ieguvumus tiem pētniekiem un lasītājiem, kuri īpaši interesējas par šo vēstures posmu. Lieliski, ka šis izdevums stiprina pieeju Latvijas un Igaunijas viduslaiku vēsturi skatīt kopā, runājot par viduslaiku Livonijas, nevis katras valsts atsevišķu vēsturi.

Vērtīgs un pārdomāts ir rakstu krājuma uzbūves princips. Proti, tā pirmajā daļā lasītājs var iepazīties ar pieredzējušu vēsturnieku pētījumiem, kas ar Livonijas vēstures izpēti nodarbojas vairākus gadu desmitus. Šajā daļā ir apskatīta kristianizācijas pieeja un process, tirdzniecība, ārpolitika, sabiedrība un Livonijas vēstures izmantošana mūsdienās. Rakstos var pamanīt, ka vēsturnieki izvīrītos jautājumus skatījuši kopsakarībās un salīdzinošā perspektīvā. Šāds redzējums lasītājam ļauj ieraudzīt, ka Livonija ir lielāku procesu daļa un tas, kas notiek šajā teritorijā, nereti nav nekas unikāls. Tas paver iespēju paraudzīties uz notikumiem plašāk un saprast, ka Livonijā notiekošais atspoguļo konkrētā laikmeta iezīmes. Piemēram, to, ka iedzīvotāju kristianizācija ir process, kas līdzīgi notiek arī citur, vai to, ka šis reģions tirdzniecības

sistēmā ir bijis interesants arī krietni pirms Livonijas izveidošanās. Tāpat vēsturnieku pētījumi labi parāda, ka līdz ar Livonijas izveidošanos šis reģions tika integrēts tā dēvētajā Rietumu modelī jeb, vienkāršāk sakot, iekļāvās Rietumeiropas telpā ar tai raksturīgajām vērtību un pieeju izpausmēm.

Apskatot izdevuma saturu, rodas vairākas pārdomas. Lielākoties krājums veltīts kristianizācijas, dažādu kultūru koeksistences, ārpolitikas, vietējo iedzīvotāju pakļaušanas un vēstures izmantošanas jautājumiem. No vienas puses, izdevuma virsraksts “Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums” rada priekšstatu, ka tajā tiks runāts par dažādiem ar Livonijas ārējām attiecībām un iekšpolitiku saistītiem jautājumiem, bet, atverot satura lapaspuses, var ieraudzīt, ka fokuss ir likts uz “viduslaiku Livonijas vēstures eiropiešiem kontekstiem”. Ņemot vērā, ka izdevuma mērķis bija “rosināt palūkoties uz Livonijas sociālo, politisko, ekonomisko vēsturi ar jaunu, visaptverošu skatu”,¹ krājumā (iespējams, arī konferencē) būtu bijis vērtīgi iekļaut plašāku tēmu loku. Visnotaļ labi ir izdevies “skats no plašākas, globālākas perspektīvas”,² bet līdzās apskatītajiem jautājumiem būtu bijis vērtīgi palūkoties uz Livonijas iekšējiem procesiem. Lasītājam, kas nav vēstures pētnieks, izlasot šo krājumu, ir grūti gūt apkopojošu priekšstatu par to, kā cilvēki dzīvoja Livonijā. Izņēmums ir Ilgvara Misāna raksts un atsevišķas sadaļas Kurta Villadsa Jensena rakstā, kur tiek runāts par Livonijas iekšējiem procesiem. Būtu vērtīgi vairāk pievērsties jautājumiem par sabiedrību un dažādu sociālo grupu mijiedarbību, iekšējo tirdzniecību un ekonomiku, pilsētu dzīvi un dažādu kultūru līdzaspastāvēšanu. Šie aspekti ļautu daudz vairāk atklāt viduslaiku Livoniju kā dzīvu organismu. Būtībā šis ir izaicinājums, kas pamanāms ne tikai šajā izdevumā. Vēstures rakstniecībā autori mēdz tik ļoti fokusēties uz dažādiem politiskajiem aspektiem, ka tiek aizmirsti sociālie un saimnieciskie jautājumi, bet tieši tie būtībā parāda, kā dzīvoja konkrēta sabiedrība vai pat konkrētas sociālās grupas šajā laika posmā vai reģionā. Tāpat izdevumā būtu bijis vērtīgi iekļaut atsevišķu rakstu par Livonijas mantojumu. Protī, mantojumu ne tikai idejiskā un filosofiskā, bet arī praktiskā izpratnē. Iespējams, tas varētu būt raksts par to, kādas arhitektūras, pilsētībūvniecības vai apbedījumu vietas un to liecības saglabājušās līdz mūsdienām un ko tās var pastāstīt par cilvēku dzīvi viduslaiku Livonijā.

¹ Levāns, Andris, Misāns, Ilgvars, Strenga, Gustavs (2019). Ievads. Viduslaiku Livonija un mēs. No: *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 15. lpp.

² Turpat.

Tas piešķirtu izdevumam pilnīgāku saturu. Kopumā var teikt, ka krājuma ir labi izdevies atklāt ģeopolitiskos, tirdznieciskos un ar kristianizāciju saistītos jautājumus, bet novārtā palikušas tēmas, kas saistītas ar sabiedrības ikdienas dzīvi, iekšpolitiku, saimniecību un kultūrvēsturisko mantojumu.

Atzinīgi vērtējama ir autoru drosme par Livoniju runāt kā par dabisku konkrētā reģiona un līdz ar to šajā reģionā dzīvojošās sabiedrības vēstures daļu. No vienas puses, lielākajai daļai 21. gadsimta pētnieku tas ir saprotams, bet, no otras puses, nevar noliegt, ka daļa sabiedrības joprojām uz senāko pagātņi skatās kā uz laikmetu, kurā meklējama tikai vietējo iedzīvotāju pakļaušana un citas, svešās varas valdīšana. Autori piedāvā absolūti citu redzējumu. Rakstos tiek stiprināta doma, ka konkrētie procesi Igaunijas un Latvijas teritorijā bija daļa no procesiem, kas norisinājās Eiropā, un bija saprotama un loģiska konkrētā laikmeta parādība. Tas var palīdzēt kliecēt kļūdainus uzskatus par Baltiju kā īpašu reģionu, kura attīstību 13. gadsimtā pārtrauca krusta kari, kurš bija pasaules nostūris un stāvēja nomaļus no kopējās Eiropas attīstības. Kurts Villadss Jensens akcentē domu par kristianizāciju kā procesu, kas ar līdzīgām parādībām novērojams dažādās vietās. Karstens Jānke iezīmē Livonijas reģiona stipro piesaisti Skandināvijai un arī tālākiem reģioniem, tā parādot Livonijas vietu kopējā attiecību tīklā. Romana Čaja rakstā parādīta Livonijas ciešā ārpolitiskā sasaiste ar citām šī reģiona teritorijām. Ilgvars Misāns ļoti skaidri iezīmē to, kā vietējie iedzīvotāji tika integrēti kopējā Eiropas reģiona procesos, kas, kā tālāk apliecina eseju autori, principā bija neizbēgama attīstības gaita. Raksts soli pa solim iezīmē procesus, kuriem jāpateicas par to, ka varam piederēt Eiropas sabiedrībai.

Darba otrā daļa dod iespēju lasītājam ieskatīties to tematu lokā, kam pievērsušies vēsturnieki, kas nesen ir ieguvuši vai pretendē uz doktora grādu. Šīs daļas trīs rakstos analizēta Livonijas ārpolitika un iekšpolitika. Pārsvārā raksti atspoguļo jauno vēsturnieku disertāciju tēmu ietvarus. Šī pieeja izdevuma veidošanā ir Latvijas vēstures rakstīšanai inovatīva, jo ļauj ielūkoties nelielā daļā jautājumu, kas tiek pētīti šobrīd un par kuriem nākotnē varētu tapt kāds apjomīgāks pētījums.

Savukārt trešajā daļā ir četri redzējumi par Livonijas vēsturi 21. gadsimtā. Šo daļu veido esejas, kurās vēsturnieki apskatījuši, kā Livoniju redz sabiedrība mūsdienās, kā un kur šo vēsturi lieto un kādas sabiedrībai kopumā ir attiecības un attieksmes pret Livoniju kā vēstures daļu. Iespējams, tieši šī ir izdevuma lielākā veiksmē un nesagatavotam lasītājam varētu šķist visinteresantākā, jo apskata mūsdienu procesu paralēles

un izsaka hipotēzes un novērojumus gan par Livonijas tematiku kopumā, gan par vēstures rakstīšanas pieeju. Šo pieeju savā ziņā iesāk Anti Selarts, kurš Livonijas vēstures lietojumu skata gan PSRS, gan Krievijas Federācijas izmantotajos materiālos. Šī ir interesanta tēma, kas parāda tendenci vēsturi politizēt un konkrētus vēstures notikumus izmantot bez plašāka konteksta, turklāt to darīt mūsdienu kontekstā. Eseju autori turpina iztīrīt jautājumu par Livonijas vēstures un 21. gadsimta sabiedrības attiecībām gan kopumā, gan Igaunijā un Latvijā atsevišķi. Esejās ir izteiktas vairākas interesi raisošas domas. Gustavs Strenga uzsver, ka pēc būtības gan individuālā, gan kolektīvā atmiņa ir selektīva, kas nosaka, ka vēsturi principā sabiedrība izmanto sev nepieciešamajos brīžos un nolūkos.³ Juhans Krēms būtībā šo domu turpina un uzsver, ka sabiedrība labprāt viduslaikus izmanto brīžos, kad jāpamato konkrētu vietu vai notikumu senums, piemēram, kādu svarīgu notikumu jubilejās vai pilsētu svētkos. Esejā ir interesanta norāde, ka sabiedrība akceptē, ka viduslaiki it kā saistās ar “zaudētu brīvību”, bet reizē no tiem tiek paņemtas lietas, kas Igauniju piesaistīja Eiropai.⁴ Evas Eihmanes esejā ir akcentēta doma, ka sabiedrībai kopumā viduslaiki šķiet saistoši, bet ir pamanāma plaša starp vēsturnieku un sabiedrības skatījumu. Autore uzdod retorisku jautājumu, kas pārfrāzējot skan šādi: vai vēsturnieki populārzinātniskus darbus uzskata par kaut ko mazvērtīgāku vai arī šādu darbu radīšanai ir nepieciešams īpašs talants, kas, iespējams, viņiem nav attīstīts.⁵ Šis ir ļoti svarīgs jautājums un skar arī jauno vēsturnieku sagatavošanas studiju saturu. Savukārt Jans Rīdigers pievērš uzmanību ar viduslaiku vēsturi saistīto jēdzienu saturam.⁶ Proti, vēstures rakstniecībā ērtības labad autori lieto visiem saprotamus jēdzienus, kuru saturs, iespējams, var neatbilst vēsturiskajai patiesībai vai arī jēdziena vēsturiskais tulkojums principā ir neprecīzs.

Šī darba klajā nākšana liek aizdomāties par vēl kādu problēmu. Jau sen Latvijā nav radīts jauns un visaptverošs pētījums par Livonijas vēsturi. Maz ticams, ka tas mūsdienās ir izdarāms tikai ar viena cilvēka spēkiem. Par šāda darba tapšanu būtu jāvienojas autoru kolektīvam.

³ Strenga, Gustavs (2019). Atgrūšanās un pievilkšanās. Viduslaiki 21. gadsimta sākumā. No: *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 209. lpp.

⁴ Krēms, Juhans (2019). Viduslaiku Livonija un 21. gadsimta Igaunija. No: *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 216. lpp.

⁵ Eihmane, Eva (2019). Viduslaiku Livonija un mūsdienu Latvija. No: *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 226. lpp.

⁶ Rīdigers, Jans (2019). Livonija un pasaule 21. gadsimtā. No: *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 233. lpp.

Šāds izdevums ir kļuvis par vitālu nepieciešamību, jo tikai tā var ietekmēt arī izmaiņas skolām domātās literatūras tapšanā. Kamēr nav pieejams visaptverošs, zinātniski pamatots un konceptuāli jauns redzējums uz Livonijas vēsturi, tikmēr skolām paredzētajā literatūrā dominēs agrāk nostabilizējušās atziņas, kas tiek pārrakstītas no vienas mācību grāmatas uz citu. Un tas, kā saprotams, ietekmē arī tālāko sabiedrības izpratni par šo laika periodu.

Noslēgumā ir vērts uzsvērt, ka izdevuma “Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums” iznākšana ir būtisks ieguvums Livonijas vēstures historiogrāfijai un ir tālāk pārņemams rakstu krājuma uzbūves princips. Jādomā, ka šeit nostiprinātā vēstures skatījuma pieeja tiks turpināta un mēs nākotnē ieraudzīsim vēl citus darbus, kas Livoniju uzlūko plašāka sadarbības tīkla un reģiona kontekstā.

Edgars Plētiens

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.12>

*Latvijas teritorija agrīni
modernā laikmeta politiskajā
dimensijā 16.–18. gadsimtā.*

Sast. Valda Kļava. Rīga:
Latvijas Nacionālā bibliotēka,
2019. 215 lpp.
ISBN 9789984850795

Latvijas valsts simtgadei par godu organizētais konferenču cikls, kas tika īstenots projekta “Latvijas valstiskuma idejas vēsturiskais ceļš kopējā Eiropas kultūras telpā”¹ ietvaros no 2017. līdz 2019. gadam, ir ieguvis savu galīgo formu. Īsā laikā ir realizējusies iecere par piecu konferenču rakstu krājumu izdošanu.

Kad šī gada pavasarī izplatījās ziņa par atlikušo trīs cikla krājumu iznākšanu, steidzu uz Latvijas Nacionālās bibliotēkas Draugu telpu papildināt sērijas bibliotēku. Spriežot pēc draugu un sociālo tiklu lietotāju reakcijām, es nebiju tāds vienīgais. Pēc jaunās attālinātās komunikācijas ēras iestāšanās un māsēdes garajiem ziemas mēnešiem sērijas darbi sniedza droša patvēruma un nemainīgi kvalitatīvi pavadīta laika sajūtu. Šajā recenzijā tiek apskatīts krājums “Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā”, ko sastādījusi Valda Kļava.

Projekta nosaukumā ietvertie jēdzieni paredzēja plašu skatījumu diapazonu par valsti pirms Latvijas Republikas dibināšanas un par tās vietu Eiropas kultūras telpā. Tālākais projekta izvērsums piecos laika nogriežņos, katram veltot vienu konferenci un rakstu krājumu, liek saprast, ka liecības “par pakāpenisku un nenovēršamu valstsgribas īstenošanos Latvijā” meklējamas kopš vēsturiskā laika sākumiem jeb pirmajām rakstītajām liecībām par Latvijas teritoriju un tās iedzīvotājiem. Šis uzstādījums ir pakļauts vienotam mērķim – “sniegt ieskatu procesos,

¹ Vairāk par pašu projektu un konferencēm sk.: Daukšte, Vija (2020). Latvijas valsts simtgades programmas projekts “Latvijas valstiskuma idejas vēsturiskais ceļš kopējā Eiropas kultūras telpā”. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 173.–176. lpp.

kuri soli pa solim tuvināja Latvijas valstij”.² Programmas konceptuālais uzstādījums nav uzskatāms par kaut ko jaunu un novatorisku Latvijas historiogrāfijā. Latvijas valstiskuma vēsture ir viens no lielajiem nacionālās vēstures naratīviem, kas kopš neatkarības atjaunošanas ir valsts vēstures zinātnes politikas stūrakmens. Saprota, ka izšķirošajiem 20. gadsimta sākuma notikumiem tajā ir atvēlēta galvenā nozīme, savukārt priekšvēsturē tradicionāli uzsvērts nacionālās atmodas figūru devums, kā arī dzimtbūšanas atcelšanas un dažādu sociāli politisko un garīgo reformu ietekme, kas palīdzēja latviešiem nobriest kā politiskai nācijai. Nonākot pie agro jauno laiku sliekšņa, tēmas aktualitāte stipri mazinās. “Agro jauno laiku (16.–18. gadsimts) politiskā vēsture”, kā krājuma ievadā norāda koncepcijas autore un krājuma sastādītāja Valda Kļava, “parasti nav temats, kam pētnieki un publicisti pievēršas, atspoguļojot Latvijas valsts izveidošanos un analizējot šīs norises priekšnoteikumus”.³ Pēc neatkarības atjaunošanas agro jauno laiku vēsture biežāk kalpo par fonu lielajiem notikumiem, neļaujot to uzskatīt par Latvijas historiogrāfijas prioritāti, kurā dzītu saknes jaunas, oriģinālas idejas un teorijas.

Rakstu krājumā ievietoti seši latviešu, četri vācu un divi poļu autoru darbi. Praktiski visi rakstu autori ir vietējā vai Baltijas mērogā atzītas autoritātes, kuru profesionālās gaitas saistītas ar kādu no augstākās izglītības vai pētniecības iestādēm. Tas, protams, nodrošina izdevumam prognozējami augstu kvalitāti (raksti ir pirmpublicācijas), tomēr arī starptautisko konferenču izdevumiem tipisko daudzveidīgo skatījumu un lasījuma pieredzi. Ņemot vērā darbu tematisko daudzpusību un starpdisciplināro raksturu, sastādītāja atteikusies no uzskatāmāka rakstu tematiskā dalījuma, kā tas novērots dažos citos sērijas izdevumos, dodot priekšroku nosacītam tekstu izvietojumam pēc hronoloģiskā principa. Kļavas ievadā varam iepazīties ar konspektīvu katra raksta satura izklāstu, kā arī ar vērojumiem par agro jauno laiku situāciju nacionālās historiogrāfijas un politikas aspektā. Nav nepieciešams vēlreiz pārstāstīt un pārformulēt Kļavas sacīto, tāpēc turpmāk pievērsīšos tam, kā Latvijas teritorija pozicionējas Baltijas reģiona agro jauno laiku politiskajā dimensijā.

Krājuma ievadu organiski turpina Aleksandra Ivanova raksts, kurā problematizēta historiogrāfiskā un laikmeta politiskā fona nozīme Latvijas agrīno jauno laiku izpētē, kas bieži vien ir dominējusi pār pētnieku zinātniskajām interesēm un atmiņu krātuvju vajadzībām. Paradoksālā

² Vilks, Andris, Daukšte, Vija (2019). Priekšsvārds. *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta dimensijā 16.–18. gadsimtā*, 7. lpp.

³ Kļava, Valda (2019). Ievads. *Agrie jaunie laiki Latvijas valstiskuma ģenēzes kontekstā*, 11. lpp.

kārtā agrīno jauno laiku pētniecība augstāko punktu Latvijā sasniedza starpkaru posmā, kad klaji noliedzoša attieksme pret iepriekšējo, “vācbaltisko” vēstures traktējumu sastapās ar tādām klasisko izglītību baudījušām un talantīgām individualitātēm kā Edgars Andersons, Edgars Dunsdorfs un Arnolds Spekke, kuri līdz galam neizskaidrotā mērķniecībā ar savām avotu edīcijām meta platu zināšanu tiltu uz novārtā atstāto jauno laiku vēsturi. Protams, tas izvirza jautājumu par to, kādā mērā Latvijas historiogrāfijā tēlotā agrīno laiku pagātne atbilst reālajai un kur tā, aizņemoties Ivanova leksiku, ir vēsturnieku veidots historiogrāfiskais fantoms. Nemēģinot atbildēt uz tik kompleksu jautājumu vai riskēt izskaistināt realitāti, var diezgan droši apgalvot, ka krājumā pārstāvētie autori nesirgst ar ideoloģiskām dogmām vai konstrukciju žņaugiem, ja nu vienīgi atbilstoši konferenču iecerei – ar pozitīvu interesi par to, kas notiek ārpus nacionālās historiogrāfijas robežām un vieno Latviju eiropēiskajā pieredzē. Sekojošie vācu pētnieku Matiasa Ašes un Štefena Brauna raksti liek apjaust, ka integrācija Eiropas agrīno jauno laiku politiskajās struktūrās notika vienlaikus ar citu attiecību saīršanu, kā tas bija gadījumā ar Vācu nācījas Svēto Romas impēriju. Pēc formāliem lēņu tiesību kritērijiem Livonijas garīgie firsti bija impērijas ķeizara subjekti, tomēr šīs zemes perifērā rakstura dēļ tos nebija iespējams saistīt ciešākām institucionālām saiknēm par ierastajām lēņa attiecībām. Tajā pašā laikā, kā norāda Aše, Livonijas atdalīšanās no impērijas bija vērojama, jau sākot ar 16. gadsimta vidū,⁴ tātad vēl pirms liktenīgajām Livonijas kara kaujām. Vēl neseno diskusiju kontekstā par solidaritātes principa ievērošanu kolektīvajā aizsardzības sistēmā (NATO) saistoša varētu šķist epizode no Livonijas beidzamajiem pastāvēšanas gadiem, kad Livonijas firsti impērijas reihstāgā regulāri lūdza palīdzību sakarā ar krievu invāzijas draudiem, vienlaikus gan atsakoties no dažādām nodokļu iemaksām impērijas kasē, to skaitā kara nodokļiem pret impērijas lielāko ienaidnieku – Osmaņu impēriju.⁵ Varas vakuums, ar kuru saistīts negaidīti straujais Livonijas sabrukums pirmajos Livonijas kara gados, līdz ar to izpaudās arī nespējā nodibināt saistošu aizsardzības partnerību. Kā lasāms Brauna rakstā, Livonijas valdošie spēki apzinājās savu militāro mazspēju un necentās mazināt šo iespaidu sabiedroto priekšā, lai panāktu iespējami izdevīgākus aizsardzības vai padošanās noteikumus. Uz šī bezspēcības fona autoru neievērots paliek Rīgas brīvpilsētas izņēmums, kas vienīgā visā Livonijā 20 gadus (1561–1581) sekmīgi pretojās ārvalstu spiedienam. Tā ir unikāla patstāvības demonstrācija, kurai

⁴ Aše, Matias (2019). Ķeizaram tuvu, impērijai tālu – pārdomas par Livonijas saikni ar Svēto Romas impēriju no satversmes vēstures viedokļa, 46. lpp.

⁵ Turpat, 48. lpp.

līdzīgu Baltijas jūras reģiona agrīno jauno laiku vēsturē var meklēt tikai Dancigas brīvpilsētas piemērā (1577).

Konferences rakstos vairākkārt izskan divi vadmotīvi, kas determinē Livonijas un Baltijas jūras reģiona valstu likteņus un ārpolitiku, – apdraudējums no Maskavas lielkņazistes puses un sāncensība par *dominium maris baltici*. Tieši pirmais apstāklis, kā savā rakstā atzīmē Toruņas Nikolaja Kopernika universitātes profesors Boguslavs Dibašs, bija strauji tuvinājis Ļubļinas ūnijas (1569) noslēgšanu starp Lietuvas lielkunigaitiju un Polijas karalisti. Tajā pašā laikā, izmantojot to pašu Krievijas apdraudējuma kārti, Lietuva un Polija kala plānus par Livonijas sadalīšanu un ietekmes sfērām. Līdzīgi rikojās pārējās Livonijas karā iesaistītās valstis. Livonijas sadalīšana ir ievērojams jauno laiku valstiskuma izbeigšanas fenomens, kas gan nav izpelnījies tik plašu zinātnisko ievēribu kā hrestomātiskais Polijas-Lietuvas bēdīgais liktenis 18. gadsimta nogalē. Iepriekšminētie raksti varētu kļūt par pamatu tam, ka par to sāk interesēties arī pašmāju pētnieki.

Boguslava Dibaša darbs precīzi raksturo Žečpospolitas (Polijas-Lietuvas) kontrolē esošo trīs Livonijas provinču politisko attiecību un pakļautības formu transformācijas ceļu. Katras provinces attīstības ceļš bija atšķirīgs, taču reizē ilustrējošs viedokļu daudzveidībai un spēku samēriem, kas bija novērojami Žečpospolitas tā brīža politiskajā dzīvē. Manuprāt, šis ir viens no vērtīgākajiem krājuma darbiem, kuram būtu jāklūst par obligāto literatūru t. s. “poļu laiku” vēsturē Latvijā. Poļu laiku tematikai veltīti vēl divi krājuma darbi: Pāvela A. Jezjorska studija par Inflanijas muižniecības līdzdalību Žečpospolitas politiskajā dzīvē un Mārītes Jakovļevas retoriskā gaismā ievirzītais skatījums uz Kurzemes hercogistes un Polijas-Lietuvas vasaļattiecībām 16.–17. gadsimtā. Kurzemes hercogiste, tāpat kā Prūsijas hercogiste, skaitījās padota Polijas karalim, tomēr kā attiecību subjektam hercogam bija problēmas realizēt pat formālās tiesības – piedalīties karaļa senāta sēdēs un karaļa vēlēšanās. No otras puses, karalis regulāri izmantoja savas senjora tiesības, pieprasot no hercogiem dalību karadarbībās un kontribūciju maksāšanā. Ņemot vērā nelabvēlīgo ģeopolitisko situāciju un hercogistes ierobežotos resursus, Jakovļeva arī noraida intriģējošo hipotēzi par hercoga Jēkaba (1642–1682) nodomiem iegūt neatkarību no Polijas-Lietuvas karalistes.⁶

Atšķirībā no Kurzemes hercogistes vēstures, kas komplimentē latviešu tautas valstiskuma pieredzes un saimnieciskās autarķijas meklējumiem ar saviem koloniālajiem centieniem un merkantilo saimniekošanas modeli,

⁶ Jakovļeva, Mārīte (2019). Šķietamība vai realitāte: Polijas-Lietuvas un Kurzemes hercogu vasaļattiecības 16.–17. gadsimtā, 92.–94. lpp.

Inflantijas jeb Latgales vēsture lielā mērā ir tās pretmets. Latgale bija saimnieciski atpalikusi, mazapdzīvota teritorija. Pārpoļoto muižnieku elitei bija lielas ambīcijas un līdzekļi, lai kāptu pa karalistes ierēdniecības kāpnēm, taču piemita arī izteikts kulturālās un politiskās savrupības raksturs, kas to attālināja no norisēm Kurzemes hercogistē vai Vidzemē. Zviedru pārvaldītajā Vidzemē kārtu sabiedrības, izņemot zemniecību, attiecības ar karali veidojās daudz saspringtākas. Gvido Straube apskata dažas Zviedrijas karaļu īstenotās reformas, kas daļēji dekonstruē mītu par “labajiem zviedru laikiem”, kaut vienlaikus norāda uz to ieguldījumu latviešu materiālās un garīgās dzīves izaugsmē. Ar Straubes darbu sasauca Ralfa Tuhtenhāgena raksts par zviedru Vidzemes un Rīgas tiesībām. Tuhtenhāgens ievieš Latvijas historiogrāfijā jaunu “pārzviedriskošanās” konceptu,⁷ kas attiecas uz Zviedrijas pakļauto teritoriju, to skaitā Vidzemes, autonomijas samazināšanas centieniem kopš Kārļa XI (1655–1697) valdīšanas gadiem. Absolūto monarhiju teritoriālā ekspansija Baltijas jūras reģionā noslēdzās ar Krievijas uzvaru un slaveno “loga izciršanu” uz Eiropu. Kristīnes Antes rakstā varam lasīt, ka jaunpievienoto Vidzemes un Igaunijas provinču muižniecība baudīja augstu politisko patstāvību un reliģiskās dzīves autonomiju. Krievijas konfesionālā politika tika īstenota ar aprēķinu stiprināt pareizticīgās baznīcas pozīcijas un imperatora vienpersonīgo autoritāti. Tādā veidā, piemēram, visvairāk cieta katoļu baznīca, kas bija kanoniski un administratīvi pakļauta Svētajam Krēslam un līdz ar to tika uztverta kā “svešķermenis Krievijas valsts miesā”.⁸

Atsevišķu tematisko grupu veido Štefana Donekera, Māras Grudules un Ināras Klekeres raksti, kas aktualizē iedzīvotāju identitāšu jautājumu. Atšķirībā no citu autoru darbiem šajos darbos pētījuma avoti ir literāri sacerējumi vai privātā korespondence. Donekera studija par “izglītotās zviedru elites” skatījumu uz Vidzemi un tās iedzīvotājiem atsedz mācīto vīru stila izjūtu un priekšstatu pasauli, kurā populāri bija reģionu stigmatizējoši tēli un epitēti. Kā pats autors secina, “barbariskās perifērijas tēls bija vien tukša retorika”.⁹ Klekeres raksts norāda uz vēstures mītradi humānistu darbos kā nozīmīgu reģionālās pašapziņas izpaušmi. Šī posma un vēlāko gadsimtu darbi, kā savā panorāmiskajā pārskatā par latviešu 16.–18. gadsimta literatūru atzīmē Māra Grudule, “bijuši auglīgu

⁷ Tuhtenhāgens, Ralfs (2019). Vidzemes un Rīgas pilsētas tiesiskais stāvoklis Zviedrijas konglomerātvalstī (1621–1710), 111. lpp.

⁸ Ante, Kristīne (2019). Baltijas guberņu konfesionālā savdabība kā vietējo autonomiju stiprinošs faktors 18. gadsimtā, 201. lpp.

⁹ Donekers, Štefans (2019). *Barbaria nostra*. Skatījums uz Vidzemi Zviedrijas karalistes izglītotajās aprindās, 134. lpp.

eksperimentu pilni”,¹⁰ savukārt tās hibrīdais un mobilais raksturs radīja augšni nacionālās latviešu kultūras izaugsmei 19. gadsimtā.

Autoru profesionālās refleksijas līmenis ļauj gan pietuvoties izvirzītajai valstiskuma tēmai, gan vienlaikus gūt padziļinātu ieskatu no specifiskās problēmas vai jomas skatu punkta. Kopumā šis sērijas izdevums uzrunā ar svaigumu, ideju daudzveidību un aizrautību, pārliecinot par valstiskuma meklējumiem ne tikai 19. gadsimta Latvijas vēsturē, bet arī senākos laikos. Šis Latvijas jubilejas izdevums ļauj pārvarēt pašmāju agrīno laiku pētniecības savrupo raksturu, kurā citādāk pārāk maz iemeslu svinībām, kā arī kolektīvai un fiansiāli nenospiestai mērķtiecīgai komunikācijai speciālistu vidū.

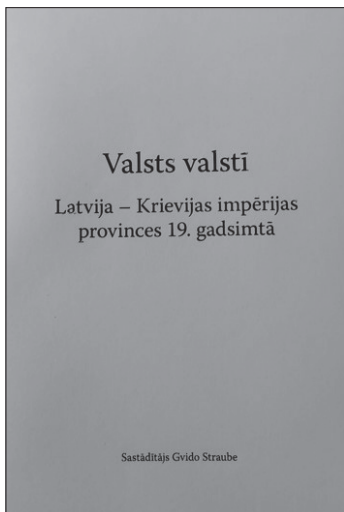
Nobeigumā tikai daži formāla rakstura novērojumi un atziņas. Nevar nepamanīt, ka šajā krājumā visi autori ir tekstuālās avotpētniecības pārstāvji, proti, ikdienā strādā ar iespieddarbiem un arhīvu materiāliem, turpretim nav neviena materiālās kultūras pārstāvja no muzeju vides, kas, manuprāt, ir pieskaitāms pie izdevuma trūkumiem, jo neveido pilnīgu priekšstatu par jomas izpēti Latvijā. Kā zināms, Latvijas muzejos nereti noris aktīvāks izpētes un publikāciju sagatavošanas darbs nekā pētniecisko institūciju paspārnē. Runājot par ārzemju kolēģu reprezentāciju, to noteikti varēja sagaidīt vēl “internacionālāku”. Vēsturiskās norises Latvijas kultūras telpā tiek aktīvi diskutētas arī Krievijas, Igaunijas, Lietuvas un Zviedrijas speciālistu darbos, par ko liecina arī neskaitāmās atsauces un norādes autoru rakstos. Krājumā lasāms tikai viens jaunā vēsturnieka – Potsdamas Universitātes doktoranta Štefena Brauna darbs. Viduslaiku sekcijas organizatori, iespējams, paredzot nelielu doktorantu līdzdalību un nepieciešamību dot viņiem platformu savu ideju paušanai, bija gājuši vienu soli tālāk par citiem, rīkojot speciālu jauno pētnieku kolokviju, kura darbi arī iekļauti attiecīgajā rakstu krājumā. Nešauboties par izdevuma augsto saturisko kvalitāti, iepriekš sacītais tikai norāda uz tēmas plašajām izpētes iespējām, nākotnē aktīvāk uzrunājot arī citas pētnieku grupas. Visbeidzot lieli nopelni šāda starptautiska krājuma veismē ir rūpīgam un profesionālam tulkotāju (Eva Eihmane un Maija Levāne) un literārās redaktora Agitas Kazakevičas darbam,¹¹ bez kuru ieguldījuma nebūtu iespējams panākt vienotu krājumā lietoto latviešu (pamatteksts un piezīmes) un angļu valodas (kopsavilkuma) daļu stilistisko plūdumu un uztveramību.

Viktors Dāboliņš

¹⁰ Grudule, Māra (2019). Vācieši, poļi, zviedri un krievi: nospiedumi un koeksistence latviešu 16.–18. gadsimta literatūrā, 164. lpp.

¹¹ Neprecizitātes novērotas tikai atsevišķu personu dzīves datos: Indulis Ronis (1943–2016) – 32. lpp., Samuels fon Pufendorfs (1632–1694) – 43. lpp.

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.13>

Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā.

Sast. Gvido Straube. Rīga:
Latvijas Nacionālā bibliotēka,
2020. 223 lpp.

ISBN 9789984850870

Viens no Latvijas valsts simtgades paliekošākajiem nospiedumiem noteikti ir virkne pētniecisku izdevumu par dažādām vēstures tēmām. To vidū kopš 2017. gada skaitāmas vismaz desmit monogrāfijas un kolektīvās monogrāfijas, kā arī eseju un rakstu krājumi. Apjoma un hronoloģiskā aptvēruma ziņā plašākā ir Latvijas Nacionālās bib-

liotēkas un Latvijas Universitātes konferenču cikla “Valsts pirms valsts” referātos balstīto publikāciju sērija. Tās ceturtais rakstu krājums “Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā” seko 12.–13. gadsimta vēstures problēmām, viduslaiku Livonijai un agrajiem jaunajiem laikiem veltītajiem izdevumiem. 19. gadsimtu aptverošās projekta sadaļas “virskurators” un arī rakstu krājuma sastādītājs ir profesors Gvido Straube, bet publikāciju autori – profesors Karstens Brigemans, Dr. philol. Pauls Daija, profesors Ēriks Jēkabsons, profesors Jans Kusbers, profesors Mati Laurs, Dr. hist. Mārtiņš Mintauris, Dr. art. Zane Prēdele, emeritētais profesors Jirgens fon Ungerns-Šternbergs, profesore Vita Zelče, kā arī krājuma sastādītājs.

Referentu un publikāciju komplektēšanas princips, šķiet, bijis līdzīgs kā pārējiem laikposmiem veltītajās konferencēs un rakstu krājumos – uzaicināti atzīti Latvijas un ārvalstu zinātnieki ar nopietnām iestrādēm dažādos konkrētā laikmeta pētniecībā nozīmīgos tematiskajos virzienos. Labāko jomas speciālistu pulcēšana un referātu publikācija paliekošā formā pati par sevi ir ievērojams cīņīgs notikums, jo sevišķi Latvijas viduslaiku un jauno laiku vēstures pētniecības ne visai dinamiskajā ainavā.

Konferenču sērijas koncepts – analizēt un parādīt valstiskuma transformācijas, dažādu laikmetu intelektuālo strāvotību, sociālo un poli-

tisko struktūru maiņas un šo procesu eventuālās ietekmes uz vēlāk tapušo nacionālo valstiskumu – ir ļoti pateicīgs tieši 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma vēstures fenomenu analīzei. Tolaik veidojās sabiedrība un tās intelektuālā un politiskā elite, kas, lielā mērā balstoties sev pazīstamajā valstiskuma (arī sociālajā, ekonomiskajā u. c.) pieredzē vai drīzāk oponējot tai, nodibināja Latvijas Republiku. Ja viduslaiku Livonijas robežu izveidošanās vai, piemēram, latviešu tautas un rakstu valodas tapšana ir procesi, kuru ietekme uz Latvijas valsts rašanos ieraugāma tikai analītiski – retrospektīvi meklējot vienas vai citas parādības izcelsmi vai pētot to nozīmi identitātē un kultūras atmiņā, tad 19. gadsimta sociālā realitāte, Krievijas impērijas pārvaldes iekārta, varas attiecības, ar to saistītās diskusijas 1918. gadā bija dzīvs aktīvās vai pāris iepriekšējo paaužu pieredzes objekts. Tādēļ nenovēršams ir zināms spiediens, ka “valsts pirms valsts” koncepta ietvaros par 19. gadsimtu ir iespējams un nepieciešams pateikt vēl vairāk, problematizēt vēstures fenomenus vēl ciešākā sasaistē ar nākamo nacionālās valsts izveidošanu. Domājot par pārmaiņām “garajā 19. gadsimtā”, šķiet, ka krājumā ārpus uzmanības loka šoreiz gandrīz pilnībā palikušas vairākas “lielās tēmas”, piemēram, agrāro attiecību modernizācija, urbanizācija, industrializācija, migrācija, Baltijas elites, arī Krievijas pārvaldes iestāžu atšķirīgie uzskati par administratīvām reformām un modernizāciju 19. gadsimtā. Šajā ziņā lielāka laika distance, skaitot atpakaļvirzienā no 1918. gada, bija trīs iepriekšējo sērijas rakstu krājumu priekšrocība. Tiesa gan, arī pati tēmu sadrumstalotība, salīdzinot 19. gadsimtam veltīto izdevumu, piemēram, ar krājumu “Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums”, ir redzamāka – dažādo autoru pienesumu nav mēģināts aptvert kādā vienojošā konceptuālā skatījumā (kā “viduslaiku Livonijas vēstures eiropēiskie konteksti”¹) vai rubricēt kādās apvienojošās apakštēmās. Iespējams, te arī redzami dažādie izdevumu sastādītāju izvīrītītie mērķi – viduslaikiem atvēlētais krājums pieteikts kā mēģinājums “palūkoties uz Livonijas sociālo, politisko ekonomisko vēsturi ar jaunu, aptverošu skatu”,² bet 19. gadsimtam veltītā krājuma ievadā paustais ir mazāk ambiciozs – tas ir “aktualizējis [...] daļu no jautājumiem, kas ir svarīgi Latvijas valsts tapšanas ceļā”.³

¹ Levāns, Andris, Misāns, Ilgvars, Strenga, Gustavs (sast.) (2019). *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [4.] lpp.

² Turpat, 15. lpp.

³ Straube, Gvido (2020). Ievads. Nacionālās atmodas sprinta skrējieni garajā gadsimtā. No: *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 16. lpp.

Šis kopējais novērojums, protams, nemazina katra atsevišķā raksta pienesumu un vērtību. Turklāt nav šaubu, ka visus krājuma rakstus vieno vairāk vai mazāk eksplīcīti izmantotā modernizācijas paradigma – skatījums uz 19. gadsimtu kā jauna ekonomiskā modeļa, politisko un kultūras ideju un sociālo pārmaiņu tapšanas laiku, kura priekšnoteikumi iestiepjas vēl apgaismības gadsimtā. Rakstu autori piedāvā savus secinājumus par virkni nozīmīgu tēmu: Baltijas bruņniecības korporāciju politiskā “kredo” ģenēzi un tā modernizācijas procesu (visspilgtāk profesora J. fon Ungerna-Šternberga rakstā), rusifikāciju un impērijas centralizācijas politiku (K. Brigemana un M. Laura rakstos), nacionālismu kā modernizācijas procesa neatņemamu daļu (V. Zelčes rakstā), sociālo modernizāciju un emancipāciju kārtu sabiedrības apstākļos (Ē. Jēkabsona rakstā, kā arī M. Mintaura pētījumā) un priekšnoteikumiem izglītoto (vai vismaz lasītpratēju) īpatsvara izrāvienam Baltijā 19. gadsimtā (G. Straubes rakstā).

Krājumu ievadošais Jirgena fon Ungerna-Šternberga raksts paver iespaidīgu panorāmu – konceptuālu atskatu uz Baltijas bruņniecības politiskās pozīcijas un ideoloģisko vadmotīvu pārmaiņām (vai drīzāk pēctecību) kopš viduslaiku beigām. Tajā risināti vismaz divi, varētu teikt “klasiski”, jautājumi. Pirmais – jau kopš 19. gadsimta vidus vācbaltiešus un slavofilus atbalstošo aprindu domapmaiņā skartais jautājums par 1710. gada kapitulācijas vērtējumu, konkrēti to, vai viena kārta bija tiesīga izlemt zemes nākotni un kādas sekas tas atstāj. Otrais – vai bija iespējama efektīva reformu politika, kas nebeigtos ar vispārēju bruņniecības politiskās lomas zaudējumu (kā tas notika līdz ar revolūcijām un jauno nacionālo valstu izveidi). Attiecībā uz pirmo – autors ar plašu vēsturisku piemēru klāstu parādījis kapitulāciju prakses “normalitāti”; par otro jautājumu galvenais secinājums ir, ka samērā ilgi – līdz pat 19. gadsimta beigām, kad priekšplānā izvirzījās nacionālā kustība, centralizācija un rusifikācija, dziļāka un plašāka sociālā emancipācija, – privileģētā muižniecība visumā sekmīgi un efektīvi pielāgojās pārmaiņām un arī tās virzīja (piemēram, risinot brīvīšanas, pagastu pašpārvaldes jautājumu). Interesants aspekts, kas gan tikai fragmentāri iezīmēts, ir bruņniecības organizatorisku reformu mēģinājumi pēc 1905. gada revolūcijas, kad, kā raksta autors, “bruņniecība pati vairs īsti neticēja sava politiskā pārākuma tālākai pastāvēšanai”.⁴ Nu jau ierasts, mūsdienu historiogrāfijai

⁴ Ungerns-Šternbergs, Jirgens fon (2020). Baltijas bruņniecības 19. gadsimtā vēsturiskā skatījumā. No: *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 41. lpp.

raksturīgs šķiet arī šeit piedāvātais zemnieku un muižniecības attiecību raksturojums, kas priekšplānā drīzāk izceļ Baltijas gadījuma līdzības ar citiem reģioniem un pozitīvos kārtu attiecību piemērus, nevis “vēsturiskos pāridarījumus”.

Nozīmīgs faktors 19. gadsimta norišu izpratnē ir Krievijas valsts modernizācijas centieni, ko cita starpā raksturo centralizācija un rusifikācija. Tieši rusifikācijas jēdziens – tā vēsturiskā, analītiski pētnieciskā izpratne – pēdējos gados ir samērā būtiski pārskatīts gan konkrēti Baltijas vēstures izpētē (vismaz kopš Edvarda Tādēna 1981. gadā sastādītā izdevuma par Krieviju un tās rietumu “nomalēm”⁵), gan arī raugoties uz Krievijas impēriju kopumā. Mēģināts precizēt gan to, kas ir rusifikācija un tās mērķi (akcentējot, piemēram, jēdziena ambivalenci, politikas bieži vien tīri administratīvi centralizējošos mērķus), gan arī to, cik masīva un sekmīga tā bija realitātē. Liels ieguvums noteikti ir Karstena Brigemana, viena no šīs tēmas labākajiem speciālistiem, raksts “Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram?”. Tas principiāli turpina un apvieno Brigemana iepriekšējo publikāciju secinājumus, bet autora darba publicējums latviešu valodā noteikti sekmēs viņa veikuma apguvi arī Latvijas historiogrāfijā. Kā būtiskas varētu izcelt trīs autora tēzes: rusifikācijas termina pārāk izplūdušās robežas un līdz ar to arī pielietojuma grūtības analītiskos pētījumos;⁶ Baltijas kā tālas, atšķirīgas, citādas, eiropiskas teritorijas ilgstošu tēlu krievu sabiedrības uztverē;⁷ vietējo latviešu un igauņu nacionālo kustību kā politiska faktora ilgstošu ignorēšanu par “epohālu” uzskatīto ģermanizācijas vai rusifikācijas alternatīvu ēnā 19. gadsimtā.⁸

Līdzās šim izceļams arī Jana Kusbera raksts, kas Baltiju parāda Vācijas impērijas politikas un ģermanizācijas ideju kontekstā – iezīmējot gan valdošo pārliecību par vāciskās kultūras misiju Baltijā,⁹ gan arī politiskās idejas par nepieciešamību mainīt vācbaltiešu lojalitāti par labu Vācijas impērijai, kam, kā uzsver autors, bija tikai daļēji rezultāti.¹⁰ Tieši šo līniju – skatījumu uz Vācijas lomu reģionā no vācbaltiešu skatpunkta un

⁵ Thaden, Edward C. (ed.) (1981). *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*. Princeton: Princeton University Press.

⁶ Brigemans, Karstens (2020). Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram? Impērijas izaicinājumi Krievijas pierobežas Baltijas provincēs. No: *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 50. lpp.

⁷ Turpat, 56. lpp.

⁸ Turpat, 60. lpp.

⁹ Kusbers, Jans (2020). Krievijas impērijai piederošās Baltijas provinces no Vācijas skatpunkta “garā” 19. gadsimta laikā. No: *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 67.–69. lpp.

¹⁰ Turpat, 72. lpp.

Vācijas cerības uz vācbaltiešu lomu – rakstā būtu interesanti lasīt vēl detalizētāk izvērstu, šobrīd tā aprobežojusies ar dažu raksturīgu Reihstāga debašu analīzi. Bez tam skatījums uz dažādajiem vācbaltiešu uzskatu virzieniem (par lomu, misiju un reformu politiku) rada pārdomas, ka ļoti nepieciešama būtu mūsdienīga pašu vācbaltiešu dažādo grupu uzskatu atšķirību analīze (varētu teikt – Maksima Duhanova savulaik veiktā darba pēctecība no mūsdienu perspektīvas un bez ideoloģijas caurstrāvājuma).

Daļa pētnieku kā vienu no rusifikācijas izpausmēm definējuši arī administratīvu centralizāciju, kas ietiecas tālu 18. gadsimtā, vismaz līdz Katrīnas II valdīšanas laikam. Tā laika reformu praksi izgaismojis Mati Laurs, kura raksta uzmanības centrā ir t. s. “labās policijas” rīkojumi – visdažādākās dzīves jomas regulējoši nosacījumi, kas vērsti uz labākas sabiedrības veidošanu. “Valsts pirms valsts” 19. gadsimtam veltītā krājuma kontekstā gan šim rakstam ir mazāk centrāla loma, taču autora funkcionālā pieeja – analizēt ne tikai reformu “lielo” ideoloģisko kontekstu, bet arī veidu, kā tās komunicēja un ko liecina pats reformu prezentēšanas veids, – ir ļoti interesanta un auglīga. Vispirms jau, kā norāda Laurs, sīki regulējošie apkārtraksti deklarēja ideālu, kas bieži vien neīstenojās;¹¹ otra lieta, ko savulaik izcēlis arī Juhans Kahks, – pārvaldes iestāžu rīkojumi neatkarīgi no tā, cik un ko zemnieki no tiem saprata, – radīja noteiktu varas tēlu, tostarp arī šķietamu aizsargbarjeru pret muižniecības varas patvaļu,¹² kam noteikti bija arī tālākas atskaņas 19. gadsimtā.

Kā arī ievadā atzīmējis krājuma sastādītājs, nacionālā kustība, iespējams, ir viena no visvairāk pētītajām 19. gadsimta modernizācijas tēmām, un saprotams, ka, runājot par koncepciju “valsts pirms valsts”, tā ir neiztrūkstoša arī šajā valsts simtgadei veltītajā projektā. Galveno lomu šajā krājumā ieņem Vitas Zelčes pētījums “Latviešu nācijas izgudrošana un iztēlošana: jaunlatviešu laiks”, kurā autore tikpat veiksmīgi kā savā monogrāfijā par latviešu avižniecību un arī pārskata rakstā krājumam “Latvija un latvieši” kombinējusi teicamu avotu materiāla pārzināšanu un orientēšanos teorētiskajā materiālā. Teorētiskajā paradigmā, ko autore izmanto (īsi formulējot – nacionālisms kā identitātes konstrukcija),

¹¹ Laurs, Mati (2020). Sabiedrības normēšana ar “labās policijas” rīkojumiem Katrīnas II valdīšanas laika sākumā Vidzemē. No: *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 86. lpp.

¹² Kahk, Juhan (1997). Naivete or Real Intuition? Peasant Attitudes and Agrarian Policies in the Baltic Region from the Sixteenth to the Nineteenth Century. *Journal of Baltic Studies*, XXVIII (3), pp. 247–255.

ļoti interesants jautājums būtu tas, kā iepriekšējo desmitgažu pieredzes kavēja vai gluži otrādi – “eļļoja” jauno, nacionālistmā balstīto kopīgās gribas un darbošanās mehānismu. Kāda bija (vai nebija) latviešu valodā runājošo zemnieku kopējā identitāte? Daļēji šis atbildes meklējamas arī 18.–19. gadsimta lasīšanas kultūrā (informācijas telpā), kam pieskaras Paula Daijas raksts par Aleksandru Johanu Stenderu; tāpat nacionālās kustības priekšnosacījumiem vienmēr tiek pieskaitīta arī zemnieku formālā izglītība, ko, atkāpjoties līdz 17. gadsimtam, apsvēris profesors Gvido Straube.

Sociālās mobilitātes pieaugums un tā veicinātie jaunu iespēju meklējumi kā viena no svarīgām modernizācijas procesa līnijām iezīmējas Ērika Jēkabsona un Mārīņa Mintaura rakstos attiecīgi par latviešu virsniekiem Krievijas impērijas armijā un latviešu būvuzņēmējiem strauji augošajā industriālajā Rīgā 19. gadsimta otrajā pusē. Mārīņa Mintaura rakstā lasāms viens no šajā krājumā kodolīgākajiem un trāpīgākajiem modernizācijas procesa raksturojumiem, fokusējoties uz urbanizācijas procesu, savukārt Ērika Jēkabsona pētījuma svarīgākais devums ir ļoti zīmīgie un maz zināmie biogrāfiskie piemēri, kas ieskicē raksturīgas problēmas un izvēles, ar kurām saskārās tie 900–1000 latvieši, kuri 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā bija izvēlējušies kļūt par Krievijas armijas kadra virsniekiem. Turklāt pētījuma tālāko pielietojamību tikai vairos ļoti precīzais, konkrētais dažādu pakāpju virsnieku statusa priekšrocību raksturojums. Minētie raksti rāda arī nebūt ne vienkāršo izvēli starp dažādajām nacionālajām (kultūras, valodas) identitātēm, izceļ individuālas, pat situatīvas izvēles, atgādinot, ka latviešu nacionālā kustība un sabiedrības modernizācija (t. sk. emancipācija) norisa vienlaikus, taču ne vienmēr pa vienādām trajektorijām.

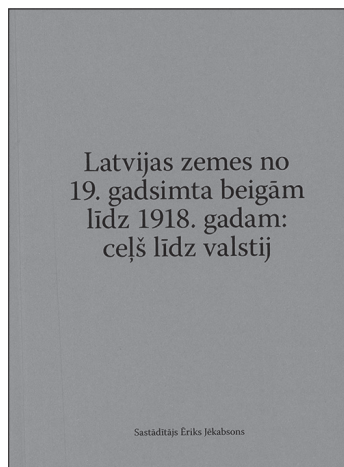
Jāatzīmē arī daži praktiski novērojumi – vispirms jau mūsdienīgi lakoniskais un lasītājam ērtais dizains visai izdevumu sērijai. Taču kopumā kvalitatīvo redakcionālo darbu nedaudz aizēno laiku pa laikam ieraugāmās jēdzienu kļūdas (vai varbūt mēģinājumi pārskatīt iepriekš lietotos?). Tā bruņniecību īstenota korporatīva pārvaldība kļuvusi par kooperatīvu pārvaldību (65. lpp.), konversijas kustība (kampaņa) pārkristīta par konversācijas kampaņu (65. lpp.), tāpat vēl nesen lietotā jēdziena vietniecība vai vietniecības laika pārvalde vietā piedāvāts jēdziens vietvaldība (88. lpp.). Grūtāk saprotama gan ir Katrīnas II politikas raksturojuma epizode – šķiet, ka ne pārāk veikla tulkojuma rezultātā latviešu lasītājam Jana Kusbera rakstā tiek apgalvots, ka Katrīnai II nebija svešas “postmodernās nacionālisma izpausmes” (varbūt – vēlino jauno laiku?) (64. lpp.).

Rakstu krājums noteikti ir būtisks pienesums 19. gadsimta vēstures historiogrāfijā. Kopumā, kā jau iepriekš atzīmēts, varētu vien vēlēties grodāku kopīgo pamatu, kas apvienotu konferences un rakstu krājuma pētījumus, tos mērķtiecīgi virzītu 19. gadsimta modernizācijas un pieņemtās tēmas – “valsts pirms valsts” labākai izpratnei. Taču ir skaidrs, ka diezgan sadrumstalotā pētījumu ainava nav nejaušība vai konferences rīkotāju neizdarība. Tas liecina par plašākām tendencēm un liek aizdomāties: vai neaizpildītie laukumi mūsdienu Latvijas un arī Baltijas 19. gadsimta vēstures historiogrāfijā daudzās ļoti svarīgās tēmās nav simptomātiski? Vai nākamajās jubileju reizēs visus konceptuālos referātus nebūs jālūdz sagatavot tikai ārvalstu autoriem? Vai attīstības vilkme vienā vai otrā Latvijas vēstures historiogrāfijas tematiskajā vai hronoloģiskajā laukā (pamatā līdz 20. gs.) nav pārāk atkarīga no pāris cilvēku entuziasma?

Toms Ķikuts

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.14>

Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij. Sast. Ēriks Jēkabsons. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020. 303 lpp. ISBN 9789984850924

Latvijas simtgades svinības vēl ilgi paliks atmiņā, jo tās tika atzīmētas plaši un vērienīgi. Valdības dāsnaiss finansējums deva iespēju īstenot ne tikai daudzus vienreizējus kultūras pasākumus, bet arī vairākus apjomīgus ilgtermiņa projektus. Katrā ziņā nozīmīgie 2017. gadā aizsāktie projekti paliks nākamajām paaudzēm. Viens no šādiem vērienīgiem projektiem bija Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) un LU Vēstures un filozofijas fakultātes kopīgi organizētais konferenču cikls “Valsts pirms valsts”, kurā kopumā notika piecas konferences.

Projekta vadība tika uzticēta LNB vadošajai pētniecei Vijai Daukštei. Tā veidotāju iecere bija pārskatīt Latvijas vēstures likločus, lai iepazīstinātu Latvijas sabiedrību ar jaunākajiem zinātniskajiem pētījumiem un atklājumiem. Atšķirībā no daudzām citām Latvijā notikušajām ikgadējām vēsturnieku konferencēm, kurās bieži vien nav kopīga ietvara, šim ciklam bija pārdomāta koncepcija un tās realizācijas ceļi. Visās šī cikla konferencēs Latvijas vēsture tika skatīta plašā Eiropas kontekstā, uz tām bija uzaicināti ievērojamākie noteiktas vēstures jomas pārzinātāji no tuvākām un tālākām ārzemēm. Vēl viena atšķirība, par ko būtu jāuzslavē šī konferenču cikla rīkotāji, ir tas, ka pasākums bija pieejams plašai sabiedrībai, jo visās konferencēs bija nodrošināts sinhronais tulkojums, lai arī tie klausītāji, kuri nespēj sekot līdz referātiem angļu vai vācu valodā, varētu tos saprast.

Uz konferenču cikla “Valsts pirms valsts” 5. konferencē (2019. gada 11.–13. aprīlī) nolasīto referātu pamata izstrādātie zinātniskie raksti apkopoti krājumā “Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam:

ceļš līdz valstij”. Kaut arī ne visi referenti sagatavoja publicēšanai rakstu, tomēr krājumā iekļautie pētījumi sniedz vispusīgu pārskatu par konferencē apspriežamo tematiku.

Krājumam ir divas daļas. Pirmā ir veltīta politiskajiem un sabiedriskajiem notikumiem un procesiem Latvijā laika posmā no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam, bet otrā – tām pašām norisēm tajā pašā laikā plašākā reģionā. Krājuma sastādītājs LU profesors Ēriks Jēkabsons ievadā norāda: “Monogrāfija nepretendē uz pilnīgu valsts un nācijas vēstures apskatu aplūkojamā laika posmā, kas vēl ir nākotnes uzdevums, taču caur atsevišķu būtisku problēmjautājumu prizmu apliecina, ka minētais uzdevums ir svarīgs un neatliekams, kā arī ievada vēstures zinātnes aprītē jaunu, avotos balstītu informāciju un secinājumus.”¹

Jāsaka, ka izvirzītais mērķis ir sasniegts. Jautājums var rasties tikai par to, cik pamatota ir otrajā daļā aplūkoto valstu izvēle, proti, Polija, Lietuva, Somija, Baltkrievija, Bulgārija un Rumānija. Konferences veidotāji ir norādījuši, ka “tādējādi pirmo reizi latviešu historiogrāfijā vienviet sniegta iespēja salīdzināt reģiona tautu attīstības ceļu 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs, kas ļauj pilnīgāk apzināt arī mūsu nācijas un valsts vietu un lomu Eiropas vēsturē.”² Pēc recenzentes domām, šis apskats būtu bijis vēl pilnvērtīgāks, ja tanī tiktu pārstāvēta arī Igaunija un Krievija.

Vispirms jāapskata latviešu vēsturnieku pienesums. LU profesors Ilgvars Butulis sniedzis plašu pārskatu par 10 jaunajām valstīm, kas radās uz veco Eiropas impēriju drupām pēc Pirmā pasaules kara. Viņa rakstā, pirmkārt, raksturotas šo impēriju monarhu personības, otrkārt, iezīmēti jauno valstu dibinātāju un veidotāju portreti, visbeidzot, sniegts salīdzinošs ieskats dokumentos, kas apliecina šo valstu proklamēšanu un izveidi.³ Šī pieeja ir izrādījusies auglīga, jo tā dod iespēju konkrēto politisko notikumu kontekstā redzēt to īstenotājus, tādējādi vairāk akcentējot personības lomu vēsturē. Tas palīdz izprast, kāpēc katras valsts izveide līdzīgos vēsturiskos apstākļos bija nedaudz atšķirīga. To ietekmēja ne tikai starptautiskā situācija, bet arī konkrētās valsts dibinātāju personība: viņu iepriekšējā izglītība, dzīves pieredze u. c. personības iezīmes.

¹ Jēkabsons, Ēriks (2020). Ievads. Latvija un reģions: gadsimtu mija un 20. gadsimta sākums. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 18. lpp.

² Turpat, 19. lpp.

³ Butulis, Ilgvars (2020). Dažas kopīgas un atšķirīgas iezīmes Centrālās un Austrumu Eiropas jauno nacionālo valstu veidošanās procesā 20. gs. otrajā gadu desmitā. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 20.–58. lpp.

Nozīmīgākais notikums Latvijas 20. gadsimta sākuma vēsturē, kas ne tikai aktīvākajiem sabiedriskajiem darbiniekiem, bet arī daudziem pilsētas un lauku iedzīvotājiem deva iespēju gūt pirmo nopietno politisko pieredzi, bija 1905. gada revolūcija. Tās nozīmi uz Latvijas valsts idejas attīstību savā rakstā analizējusi LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Līga Lapa.⁴ Šīs revolūcijas aktīvo dalībnieku darbības viņa pamatoti dēvē par jauno politisko darbinieku kalvi.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora vietnieks Dr. hist. Toms Ķikuts savukārt pievērsies Baltijas guberņu pārvaldei un latviešu sabiedrībai pēc 1905. gada revolūcijas.⁵ Viņš ir veiksmīgi radis pieeju tam, kā apskatīt šķietami blāvo vēstures periodu, proti, laiku, kad notiek revolucionārās darbības apspiešana un valdošā režīma nostiprināšana Baltijas guberņās pēc 1905. gada revolūcijas, ieviešot zinātniskajā apritē vairākus jaunus vēstures avotus. Autors ne tikai lieliski pārzina jaunākās mūsdienu historiogrāfijas atziņas, kas rodamas arī ārzemju autoru darbos par Krievijas impērijas nomaļu politiku, bet arī labi orientējas Baltijas guberņu situācijā.

Viena no T. Ķikuta atziņām, kas ienes jaunu dimensiju skatā uz šī perioda norisēm, ir tā, ka Latvijas historiogrāfijā sīki aprakstītos rusifikācijas politikas pasākumus reāli nemaz nebija iespējams ieviest, jo valsts varai trūka tam nepieciešamās kapacitātes. Viņš akcentē: “Rusifikācijas politikas retorika bija draudīgāka nekā praktiskie soļi. Tos kavēja pārvaldes iestāžu neizlēmība, visās jomās pastāvošā vietējās tradīcijas spēcīgā inerces un arī augstais Baltijas attīstības līmenis. Turklāt aplūkojamajā laika periodā pastāvēja konkurences princips, sabiedrības pašorganizācija, salīdzinoši liela atklātība informācijas telpā, kas rusifikācijas politiku apgrūtināja, piemēram, salīdzinājumā ar līdzīgiem procesiem padomju okupācijas laikā Latvijā.”⁶

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva vadošā pētnieka Jāņa Šiliņa rakstā ir sniegts ieskats latviešu politiskās domas attīstībā no 1912. līdz 1917. gadam.⁷ Pēc iepazīšanās ar sarežģītajām

⁴ Lapa, Līga (2020). 1905. gada revolūcija Latvijā: ietekme, idejas un refleksijas ceļā uz neatkarīgu valsti. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 62.–78. lpp.

⁵ Ķikuts, Toms (2020). Baltijas guberņu pārvalde un latviešu sabiedrība pēc 1905. gada revolūcijas. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 80.–103. lpp.

⁶ Turpat, 101. lpp.

⁷ Šiliņš, Jānis (2020). Straujā piecgade: latviešu politiskās domas attīstība 1912.–1917. gadā. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 104.–119. lpp.

sabiedriski politiskajām norisēm lasītājs gūst pārlicību, ka tas bija dinamisku pārmaiņu laiks, kura ietekme uz sabiedrību bija grūti prognozējama, jo šī laika situācija bija ārkārtīgi komplicēta. Arī pašā sabiedrībā nebija vienotības, tā bija sašķēlusies vairākās daļās, bet katra no tām vēl sīkākās grupās, kuras proponēja atšķirīgas vīzijas par latviešu un Latvijas turpmāko attīstību. Autors labi parāda to, ka vēsturiskā attīstība nav melnbalts un iepriekš prognozējams process, kā arī to, ka ne vienmēr uzvar idejas, kuras konkrētajā vēstures periodā ir populāras un plašāk pārstāvētas. Izrādās, ka to īstenošanas priekšnoteikumi ir ne tikai tas, ka radusies kādam reģionam īpaša vai starptautisku apstākļu noteikta politiskā situācija, bet arī tas, ka ir sabiedrības pārstāvji ar atbilstošu politiskās darbības pieredzi, intuīciju un drosmi realizēt savu ideju ieviešanu dzīvē.

Vērtīga ir arī J. Šiliņa atziņa par ārējo spēku nozīmību Latvijas valsts izveides procesā Pirmā pasaules kara laikā. Pētnieks norāda, ka tieši šo ārējo spēku ietekmes dēļ latviešiem nevajadzētu “bērt sev pelnus uz galvas”, uzskatot, ka mūsu ziemeļu kaimiņi bijuši drosmīgāki savās politiskajās prasībās. Viņš atzīmē, ka “īgauni, kuru situācija objektīvi bija vieglāka (Vācijas armija Igaunijas salas ieņēma tikai 1917. gada rudenī) un kuri varēja atļauties izvīzīt drosmīgākas prasības, panāca vairāk (un ātrāk) nekā latvieši”.⁸

LU profesors Aivars Stranga raksturojis latviešu sociāldemokrātu – maziņu vēsturi.⁹ Viņš nenoliedzami ir labākais šīs jomas pārzinātājs, tādēļ eleganti ticis galā ar attiecīgā politiskā novirziena galveno līderu, izvīzīto mērķu un taktikas analīzi, kā arī kolorīti tēlojis šī dinamiskā laika dažādās peripetijas. Latvijas vēstures likloči, kā tas izriet no šī raksta, varēja iet ārkārtīgi atšķirīgos virzienos, kas kārtējo reizi pierāda, ka vēsture nekad nav melnbalta.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors Raimonds Cerūzis plašajā rakstā par jēdziena “Baltija” un “baltieši” saturu un tā mainību vācbaltiešu uzskatos 19.–20. gadsimtā labi parāda, ka arī vācbaltieši nebija vienoti savos uzskatos.¹⁰ Atsevišķās viņu grupas dzīvoja

⁸ Šiliņš, Jānis (2020). Straujā piecgade: latviešu politiskās domas attīstība 1912.–1917. gadā. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 113. lpp.

⁹ Stranga, Aivars (2020). Latviešu sociāldemokrāti – maziņi Latvijas neatkarības pasludināšanas priekšvakarā. 1917.–1918. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 120.–147. lpp.

¹⁰ Cerūzis, Raimonds (2020). “Baltija” un “baltieši”. Valsts un tauta vācbaltiešu uzskatos mainīgajā 19.–20. gadsimta vēsturē. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 148.–173. lpp.

pilnīgi atšķirīgās pasaulēs. Bija elites pārstāvji ar savu skatījumu uz vēsturi un saviem nākotnes ideāliem, daži no tiem bija saistīti ar Latvijas ciešāku iekļaušanos Krievijā, citi – ar skatu uz Vāciju. Un tikai vēlāk, kad sāka veidoties Latvijas kā patstāvīgas valsts ideja, kuru izvirzīja jauni politiskie spēki, mainījās attiecības starp dažādām nacionālajām grupām. Ne visi Baltijas vācieši spēja pieņemt jauno situāciju, tādēļ visu starpkaru periodu viņu vidū saglabājās zināms aizvainojums pret valsti.

R. Cerūzim veiksmīgi izdevies aprakstīt arī “baltiešu” pašidentifikāciju, kā arī izpratni par vienotu kultūras telpu, ko tā aptver. Jāpiekrīt autoram, ka šiem jautājumiem latviešu pētnieki (atšķirībā no igauņiem un vāciešiem) līdz šim nav veltījuši pietiekami daudz uzmanības, tādēļ šī publikācija aizpilda radušos “robu” Latvijas vēstures pētniecībā.

Rakstu krājuma otrajā daļā apskatītas politiskās norises ārpus Latvijas – Lietuvā, Somijā, Baltkrievijā, Bulgārijā un Lielrumānijā. Lai gan šīs teritorijas pirms Pirmā pasaules kara ietilpa dažādos daudznacionālos valstiskos veidojumos, tomēr tām visām kopīgs bija tas, ka pasaules karš būtiski ietekmēja šo teritoriju un tās iedzīvotāju sabiedriski politisko dzīvi. Mainījās gan to teritoriālais iedalījums, gan etniskais sastāvs un valsts pārvalde. Visās jaunizveidotajās valstīs notikušās politiskās un saimnieciskās dzīves pārmaiņas radīja pamatu šī reģiona attīstībai visa 20. gadsimta garumā.

Analītisku un padziļinātu Lietuvas politiskās dzīves situācijas aprakstu sagatavojis Lietuvas Vēstures institūta zinātniskais asistents Dr. hum. Artūrs Svarausks.¹¹ Savā rakstā viņš iepazīstina ar Lietuvas politisko partiju darbību 20. gadsimta sākumā, sniedz pārskatu par dažādo ideoloģisko noietu pamatnostādņēm Lietuvas valstiskuma sakarā, kā arī izklāsta politisko grupu redzējumu par Lietuvas robežām. Viņš izmantojis galvenokārt Lietuvas politisko partiju programmas, kā arī tā laika periodisko presi. Tieši šie avoti (kā tas ir arī T. Ķikuta rakstā) piešķir viņa publikācijai īpašu kolorītu.

Būtu arī jāatzīmē, ka Lietuvas šī perioda vēsturiskā situācija Latvijā pārsteidzošā kārtā ir ārkārtīgi maz zināma. Mums bieži vien šķiet, ka esam unikāli savu vēsturisko likloču sarežģītībā, bet, ja aplūko politiskos procesus kaut vai tepat kaimiņvalstīs, nākas atzīt, ka lietuviešu situācija daudzos aspektos bija pat daudz komplicētāka. Vislielākā priekšrocība viņu pašu izpratnē bija senā valstiskuma pieredze, bet izrādījās, ka

¹¹ Svarausks, Artūrs (2020). Valstiskuma ideja Lietuvas politisko partiju programmās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 176.–193. lpp.

dažkārt tā lietuviešiem radīja problēmas. Viena no tām bija pilnīgi jaunu attiecību veidošana ar citām etniskajām grupām. Īpaši sarežģītas tās bija ar poļiem, kuri uzskatīja, ka sadarbībā ar lietuviešiem viņiem pienākas dominējošā loma. A. Svarausks norāda, ka “poļi politiskā līmenī pieprasīja tiesības noteikt Lietuvas likteni”.¹² Respektīvi, tas bija jaunās valsts veidošanas koncepciju konflikts starp “etnogrāfisko” Lietuvu un “vēsturisko Lietuvu”. Vēl viens aspekts, kas šajā laika posmā atšķir Latviju no Lietuvas, ir gan spēcīgā Romas katoļu baznīcas ietekme uz sabiedrības noskaņojumu un politiskajiem procesiem, gan arī lietuviešu teritoriālās ambīcijas uz latviešu apdzīvotajiem apgabaliem.

Savukārt Oulu Universitātes vēstures profesors Kari Aleniuss analizē situāciju Somijā laika posmā no 1899. līdz 1917. gadam.¹³ Somija savā ziņā ir līdzīga Baltijas guberņām, jo visas šīs Krievijas impērijas nomales baudīja īpašu stāvokli. Jānorāda gan, ka Somijas autonomija bija daudz plašāka, un 19. gadsimta beigās bija vērojami centieni to aizvien vairāk ierobežot. Arī Somijā tas izpaudās rusifikācijas formā. Krasākos rusifikācijas pasākumus Somija piedzīvoja tieši pēc 1899. gada. Šajā laikā somu politiskā doma un sabiedrības pašapziņa jau bija nobriedusi tiktāl, ka sabiedrība nevēlējās jaunievedumus pieņemt.

Diemžēl šī perioda Somijas vēstures peripetijas līdz šim latviešu valodā tik detalizēti nav tikušas atklātas, tādēļ jo svarīgāks šķiet K. Aleniusa raksts. To izlasot, ir iespēja iepazīties ar detalizētu dažādu radikālo politisko grupējumu darbības, tās motivāciju un metožu aprakstu. Tajā ir saskatāmas zināmas paralēles ar 1905. gada notikumiem Latvijā. Šis raksts rosina lasītāju salīdzināt un analizēt vēsturiskos procesus, lai varētu secināt, kādas cīņas metodes izmantotas un kuras no tām attiecīgajā vēsturiskajā situācijā un noteiktos apstākļos ir ļāvušas sasniegt vislabākos rezultātus.

Šī perioda situācijai Polijā savu rakstu ir veltījis Lodzas Universitātes vēstures profesors Dariušs Ježiornijs.¹⁴ Viņa mērķis ir bijis aplūkot svarīgākās savas nacionālās valsts atjaunošanas koncepcijas, kas nodarbināja poļu politiskās elites prātus Pirmā pasaules kara laikā. D. Ježiornijs raksta

¹² Svarausks, Artūrs (2020). Valstiskuma ideja Lietuvas politisko partiju programmās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 190. lpp.

¹³ Aleniuss, Kari (2020). Aģitācija un vardarbība Somijā rusifikācijas periodā no 1899. līdz 1917. gadam. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 194.–217. lpp.

¹⁴ Ježiornijs, Dariušs (2020). Poļu dilemmas Pirmā pasaules kara laikā. Politiskie koncepti attiecībā uz poļu nācijas nākotni. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 218.–233. lpp.

centrā ir licis konkrētu tā laika politiķu piedāvāto poļu nācijas nākotnes redzējumu un šī redzējuma pamatojumu. Autors rūpīgi izsekojis visiem nozīmīgākajiem strāvojumiem, to politisko līderu publicētajiem plāniem un šo plānu īstenošanai dzīvē. Arī Polijas gadījumā ir redzams, ka tās sabiedrībai bija jāsaskaras ar ļoti daudzām iekšpolitiskām problēmām, kuru risinājums varēja radikāli mainīt situāciju. Poļu politiķu retorikā bieži skanēja tādi argumenti kā “taisnīgums”, “asimilācija”, “kulturālais pārākums”. Par to, kā tie ietekmēja Polijas valsts attīstību 20. gadsimta sākumā, var uzzināt, iepazīstoties ar poļu profesora rakstu.

Baltkrievijas Valsts universitātes vēstures profesors Dr. habil. Aleksandrs Gužalovskis aprakstījis baltkrievu ceļu uz moderno valstiskumu.¹⁵ Jāatzīst, ka šī reģiona vēsture vienmēr ir bijusi ārkārtīgi sarežģīta, jo baltkrievu nācijas veidošanās ir kavējuši daudzi ārējie un iekšējie faktori. Daudzi šajā rakstā aplūkoti jautājumi var ieinteresēt Latvijas lasītājus, jo tie līdz šim ir reti skatīti.

Diemžēl jāatzīst, ka raksta uztveri aprūrina tulkojuma kvalitāte, kas dažviet traucē pilnībā saprast autora domu. A. Gužalovska rakstā vairākkārt parādās termins “populistisks”,¹⁶ bet nav paskaidrots, kā tas izprotams konkrētajā vēsturiskajā kontekstā. Šī termina precizējums palīdzētu izprast konkrēto politisko novirzienu vai to atsevišķo politisko darbinieku, kuri tiek uzskatīti par populistiskiem, prasības.

Dažkārt tekstā minētajiem faktiem un skaitļiem nav norādes uz avotu. Konsekvence nav ievērota arī vietvārdu atveidē. Tā, piemēram, 235. lpp. ir minēta Mahiļevas guberņa, bet jau 237. lpp. tā nosaukta par Mogiļevas guberņu. Tomēr tās drīzāk būtu uzskatāmas par redakcionālas dabas nepilnībām. Pie šādām nepilnībām būtu pieskaitāms arī tas, ka Krievijas impērijas administratīvās vienības dažviet ir nosauktas par guberņām, citviet par provincēm. Lai gan līdz šim latviešu valodā izdotajā vēstures literatūrā pastāvēja tradīcija, runājot par 19. gadsimtu, izmantot terminu “guberņa”, par to varētu diskutēt, jo tas nav principiāls jautājums. Tomēr viena raksta vai pat izdevuma ietvaros būtu vēlams saglabāt vienotu terminoloģiju. Līdzīga problēma ir saistīta arī ar citvalodu personvārdu norādi oriģinālvalodā. Dažos rakstos tas tiek ievērots, bet citos ne.

Bulgārijas viduslaiku vēstures pētnieks profesors Ivelins Ivanovs, līdzīgi kā prof. Ilgvars Butulis, kura raksts lasāms krājuma pirmajā daļā,

¹⁵ Gužalovskis, Aleksandrs (2020). Baltkrievu ceļš uz modernu valstiskumu. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 234.–257. lpp.

¹⁶ Turpat, 240., 241. lpp.

izvēlējies salīdzinošo pieeju. Viņš ir salīdzinājis bulgāru un latviešu ceļu pretī savai valstij 1918. gada rudenī.¹⁷ Lai gan nevar noliegt, ka zināmas līdzības ir saskatāmas, tomēr, lasot šo rakstu, nepamet izjūta, ka šis salīdzinājums ir drīzāk formāls.

Savukārt Valahijas Universitātes Tīrgovištē profesora Silviu Miloīu piedāvātā analīze ir laba akadēmiska pētījuma paraugs.¹⁸ Tam ir precīzi izvirzīts mērķis, hipotēze un materiāls skatīts plašākā kontekstā. Autors atzīmē, ka viņa uzdevums ir bijis noskaidrot, “kā dažādi valstiski un nevalstiski faktori ietekmēja reģiona kartes transformāciju un kā šie dažādie faktori ietekmēja tādas mazās un vidējās valstis kā Rumānija”.¹⁹ Tāpat S. Miloīu uzdod pamatotu jautājumu, vai Lielrumānijas izveide ir saistāma ar tīri politisku, racionālu lēmumu pieņemšanu, izsvērtiem rezultātiem un plānotām darbībām, vai arī tai vienkārši ir palaimējies. Rakstā uzteicamā līdzsvarā ir vietējās un starptautiskās situācijas apraksts, īpaši vērtīgi ir tas, ka autors pētījumā ir atvēlējis vietu arī laika biedru atmiņu citātiem par konkrētām vēsturiski nozīmīgām personībām. Tas palīdz daudz labāk izprast viņu rīcību.

Noslēgumā vēlos uzsvērt, ka šādi projekti, kuriem ir vienota vīzija, starptautiska dimensija un atbilstošs finansējums, kas dod iespēju tos realizēt, būtu noteikti jāturpina arī nākotnē.

Kristīne Ante

¹⁷ Ivanovs, Ivelins (2020). Bulgāru un latviešu ceļš 1918. gada rudenī: salīdzinošā analīze. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 258.–272. lpp.

¹⁸ Miloīu, Silviu (2020). Lielrumānijas izveide Pirmā pasaules kara laikā un pēckara periodā. No: *Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 274.–299. lpp.

¹⁹ Turpat, 277. lpp.

PERSONĀLIJAS

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.15>

ARHEOLOĢEI ANNAI ZARIŅAI – 100¹

Anna Zariņa (dzim. Ruņģe) dzimusi 1921. gada 1. augustā Cēsu apriņķa Veselavas pagasta “Mežgaiļu” mājās. Veselavas pagastā paaugstinājās viņas bērnība un pirmās skolas gaitas. Pēc Veselavas pamatskolas beigšanas mācības tiek turpinātas Priekuļu lauksaimniecības vidusskolā (1935–1940). Pirmais gads tehnikumā nav viegls. Atsevišķos mācību priekšmetos pamatskolā nav iegūtas pietiekamas zināšanas un tāpēc nākas papildus piepūlēties, lai iekļautos tehnikuma prasībās. Tomēr tehnikumā pavadīto laiku Anna Zariņa atcerējās kā vienu no labākajiem savas dzīves posmiem. No 1941. līdz 1944. gadam viņa turpina studijas Kaucminde mājturības institūtā, kur Anna iegūst profesionālas zināšanas par tekstiliju darināšanu. Savukārt institūta pasniedzēja etnogrāfa Arvīda Dzērvīša (1897–1942), kā arī arheologa Valdemāra Ģintera (1899–1979)

¹ Materiāls izstrādāts projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

darbu iespaidā viņa sāk interesēties par Latvijas iedzīvotāju apģērba vēsturi. Beidzas Otrais pasaules karš, un Kaucmindes studentēm ir iespēja turpināt mācības Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Lauksaimniecības un mājturības fakultātē. Anna Zariņa absolvē šo fakultāti 1946. gadā un piesakās darbā Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfu grupā. Ir pēckara laiks un strādāt etnogrāfiskajās ekspedīcijās nav vienkārši. Iedzīvotāji baidās sniegt intervijas ekspedīciju pētniekiem, nevēlas viņus ielaist savās mājās. Tāpēc no 1951. gada viņa ir pievērsusies tikai arheoloģiskajiem pētījumiem. Arheologa darba iemaņas Anna Zariņa iegūst Elvīras Šnores un Emīlijas Brīvkalnes vadītajos izrakumos Daņilovkā, Kivtos, Asotē, Ķīšukalnā un Tērvetē.

Pirmos patstāvīgos izrakumus viņa vada Višķu Kampānu–Kusiņu kapulaukā 1959. gadā. Tālāk seko plašie aizsardzības izrakumi Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecības un ūdenskrātuves zonā – vispirms Piģēnu apmetnē, no 1963. gada pie Sēlpils pilskalna. 1964.–1965. gadā viņas vadībā tiek pētīts Sēlpils kapulauks.

Lai noskaidrotu Sēlpils priekšpils veidošanos, arheoloģe, pēc vīra Jāņa Zariņa ieteikuma, pirmo reizi izrakumos plaši izmanto tehniku – ar buldozeru tiek aiztransportēta augsnes virskārta, samazinot roku darbu kalna nogāzes vēlākā uzbēruma norakšanā. Vienlaikus arheoloģe Elvīra Šnore veic izrakumus Sēlpils pilskalnā. Šo pētījumu rezultāti apkopoti viņu abu kopējā monogrāfijā “Senā Sēlpils” (Rīga: Zinātne, 1980). No 1966. līdz 1975. gadam Anna Zariņa vada arheoloģiskās ekspedīcijas Rīgas hidroelektrostacijas izbūves teritorijā – Salaspils Laukskolā, Mārtiņsalā, Vējstūros. Izmantojot velēnu noņemšanai tehniku, bija iespējams izpētīt plašākas applūdināšanai paredzētās teritorijas, piemēram, 6,2 hektārus lielo Laukskolas senvietu kompleksu ar plašo, arheoloģiski ļoti bagāto Daugavas lībiešu kapulauku. No 1976. līdz 1981. gadam Anna Zariņa strādā Lielvārdes senvietu kompleksā, pētot senpilsētu, viduslaiku pilsapmetni, priekšpili, kapsētu un pilskalnu. Lielvārdes Dievukalnā tiek izpētīta sena baltu 1. g. t. pr. Kr. nocietināta apmetne. Šeit ir konstatētas arī pirmās arkla vagu pēdas Latvijas teritorijā. Turpmākos četrus gadus pētniece vada arheoloģiskos izrakumus Krāslavas rajonā, Daugavpils HES ūdenskrātuves zonā. Pie Indricas tiek izpētīta 15.–18. gs. nocietinātas muižas vieta ar diviem hronoloģiski atšķirīgiem muižas apbūves kompleksiem, kā arī 1. g. t. pr. Kr. apmetnes Indricā un Slobodā. Bagātīgs latgaļu arheoloģiskais materiāls tiek iegūts 8.–12. gs. Čūģeru kapulauka izrakumos Priekuļu novadā kopā ar arheoloģi Zigrīdu Apalu. Kopumā Anna Zariņa veikusi izrakumus 14 arheoloģiskajos pieminekļos

un sagatavojusi 33 arheoloģisko izrakumu pārskatus. Strādātas garas izrakumu sezonas – no maija līdz septembrim, izpētītas milzīgas izrakumu platības.

Paralēli nemitīgajai izrakumu slodzei zinātniece veic pētniecisko darbu – arheoloģiskajos izrakumos iegūto tekstiliju izpēti un seno apģērbu rekonstrukciju izstrādi. Daudz tiek strādāts pie seno audumu tehniskajām analizēm, kas līdz tam Latvijā nebija veiktas. Nozīmīga ir arī Latvijā atrasto 12. un 13. gs. aužamo stāvu rekonstrukcija pēc Kokneses un Rīgas arheoloģisko izrakumu materiāliem (Zariņa, A., Caune, A. Rīgas 13. gs. horizontālie aužamie stāvi. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, 2, 34.–49. lpp.) un senā adatu pinuma izpēte.

1962. gadā Anna Zariņa aizstāv vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par seno latgaļu apģērbu, kas vēlāk tiek izdota kā monogrāfija (1970) un novērtēta ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Prezidija prēmiju. 1988. gadā tiek publicēts pētījums par lībiešu apģērbu, kurā izanalizēti 470 tekstiliju paraugi no 25 lībiešu senkapiem. Apjomīgais pētījums parāda, ka lībiešu apģērbs labi iekļaujas tā laika Rietumeiropas un Skandināvijas apģērba areālā. 1999. gadā iznāk Annas Zariņas sagatavotais apkopojošais darbs par Latvijas teritorijas iedzīvotāju apģērbu 7.–17. gadsimtā. Arheoloģiskās tekstilijas pētniece ir sistematizējusi pa apģērba sastāvdaļām, detalizēti izvērtējusi darināšanas un rotāšanas tehniskos paņēmienus. Annas Zariņas atziņas palīdz izprast arī tās tradīcijas, kuru ietekmē veidojušies vēlākie krāšņie novadu tautas tērpi. Viņas senlatviešu tērpu rekonstrukcijas tiek plaši izmantotas muzeju ekspozīcijās, tās atdarina folkloras ansamblī un koru kolektīvi. Tās ir kļuvušas par dzīvu Latvijas senatni.

Zinātniece publicējusi arī visu savu arheoloģisko izrakumu materiālus, kas dod plašāku ieskatu par viņas pētītajiem pieminekļiem. Viņa sarakstījusi vairākas apakšnodaļas kolektīvajam darbam “Latvijas PSR arheoloģija” (Rīga: Zinātne, 74.–378. lpp.) un kā grāmatas līdzautore novērtēta ar Latvijas PSR Valsts prēmiju (1976). Kopumā Anna Zariņa ir sešu grāmatu autore un līdzautore, kā arī publicējusi ap 200 zinātnisko un populārzinātnisko rakstu.

Zinātniece ir daudzkārt piedalījusies starptautiskos kongresos un konferencēs, un viņas darbi par Latvijas seno iedzīvotāju apģērbu publicēti Čehijā, Dānijā, Vācijā, Krievijā un Zviedrijā. Sākot ar 1990. gadu, zinātniecei bija iespēja piedalīties starptautiskajos Ziemeļeiropas arheoloģisko tekstiliju simpozijos: 1990. gadā Kopenhāgenā, 1993. gadā Neimīsterē, 1996. gadā Burosā (*Borås*). Viņa ir guvusi nedalītu ārzemju kolēģu atzinību un apbrīnu. Ar savām plašajām zināšanām par apģērba vēsturi Anna Zariņa bija viena no kompetentākajām senā apģērba

pētniecēm Baltijas reģionā, un viņas pētījumi ir nozīmīgi visa Ziemeļeiropas reģiona iedzīvotāju senā apģērba izpētei. Par darbu kopumu "Latvijas teritorijas iedzīvotāju apģērbs 7.–13. gs." 1993. gadā Annai Zariņai ir piešķirts habilitētās zinātnieces grāds – Dr. habil. hist., un 1996. gadā viņa kļūst par Valsts emeritēto zinātnieci. Tomēr radošais darbs turpinās. Tiek apkopots un publicēts monogrāfijā krāšņais, bagātīgais Salaspils Laukskolas kapulauka 10.–13. gadsimta materiāls (2006), izdotas vēl apmēram 20 publikācijas un pat 90 gadu vecumā izstrādātas jaunas Daugavas lībiešu dažāda vecuma bērnu apģērba rekonstrukcijas. Annas Zariņas pētījumi novērtēti ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Prezidija prēmiju (1970), Valsts prēmiju (1976) un Arveda Švābes balvu (2007). Par mūža ieguldījumu Latvijas senvēstures izpētē un seno apģērba pētniecībā viņa 2011. gadā tiek apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni.

Anna Zariņa vienmēr bija atsaucīga un sirsnīga, nekad neliedza savu padomu darbabiedriem, jaunajiem kolēģiem un draugiem. Pēckara gados palīdzēja saviem tuvajiem – sūtot pārtiku mā sai ar mazajiem bērniem izsūtījumā Sibīrijā. Pāri visam bija rūpes par vīru un četriem dēliem, kā arī mazbērniem un mazmazbērniem. Latvijas vēstures institūtam gadu gaitā vairākas reizes ir mainījies nosaukums, bet Annai Zariņai tas ir palicis kā vienīgā darbavieta visam mūžam. Bagātīgs, piepildīts mūžs. Anna Zariņa mirusi 2015. gada 10. martā, apbedīta dzimtas kapos Veselavas kapsētā.

ON THE OCCASION OF THE CENTENARY OF THE BIRTH OF ARCHAEOLOGIST ANNA ZARIŅA (1921–2015)

Anna Zariņa (nee. Ruņģe) was born in Veselava rural municipality in Cēsis District, on 1 August 1921. She spent her childhood and went to school in Veselava rural municipality. After graduating from Veselava primary school, she studied at Priekuļi Agricultural Secondary School (1935–1940) and Kaucminde Domestic Science Institute (1941–1944) where she acquired knowledge about the making of textiles. After the Second World War, Anna Zariņa studied at the Agricultural and Domestic Science Department of the Latvian Academy of Agriculture. After graduating from it in 1946, she applied to work in the Ethnographers' Group of the Institute of History and Material Culture under the Latvian Academy of Sciences. As of 1951, she dedicated her full time to archaeological research.

Anna Zariņa has conducted archaeological excavations in 14 archaeological monuments and written 33 excavation reports. Concurrently with fieldwork, she carried out the research of textiles yielded by the excavations and

elaborated the reconstruction of prehistoric clothing as well as studied issues related to the making of clothing, ethnic specifics, and cultural and commercial contacts. In 1962, she defended her thesis *Reflection of the Development of Productive Forces and Social Relations in the VII–XIII Century Latgallian Clothing* and was awarded the academic degree of the Candidate of Historical Sciences.

In 1993, Anna Zariņa defended her *Doctor Habilitatus* thesis, *Clothing in the Territory of Latvia in the VII–XIII Centuries*. She has written altogether 200 academic and popular science articles on the above-mentioned topics and has authored or co-authored six books. The most important among them are *Seno latgaļu apģērbs* [The Clothing of the Ancient Latgallians] (Rīga: Zinātne, 1970), *Libiešu apģērbs 10.–13. gs.* [The Livs' Clothing in the 10th–13th Centuries] (Rīga: Zinātne, 1988), *Apģērbs Latvijā VII–XVII gs.* [Clothing in Latvia in the VII–XVII Centuries] (Rīga: Zinātne, 1999), and *Salapils Laukskola kapulauks X–XIII gs.* [Salaspils Laukskola Burial Field of the X–XIII Centuries] (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006). The researcher's findings have been published in academic publications in Russia, Germany, the UK, Slovakia, the Netherlands, Sweden, and Estonia. Anna Zariņa was recognised internationally for her extensive knowledge of the history of clothing as one of the most outstanding researchers of prehistoric clothing in Northern Europe. Her research has been acknowledged by the Award of the Presidium of the Latvian Academy of Sciences (1970), the State Award (1976), and Arveds Švābe's Award (2007). In 2011, Anna Zariņa was conferred the highest state decoration in Latvia, the Order of the Three Stars, for her life-long contribution to the research of the pre-history of Latvia and prehistoric clothing. Concurrently with the heavy burden of scholarly work, together with her husband Jānis Zariņš she raised four sons. A rich, fulfilled life.

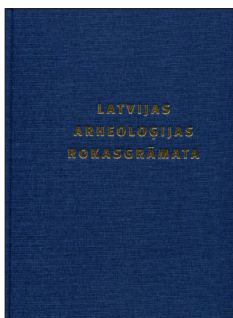
Gunita Zariņa

AUTORI/AUTHORS

- Kristīne Ante,**
kristine.ante@ff.cuni.cz
- Dr. hist., docente, Kārļa Universitātes
Filozofijas fakultātes Austrumeiropas studiju
institūts, Čehijas Republika
- Dr. hist., assoc. prof., Department of East
European Studies, Faculty of Arts, Charles
University, Czech Republic
- Gints Apals,**
gints.apals@gmail.com
- Dr. hist., neatkarīgs pētnieks
Dr. hist., independent scholar
- Muntis Auns,**
muntis.auns@lu.lv
- Dr. hist., pētnieks, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
- Dr. hist., researcher, Institute of Latvian
History, University of Latvia
- Valdis Bērziņš,**
valdis-b@latnet.lv
- Dr. archaeol., vadošais pētnieks, Latvijas
Universitātes Latvijas vēstures institūts
- Dr. archaeol., senior researcher, Institute of
Latvian History, University of Latvia
- Anita Čerpinska,**
anita.cerpinska@gmail.com
- Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
- Dr. hist., researcher, Institute of Latvian
History, University of Latvia
- Viktors Dāboliņš,**
viktorsdabolins@gmail.com
- Mg. art., doktora grāda pretendents Tartu
Universitātē; jaunākais zinātniskais
līdzstrādnieks, Tartu Universitāte; zinātniskais
asistents, Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
- Mg. art., PhD Candidate, University of Tartu;
junior research fellow, University of Tartu;
research assistant, Institute of Latvian History,
University of Latvia
- Edgars Engīzers,**
edgars.engizers@gmail.com
- Mg. hist., lektors, Baltijas Starptautiskā
akadēmija, Latvijas Universitāte; doktora
grāda pretendents Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultātē
- Mg. hist., lecturer, Baltic International
Academy; PhD Candidate, Faculty of History
and Philosophy, University of Latvia

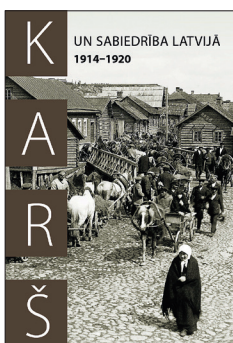
- Dzintars Ērglis,**
dzintars.erglis@lu.lv
- Dr. hist., pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtis
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Elīna Guščika,**
elina.guscika@lu.lv
- Mg. hist., zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtis
Mg. hist., research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Aija Jansone,**
Jansone.A@gmail.com
- Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtis; Etnogrāfijas departamenta vadītāja, Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia; head of Ethnography Department, Ethnographic Open-Air Museum of Latvia
- Toms Ķikuts,**
toms.kikuts@lnvm.lv
- Dr. hist., Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā
Dr. hist., deputy director in research, National History Museum of Latvia
- Andris Levāns,**
andris.levans@lu.lv
- Dr. hist., asoc. prof., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Dr. hist., assoc. prof., Faculty of History and Philosophy, University of Latvia
- Uldis Neiburgs,**
uldis.neiburgs@inbox.lv
- Dr. hist., pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtis
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Nadežda Pazuhina,**
nadezda.pazuhina@lu.lv
- Dr. art., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtis
Dr. art., senior researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia
- Edgars Plētiens,**
edgars.pletiens@gmail.com
- Mg. hist., programmas “Iespējamā Misija” kurators supervizors un attīstības treneris
Mg. hist., curator, supervisor and development coach of education programme “Mission Possible”

- Luboš Švec** (*Luboš Švec*), PhDr., asoc. prof., Kārļa Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Starptautisko studiju institūts, Čehijas Republika
svlub@post.cz
PhDr., assoc. prof., Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Czech Republic
- Jānis Tomaševskis**, Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures doktora studiju programmas doktorants; pētnieks, Latvijas Kara muzejs
janis.tomasevskis@karamuzejs.lv
Mg. hist., Doctoral student in History, University of Latvia; researcher, Latvian War Museum
- Gunita Zariņa**, Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
gunitaz@latnet.lv
Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Māris Zunde**, Dr. biol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
maris.zunde@lu.lv
Dr. biol., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

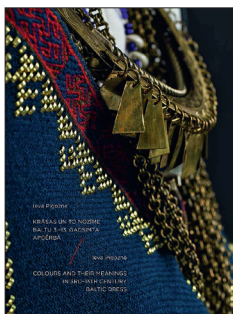
Gunita Zariņa, Andrejs Vasks (atb. red.). **Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata** [The Handbook of Latvian Archaeology]

Unikālajā izdevumā ir sniegta koncentrēta, uz jaunākajām zinātniskajām atziņām balstīta informācija par Latvijas arheoloģiju, sākot no vēlā paleolīta līdz 20. gadsimtam. Rokasgrāmata paredzēta plašam lasītāju lokam un atspoguļo Latvijas arheoloģiju visā tās daudzveidībā, ietverot tās virzienus 19.–20. gadsimtā, vēsturi, saistītās zinātnes, pētītās vietas, arheoloģiskos depozītus u. c. vērtīgu informāciju.

Ēriks Jēkabsons (atb. red.). **Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920** [War and Society in Latvia 1914–1920]

Autoru kolektīva monogrāfija ir pirmais mēģinājums Latvijas historiogrāfijā apkopojoši analizēt Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara ietekmi uz sabiedrības ikdienu, ietverot kara izraisītās krīzes izpausmes – pārtikas trūkumu, slimības, pieaugošo noziedzības līmeni, izmaiņas dzimšu attiecībās, topošās nācīgas elites dzīvē un svētku tradīcijās. Pētījumā atzīmēts arī kara iespaids uz latviešiem ārzemēs.

Ieva Pigozne. **Krāsas un to nozīme baltu 3.–13. gadsimta apģērbā/Colours and Their Meaning in the 3rd–13th Century Baltic Dress**

Pētījumā analizētas krāsas, kādas sastopamas baltu 3.–13. gadsimta apģērba tekstilijās mūsdienu Latvijas teritorijā. Krāsas skatītas trijos aspektos: kādas tās varētu būt bijušas, kādā veidā varētu būt iegūtas, kāda varētu būt bijusi krāsu nozīme apģērbā. Pētījums balstīts arheoloģisko, etnogrāfisko un folkloras avotu analizē. Monogrāfijas teksts ir latviešu un angļu valodā.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS.
2021. – Nr. 2. – 1–216

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE